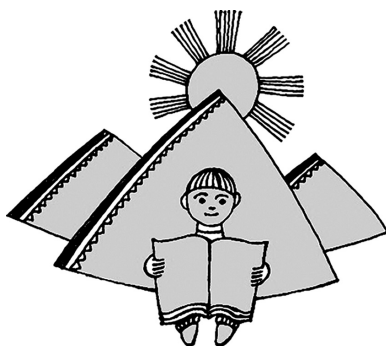

ГІРСЬКА ШКОЛА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

22
2020

**Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»**

Гірська школа Українських Карпат

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ З ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК

№ 22
2020

**Івано-Франківськ
2020**

**Засновник та видавець – державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»**
Видається з 2006 року

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор: Галина Білавич

Заступник головного редактора: Юрій Москаленко

Відповідальний секретар: Інна Червінська

Ігор Цепенда	Олена Біда (м. Берегово)
Оксана Блавт (м. Львів)	Наталія Благун
Наталія Богданець-Білокаленко (м. Київ)	Войцех Валят (Республіка Польща)
Володимир Боднар (м. Київ)	Тетяна Завгородня
Тетяна Горпінч (м. Тернопіль)	Микола Євтух (м. Київ)
Ірина Зварич (Київ)	Віталій Кононенко
Оксана Кондур	Олександр Кучай (м. Київ)
Тетяна Котик	Пьотр Мазур (Республіка Польща)
Неллі Лисенко	Мар'яна Марусинець (м. Київ)
Борис Максимчук (м. Ізмаїл)	Наталія Мукан (Львів)
Алія Момбек (Казахстан)	Ірина Пальшкова (м. Одеса)
Марія Оліяр	Ришард Пенчковскі (Республіка Польща)
Ришард Пенчковскі (Республіка Польща)	Світлана Романюк (м. Чернівці)
Світлана Романюк (м. Чернівці)	Тетяна Федірчик (м. Чернівці)
Надія Федчишин (м. Тернопіль)	Марія Чепіль (м. Дрогобич)
Андрій Яблонський (м. Миколаїв)	

Літературні редактори: Ірина Гуменюк

Лілія Копчак

Технічні редактори: Ярослав Никорак

Олеся Власій

Адреса редакційної колегії: «Гірська школа Українських Карпат», ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76000. Тел. (0342) 53-15-74, fax (0342) 53-15-74.
E-mail: mountainschool@pnu.edu.ua; <http://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/msuc>.

Внесено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії, наказом Міністерства освіти та науки, молоді і спорту України № 409 від 17.03.2020 р. (педагогічні науки, спеціальності – 011, 012, 013, 014, 015)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 18273-7073ПР від 05.09.2011 р.

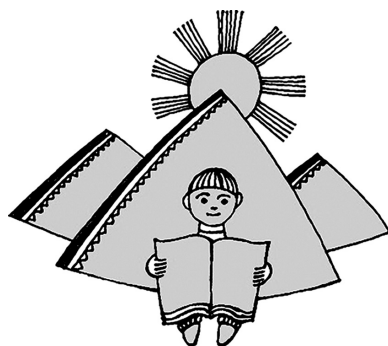
Друкується за ухвалою вченої ради державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 6 від 26 червня 2020 р.)

Сторінки журналу відкриті для дискусійних матеріалів, а тому їх зміст не завжди відображає погляди редакційної ради.

При передруці матеріалів посилання на це видання обов'язкове.

ГІРСЬКА ШКОЛА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ. 2020. № 22. 218 С.

**Public higher education institution
«Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»**

Mountain School of Ukrainian Carpaty

SCIENTIFIC EDITION ON PEDAGOGICAL SCIENCES

No. 22

2020

**Ivano-Frankivsk
2020**

**Founder and publisher – Public Higher Education Institution
«Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»
Issued since 2006**

EDITORIAL BOARD

Editor in chief: Halyna Bilavych

Deputy chief editor: Yuriy Moskalenko

Executive secretary: Inna Chervinska

Igor Tsependa	Olena Bida (Beregovo)
Oksana Blavt (Lviv)	Nataliya Blagun
Nataliya Bohdanec-Biloskalenko (Kyiv)	Volodymyr Bondar (Kyiv)
Wojciech Walat (Poland)	Tetiana Horpinich (Ternopil)
Tetyana Zavhorodnya	Iryna Zvarych (Kyiv)
Mykola Evtukh (Kyiv)	Oksana Kondur
Vitaliy Kononenko	Tetyana Kotik
Oleksandr Kuchay (Kyiv)	Nelly Lysenko
Borys Maxymchuk (Izmail)	Peter Mazur (Poland)
Marianna Marusinets (Kyiv)	Aliya Mombek (Kazakhstan)
Nataliya Mukan (Lviv)	Mariya Oliyar
Irina Palshkova (Odesa)	Ryszard Pęczkowski (Poland)
Svitlana Romaniuk (Chernivtsi)	Tetiana Fedirchuk (Chernivtsi)
Nadiya Fedchyshyn (Ternopil)	Maria Chepil (Drohobych)
Andrii Yablonskyi (Mykolayiv)	

Literary editors: Iryna Humeniuk
Liliya Kopchak

Technical editors: Yaroslav Nykorak
Olesia Vlasii

Address of editorial staff: «Mountain School of Ukrainian Carpaty», public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», 57 Shevchenko Street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000. Tel. (0342) 53-15-74, fax (0342) 53-15-74.
E-mail: mountainschool@pnu.edu.ua; <http://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/msuc>.

The journal is added to the «List of scientific professional publications of Ukraine, in which the results of dissertations for the degree of doctor and candidate of sciences can be published». Order № 409 by Ministry of Education and Science of Ukraine from 17.03.2020.

Certificate of publishing media State registration series KV №18273-7073 PR from 05.09.2011.

It is published by the approval of the Academic Council of the State Higher Education Institution «Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk» (record No. 6 of June 26, 2020). The articles in the magazine are open to discussion, therefore, their content does not always reflect the views of the Editorial Board. Reference to this publication is required when reprinting the material.

MOUNTAIN SCHOOL OF UKRAINIAN CARPATY. 2020. No. 22. 218 Pg.

© PHEI «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», 2020

© «Mountain School of Ukrainian Carpaty», 2020

Розділ I. ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

doi: 10.15330/msuc.2020.22.5-8

Любов Гарাপко,

аспірант кафедри англійської філології
та методики викладання іноземних мов,
Мукачівський державний університет
(м. Мукачево, Україна)

Liubov Harapko,

doctoral student of the Department of English Philology
and Teaching Methods of Foreign Languages,
Mukachevo State University,
(Mukachevo, Ukraine)
lubaharapko@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-6401-301X

930.2:[37.016:81'243]:37.014(100)(045)

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ВЕКТОР УКРАЇНСЬКИХ СТУДІЙ ПРО РОЗВИТОК ІНШОМОВНОЇ ОСВІТИ В ЗАРУБІЖЖІ

Анотація. У статті проаналізовано територіально-географічний вектор українських студій про розвиток іншомовної освіти в зарубіжжі. Для предметного репрезентативного вивчення цієї проблеми методом головного масиву було охоплено близько 70 дисертацій і двох десятків монографій, а вибіркоким методом – близько сотні статей. На основі аналізу їхніх назв і змісту визначено чотири основні територіально-географічні вектори дослідження іншомовної освіти у зарубіжжі: 1) регіональний – у вигляді державно-політичних об'єднань та історико-культурних регіонів світу; 2) країнознавчий – визначає спектр і пріоритети вивчення освітніх систем в окремих країнах; 3) українськознавчий – відображає вивчення зарубіжної іншомовної освіти крізь призму адаптації її досвіду в Україні.

Аналіз наукових студій про розвиток іншомовної освіти в зарубіжжі виявив вузькість їхнього територіально-географічного вектору. Це проявилось у зосередженні уваги на п'яти-шести країнах західноєвропейського регіону (Велика Британія, Німеччина; Франція; Швеція, Польща) та США. Меншою мірою вивчався розвиток іншомовної освіти у ще близько десяти державах. Таким чином, абсолютна більшість інших країн світу залишилася поза увагою українських науковців. Означені тенденції і пріоритети зумовлені євроінтеграційним курсом України.

Ключові слова: педагогічна компаративістика, іншомовна освіта, зарубіжна освіта, історіографія педагогічної науки, зарубіжна система освіти.

TERRITORIAL VECTOR OF UKRAINIAN STUDIES ON THE DEVELOPMENT OF FOREIGN LANGUAGE EDUCATION ABROAD

Abstract. The article analyzes the territorial and geographical vector of Ukrainian studies on the development of foreign language education abroad. For the subject representative study of this problem, the method of the main array covered about 70 dissertations and two dozen monographs, and the selective method – about a hundred articles. Based on the analysis of their names and content, four main territorial and geographical vectors of research of foreign language education abroad are identified: 1) regional – in the form of state and political associations and historical and cultural regions of the world; 2) country studies – determines the range and priorities of the study of educational systems in individual countries; 3) Ukrainian studies – reflects the study of foreign language education through the prism of adaptation of its experience in Ukraine.

The analysis of scientific studies on the development of foreign language education abroad revealed the narrowness of their territorial and geographical vector. This was reflected in the focus on five to six countries in the Western European region (UK, Germany; France; Sweden, Poland) and the United States. The development of foreign language education in about ten other states has been studied to a lesser extent. Thus, the vast majority of other countries in the world have escaped the attention of Ukrainian scientists. These trends and priorities are due to the European integration course of Ukraine.

Keywords: pedagogical comparative studies, foreign language education, foreign education, historiography of pedagogical science, foreign education system.

INTRODUCTION

Ukraine's integration into the European and world educational space has highlighted the need to study foreign experience for its use in reforming the national education system and improving the content of the educational process. The problem of foreign language education has become especially important in this area, as knowledge

of foreign languages is an important prerequisite for adaptation in new ethnocultural environments, expansion of intercultural contacts, successful employment abroad and so on.

During the 90's of the XX - early XXI century in Ukrainian pedagogical comparative studies has accumulated a significant array of research that reveals the development of theory and practice of teaching foreign languages in different countries and regions of the world. In the historiography of this problem of particular interest is its territorial and geographical perspective. It largely reflects the general trends of development and priorities of Ukrainian historical and pedagogical science. This problem has not yet been the subject of scientific research, but due to its importance, requires special analysis.

Analysis of scientific research. Our study is directly devoted to the historiography of foreign language education, so we outline the important features and features for its analysis. First, we note the interdisciplinary nature of research on foreign language education. It is manifested in their training at the intersection of pedagogy, linguistics and some other humanities. Secondly, the study of this problem is accompanied by terminological discourse, which is manifested in the use of the terms "bilingual", "polylingual", "foreign language" and others. The authors often invest in them different meanings, which affects the understanding of the nature and character of the studied processes and phenomena. Third, with the growing scientific pluralism, the topics of studies are expanding and the interpretation of certain educational phenomena that correspond to the essence of individual national educational systems is diversified. All this necessitates the subject analysis of the territorial-geographical vector of the specified array of studies as an important prerequisite for the creation of its holistic scientific reception.

AIM AND TASKS RESEARCH – are to carry out a substantive analysis of the territorial-geographical vector accumulated by Ukrainian pedagogical comparative studies in the late twentieth - early twentieth century. representative scientific studies on the development of foreign language education abroad.

RESEARCH RESULTS

Based on the studies of Ukrainian and foreign scholars (Batsevich, 2007; Gusevskaya, 2011; Vetchinova, 2009; Nikolaeva, 2016; Passov, 1998, etc.), foreign language education is defined as a specially organized pedagogical process of learning, education and development of the learner content and means discipline "foreign language". Its important characteristics are revealed in aspects of integrity (enrichment with knowledge, skills, experience of dialogic interaction in the process of mastering the discipline and ability and readiness for further self-education with the help of a foreign language); axiological orientation (language and culture become instruments of preservation, development, translation of traditions of a certain people, country); efficiency and effectiveness (cognitive, value-oriented, aesthetic activity provides the formation of socio-cultural, linguistic-communicative, educational-cognitive competencies of the linguistic personality).

Territorial and geographical boundaries of studies on the development of foreign language education determine an important section of their overall architecture. For the subject representative study of this problem, the method of the main array covered about 70 dissertations and two dozen monographs, and the selective method – about a hundred articles. Analysis of their names and content allows us to identify four main territorial and geographical vectors of the study of foreign language education abroad: 1) regional - in the form of state and political associations and historical and cultural regions of the world; 2) country studies – determines the range and priorities of the study of educational systems in individual countries; 3) Ukrainian studies – reflects the study of foreign language education through the prism of adaptation of its experience in Ukraine.

It is necessary to recognize a certain conditionality of such a division, because the defined territorial vectors cover the same states and groups of countries, which a priori intersect and overlap. This determines the territorial and geographical "multidimensionality" of studies on the development of foreign language education abroad. It is manifested primarily in a comparative study of its development in two or more countries, among which, as a rule, is Ukraine.

The analysis of the regional vector revealed the absolute concentration of Ukrainian scholars in studying the development of foreign language education in the European cultural and educational space. This natural situation is explained by the priorities of Ukraine's integration into it. It actualizes the study of theoretical and practical principles (principles, requirements, criteria, standards, etc.) of language education development, which are developed by the governing bodies and institutional structures of the European Union. In addition, the general trends in the development of sectoral language policy are being actively studied, which, in particular, concerns the formation of language competence of certain groups of professionals and youth and adults.

In this territorial perspective, thorough comprehensive research on trends in the development of school foreign language education in the member states of the Council of Europe (Tadeeva, 2001); on multilingual education of schoolchildren in Western Europe in the second half of the XX - early XXI century. (Persukova, 2016); on the formation of language personality in the history of the formation of the European socio-cultural educational space (Makhinov, 2012) and others. These works present conceptually important for our study scientific experience in identifying and implementing comparative characteristics of the main areas and important aspects of the development of foreign language education in different groups of countries.

From the analysis of the names and content of the studies it follows that scientists raise the question of studying the foreign language educational situation in "Europe", "Western Europe", sometimes in some groups of European countries. However, despite such a formal declaration of territorial boundaries, the focus is usually on three to five "top countries", which will be discussed below.

We consider justified and promising scientific approach to the study of groups of countries close not only in territorial but also geopolitical, ethnocultural and other relations. As an example, we note the study on the development of school foreign language education in Central Europe (Austria, Czech Republic, Slovakia, Poland, Hungary). Since the 80's of the twentieth century, they experienced similar shifts in its development due to the adherence to the conceptual basis for the transformation of multilingualism from a linguistic phenomenon to a core principle of language policy. This principle is in line with the general challenges of a multilingual, multinational Europe (Talalai, 2017).

The question of foreign language training of young people in the context of the implementation of the concept of "lifelong learning" in the Scandinavian countries is justified and well thought out. For example, some studies on this issue show that Finland, Sweden, Norway were among the first to draw attention to the need to provide every citizen with equal educational opportunities. Due to similar social and educational policies and high living standards, they have for many years demonstrated high performance in international rankings of the level and quality of language and foreign literacy of the population (Zagoruyko, 2012).

This regional "Eurocentrism" expands and complements the second country study vector with "American centrism." To determine it, a scientometric analysis of the outlined higher basic array of studies (dissertations, monographs, textbooks, articles) was performed according to the criterion of the frequency of recording the country in the title of the study. The calculation and ranking is based on a scale according to which 10 points is compared with the largest number of works devoted to a particular country, etc.

The calculations performed in a formal mathematical way allow us to present the country study vector of research in various areas and aspects of the development of foreign language education in certain countries (only the works of one author about one country were taken into account): USA – 10 points; Great Britain and Germany – 8-7 points; France – 6-5 points; Canada, Sweden, Poland – 4-3 points; Austria, Venezuela, Mexico, Moldova, Russia, Romania, Slovakia, Finland, and others. – 2-1 points.

These indicators are difficult to consider absolute and exhaustive, however, given the sufficient representativeness of scientific sources for a sample analysis, we can say that they most likely reflect the general priorities of the study of foreign language education in individual countries. The results show that the main focus of most (about 2/3) studies was only five or six countries. The other quarter of the studies covered about seven to eight more countries, and only a few authors (5-7% of the studies) addressed the development of language education in other countries in fragments. Thus, Ukrainian historiography has not, in fact, subjected the absolute majority of the world's states to scientific examination in order to clarify their experience in the organization and development of foreign language education.

This situation is generally natural, because, given the desire to identify and explore the most interesting and valuable for Ukraine experience in organizing and developing didactic principles of foreign language education, scientists focused primarily on countries that have proven effective in this area.

This conclusion also confirms the analysis of the content and thematic focus of research and the dynamics of changes in research priorities.

It was found that the main attention (about 60-70% of works) of Ukrainian scholars was focused on the study of problems related to the language component of multicultural education, training of future foreign language teachers and bachelors and masters in translation and applied linguistics in universities and other types of institutions. higher education in the USA, Great Britain, Germany, and France. We observe moderate activity in the study of the theory and practice of teaching foreign languages in secondary schools of these countries. It was expedient and justified to focus on understanding the unique and productive experience of introducing the principles of bilingualism into the educational process of certain groups of the population - immigrants, ethnic minorities, etc.

Another productive and natural tendency for the development of pedagogical comparative studies to cover the subject of study of certain groups of countries that had similar approaches and traditions of development of certain areas and components of foreign language education. Combinations for parallel study and comparison in this case are based on three main principles: dualistically homogeneous "country – country"; dualistically heterogeneous "country – region"; "Multicomponent", when the subject of the study are several countries that are compared according to certain criteria and characteristics.

Examples of such scientific approaches are comparative studies on the development of bilingual education in secondary schools in the United States and Europe based on its priority goals and the content and methods of teaching a foreign language (Buzovsky, 2010). Along with works on language training of students in higher education institutions in the USA and Western Europe (Paliy & Petruk & Mykulenko, 2014), studies on poly- and linguocultural principles of higher education in Great Britain, USA, Canada and Australia and implementation of conceptual principles of bilingual education are of interest. in Canada and the United States (Ogienko-2014, 2015).

Substantiating the social significance of foreign language education, scientists reveal the prospects and opportunities for using foreign experience to develop activities in this area in Ukraine. Bilingual education is argued to be an adequate response to the global challenges of today, including the pervasive processes of integration and population perturbations. The necessity of a comprehensive approach to the study of bilingualism as a component of the state educational policy is proved; as an interdisciplinary phenomenon that requires subject pedagogical characteristics; as an effective mechanism for harmonizing different cultures and languages, characterized by openness and alternative models and flexibility and variability of multilingual programs and learning technologies.

These approaches are manifested in the scientific work, which presents the third Ukrainian geographical-territorial vector, which reflects the approach to understanding the experience of foreign language education in the "opposite

direction", ie through the prism of opportunities and prospects for its application in Ukraine. According to our analysis, the array of works in which this problem is posed in this perspective, quantitatively overlaps the studies of the two previous, regional and regional, vectors.

According to the content and target features in the work on the Ukrainian studies territorial vector we distinguish three subgroups of studies. The first includes comprehensive research (dissertations, monographs, etc.) on the development of foreign language education in foreign countries. Their authors summarize the possibilities of using their experience to develop the theory and practice of foreign language teaching in Ukraine.

The second subgroup includes works whose subject is a direct comparative analysis of the development of foreign language education in Ukraine and foreign countries. As illustrative examples, we note the monograph on bilingual education as a factor and means of implementing the principle of multiculturalism in Ukraine, Romania and Moldova (Antonyuk, 1999); experience of complex comparison of theory and practice training of future English teachers in universities of Ukraine and Poland (Karichkovskaya, 2011); an article on the historical aspects of the development of the system of foreign language teacher training in Ukraine and the United Kingdom (Makhaeva, 2012); scientific and methodological development of trends in the development of early foreign language learning in the United States and Ukraine (Smelyanskaya, 2008), etc.

CONCLUSIONS

Thus, the analysis of scientific studies on the development of foreign language education abroad revealed the narrowness of their territorial and geographical vector. This has manifested itself in the focus of five or six countries in the Western European region and the United States. The development of foreign language education in about ten other countries has been studied to a lesser extent, so the vast majority of other countries in the world have escaped the attention of Ukrainian scholars. These trends and priorities are due to the European integration course of Ukraine.

REFERENCES

- Antoniuk, R. I. (1999). Dvovmne navchannia yak realizatsiia pryntsyphu polikulturnosti v Ukraini, Rumunii ta Moldovi. Kyiv: Lyst.
- Bazhenova, I. V. (2009). Do problemy rozvytku zmistu inshomovnoi osvity na suchasnomu etapi. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu. Pedahohichni nauky. 44. 84–87.
- Batsevych, F.S. (2007). Slovyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii. Kyiv: Dovira. 205.
- Buzovskyi, A. V. (2010). Dvovmna osvita v shkolakh SShA ta Yevropy. Visnyk Luhanskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. 9. 92–104
- Vetchynova, M. N. (2009). Teoriya y praktyka unoiazychnoho obrazovanyia v otechestvennoi pedahohyke vtoroi polovyny XIX – nachala XX veka. (Dyssertatsiia doktora pedahohycheskykh nauk. Moskva. URL: nauka-pedagogika.com › pedagogika-13-00-01.
- Husevskaia, N. Yu. (2011). Inoyazychnoe obrazovaniye kak istoriko-obrazovatelnyy fenomen. Ucheniye zapiski Zabaikalskoho hosudarstvennogo universiteta. URL: cyberleninka.ru › article › inoyazychnoe
- Zahoruiko, L. O. (2012). Stratehii zabezpechennia rivnykh osvितnikh mozhlyvostei molodi u skandinavskykh krainakh. (Dysertatsiia kandydata pedahohichnykh nauk). Sumy.
- Karychkovska, S. P. (2011). Pidhotovka maibutnikh vchyteliv anhliiskoi movy v universytetakh Ukrainy i Polshchi (porivnialnyi analiz). (Dysertatsiia kandydata pedahohichnykh nauk). Kyiv.
- Makhaieva, M. S. (2012). Istorychni aspekty rozvytku systemy pidhotovky vykladachiv inozemnoi movy v Ukraini ta Velykii Brytanii. URL: masters.kubg.edu.ua/index.php/gi/article/download/40/42
- Makhinov, V. M. (2012). Stanovlennia movnoi osobystosti v istorii rozvytku yevropeiskoho sotsiokulturnoho osvitnogo prostoru. Kyiv.
- Nikolaieva, S. Yu. (2016). Kontseptsii inshomovnoi osvity v Ukraini: rozrobka i realizatsiia: International Scientific and Practical Conference "WORLD SCIENCE". 4. 60-61.
- Ohienko, O. I. (2014) Polikulturni zasady vyshchoi osvity Velykoi Brytanii, SShA, Kanady i Avstralii. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. 10. 173-181.
- Ohienko, O. I. (2015). Realizatsiia kontseptualnykh idei bilinhvalnoi osvity u Kanadi i SShA. Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy. Kyiv; Nizhyn. 1. 167-176.
- Palii, M. V., Petruk, A. M., & Mykulenko, D. V. (2014). Movna pidhotovka studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv SShA ta Zakhidnoi Yevropy. Humanizm ta osvita. URL: <http://conf.vntu.edu.ua>
- Passov, E. Y. (1998). Kommunikativnoe unoiazychnoe obrazovanye. Kontseptsyia rozvytyia yndyvydualnosti v dyalohe kultur. Lypetsk.
- Pershukova, O. O. (2016). Tendentsii rozvytku bahatomovnoi osvity shkoliariv u krainakh Zakhidnoi Yevropy (druga polovyna KhKh — pochatok KhKhI st.). (Avtoreferat dysertatsii doktora pedahohichnykh nauk). Kyiv.
- Smelianska, V. V. (2008). Suchasni tendentsii rozvytku rannoho navchannia inozemnykh mov u SShA ta Ukraini (porivnialnyi analiz). Metodychni rekomendatsii. Nizhyn. 48.
- Tadeieva, M. I. (2011). Suchasni tendentsii rozvytku shkilnoi inshomovnoi osvity v krainakh-chlenakh Rady Yevropy (porivnialnyi analiz). (Dysertatsiia doktora pedahohichnykh nauk). Luhansk.
- Talalai, Yu. O. (2017). Modernizatsiia navchannia inozemnykh mov u starshykh shkolakh krain Tsentralnoi Yevropy v umovakh multylinhvizmu. (Dysertatsiia kandydata pedahohichnykh nauk). Drohobych.

Статтю подано до редколегії 10.01.2020 р.
Рекомендовано до друку 31.01.2020 р.

Тетяна Дудка,

доктор педагогічних наук, професор,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова
(м. Київ, Україна)

Tetiana Dudka,

Doctor of Pedagogic Sciences, Professor,
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine)
kiev.professor@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-4216-1083

УДК 351 : 37

СУЧАСНИЙ ІНСТИТУЦІЙНИЙ АУДИТ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ: ТРАНСМІСІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ

Анотація. У змісті статті проаналізовано основоположність впливу європоцентричних векторів на розвиток вітчизняної освітньої політики, що частково підтверджено розгалуженням оціночної шкали якості освіти. Підкреслено пріоритетність побудови сучасного інституційного аудиту освітніх закладів на принципах прозорості, відкритості, незалежності, гласності. Акцентовано увагу на представницьких і контрольних функціях Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти та Державної служби якості освіти України, що покликані діагностувати наявний показник якості освітньої діяльності.

У ході теоретичних узагальнень сформульовано авторське визначення поняття «інституційний аудит освітніх закладів» та підкреслено його експозиційну зорієнтованість на задоволення ринкових потреб у висококваліфікованому кадровому складі.

З метою поглиблення теоретичних узагальнень проблематизовано наслідкові аксіологічні засади функціонування у часопросторі освітніх закладів. Представлено результати дефінітивного аналізу категорій «якість» та «якість освітньої діяльності» у вітчизняних та іноземних наукових доробках XX-XXI ст. Узагальнено наявні теоретичні формулювання останньої категорії за критерієм визначальної ознаки.

Акцентовано увагу на трансмісії ціннісних орієнтирів як результативній закономірності циркуляції сучасного інституційного аудиту освітніх закладів у просторі та часі.

Репрезентовано системоутворювальну триступеневу структуру інституційного аудиту освітніх закладів, віддзеркалену на рівні об'єкта аудиту, змісту аудиторських процедур, показників якості, внутрішнього аудиту (самооцінки), незалежного зовнішнього оцінювання.

У дослідженні використано системний, комплексний, процесний, аксіологічний, антропологічний, діяльнісний, нормативний, конструктивний підходи. У ході дослідження залучено комплекс методів: аналізу та синтезу, індукції та дедукції, порівняння, системного аналізу. Використання такого широкого методологічного спектру уможливило структурування теоретичного матеріалу досліджуваної проблеми з допомогою елементів наочності, що полегшує сприйняття наявного фактажу.

Ключові слова: інституційний аудит освітніх закладів, трансмісія, ціннісні орієнтири, освітня політика.

MODERN INSTITUTIONAL AUDIT OF EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS: TRANSMISSION OF VALUE ORIENTATIONS

Abstract. The content of the article analyzes the fundamentals of the influence of Eurocentric vectors on the development of national educational policy, partly marked by the branching of the educational quality assessment scale. The priority is given to the development of a modern institutional audit of educational establishments based on the principles of transparency, openness, independence, and publicity. Attention is drawn to the representative and controlling functions of the National Agency for Higher Education Quality Assurance and the State Education Quality Service of Ukraine, which are intended to diagnose the existing indicator of the quality of the educational activity.

In the course of theoretical generalizations, the author defines the concept of "institutional audit of educational establishments" and emphasizes his expository orientation of education to meet the market needs of highly qualified personnel.

To deepen the theoretical generalizations, the consequential regularities of functioning in the time and space of educational establishments are problematized. The results of the definitive analysis of the categories of "quality" and "quality of educational activity" in domestic and foreign scientific achievements of the XX-XXI centuries are presented. The available theoretical formulations of the latter category by the criterion of priority are generalized.

Emphasis is placed on the transmission of value orientations, due to the regularity of circulation of the modern institutional audit of educational establishments in space and time.

The three-level structure of the institutional audit of educational establishments is represented, reflecting at the level of the object of audit, the content of audit procedures, quality indicators, internal audit (self-assessment), external independent evaluation by authorized persons.

The study used systematic, complex, process, axiological, anthropological, activity, normative, and constructive approaches. In the course of the study, a whole range of methods was involved - analysis and synthesis, induction and deduction, comparison, and system analysis. The use of such a wide methodological spectrum made it possible to structure the issue under study with the help of illustration elements, which facilitate the perception of existing theoretical fact.

Keywords: institutional audit of educational establishments, transmission, value orientations, educational policy.

ВСТУП

Постановка проблеми. Векторність сучасної освітньої політики змушує замислитися над питанням: «Чи відповідає діяльність українських закладів освіти ринковим вимогам XXI століття?». В обігу міжнародного освітнього співтовариства не втрачають своєї популярності принципи демократизму й гуманізму, прозорості і відкритості, які й визначають розвиток світової спільноти за визначеним логарифмом соціокультурного буття. У цьому ключі й багатоаспектне за своєю сутністю поняття «якість освітньої діяльності» є основоположним у розумінні ефективності функціонування механізму управління розвитком освітніх закладів.

Наявність певних протиріч між існуючим рівнем освітньої підготовки і потребами ринку актуалізували перегляд і корегування форм та методів загальнодержавного контролю за якістю освітньої діяльності. Плавний перехід галузевого державного контролю від діагностики безперебійності надання освітніх послуг до системного моніторингу якості функціонування освітніх закладів викликав чимало запитань у небайдужій педагогічній спільноті. Незвичний формат проходження процедури акредитації, тимчасове призупинення ліцензування – саме з такими наслідками освітнього реформування зустрілися українські ЗВО на порозі непростого двадцятиріччя. Безумовно, що реформування – продукт новітнього історичного розвитку, а тому пристосування до нових реалій є запорукою подальшого успішного функціонування галузі у просторі та часі.

У відповідь на результативність освітнього реформування високорозвинутих країн світу й на проукраїнських теренах поступово назріла потреба створення оптимальних умов для ще більш об'єктивного та прозорішого проходження процедури оцінки якості освітньої діяльності. Така процедура в загальнодержавному обігу отримала назву «інституційний аудит освітніх закладів», ціннісні орієнтири якого у соціокультурному аспекті частково віддзеркалилися в основоположній меті діяльності, змісті, процесуальному наповненні та інших аспектах результативності діагностичної діяльності.

Актуальність досліджуваної проблеми не викликає жодних сумнівів, адже повнота розуміння практичних засад функціонування механізму інституційного аудиту освітніх закладів частково приховується й на рівні тематично-теоретичних дискурсів. Останні дозволяють повною мірою переосмислити проблему на міждисциплінарному рівні з метою уникнення хибних суджень і поверхневих узагальнень на основі аналізу вибіркового фактів існуючої події.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблеми знаходимо на сторінках праць вітчизняних (зокрема, Л. Белова, Т. Кристопчук, М. Ручкіна та ін.) та іноземних (наприклад, С. Аміні, Р. Мадані, В. Стрелковскі та ін.) дослідників. Проте й досі окреслена проблематика не отримала багатоаспектного висвітлення на сторінках наявних наукових досліджень, що позначилося на виборі відповідної тематики.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Мета статті – проаналізувати сучасний інституційний аудит під аксіологічним кутом.

Відповідно до мети визначено основні завдання дослідження: переосмислити стан досліджуваної проблеми на міждисциплінарному рівні; проаналізувати аксіологічну центрованість досліджуваного феномена; популяризувати тематично-теоретичний досвід на загальнонауковому рівні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У демократичні виклики сьогодення змушують переосмислити питання часткової відповідності рівня розвитку наявних соціальних інститутів держави вимогам високоосвіченої світової спільноти. Європоцентричний вектор сучасного державотворення орієнтує нас на підтримання таких перетворень, які відкривають двері майбутнього до досягнення інноваційного та стійкого розвитку кожного регіону.

У світлі такої позиційності й стратегічна зорієнтованість державної галузевої політики поступово модернізується шляхом розгалуження оціночної шкали якості освіти, заснованої на врахуванні низки дієвих принципів соціокультурного реформування (зокрема, прозорості, відкритості, незалежності, гласності). Важливим діяльним напрямом у цьому аспекті є проведення оцінки рівня якості освітніх послуг, що передбачає залучення цілих експертних комісій до поетапного обговорення побаченого і проаналізованого у рамках робочих зустрічей та засідань. Певним колом повноважень наділене Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти та Державна служба якості освіти України, основним напрямком діяльності яких є проведення інституційного аудиту освітніх закладів з метою виявлення рівня їх відповідності діючим загальнодержавним вимогам. З метою коректного та аргументованого вживання ключового терміну дослідження варто деталізувати, що інституційний аудит освітніх закладів – перевірка даних щодо відповідності ведення освітньої діяльності у напрямку реалізації освітніх програм нормам чинного галузевого законодавства. Таким чином, профільний інституційний аудит покликаний ідентифікувати рівень відповідності якості освітньої діяльності фінальній результативності і як наслідок – суспільно-економічній ефективності. Останній акцент був зроблений нами не випадково, враховуючи експозиційну зорієнтованість освіти

на задоволення суспільних та державних потреб у висококваліфікованому кадровому складі, спрямованому на неперервне інтелектуальне, професійне та культурне самовдосконалення.

У пошуках аргументів, які актуалізували розвиток на загальнодержавному рівні інституційного аудиту освітніх закладів, варто зупинитися на розгляді наслідкових аксіологічних засад функціонування у часопросторі останніх (рис. 1).

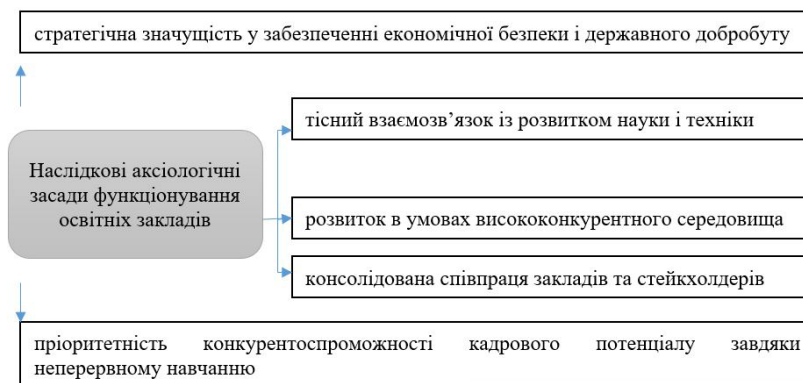

Рис. 1. Назва

Оскільки в епіцентрі ключових завдань діяльності структур, які спеціалізуються на проведенні інституційного аудиту освітніх закладів, знаходиться перевірка якості освітньої діяльності, зупинимося на аналізі ключових категорій дослідження.

У сучасному наукознавстві поняття «якість» вирізняється достатньо широким спектром феноменологічного обґрунтування, представленого відповідним наочним матеріалом (табл.1).

Таблиця 1

Обґрунтування сутності категорій «якість» та «якість освітньої діяльності» у наукових пошуках ХХ-ХХІ ст.

Узагальнене обґрунтування категорій:	Автор
«ЯКІСТЬ»	
• сукупність ознак, властивостей і особливостей, які вирізняють досліджуване з-поміж існуючого; унікальна сутність речей;	С. Ожегов (1993)
• ступінь відповідності наявного існуючим потребам, запитам і діючим вимогам;	Abdullah F. (2006)
• сумарний показник якості умов та функціонуючого процесу (рівень кадрового забезпечення, матеріально-технічного оснащення та ін.);	Akhlaghi E., Amini S., Akhlaghi H. (2012)
• сукупність цінних споживчих якостей, які покладені в основу сертифікації та стандартизації;	Madani R. (2018)
«ЯКІСТЬ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»	
• «...показник відповідності досягнутих цілей освіти діючим стандартам і нормам...» (Strielkowski W., Kiseleva L., Popova E., 2018, с. 228);	Strielkowski W., Kiseleva L., Popova E. (2018)
• «...показник соціальної результативності освіти у розрізі діючих вимог та суспільних очікувань...» (Moosavi A., Mohseni M., Ziaifarf H., Azami-Aghdash S., Gharasi M., Rezapour A., 2017, с. 449);	Moosavi A., Mohseni M., Ziaifarf H., Azami-Aghdash S., Gharasi M., Rezapour A. (2017)
• «...потенціал досягнутих освітніх цілей...» (Faganel A., 2010, с. 214);	M adani R. (2018)
• «...можливості задоволення потреб виробництва, держави та соціуму...» (Al-Haddad S., Taleb R., Badran S., 2018, с. 411);	Madani R. (2018)
• «...ступінь відповідності цілей і результатів освітнього процесу загальним параметрам оцінки освітньої результативності...» (Prentice G., Brady J., McLaughlin C., 2018, с. 103).	Madani R. (2018)

З метою структуривання наведених у таблиці сутнісних обґрунтувань, вбачаємо за доцільне об'єднання їх у групи за пріоритетною феноменологічною ознакою, яка співвідносить поняття «якість освітньої діяльності» із чинними нормами та стандартами, певними параметрами освітньої результативності, можливостями задоволення реально існуючих запитів (табл.1).

У рамках практичної реалізації інституційного аудиту, спрямованого на ідентифікацію якості освітньої діяльності, виокремлено відповідну системоутворювальну тріступеневу структуру – об'єкт аудиту, зміст аудиторських процедур, показники якості, внутрішній аудит (самооцінка), зовнішнє незалежне оцінювання уповноваженими особами (рис. 2).

Рис. 2. Системоутворювальна структура інституційного аудиту освітньої діяльності

З-поміж перелічених системоутворювальних компонентів, особливу увагу привертають показники якості освітньої діяльності, до переліку яких можемо віднести рівень відповідності освітньої програми нормам чинних стандартів та запитам стейкхолдерів, дієвості системи управління, ресурсного забезпечення (кадрове, інформаційне, матеріально-технічне, науково-методичне), співвіднесення наявного запитам соціальних інститутів (рис. 2) (Moosavi A., Mohseni M., Ziaifair H., Azami-Aghdash S., Gharasi M., Rezapour A., 2017; Abdullah F., 2006).

Під час проведення внутрішнього аудиту (самооцінки) на викладацький склад покладається завдання проведення внутрішньої експертизи наявних досягнень освітньої діяльності (рис. 2). На цьому етапі слід враховувати й позиції суб'єктів пізнання, які певною мірою беруть участь у внутрішньому аудиті на правах експертів.

З практичної точки зору, зовнішнє незалежне оцінювання націлене на виставлення справедливої оцінки за якість надаваних послуг у рамках конкретної освітньої програми (рис. 2). З метою оптимізації цього процесу створюються відповідні умови для проведення незалежного інституційного аудиту, залучається необхідний інструментарій (форми, методи, засоби), що сумарним чином уможливіє досягнення поставлених діагностичних цілей.

Високодієвність проведення інституційного аудиту освітніх закладів приховується у своєрідній трансмісії ціннісних орієнтирів між учасниками цього діагностичного процесу. Сам «механізм» трансмісії запускається з допомогою замкнутого «ланцюга» п'яти основоположних концентрів, тобто представників соціальних інститутів, профільних владних структур, системи освіти, стейкхолдерів та суб'єктів пізнання.

Представники соціальних інститутів на індикативному рівні репрезентують моніторингові зрізи рівня прозорості та успішності функціонування діагностованої освітньої програми. Саме завдяки ідентифікації очікуваних ціннісних орієнтирів від реалізації освітньої програми серед представників соціальних інститутів у подальшому вдається локалізувати бажане в реальне.

В інституційному аудиті не другорядною залишається роль і профільних владних структур, які володіють досвідом управління у галузі. В аудитних умовах владні структури виконують представницьку функцію, тобто представляють інтереси держави, слідкуючи за дотриманням чинних норм. Свої висновки за результатами проведення аудиту висвітлюють у відповідних рішеннях, які підлягають безперешкодному виконанню.

Проведення інституційного аудиту здійснюється за участю представників системи освіти, які є галузевими фахівцями високого рівня, що систематично проходять корпоративне навчання в межах діючої програми підвищення кваліфікації.

Важливу функцію в оцінці якості освітньої діяльності виконують експертні комісії, які зорієнтовані на формулювання аргументованих висновків після проведеного аудиту і формі ґрунтовних висновків. Результативність проведення процедури аудиту віддзеркалюється у кількісних параметрах відповідної до 4-рівневої шкали оцінювання (зокрема, A, B, E та F) (Dudka T., Gurzhii A., Kartashova L., Sorochan T., Spitsyna A., 2020).

З метою наближення освітньої програми до потреб ринку досить важливою є позиція стейкхолдерів, які зацікавлені у високоякісній підготовці професійних кадрів, підвищенні рівня міжкорпоративної культури в рамках двосторонньої співпраці «освітній заклад – підприємство, установа, організація». Такий формат співпраці задає відповідний темп розвитку освітнього закладу.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, своєрідна циклічність трансмісії ціннісних орієнтирів в інституційному аудиті забезпечується в ході багатосторонньої співпраці всіх учасників цього діагностичного процесу. В ході такої співпраці ідентифікується перелік ціннісних орієнтирів, які є пріоритетними для різних сторін цієї внутрішньогалузевої співпраці. Сукупним чином ці орієнтири формують канву якості освітньої діяльності, яка повинна відповідати вимогам зі сторони сторін-учасників на шляху до досягнення стратегічних цілей освітньої програми.

Проте поняття «якість освітньої діяльності» є мінливим, а тому об'єктивність перевірки наявного за відповідним переліком критеріїв (відповідність освітньої програми нормам чинних стандартів та запитам стейкхолдерів; дієвість системи управління; рівень ресурсного забезпечення – кадрового, інформаційного, матеріально-технічного, науково-методичного; співвіднесення реального наявним запитам соціальних інститутів та ін.) сьогодні є достатньо важливим завданням на шляху до досягнення бажаної результативності. Перспективним для наукового дослідження є вивчення інституційного аудиту освітніх закладів з погляду компаративного аналізу, що уможливить зіставлення напрацьованого міжнародною спільнотою досвіду з вітчизняними реаліями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Abdullah, F. (2006). Measuring service quality in higher education: three instruments compared. *International Journal of Research & Method in Education*, 29, 71–89.
- Akhlaghi, E., Amini, S., Akhlaghi, H. (2012). Evaluating Educational Service Quality in Technical and Vocational Colleges using SERVQUAL Model. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, vol. 46, 5285–5289.
- Al-Haddad, S., Taleb, R., Badran, S. (2018). The Impact of the Education Services Quality on Students Satisfaction: An Empirical study at the Business Schools in Jordan. *International Journal of Business Excellence*, vol.14 (3), 393–413.
- Dudka, T., Gurzhi, A., Kartashova, L., Sorochan, T., Spitsyna, A. (2020). Social and professional designing of tourist destination management in the professional training of future tourismologists. *Revista Turismo Estudos & Práticas*, 2, 1-10.
- Faganel, A. (2010). Quality perception gap inside the higher education institution. *International Journal of Academic Research and Development*, vol.2 (1), 213–215.
- Madani, R. (2019). Analysis of Educational Quality, a Goal of Education for All Policy. *Higher Education Studies*, vol. 9 (1), 100–109.
- Prentice, G., Brady, J., McLaughlin, C. (2018). Education Service Quality, Value and Satisfaction on Student Customer Intentions and Behaviour. *DBS Business Review*, vol.2, 89-112.
- Strielkowski, W., Kiseleva, L., Popova, E. (2018). Factors Determining the Quality of University Education: Students' Views. *Integration of education*, 22, 220–236.
- Moosavi, A., Mohseni, M., Ziaifarf, H., Azami-Aghdash, S., Gharasi, M., Rezapour, A. (2017). The Quality of Educational Services from Students' Viewpoint in Iran: A Systematic Review and Meta-analysis. *Iran Journal Public Health*, 46(4), 447–455.
- Ожегов, С. И. (1993). Толковый словарь русского языка. Москва : АЗЪ.

REFERENCES

- Abdullah, F. (2006). Measuring service quality in higher education: three instruments compared. *International Journal of Research & Method in Education*, 29, 71–89.
- Akhlaghi, E., Amini, S., Akhlaghi, H. (2012). Evaluating Educational Service Quality in Technical and Vocational Colleges using SERVQUAL Model. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, vol. 46, 5285–5289.
- Al-Haddad, S., Taleb, R., Badran, S. (2018). The Impact of the Education Services Quality on Students Satisfaction: An Empirical study at the Business Schools in Jordan. *International Journal of Business Excellence*, vol.14(3), 393–413.
- Dudka, T., Gurzhi, A., Kartashova, L., Sorochan, T., Spitsyna, A. (2020). Social and professional designing of tourist destination management in the professional training of future tourismologists. *Revista Turismo Estudos & Práticas*, 2, 1-10.
- Faganel, A. (2010). Quality perception gap inside the higher education institution. *International Journal of Academic Research and Development*, vol.2 (1), 213–215.
- Madani, R. (2019). Analysis of Educational Quality, a Goal of Education for All Policy. *Higher Education Studies*, vol. 9 (1), 100–109.
- Prentice, G., Brady, J., McLaughlin, C. (2018). Education Service Quality, Value and Satisfaction on Student Customer Intentions and Behaviour. *DBS Business Review*, vol.2, 89-112.
- Strielkowski, W., Kiseleva, L., Popova, E. (2018). Factors Determining the Quality of University Education: Students' Views. *Integration of education*, 22, 220–236.
- Moosavi, A., Mohseni, M., Ziaifarf, H., Azami-Aghdash, S., Gharasi, M., Rezapour, A. (2017). The Quality of Educational Services from Students' Viewpoint in Iran: A Systematic Review and Meta-analysis. *Iran Journal Public Health*, 46(4), 447–455.
- Ozhegov, S. I. (1993). *Tolkoviyiy slovar russkogo yazyika*. Moskva : AZ.

Статтю подано до редколегії 12.01.2020 р.
Рекомендовано до друку 02.02.2020 р.

Олена Невмержицька,

доктор педагогічних наук,
професор кафедри загальної педагогіки
та дошкільної освіти,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
(м. Дрогобич, Україна)

Olena Nevmerzhytska,

Sc. D. (Education), Full Professor,
Professor of the General Pedagogy
and Preschool Education Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine)
nhelen750@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-9911-9735

УДК 371.72

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЗДОРОВ'Я

Анотація. Стаття присвячена обґрунтуванню педагогічних аспектів формування в особистості ціннісного ставлення до здоров'я. Сучасні реалії актуалізують проблему взаємозв'язку здоров'я і якості життя конкретної людини і загалом усього суспільства. Виконання людиною суспільно значущих завдань чи функцій залежить від індивідуального рівня її здоров'я. Водночас стан індивідуального здоров'я залежить від стану здоров'я соціуму. Хоча проблема формування ціннісного ставлення до здоров'я сьогодні всебічно розробляється, пошук нових шляхів ціннісного виховання дітей та молоді завжди актуальний. Відтак мета статті – проаналізувати шляхи формування ціннісного ставлення до здоров'я в дітей і молоді. Для її досягнення було використано методи аналізу та синтезу, абстрагування, узагальнення, що дало можливість проаналізувати теоретичні засади формування в особистості ціннісного ставлення до здоров'я та сформулювати висновки щодо вдосконалення цього процесу. У статті схарактеризовано процес формування цінностей особистості, визначено його структуру, висвітлено механізми формування цінностей. Доведено необхідність пошуку нових шляхів формування цінностей. Акцентовано на специфічних методах формування цінностей особистості, серед яких – аналіз текстів, біографічний метод, кристалізація цінностей, розв'язання проблемних завдань, аналіз яких уможливив резюмувати: їхнє застосування дає змогу системно реалізувати всі етапи формування цінностей.

Ключові слова: здоров'я, цінність, ціннісне ставлення, формування цінностей.

PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF VALUABLE ATTITUDE TO HEALTH

Abstract. The article is devoted to substantiation of pedagogical aspects of formation of personal attitude to health. Current realities raise the issue of the connection between health and quality of life of a particular person and society as a whole. A person's performance of socially significant tasks or functions depends on his or her individual level of health. At the same time, the state of an individual's health depends on the state of health of society. Although the problem of forming a valuable attitude to health is being actively developed today, the search for new ways to value the education of children and youth is always relevant. Therefore, the purpose of the article is to analyze the ways of forming a valuable attitude to health in children and youth. To achieve it, methods of analysis, synthesis, abstraction and generalization were used, which made it possible to analyze the theoretical foundations of the formation of personal values of health and to formulate conclusions on improving this process.

The article highlights various definitions of "health". It is considered, in particular, as a human condition, dynamic balance of vital functions of the body, the body's ability to adapt to the environment, well-being, social wealth, the key to a full life and normal functioning of the human body, means of supporting human life, etc. Naturally, health is considered as a universal higher value, which is expressed in a person's attitude to their condition, which determines their orientations and preferences. The controversial nature of some of the definitions is mentioned. The necessity of finding new ways of forming values is proved. These include, in particular, text analysis, biographical method, crystallization of values, problem solving and game method. Their value lies primarily in the fact that they allow the systematic implementation of all stages of personal value formation: discovery, understanding, recognition, acceptance, management of accepted values in the behavior, and finally the creation of new values.

Keywords: health, value, valuable attitude, formation of values.

ВСТУП

Постановка проблеми. Здоров'я є важливою цінністю, яка тісно пов'язана із якістю життя людини. Розуміння цієї простої істини особливо актуалізується в останні кілька місяців, коли епідемія коронавірусної інфекції поставила на паузу цілі країни та континенти. Це, своєю чергою, призвело до початку економічної кризи, зростання безробіття, погіршення матеріального становища людей, появи в них низки психологічних проблем тощо.

Сьогодні взаємозалежність між людиною і суспільством посилюється. Виконання людиною суспільно значущих завдань чи функцій залежить від індивідуального рівня її здоров'я. Водночас стан індивідуального здоров'я залежить від стану здоров'я соціуму. У здоровому суспільстві формуються фізично, духовно і соціально здорові громадяни. І навпаки, здорові громадяни забезпечують високий рівень суспільного здоров'я в різних сферах життя. Відтак питання здоров'я є соціально значущим. Понад те, актуалізація проблеми цінності здоров'я викликана більш глобальними питаннями виживання націй, усього людства в умовах екологічної кризи, появи нових захворювань чи загострення тих, які вважалися вже подоланими, тощо.

На стан здоров'я суспільства загалом і кожного його члена зокрема впливає багато чинників, серед яких погляди і переконання, уміння та навички здоров'язбереження тощо. Готовність людей до здоров'язбережувальної поведінки, а урядів країн – до створення умов для зміцнення здоров'я усіх громадян стає запорукою потужності держави, доброго матеріального становища та психологічного стану громадян, їхнього задоволення життям, а відтак готовності працювати на благо Батьківщини.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Питання формування ціннісного ставлення до здоров'я, готовності громадян до практикування здорового способу життя стали предметом досліджень низки науковців. Ця проблематика вивчалася як в аспекті дослідження історичного досвіду, так і розробки теоретично-методичних засад цього процесу за сучасних умов.

Зокрема, шляхи формування здоров'язбережувальних умінь і навичок у дітей та юнацтва Галичини початку ХХ ст. досліджували І. Білавич та Б. Савчук. Автори почасти зосередилися на просвітницько-консультативній діяльності українських лікарів щодо здоров'язбереження дітей та молоді (Білавич І. & Савчук Б., 2016). Специфіка формування здорового способу життя учнівської молоді у другій половині ХХ ст. стала предметом досліджень Т. Єрмакової (2008).

Теоретико-методичні засади педагогіки здоров'я всебічно студіює М. Лук'янченко. Автор переконаний, що шляхом до здоров'я нації може бути лише школа, яка всебічно сприяє здоров'ю суб'єктів освітнього процесу (Лук'янченко М., 2012).

Натомість В. Оржеховська наголошує на тому, що пріоритетною цінністю у вихованні має стати здоровий спосіб життя. При цьому особливу роль вона відводить духовному здоров'ю (Оржеховська В., 2008).

Означена проблематика є актуальною й у зарубіжному науковому дискурсі. Вона всебічно досліджується в публікаціях Г. Біктагірової та Р. Касимової (Biktagirova G.F. & Kasimova R. Sh., 2016), Р. Волша (Walsh R., 2011) та ін.

У педагогічній теорії та практиці проблема формування ціннісного ставлення до здоров'я і здорового способу життя знайшла належне висвітлення, однак пошук нових шляхів ціннісного виховання дітей та молоді завжди актуальний.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ – проаналізувати шляхи формування ціннісного ставлення до здоров'я у дітей і молоді.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення мети було використано методи аналізу та синтезу, абстрагування, узагальнення, що дало можливість проаналізувати теоретичні засади формування в особистості ціннісного ставлення до здоров'я та сформулювати висновки щодо вдосконалення цього процесу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сьогодні відсутнє єдине визначення поняття «здоров'я». Його розглядають як: стан людини, динамічну рівновагу життєвих функцій організму, здатність організму до адаптації в навколишньому середовищі, благо, суспільне багатство, запоруку повноцінного життя, нормального функціонування людського організму, засіб підтримки життєдіяльності людини тощо. Цілком закономірно здоров'я розглядають і як універсальну вищу цінність, яка виражається у ставленні людини до свого стану, що визначає її орієнтації і вподобання.

У цьому конспекті варто відзначити також певну контроверсійність у визначенні цього поняття, адже його трактують і як повне благополуччя (фізичне, духовне, соціальне) людини, і як відсутність захворювань чи патологічних змін в організмі.

Здоров'я є системною якістю, що охоплює три рівні: фізичний, соціальний і духовний. Фізичний рівень передбачає збереження біологічної організації та нормального функціонування всіх органів і систем; соціальний – дотримання соціальних норм, а також виконання соціальних ролей та вимог, що ставляться до особи як члена суспільства; духовний – самореалізацію особистості, збереження функцій психіки, що забезпечують відповідність поведінки конкретним умовам.

Цінність здоров'я опредмечується в кількох формах. По-перше, вона представлена ідеалом всебічно і гармонійно розвиненої особистості. В об'єктивованій формі цінність здоров'я отримала вираження у вигляді творів матеріальної і духовної культури. Художня література, твори малярства, скульптури здатні відобразити красу здорового тіла та душі. Конкретним утіленням суспільних ідеалів є людські вчинки. У них цінність здоров'я здатна увиразнюватися, а поведінка іншої людини може стати наочним взірцем для наслідування, а відтак засвоєння цінностей, що лежать в її основі. Переломлюючись крізь призму особистого досвіду, цінність здоров'я входить також до психологічної структури особистості, виражається у рисах і якостях людської душі.

Як стверджував відомий німецький філософ Артур Шопенгауер: 9/10 нашого щастя базується на здоров'ї. Коли воно є, то все стає джерелом насолоди, а без нього жодне зовнішнє благо не може принести задоволення, навіть суб'єктивні блага: якості розуму, душі, темпераменту при хворобливому стані слабнуть і завмирають. Тому й цілком закономірно, що люди насамперед запитують один одного про здоров'я і бажають його один одному: воно насправді є головною умовою людського щастя (Шопенгауер А., 2018).

Сьогодні, на жаль, у свідомості людей домінує медична модель здоров'я. Питання профілактики захворювань залишаються гарними гаслами, які, однак, часто не стають настановами для кожної окремої людини.

Усе це відбувається, незважаючи на цілеспрямовану пропаганду в суспільстві здорового способу життя, що реалізується різними освітніми інституціями, церквою, засобами масової інформації тощо. Здоровий спосіб життя стає модним фетишем, відвідування спортивних залів, здорове харчування – стилем життя. Однак мотивація здоров'язбережувальних дій часто пов'язана із престижністю такого способу життя, намаганням виділитися тощо, до того ж, мова здебільшого йде про фізичне здоров'я.

Натомість, як слушно зауважує О. Ісакова (Ісакова О., 2017, с. 44–45), «здоровий спосіб життя мало декларувати, його ще потрібно обґрунтувати, тобто ціннісно мотивувати... Здоровий спосіб життя потрібно не тільки пропагувати, але й пояснювати його безальтернативність. По суті справи мова йде про формування мотивації до повноцінного життя, яке передбачає розуміння нерозривності морального і фізичного здоров'я особистості».

В основі формування здорового способу життя лежить низка основоположних ідей:

- 1) пріоритетність цінності здоров'я у світогляді людини;
- 2) сприймання і розуміння здоров'я як стану повного благополуччя, а не відсутності вад чи певних захворювань;
- 3) розуміння здоров'я як складного феномену, що охоплює чотири сфери – фізичну, духовну, соціальну і психічну;
- 4) усвідомлення людиною відповідальності за власне здоров'я (Яременко, О., Вакулєнко О. & Галустян, Ю., 2005).

Хоча здоров'я в ціннісній свідомості української молоді завжди посідало і посідає провідні позиції, однак часто сутність цієї цінності є недостатньо усвідомленою або ж усвідомленою внаслідок «зустрічі» з певним захворюванням, яке довелося важко долати. Крім цього, часто висока значущість цінності здоров'я в ціннісній свідомості не реалізується в поведінці особистості. З огляду на це, вважаємо, що варто змінити підходи до виховання в дітей і молоді ціннісного ставлення до здоров'я.

Формування цінностей особистості – складний і тривалий процес, на який впливає значна кількість чинників. Навколишній світ надзвичайно різноманітний, і його впливи на особистість часто мають суперечливий характер. Гармонізувати впливи сім'ї, закладів освіти, друзів, засобів масової інформації тощо надзвичайно складно, адже мета їхніх дій і впливів може бути кардинально протилежною. Зрештою, навіть один і той самий інститут виховання може справляти на особистість амбівалентні впливи. Наприклад, батьки у вербальній формі можуть транслювати дітям певну інформацію, що має ціннісний характер, натомість своїм прикладом опредмечувати інші цінності. Відтак сьогодені важливою метою виховання є підготовка людини до функціонування в суперечливому, релятивному світі цінностей.

Формування ціннісного ставлення до здоров'я є складним процесом, адже в питаннях здоров'язбереження часто звертаються до наказів, заборон, чи директив. Однак виховання цінностей неможливе без певної свободи, зокрема у здійсненні виборів чи формулюванні оцінок. Тому важливо в процесі формування здорового способу життя звертатися також до ознайомлення особистості з іншими цінностями (матеріальними чи суспільними тощо) і вже крізь їхню призму увиразнювати сутність цінності здоров'я.

Структуру процесу формування цінностей особистості становить низка етапів: відкриття, розуміння, упізнання, приймання, керування в поведінці усталеними цінностями та, урешті, творення нових (□іwierski В., 2006, с. 413). У процесі виховання цінностей недостатньо, щоб вихованець умів їх розпізнавати у формах їхнього опредмечення. Значно важливіше, щоб засвоєні цінності лягли в основу його дій, регулювали поведінку, сприяли утворенню нових смислів.

Механізмами засвоєння цінностей є інтеріоризація, ідентифікація та інтерналізація. Інтеріоризація – це процес присвоєння продуктів суспільного досвіду в процесі виховання. Вона забезпечує також засвоєння певних ролей, функцій чи позицій. Ідентифікація передбачає наслідування чужої поведінки, коли суб'єкт відтворює чужі цілі, мотиви і спонуки, урешті присвоюючи їх як власні. Інтерналізація є більш складним процесом, що передбачає свідоме сприймання і на цій основі засвоєння цінностей та норм. При цьому особистість, намагаючись інтерпретувати події, які трапляються з нею, сприймає і трактує їх як результат власних дій.

Уже сама трансляція інформації вихователем, книгою чи засобом масової інформації впливає на формування цінностей. Будь-яка інформація про здоров'я, навіть якщо її транслятор не ставив перед собою мету формування цінності здоров'я, слугує цій меті. Однак без додаткової інтерпретації, пояснення чи аналізу ця інформація може сприяти як формуванню здорового способу життя, так і навпаки – нехтуванню ним. Якщо ж інформація виходить від авторитетного джерела, містить відповідний коментар, то, безперечно, може бути добрим засобом формування цінності здоров'я. Важливо також, щоб і сам вихователь узяв на себе роль лідера, взірця, який здатний непомітно впливати на стиль життя вихованців, транслюючи їм готові поведінкові взірці.

Процес виховання передбачає цілеспрямоване формування цінностей особистості. Робити це можна засобами традиційних методів виховання, однак можна скористатися також специфічними, серед яких виокремлюють: аналіз текстів, біографічний метод, кристалізацію цінностей, розв'язання проблемних завдань (Jedynak S. & Kojko J., 2009, с. 337).

Аналіз текстів про цінність здоров'я створює умови для відкриття цінності здоров'я та її розуміння. У цьому контексті для дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку можуть стати корисними твори В. Сухомлинського.

Надзвичайно продуктивним може бути біографічний метод, коли цінність здоров'я відкривається і упізнається на основі вивчення життєписів інших людей. Аналіз біографій президента США Франкліна Рузвельта, австралійського проповідника та мотиваційного тренера Ніколаса Джеймса Вуйчича, спортсменів Максима Веракси та Олени Аноп'ян допомагає зрозуміти, наскільки функціональні обмеження ускладнюють життя людини. Водночас діти й молодь можуть усвідомити, що навіть складні обмеження здоров'я можуть виявитися тим чинником, який стане каталізатором розвитку особистості.

Особливо продуктивним для упізнавання і приймання цінностей є метод їх кристалізації. Він полягає в підготовці письмових вправ, у яких вихованець вербалізує власні враження, переживання, думки. Це можуть бути вправи на вигадання зачину чи кінцівки до певного оповідання, що стосується проблем здоров'язбереження. Для підлітків та юнаків це може бути підготовка письмових творів чи есе на тематику здоров'я як однієї з найважливіших цінностей. Наприклад, школярам можна запропонувати підготувати твір на тему: «Здоров'я – це...», «Обираю здоров'я», «Здоров'я – це цінність» тощо.

Для упізнавання, приймання присвоєних цінностей та керування ними в поведінці корисним може бути розв'язання проблемних завдань. Власне вже сама структура їхнього розв'язання забезпечує повний цикл формування цінностей особистості. На першому етапі відбувається усвідомлення особистістю загальної проблемної ситуації, далі здійснюється її аналіз та формулювання конкретної проблеми, що вимагає розв'язання. На наступному етапі особистість самостійно формулює й обґрунтовує можливі розв'язки, перевіряє адекватність запропонованих ідей.

Часто для розв'язання проблемної ситуації особистість мусить уявити її, змодельовати власні можливі дії, передбачити їхні наслідки тощо. Відтак проживання ситуації допомагає сформувати модель поведінки на основі засвоєних цінностей. До прикладу, молодшим школярам для аналізу можна запропонувати ситуацію: Іванко виконував домашнє завдання, зосередившись на розв'язуванні складної задачі. Раптом до нього підбіг Василько і голосно крикнув у вушко: «Ідемо гуляти!» Чи можна так робити? Яку шкоду можна нанести такими діями? Як почуває себе людина, яка погано чує? Як вона сприймає світ?

Також для формування ціннісного ставлення до здоров'я, керування в поведінці усталеними цінностями доцільно застосовувати ігри (експериментаторські, дидактичні, рухливі, сюжетно-рольові тощо). Особливо актуальним цей метод є для дошкільників, оскільки гра в дошкільному віці – провідний вид діяльності, проте її цінність як методу формування цінностей залишається значною і для школярів та студентів. Моделювання у грі ситуацій, в яких особистість може формувати ставлення до здоров'я (свого та інших людей), сприяє актуалізації знань, умінь та навичок здоров'язбережувальної поведінки.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, у сучасному динамічному світі лише здорова людина може успішно реалізувати життєві плани, а здоров'я є важливим ресурсом повноцінного й успішного життя, однак, незважаючи на високий рейтинг здоров'я в системі цінностей сучасних дітей та молоді, на поведінковому рівні ця цінність часто не реалізується. Усвідомлення необхідності здоров'язбереження, на жаль, нерідко приходить лише в ситуації втрати здоров'я, необхідності долати серйозні захворювання.

З огляду на це варто шукати нові шляхи формування цінностей. До таких, зокрема, належать аналіз текстів, біографічний метод, кристалізація цінностей, розв'язання проблемних завдань, ігровий метод. Їхня цінність насамперед полягає в тому, що вони дають змогу системно реалізувати всі етапи формування цінностей особистості: відкриття, розуміння, упізнавання, приймання, керування в поведінці усталеними цінностями та, врешті, творення нових.

Уважаємо, що мета цієї наукової розвідки досягнута, однак важливо на емпіричному рівні перевірити ефективність теоретично обґрунтованих шляхів формування в особистості ціннісного ставлення до здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Білавич, І., & Савчук, Б. (2016). Просвітницько-консультативна діяльність українських лікарів щодо здоров'язбереження дітей та юнацтва в Галичині (перша третина ХХ ст.). *Людинознавчі студії*, 3/35, 36–42.
- Єрмакова, Т. (2008). Особливості формування здорового способу життя школярів: історичний аспект. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наукова монографія* (с. 60–62). Харків.
- Ісакова, О. (2017). Аксиологія здоров'я молоді у сучасній філософській антропології. *Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження: колективна монографія* (с. 40–45). Харків: Вид. Рожко С. Г.
- Лук'яненко, М. (2012). *Педагогіка здоров'я: теорія та практика*. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Оржеховська, В. (2008). Формування здорового способу життя: стратегія розвитку. *Науковий світ*, 10, 28–30.
- Яременко, О., Вакулєнко, О. & Галустян, Ю. (2005). *Формування здорового способу життя молоді: стратегія розвитку українського суспільства*. Ч. 1. К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді.
- Шопенгауєр, А. (2018). *Афоризми житейской мудрости*. Москва: АСТ.
- Biktajirova, G.F. & Kasimova, R. Sh. (2016). Formation of University Student's Healthy Lifestyle. *International Journal of Environmental & Science Education*, 11(6), 1159–1166. doi: 10.12973/ijese.2016.385a
- Jedynak, S. & Kojkot, J. (Ed.). (2009). *Encyklopedia filozofii wychowania*. Bydgoszcz: «Branta».

Śliwerski, B. (Ed.). (2006). Pedagogika. Podstawy nauk o wychowaniu. Tom 1. Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe.
Walsh, R. (2011). Lifestyle and Mental Health. American Psychologist, 66(7), 578–592. doi: 10.1037/a0021769.

REFERENCES

- Bilavych, I. & Savchuk, B. (2016). Prosvitnycjko-konsultjatyvna dijajlnistj ukrajinsjkykh likariv shhodo zdorov'jazberezhenja ditej ta junactva v Ghalychni (persha tretyna XX st.). Ljudynoznavchi studiji, 3/35, 36–42.
- Jermakova, T. (2008). Osoblyvosti formuvannja zdorovogho sposobu zhyttja shkoljariv: istorychnyj aspekt. Pedagoghika, psykhologhija ta medyko-biologhichni problemy fizychnogho vykhovannja i sportu: naukova monoghrafija (s. 60–62). Kharkiv.
- Isakova, O. (2017). Aksiologhija zdorov'ja molodi u suchasnij filososfskij antropologhiji. Zaghaljna teorija zdorov'ja ta zdorov'jazberezhenja : kolektyvna monoghrafija (s. 40–45). Kharkiv : Vyd. Rozhko S. Gh..
- Luk'janchenko, M. (2012). Pedagoghika zdorov'ja: teorija ta praktyka. Droghobych : Redakcijnno-vydavnychyj viddil Droghobycykogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Ivana Franka.
- Orzhekhovsja, V. (2008). Formuvannja zdorovogho sposobu zhyttja: strateghija rozvytku. Naukovyj svit, 10, 28–30.
- Jaremenko, O., Vakulenko, O. & Ghalustjan, Ju. (2005). Formuvannja zdorovogho sposobu zhyttja molodi: strateghija rozvytku ukrajinsjkogho suspiljstva. Ch. 1. K. : Derzh. In-t problem sim'ji ta molodi.
- Shopenghauer, A. (2018). Aforizmy zhitejskoj mudrosti. Moskva: AST.
- Biktagirova, G.F. & Kasimova, R. Sh. (2016). Formation of University Student's Healthy Lifestyle. International Journal of Environmental & Science Education, 11(6), 1159–1166. doi: 10.12973/ijese.2016.385a
- Jedynak, S. & Kojkoł, J. (Ed.). (2009). Encyklopedia filozofii wychowania. Bydgoszcz : «Branta».
- Śliwerski, V. (Ed.). (2006). Pedagogika. Podstawy nauk o wychowaniu. Tom 1. Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe.
Walsh, R. (2011). Lifestyle and Mental Health. American Psychologist, 66(7), 578–592. doi: 10.1037/a0021769.

Статтю подано до редколегії 15.01.2020 р.

Рекомендовано до друку 04.02.2020 р.

Інна Осадченко,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки
та освітнього менеджменту,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
(м. Умань, Україна)

Inna Osadchenko,

doctor of pedagogical sciences, professor,
professor departments of pedagogy
and educational management,
Uman state pedagogical university named Pavlo Tychyna
(Uman, Ukraine)
osadchenkoinna1@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-0682-5145

Руслан Маслюк,

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри спортивних дисциплін,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
(м. Умань, Україна)

Ruslan Masliuk,

PhD in Education, associate professor,
head of Sport Subjects Department,
Uman state pedagogical university named Pavlo Tychyna
(Uman, Ukraine)
ruslan201187@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-7954-577X

УДК 378.011

СУТНІСТЬ ТА ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ПРОБЛЕМИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

Анотація. У статті на основі аналізу наукових джерел та емпіричного матеріалу з'ясовано сучасну сутність поняття «академічна доброчесність / недоброчесність» та схарактеризовано дискусійні питання кола досліджуваної проблеми. Уточнено назву окремих видів плагіату зі вказівкою на практичні приклади та шляхи усунення таких помилок: прямий плагіат, набір цитат, цитування за цитуванням, неправильний переклад. Доведено, що до плагіату найменше вдаються ті здобувачі освіти та науковці, у котрих вимогливі викладачі ще на етапі перших років студентства не допускали порушення ними норм академічної доброчесності. Запропоновано з першого курсу університету навчати здобувачів освіти основам наукової етики та технологіям виконання наукових робіт. Узагальнено пропозиції дослідників щодо шляхів усунення академічної недоброчесності. Визначено психологічні причини порушення академічної доброчесності: заздрість стосовно наукових досягнень інших колег; страх перед невиконанням наукового завдання; комплекси неповноцінності, невпевненості та зневіри у своїх силах; лінь та використання легких шляхів виконання роботи; соціальна «мода» на поведінку за зразком пошуку легкого виконання будь-якої роботи тощо. Визначено дискусійні питання контексту самоплагіату як несвідомого порушення академічної доброчесності шляхом оприлюднення результатів дисертаційних робіт у перефразованих статтях тощо. Описано сутність прямої «академічної крадіжки», тобто оприлюднення чужих ідей до моменту їх публікації самим автором. Визначено методи убезпечення від прямої «академічної крадіжки» шляхом дотримання «дослідницько-авторської безпеки». Схарактеризовано методи уникнення окремих видів плагіату шляхом створення єдиної електронної бази даних щодо затвердження ученими радами закладів вищої освіти та наукових інститутів тем наукових досліджень з метою відстеження тенденцій сучасних науково-педагогічних досліджень та убезпечення їх дублювання. Вказано на значущість нормативно-правового забезпечення та

дієвість механізмів покарання за вияв академічної недоброчесності. Наголошено на забезпеченні від несправедливого покарання шляхом кількоступеневої перевірки вірогідності наукового порушення тощо.

Ключові слова: академічна доброчесність, академічна недоброчесність, плагіат, види плагіату, правильність цитування, самоплагіат.

BASIC NATURE AND DEBATABLE ISSUES OF ACADEMIC VIRTUE

Abstract. Preceding from scientific research publications and empiric material the article demonstrates current nature of the term 'academic virtue/dishonesty' and describes debatable issues of the studied problem. The names of several types of plagiarism have been specified; the following practical examples and elimination methods of the mistakes have been provided: direct plagiarism, quotation set, citation by citation, incorrect translation. The article proves that they are the education applicants and researchers who use plagiarism, because during their first years of studying the demanding professors didn't tolerate their academic virtue norms violation. The author recommends education applicants teaching of the fundamentals of academic ethics and the technologies of scientific works performance. The researchers' recommendations on the elimination methods of academic dishonesty have been summarized. Psychological reasons for academic virtue violation have also been described: envy of their colleagues scientific achievements; fear of scientific task nonfulfillment; inferiority complex, complexes of diffidence and discouragement; laziness and using of easy ways for work performance; social 'fashion' for the behavior like easy performance of any work, etc. The article shows debatable issues of self-plagiarism context as academic virtue unconscious violation via publishing of thesis results in paraphrased articles, etc. The basic nature of direct 'academic theft' – publishing of other's ideas up to the moment of their publishing by the author – has been identified. Securing methods against direct 'academic theft' via following 'research and authorial secure' have been specified. Elimination methods against specific types of plagiarism have been also outlined; they are to be performed via uniform electronic data base designing on thesis themes confirmation by Academic boards of institutions of high education and scientific institutions. They are aimed at monitoring of present scientific and pedagogical researches tendencies and securing against their copying. The article indicates the importance of legal principles and efficacy of punishment mechanisms for academic dishonesty. The author also stresses on securing against unjust punishment via control of scientific violation reliability that consists of several stages, etc.

Keywords: academic virtue, academic dishonesty, plagiarism, types of plagiarism, correct citation, self-plagiarism.

ВСТУП

Постановка проблеми. Не зважаючи на апріорний характер поняття «академічна доброчесність», тобто логічність дотримання основних чеснот у сфері науково-педагогічних досліджень, біблійська заповідь «не кради», повсякчас порушується у наукових колах. Проблеми академічної доброчесності нині актуальні у різних галузях, наприклад: управління, медицини, педагогіки, психології та ін.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблему вияву плагіату у ґрунтовному дослідженні сфери соціальних комунікацій названо складним контроверсійним явищем, для визначення якого сформульовано відповідні критерії та запропоновано авторську модель боротьби з указаним явищем (Рижко О., 2017, с. 3). Науковцями схарактеризовано форми, види та причини вдавання авторів до академічної недоброчесності; визначено особливості організації студентської науково-дослідницької діяльності на засадах академічної доброчесності (Варава І. М., 2019, с. 22); висвітлено аспекти неправомірного використання інтелектуальної власності у галузі науки; описано системи контролю перевірки наукових текстів щодо їх автентичності (Гайтан О. М., Горошко А. І., 2018, с. 22); опрацьовано методи протидії чинним автосистемам визначення плагіату наукових робіт (Артамонов Є. Б., 2012, с. 12) тощо.

Сучасними авторами запропоновано введення до навчальних курсів закладів вищої освіти спеціальних навчальних дисциплін (Варава І. М., 2019; Слободянюк О. М., 2018), роз'яснення цілей академічної сумлінності, причини та види порушень, способи боротьби з ними (Бардонова Л. А., Белих Є. Г., Бивальцев В. А., Калінін А. А., Степанов І. А., 2017) з метою забезпечення студентів та молодих науковців від порушення правил академічної доброчесності. Принагідно зазначимо, що нині у кожному закладі вищої освіти прийнято та реалізуються основи Положення про академічну доброчесність здобувачів освіти та наукових, науково-педагогічних працівників.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження – на основі аналізу наукових джерел та емпіричного матеріалу з'ясувати сучасну сутність поняття «академічна доброчесність / недоброчесність» та схарактеризувати дискусійні питання кола досліджуваної проблеми.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення мети статті використано такі методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення, порівняння та інтерпретація наукових джерел й емпіричного матеріалу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Значущість формування у молоді та науково-педагогічної спільноти академічної доброчесності не має одновекторного вираження, адже вона є інструментом забезпечення якості освіти, формуючи у студентів та науковців добровільну, свідому зацікавленість у ненавмисному плагіаті, з метою чого мають систематично удосконалюватися доступні програми перевірки робіт на наявність плагіату та інших форм недотримання академічної доброчесності (Сацик В., 2017, с. 5); впливаючи на створення громадян нового типу, запобігаючи інтелектуально-творчому занепаду та низькій якості навчання (Слободянюк О. М., 2018, с. 138); визначаючи престижність закладу вищої освіти, хоча ще донедавна на цю проблему не звертали належної уваги, а то й приховували чи замовчували її (Слободянюк О. М., 2018, с. 4). Академічна недоброчесність, як антонім відповідної доброчесності, постає як чинник девальвації освіти

та науки, як приклад нівелювання морально-етичних норм суспільства (Рижко О. М., 2017, с. 6), насамперед, через брак культурного складника – регулятора норм контролю та вияву актів наукової недоброчесності (Слободянюк О. М., 2018, с. 139). Дослідники (Бруй О., 2016, с. 5; Вергун А. Р., Савенкова Л. В., Чуканова С. О., 2016, с. 44; Сацик В., 2017; Слободянюк О. М., 2018) однотайні в тому, що науковому колу нашої країни поки що притаманне часте, негативне, катастрофічне явище плагіату. Досі тенденція академічної доброчесності сприймається почасти у нашій країні, як міфічна концепція, «модна» наукова тема, що не дозволяє «скоригувати політику забезпечення якості вищої освіти», закласти «фундамент внутрішньої гармонії людини», виховуючи інтелектуальну гідність, толерантність до різноманіття думок (Сацик В., 2017).

Виокремлюють різні види плагіату: реплікація, републікація, фальсифікація, мозаїчний плагіат, дослівний плагіат, поєднання власного та запозиченого тексту без цитування, неадекватне перефразування, копіювання наукової роботи іншого автора, згадування наукових джерел без посилань на автора, рерайт тощо (Бруй О., 2016, с. 4). У цьому значенні реплікація – подання науковцем однієї і тієї ж роботи декілька разів з метою підняття свого академічного рейтингу; рерайт – «переказ» чужих думок своїми словами, але зі збереженням сутності інформації (Вергун А. Р., Савенкова Л. В., Чуканова С. О., 2016, с. 8). Також виокремлюють такі види плагіату, як: «компіляція» (спеціальне компонування одного наукового тексту з декількох чужих) та «парафраза» – вид переказу чужого тексту своїми словами, але зі спеціальною заміною слів та знаків (Вергун А. Р., Савенкова Л. В., Чуканова С. О., 2016, с. 8). Порушенням авторських прав К. Шахбазян вважає такі ключові вияви: 1) брак посилання на першоджерело цитати у списку використаної наукової літератури; 2) брак посилання у випадку використання графічних матеріалів (Шахбазян К. С., 2017, с. 54); 3) порушення правил цитування шляхом привласнення авторської думки (Шахбазян К. С., 2017, с. 56).

Системно досліджуючи проблему вдавання до плагіату, характеризують це поняття як багатоаспектне, визначаючи його сутність за галузями освіти, науки та життя, узагальнення чого ми подаємо у таблиці 1.

Таблиця 1

Різномаспектність поняття «плагіат» з точки зору певної галузі (за Рижко О. М., 2017, с. 2)

№	Галузь, у якій виявляють плагіат	Сутність плагіату
1.	Аксіологія	Деструктивна трансформація парадигм та цінностей.
2.	Соціальні комунікації	Перверсія, коригована зміщенням пріоритетів у поданні інформації, попри якість, у швидкості.
3.	Етика	Порушення етичного кодексу певної професії на різних рівнях.
4.	Література	Від ознаки постмодернізму (ознака розвитку літератури) до інтелектуальної крадіжки (присвоєння чужого авторства літературного твору).
5.	Юриспруденція	Порушення авторського права.

Як видно з таблиці 1, ключовим, спільним загалом для галузей вияву плагіату є поняття «порушення» у прямому чи синонімічному значенні (деструкція, перверсія) викладу наукового матеріалу. Зважаючи на вказану вище різномаспектність поняття «плагіат», пропонують його уточнення шляхом уведення терміну «плагіат ідей» (Рижко О. М., 2017, с. 4), а самоплагіат називає «авторським дублюванням наукових результатів» (Рижко О. М., 2017, с. 3).

Водночас поняття «академічна доброчесність» виходить за рамки традиційного поняття «плагіат». Це складне, багатофункціональне явище, порушення якого охоплює: обман (свідоме надання неправдивої наукової чи діяльній інформації); фабрикацію (фальсифікацію результатів дослідження, посилань та будь-яких інших даних); списування (використання додаткових джерел інформації у процесі оцінювання якості знань чи діяльності); академічний плагіат, у тому числі – самоплагіат; хабарництво – надання / отримання матеріальної / нематеріальної оплати учаснику освітнього / наукового процесу за приховування / фальсифікацію результатів цього процесу (Радейко Р., 2020).

Важливо зрозуміти сутність та інтерпретацію усіх понять, враховуючи аналізоване поняття «плагіат», дотичних до проблеми академічної доброчесності: авторська / загальновідома інформація, цитата, цитування, самоцитування, самоплагіат тощо.

В окремих дослідженнях запропоновано класифікацію плагіату за такими критеріями: об'єкт присвоєння; мета використання; джерело присвоєння; характер подій; суб'єкт-суб'єктні відносини; технологія використання; мова подання; ступінь прозорості; ступінь оригінальності джерела плагіату; категорія результатів інтелектуальної власності; тип реальності; мотив; сфера; специфіка вияву (Рижко О. М., 2017, с. 6). Також розрізняють певні види плагіату шляхом зарахування чи незарахування до цієї категорії, наприклад: 1) рерайту – через потракування в якості або твору, або тексту, оскільки це – «продукування вторинних текстів», трансформування даного, а не створення нового; 2) копіпасту, активно використовуюваного у соціальних комунікаціях; 3) парафрази – переказу чужих думок своїми словами тощо. О. Рижко наголошує, що зарахування чи незарахування твору до плагіату

залежить від таких чотирьох критеріїв: 1) посилання на першоджерело; 2) ступеня творчого опрацювання матеріалу; 3) нової якості створеного тексту; 4) наукової новизни новоствореного продукту (Рижко О. М., 2017, с. 4–5).

Як показали результати аналізу вказаних вище наукових джерел та емпіричного матеріалу, найбільше помилок роблять здобувачі освіти та молоді науковці у процесі цитування, що й призводить до порушення академічної доброчесності.

Типовими помилками при цитуванні називають:

1. «Порушення правил вторинного цитування»: використання інформації, яку знайдено не у першоджерелі, а у цитуванні іншим автором.

2. Дослівний переказ тексту та черги з цитування.

3. Неправильний переклад іноземних авторів тощо (Шахбазян К. С., 2017, с. 55).

Як показують результати проведеного нами дослідження, до плагіату найменше вдаються ті студенти, магістранти, аспіранти, у котрих ще на етапі перших років студентства, у рамках вивчення навчальної дисципліни «Основи наукових досліджень» та написання першої курсової роботи були дуже вимогливі викладачі, які не допускали халатного ставлення до виконання науково-навчальних завдань.

Цілком погоджуючись з виокремленими видами плагіату, уточнюємо їх назву (прямий плагіат, набір цитат, цитування за цитуванням, неправильний переклад), вказуючи практичні приклади та шляхи усунення таких помилок:

1. Дослівне копіювання тексту – прямий плагіат. Так, приміром, одному зі студентів освітнього рівня «бакалавр» було дано завдання використати у своїй роботі статтю одного із провідних дослідників. Студент дослівно виконав завдання, не вбачаючи у цьому порушення: скопіював статтю без змін і вставив до своєї курсової роботи усі 10 сторінок чужої праці. Щоправда, до списку своїх використаних джерел додав список джерел, використаних у статті, і вже у квадратних дужках у тексті змінив порядкові номери відповідно до новостворених. Шляхи усунення такого виду плагіату: цілеспрямоване навчання здобувачів освіти правилам правомірного цитування, ознайомлення із сутністю академічної доброчесності.

2. Набір цитат шляхом використання технології «копіювати – вставити». Досить часто до цього вдаються студенти, та й, почасти, молоді науковці, переконуючи, що для створення такого набору цитат опрацювали значну кількість наукових робіт та виявили логіку у порядку причинно-наслідкового чи підрядного зв'язку між вибраними цитатами. Йдеться, передусім, про недоліки або брак формування наукового мислення та першочергового розуміння сутності понять «науковий текст» та «наукова обробка інформації» шляхом застосування методів аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, уточнення тощо. Для подолання такого виду плагіату необхідне не лише роз'яснення певного виду порушення академічної доброчесності, а й практичне вправлення на заняттях з «Основ наукових досліджень» та на інших заняттях у застосуванні вказаних вище методів опрацювання наукових джерел, у формулюванні висновків з окремо опрацьованих цитат тощо.

3. Цитування за цитуванням або вдавання до «наукових пліток». По-перше, не можемо бути впевненими у тому, що автор, який вже використав обрану нами цитату, зробив це правильно, без помилок. По-друге, не можемо використовувати наукове джерело, яке нами не опрацьовано. Водночас зовсім донедавна (років 10 тому) у наукових джерелах досить часто можна було зустріти такий вид посилання, наприклад: [цитата за 34]. З точки зору емоційності навчання, щоб пояснити студентам / магістрантам / аспірантам на лекції антилогіку такого посилання, ми вдаємося до народного порівняння: «Сказав Омелько, що Параска сказала», правомірність яких ніхто не гарантує. Отже, необхідно привчати молодих дослідників до пошуку першоджерела та опрацювання літератури, посилання на яку знайшли у результаті аналізу певної наукової праці.

4. Неправильний переклад даних та праць іноземних авторів шляхом інтернет-перекладу або самостійного словникового перекладу. Особливо багато помилок шляхом потрійного перекладу з різних мов, що часто призводить навіть до кумедного плагіату. Наприклад, подане англійською мовою у статті прізвище науковця Odet, було висвітлено на сайті журналу також російською мовою – Одет. Проте вже українською мовою отримали прізвище «Одягнутий». Магістрант не звернув уваги на результат перекладу. Щодо перекладу цитат – аналогічні приклади. Таким чином, необхідно привчати молодих науковців до вивчення іноземної мови, уважного перечитування результатів перекладу та вдавання до послуг професійних перекладачів.

Дискусійними, на наш погляд, залишаються питання щодо визначення рівня дотримання академічної доброчесності, запропоновані (Шахбазян К. С., 2017, с. 56) залежно від мети використання твору – комерційності / некомерційності, сутності твору, захищеного авторським правом тощо. Означена дискусійність спричинена неоднозначністю присвоєння авторського права на твір, передусім, у сфері гуманітарних наук.

У результаті аналізу наукових джерел нами узагальнено пропозиції дослідників щодо шляхів усунення академічної недоброчесності (таблиця 2).

Підтримуючи вказані вище пропозиції, ґрунтуючись на результатах власного практичного досвіду щодо досліджуваної проблеми, пропонуємо навчати здобувачів освіти основам наукової етики, технологіям виконання наукових робіт, розпочинаючи із першого курсу освітнього рівня «бакалавр».

Проведені нами анкетування та опитування, застосування в обговоренні методу «мозковий штурм» також дозволили визначити такі психологічні причини порушення академічної доброчесності як здобувачів освіти, так і досвідчених науковців: заздрість стосовно наукових досягнень інших колег; страх перед невиконанням наукового завдання; комплекси неповноцінності, невпевненості та зневіри у своїх силах; лінь та, як наслідок, використання легких шляхів виконання роботи, піддаючись «спокусі» безлічі пропозицій виконання роботи способом «скачати»; соціальна «мода» на поведінку певних людей за правилом: «Роби так, як усі! Не йди складним шляхом!» тощо.

Пропозиції дослідників щодо шляхів усунення академічної недоброочесності

№	Шляхи усунення академічної недоброочесності	Автор ідеї
1	Своєчасне надання завдання; відслідковування поетапного виконання здобувачем наукового проєкту, якщо причиною плагіату є брак часу у здобувачів освіти, зокрема у ситуації подання роботи згідно із чітко встановленими термінами.	Артамонов Є. Б., 2012, с. 13.
2	Уведення до навчальних курсів університетів навчальної дисципліни «Академічне письмо» («Наукове письмо»).	Варава І. М., 2019, с. 22.
3	Уведення до навчальних курсів університетів навчальної дисципліни «Етичне прийняття рішень та етика в освітньому середовищі університету»; розроблення та впровадження «Положення про академічну доброочесність».	Слободянюк О. М., 2018, с. 138–139.
4	Подальша розробка універсальних навчальних модулів, у яких кожному вченому-початківцю будуть роз'яснені цілі академічної сумлінності; найчастіші причини, котрі спричинюють її порушення; описано види інших порушень, можливі наслідки та способи боротьби з ними.	Бардонова Л. А., Бєлих Є. Г., Бивальцев В. А., Калінін А. А., Степанов І. А., 2017, с. 301.

Зазначене підтверджує необхідність цілеспрямованого навчання здобувачів освіти, розпочинаючи з бакалаврату, етиці та методології наукової діяльності. Хоча, як зазначають результати критичного аналізу боротьби у нашій країні з академічною недоброочесністю, цей процес водночас набув бюрократичного характеру: ілюзія значущості наукометричних показників, халатне ставлення членів редакційної колегії наукових журналів до виконання своїх обов'язків або ж їх невиконання солідними членами редколегії, яких штучно уведено до такого переліку через поважні наукові досягнення (Попович О. С., 2020).

На наше переконання, боротьба з академічною недоброочесністю повинна здійснюватися цілеспрямовано, системно та узгоджено у державному й міжнародному масштабах, не лише у форматі поінформованості щодо відповідальності за порушення правил антиплагіату та умінь правильного цитування, а з метою формування спеціальних професійних і загальнокультурних цінностей як у студентів, так і у науково-педагогічних працівників. Важливим, на наш погляд, є не лише об'єктивне виявлення академічної недоброочесності, а й нормативно-правове забезпечення та дієвість механізмів покарання за вияв цього явища (позбавлення наукових ступенів / звань чи нагород, відрахування з навчання, звільнення з роботи тощо). Однак з метою убезпечення від несправедливого покарання має бути передбачена кількоступенева перевірка вірогідності порушення академічної доброочесності, а не сліпа довіра комп'ютерній програмі, яка також може давати збій.

Вияв плагіату може мати й інші суперечливі аспекти. Наприклад, якщо «крадіжка» авторства у вигляді ідеї, концепції, прямого фрагменту тощо відбулася у вигляді прямої «крадіжки», тобто оприлюднення чужих ідей до моменту їх публікації самим автором. На жаль, історія розвитку будь-якої галузі людської діяльності має такі приклади, відстоювання справедливості у яких судовим шляхом не завжди закінчувалося, як і будь-який юридичний факт, перемогою для постраждалої сторони – реального автора. У цьому випадку, на наш погляд, недосвідчених авторів науково-творчих проєктів необхідно навчати певній «дослідницько-авторській безпеці», що передбачає: контроль за розташуванням матеріалу (встановлення паролю та інших форм дотримання безпеки на персональному комп'ютері; зберігання результатів досягнень у надійному місці тощо) та розголошенням власне ідеї (оприлюднення результатів роботи в усній формі лише після їх публікації); своєчасне затвердження теми та очікуваних результатів дослідження за відповідними процедурами (на засіданнях учених рад тощо); захист авторських прав шляхом відповідної їх реєстрації тощо.

Попри загальну активізацію інтересу до проблем академічної доброочесності маємо суперечливі позиції щодо окремих видів плагіату, насамперед, самоплагіату. Тобто, якщо нині перевірити захищені дисертації до 2014 р., то виявиться масове явище самоплагіату, зокрема, у тих авторів, які видавали монографії та статті за чинним на той час правилом: «зміст статей, монографії відповідає змісту дисертації». Однак юридично правомірно буде вважати порушення правил самоцитовання та вдавання до самоплагіату саме з моменту набуття чинності відповідних нормативно-правових документів (Закон України «Про вищу освіту», 2014; Положення про Національний репозитарій академічних текстів, 2017). Хоча, на нашу думку (про що досі тривають наукові дискусії: аргументують позиції «за» та «проти») нині є дещо нелогічним оприлюднення дисертаційних робіт у форматі наукових публікацій, нетотожних самій роботі, але обов'язково, висвітлюючи кожну позицію підрозділу остаточного варіанту дисертації: у висновках до кожного розділу дисертаційної роботи мають бути чітко вказаними посилання на публікації автора, де оприлюднено матеріали цього розділу. Зазначене, по-перше, як вказано нами, має дискусійний характер: тобто, щоб не було самоплагіату, а зміст статті висвітлював зміст певного підрозділу дисертації, необхідно кардинально перефразувати авторські тлумачення ключових понять дослідження. Як результат, маємо названі нами

«переформульовані статті», а рецензенти, експерти, аналізуючи роботу, констатують неузгодження тлумачень та інших наукових позицій у публікаціях здобувача, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації, однак приймають зазначене, як належне, адже головний показник – брак плагіату. Можливо, для вирішення вказаної проблеми, доречно формулювати до вимог написання дисертаційних робіт публікувати не основні, а одразу категорію наукових публікацій, що додатково відображають наукові результати дисертації, адже основні – у тексті дисертації та тезово – у апробаційних джерелах. По-друге, вказане спонукає науковців, з причини вимоги, так би мовити, «написати про те саме іншими словами», до пошуків нових форм та методів плагіату – академічної недоброчесності. Так, найпопулярнішими методами цього контексту стало написання фахових публікацій шляхом перекладу через інтернет-перекладача зарубіжних наукових публікацій (з англійської, російської та інших мов). У кінцевому варіанті системи антиплагіату не можуть встановити та ідентифікувати першоджерело наукової інформації і, як результат, не констатують плагіату наукової роботи.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, дискусійними питаннями контексту проблеми академічної доброчесності є: характеристика критеріїв визначення окремих видів академічної недоброчесності, зокрема щодо самоплагіату, наприклад, у вигляді несвідомого порушення шляхом оприлюднення результатів дисертаційних робіт у перефразованих статтях тощо, адже досі неунормовано змістову залежність тексту дисертації та супровідних наукових публікацій автора. Щоб уникнути окремих видів плагіату та зайве не дискутувати довкола означеного питання, доречно: створити єдину електронну базу даних щодо затвердження ученими радами закладів вищої освіти та наукових інститутів тем наукових досліджень (електронна реєстрація) з метою відстеження тенденцій сучасних науково-педагогічних досліджень та забезпечення їх дублювання; оновити нормативно-правове забезпечення та дієвість механізмів покарання за вияв академічної недоброчесності; визначити методи забезпечення від несправедливого покарання за академічну недоброчесність шляхом кількоступеневої перевірки вірогідності наукового порушення тощо.

Подальшого дослідження потребує питання характеристики змісту навчальних дисциплін контексту формування академічної доброчесності у здобувачів освіти та молодих науковців.

Автори статті виносять подяку за технічну допомогу у процесі її написання членам наукового гуртка «Школа організатора освітнього простору» УДПУ імені Павла Тичини: Будегай Вікторії, Пишній Наталії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Артамонов, Є. Б. (2012). Аналіз методів протидії автоматичним системам визначення плагіату в електронних документах. Проблеми інформатизації та управління, 4 (40), 12–18.
- Бруй, О. (2016). Передмова. Міжнародні правила цитування та посилання в наукових роботах: методичні рекомендації / автори-укладачі: О. Боженко, Ю. Корян, М. Федорець; Українська бібліотечна асоціація. Київ: УБА, 4–8.
- Бывальцев, В. А., Степанов, И. А., Бельх, Е. Г., Калинин, А. А., Бардонова, Л. А. (2017). Плагіат и академическая добросовестность в науке. Вестник РАМН, 72/4, 299–304.
- Варавай, І. М. (2019). Проблема академічної доброчесності у сучасному суспільно-освітньому середовищі. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи, Випуск. 66, 22–26.
- Гайтан, О. М., Горошко, А. І. (2018). Порівняльний аналіз систем автоматичної перевірки оригінальності текстів. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: технічні науки. Том 29 (68), Ч. 1, № 5, 98–104.
- Кулинкович, Т. О. (2010). Основы научного цитирования: метод. пособие для студентов и магистрантов, обучающихся по спец. 1–23 01 04 «Психология». Минск: БГУ, 58.
- Попович, О. С. (2020) Наукометричне невігластво (щодо манії бюрократії запровадити цифрове оцінювання науки). URL: https://unsci.com/ru/2020/02/06/naukometriche-neviglastvo-shhodo-manii-byurokratij-zaprovaditi-czifrove-ocziuyannya-nauki/?fbclid=IwAR1YrJPLr0dvej1b2a7C_DwPxORzWZpwaR1g
- Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-XVII (2018) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
- Програмне забезпечення для перевірки наукових текстів на плагіат: інформаційний огляд / автори-укладачі: А. Р. Вергун, Л. В. Савенкова, С. О. Чуканова; редколегія: В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, Я. Є. Сошинська (2016). Українська бібліотечна асоціація. Київ: УБА, 36.
- Про затвердження Положення про Національний репозитарій академічних текстів: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.07.2017 № 541. (2017) Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/541-2017-%D0%BF>
- Радейко, Р. (2020) Що таке академічна доброчесність? URL: <http://aphd.ua/shcho-take-akademichna-dobrochesnist/>
- Рижко, О. М. (2017). Плагіат у соціально-комунікаційному вимірі початку XXI століття: природа явища та історія боротьби: дис. ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.01. / Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, Київ, 438.
- Сацик, В. (2017). Академічна доброчесність: міфічна концепція чи дієвий інструмент забезпечення якості вищої освіти? URL: <http://library.uipa.edu.ua/poslygy/naukovtsiam-fakhivtsiam/naukovtsiam/akademichna-dobrochesnist.html>
- Слободянюк, О. М. (2018). Роль науково-педагогічного колективу у формуванні культури академічної доброчесності студентів. Вісник Вінницького політехнічного інституту, № 6, 134–139.
- Шахбазян, К. С. (2017). Застосування в наукових публікаціях цитат із опублікованих творів, права на які належать іншим авторам. Наука України у світовому інформаційному просторі. Київ: Академперіодика, Вип. 14, 51–58.

REFERENCES

- Artamonov, E. B. (2012). Analiz metodiv protydyi avtomatychnym systemam vyznachennya plahiatu v elektronnykh dokumentakh. Problemy informatyzatsiyi ta upravlinnya, 4 (40), 12–18.

- Bruy, O. (2016). Peredmovna. Mizhnarodni pravyla tsytuvannya ta posylannya v naukovykh robotakh: metodychni rekomendatsiyi / avtory-ukladachi: O. Bozhenko, Y. Koryan, M. Fedorets'; redkolehiya: V. S. Pashkova, O. V. Voskoboynikova-Huzyeva, Y. E. Soshyn'ska, O. M. Bruy; Ukrayins'ka bibliotekna asotsiatsiya. Kyiv: UBA, 4–8.
- Byval'tsev, V. A., Stepanov I. A., Belykh Y. G., Kalinin A. A., Bardanova L. A. (2017). Plagiat i akademicheskaya dobrosovestnost' v nauke. Vestnik RAMN, 72/4, 299–304.
- Varava, I. M. (2019). Problema akademichnoyi dobrochesnosti u suchasnomu suspil'no-osvitn'omu seredovysshchi. Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 5: Pedagogichni nauky: realiyi ta perspektyvy. Vypusk, 66, 22–26.
- Haytan, O. M., Horoshko, A. I. (2018). Porivnyal'nyy analiz system avtomatichnoyi perevirky oryhinal'nosti tekstiv. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: tekhnichni nauky, Tom 29 (68), CH. 1, № 5,98–104.
- Kulinkovich, T. O. (2010). Osnovy nauchnogo tsitirovaniya: metod. posobiye dlya studentov i magistrantov obuchayushchikhsya po spets. 1–23 01 04 «Psikhologiya». Minsk: BGU, 58.
- Popovych, O. S. (2020) Naukometrychne nevihlastvo (shchodo maniyi byurokratij zaprovadyty tsyfrove otsinyuvannya nauky). Retrieved from: https://un-sci.com/ru/2020/02/06/naukometriche-neviglastvo-shhodo-maniyi-byurokratij-zaprovaditi-czifrove-oczinyuvannya-nauki/?fbclid=IwAR1YpJPLr0dvej1b2a7C_DwPxORzWZpwaR1g
- Pro vshchhu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 p. № 1556-XVII. (2014). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
- Prohramne zabezpechennya dlya perevirky naukovykh tekstiv na plahiat: informatsiyyny ohlyad / avtory-ukladachi: A. R. Verhun, L. V. Savenkova, S. O. Chukanova; redkolehiya: V. S. Pashkova, O. V. Voskoboynikova-Huzyeva, YA. YE. (2016). Soshyn'ska; Ukrayins'ka bibliotekna asotsiatsiya. Kyiv: UBA, 36.
- Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Natsional'nyy repozytariy akademichnykh tekstiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.07.2017 № 541. Ofitsiyyny veb-sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy. (2017). Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/541-2017-%D0%BF>
- Radeyko, R. (2020) Shcho take akademichna dobrochesnist'? Retrieved from: <http://aphd.ua/shcho-take-akademichna-dobrochesnist>
- Ryzhko, O. M. (2017). Plahiat u sotsial'nokomunikatsiynomu vymiri pochatku KHKHI stolittya: pryroda yavyscha ta istoriya borot'by: dys. ... d-ra nauk iz sotsial'nykh komunikatsiy: 27.00.01. / Instytut zhurnalistyky KNU imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv, 438.
- Satsyk, V. (2017) Akademichna dobrochesnist': mifichna kontseptsiya chy diyevyy instrument zabezpechennya yakosti vshchoyi osvity? Retrieved from: <http://library.uipa.edu.ua/poslygy/naukovtsiam-fakhivtsiam/naukovtsiam/akademichna-dobrochesnist.html>
- Slobodyanyuk, O. M. (2018). Rol' naukovykh pedagogichnykh kolektyvu u formuvanni kul'tury akademichnoyi dobrochesnosti studentiv. Visnyk Vinnyts'koho politekhnichnoho instytutu, № 6, 134–139.
- Shakhbazyan, K. S. (2017). Zastosuvannya v naukovykh publikatsiyakh tsytat iz opublikovanykh tvoriv, prava na yaki nalezhat' inshym avtoram. Nauka Ukrainy u svitovomu informatsiynomu prostori. Kyiv: Akadempriodyka, Vyp. 14, 51–58.

Статтю подано до редколегії 11.03.2020 р.

Рекомендовано до друку 01.04.2020 р.

Тетяна Потапчук,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри теорії та методики
дошкільної та спеціальної освіти,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Tetiana Potapchuk,

Doctor of Pedagogical Sciences (Ed.D.),
Professor of the Department of Theory and Methods of
Preschool and Special Education
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
tatvolod@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-1680-6976

Марія Клепар,

доктор педагогічних наук, професор кафедри
педагогіки початкової освіти
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Maria Klepar,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the
Department of Pedagogy of Primary Education,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
mklepar10@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-4923-8696

УДК 37.037

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА ПЕДАГОГІКА ТОЛЕРАНТНОСТІ: ПРОБЛЕМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. Стаття присвячена вивченню проблеми толерантності та педагогіки толерантності у наукових дослідженнях. Поняття «толерантність» визначається як принцип правового, соціально-політичного аспекту. Феномен «толерантність» з огляду на його інтегративний характер є предметом вивчення різних наук: філософії, етики, політології, соціології, психології, культурології, педагогіки та ін. Насамперед відзначимо, що слово «толерантність» походить від латинського «tolerancia», що має три значення: стійкість, витривалість; терпимість; допустиме відхилення. Ключовим змістом усіх цих слів є відсутність небажаної реакції індивіда в ситуації, коли вона можлива або практично вимушена. Толерантність зароджує довіру, готовність до компромісу та співпраці, а також радість, доброзичливість, комунікабельність. У загальному розумінні толерантність – це відсутність негативної реакції індивіда у всіх тих випадках, коли вона можлива та очікувана зовнішнім спостерігачем.

Педагогіка толерантності розглядає свободу як діяльність, що тісно пов'язана з поняттям «дисциплінованість». На думку вчених, мета виховання полягає в тому, щоб не втручатися в природний хід дозрівання дитини, а спостерігати за нею, допомагати її нормальному розвитку. Дослідники закликають орієнтуватися на самостійність і самодіяльність, шанобливо ставитися до дитини.

Мета статті – теоретично обґрунтувати поняття толерантності у наукових дослідженнях і дати визначення поняттю «педагогіка толерантності». Відповідно до мети дослідження було визначено такі завдання: проаналізувати теоретичні основи понять «толерантність» та «педагогіка толерантності»; розкрити сутність та особливості педагогіки толерантності.

Для розв'язання поставлених завдань використано теоретичні методи аналізу й узагальнення наукової та методичної літератури з досліджуваної проблеми.

Ключові слова: толерантність, педагогіка толерантності, ідеї гуманізації, культура спілкування, виховання толерантної особистості, гуманний педагогічний процес.

TOLERANCE AND PEDAGOGY OF TOLERANCE: PROBLEMS OF SCIENTIFIC RESEARCH

Abstract. The article deals with the problem of scientific research. It is determined that tolerance is defined as the principle of legal, socio-political aspect. The phenomenon of "tolerance" in view of its integrative nature is the subject of study of various sciences: philosophy, ethics, political science, sociology, psychology, cultural studies, pedagogy, etc. First of all, let us note that the word "tolerance" comes from the Latin "tolgancia", which has three meanings: stability, endurance; tolerance; tolerance. The key content of all these words is the absence of an undesirable individual response in a situation where it is possible or almost forced. Tolerance breeds trust, a willingness to compromise and cooperation, as well as joy, goodwill, sociability. In the general concept, tolerance is the absence of a (negative) individual response in all cases where it is possible and expected by an outside observer.

It is revealed that tolerance pedagogy views freedom as an activity closely linked to the notion of discipline. According to scientists, the purpose of education is not to interfere with the natural course of maturation of the child, but to observe it, to help its normal maturation. Researchers urge to focus on autonomy and amateur activity, to respect the child respectfully.

It is stated that the pedagogy of tolerance implies: a culture of communication as an understanding of the other in dialogue, as a mutual understanding and empathy; tolerant thinking as a basis for knowing a person's personality, their needs, values, attitudes, beliefs and various forms of expression in the process of communication, which allow to nurture the personal qualities of the individual, transforming them in the direction of empathy, mutual respect, feelings of partnership. The basic principles of "Pedagogy of tolerance" are: cooperation on trust, psychological ecology, legal culture, "right to difference" (G. Shelamov). Ideas for the humanization of the educational and educational process, which are most widely covered in the pedagogy of cooperation (Sh. Amonashvili, E. Ilyin, V. Shatalov), are of fundamental importance for the pedagogy of tolerance. Innovative educators consider humane treatment of children, their needs, interests as the basis of pedagogical activity; accepting them as they are. Some aspects of the cultivation of tolerance are revealed by the "pedagogy of peace" (V. Mitina, A. Sirotenko). Summarizing some of the scientific and pedagogical achievements of these scholars, the essence of "pedagogy of peace" can be defined as: the formation of students outlook that would contribute to their preparation for participation in the construction of an independent democratic state - an equal member of the international community; teaching young people to live peacefully in the conflict world, to seek means of resolving conflicts without the use of force, to be active in maintaining peace on Earth; formation in the younger generation of conscious high responsibility for the fate of peace, preservation of life on the planet; respect for representatives of other nations, nationalities, ethnic groups; the desire for a full mutual understanding between all peoples.

The purpose of the study is to theoretically substantiate the notion of tolerance in scientific research and to identify the problem of research: pedagogy of tolerance. According to the purpose of the study, the following tasks were defined: to analyze the theoretical bases of the study of the concepts of "tolerance" and "pedagogy of tolerance"; to reveal the essence and features of pedagogy of tolerance.

The following theoretical methods were used to solve these problems: analysis and generalization of scientific and methodological literature on the problem under study.

Keywords: tolerance, pedagogy of tolerance, peace pedagogy, ideas of humanization, culture of communication, humane pedagogical process, education of tolerant personality.

ВСТУП

Постановка проблеми. Проблема толерантності для українського суспільства пов'язана, передусім, з необхідністю подолання внутрішньої роз'єднаності, у тому числі політичної, соціальної, релігійної, оскільки нетерпимість є однією з найбільших глобальних проблем сучасного світу. Виникає інтерес до явища толерантності, що розглядається як один із можливих шляхів подолання соціального напруження.

Виховання толерантності дає можливість пізнання культури різних народів, створюючи тим самим передумови взаєморозуміння і пошани, позиції співпраці, що є запорукою соціальної міжнаціональної стабільності. Основу сучасного освітнього простору має складати педагогіка толерантності, яка передбачає зміну системи людських відносин, побудову їх на взаємній повазі.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Актуальність дослідження підтверджується результатами вивчення наукової літератури з філософії, культурології, історії, соціології, психології і педагогіки толерантності. Науковцями толерантність визначається як принцип правового, соціально-політичного аспекту (М. Мчедлов), певна філософія (В. Лекторський), категорія відносин (О. Клепцова, В. Маралов, В. Сітаров, О. Соколова, Г. Солдатова), толерантна свідомість (О. Асмолов, О. Газман, О. Грива, О. Кондаков, О. Насиновська), пізнавальна стратегія (А. Коржуев, Н. Кудзієва, В. Попков, М.Поташник), основа свободи, поваги до прав іншої людини, терпимість, ненасильство, культура компромісу, діалог, особистісна або суспільна характеристика, яка припускає усвідомлення того, що світ і соціальне середовище багатомірні (В. Тішков). Водночас вихованню і навчанню толерантності все ще приділяється недостатньо уваги на всіх рівнях освітньо-виховної діяльності, у тому числі й у вищій школі. Окремі спроби в цьому напрямі зводяться переважно до проголошення локальних освітніх концепцій або організаційно-управлінських заходів.

Теоретичну основу дослідження становлять науково-теоретичні принципи і положення: сучасні соціально-філософські дослідження з проблем толерантності (В. Лекторський, М. Мчедлов та ін.); психологія і педагогіка толерантності (О. Асмолов, О. Клепцова та ін.); концепції представників гуманістичного напрямку у вітчизняній педагогіці (К. Вентцель, В. Сухомлинський, К. Ушинський); педагогіка співпраці (Ш. Амонашвілі, О. Лисенкова, О. Полат, В. Шаталов), теорія полікультурного виховання (Г. Дмитрієв, А. Джуриїнський, Т. Менська).

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати поняття толерантності та окреслити сутність проблеми дослідження – педагогіки толерантності. Відповідно до мети дослідження визначено такі завдання:

проаналізувати теоретичні основи дослідження понять «толерантність» та «педагогіка толерантності»; розкрити сутність й особливості педагогіки толерантності.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для розв'язання поставлених завдань використано теоретичні методи аналізу й узагальнення наукової та методичної літератури з досліджуваної проблеми.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У педагогічній науці феномен «толерантність» розглядається як: 1) особистісна якість, ознака гуманної людини або 2) один із принципів гуманістичного виховання» (Кремень В. Г., 2008, с. 912).

У дисертації О. Волошиної «Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі» проаналізовано зарубіжний і вітчизняний досвід толерантного виховання учнівської молоді. На думку автора, важливою умовою розвитку толерантності учнів є створення толерантного виховного простору. Під толерантним простором О. Волошина розуміє організацію та реалізацію взаємостосунків усіх суб'єктів навчально-виховного процесу, побудованих на принципах толерантності та спрямованих на ділове, безконфліктне спілкування й моральне виховання учнів (Волошина О. В., 2007).

Дисертація Е. Койкової присвячена проблемі виховання толерантності у молодших школярів на уроках музики в умовах полікультурного простору. Науковець вважає музичне мистецтво провідним засобом виховання толерантності дітей молодшого шкільного віку, оскільки воно здатне за допомогою емоційної дії та рефлексії впливати на особистісне ставлення однієї людини до іншої (Койкова Е. І., 2008).

Б. Вульфів розуміє толерантність як «здатність людини (або групи) співіснувати з іншими людьми (спільнотами), яким властивий інший менталітет, образ життя» (Вульфів Б. З., 2002, с.12). Він указує на те, що ця здатність формується в кожній людині як істоти соціальної, у кожній спільноті, яка безперечно «стикається» з іншими спільнотами (там само, с. 12).

Дослідниця В. Нечерда розглядає толерантність як складну морально-етичну якість особистості, що виявляється в розумінні розмаїття й неоднозначності цього світу, а також у ціннісному ставленні й позитивній взаємодії людини з навколишньою дійсністю і характеризується психологічною готовністю та здатністю людини до розуміння та співробітництва з іншими людьми, її повагою до різноманітних прав і свобод інших членів світової спільноти, визнання їх рівності та рівноцінності (Нечерда В. Б., 2014, с. 221). Аналізуючи комплекс якостей толерантної особистості, Н. Нечерда виокремлює такі: терпимість, упевненість у собі, силу волі, самовладання, рефлексивність, емпатію, доброзичливість, довіру, чуйність, гнучкість, гуманність, альтруїзм, почуття гумору (там само, с. 52–53).

Науковець М. Горват здійснила ретроспективний аналіз категорії «толерантність», короткий експрес в історію дослідження цієї проблеми в більшості країн світу, розробила модель виховання толерантності в умовах інтерактивного педагогічного спілкування, що складається з таких блоків: цільового (мета, завдання); змістового (сутнісна характеристика інтерактивного педагогічного спілкування як умови виховання толерантності молодших школярів, педагогічні умови); операційного (форми, методи, засоби, спрямування, стилі, переконання) і результативного (критерії, рівні, очікуваний результат) (Горват М. В., 2014).

У педагогічній науці педагогіку толерантності визначають як систему педагогічних принципів, методів, прийомів, форм роботи педагога. Основними положеннями педагогіки толерантності є визнання й прийняття дитини такою, якою вона є, повага до особистості школяра, співпраця, взаємодія педагога й учня, розвиток творчих здібностей, самореалізація.

Дослідники В. Маралов, В. Ситаров розглядають педагогіку толерантності в контексті ідей «педагогіки ненасильства», яка має вирішити низку завдань, а саме: виховання миролюбства, поваги прав і гідності інших людей, бережливого ставлення до всього живого, вирішення конфліктів без використання відкритих і прихованих форм примушування (Маралов В. П., Ситаров В. А., 1998., с. 68–96). Отже, ідеї педагогіки ненасильства співзвучні з ідеями педагогіки толерантності.

Ш. Амонашвілі розробив систему гуманного педагогічного процесу, спрямованого на розвиток і виховання толерантної особистості. Наведемо основні принципи, розроблені педагогом щодо гуманістичного виховання дітей: 1) виявляйте живий інтерес до життя дитини, до її радощів, прагнень, невдач, до її особистісних переживань; 2) за необхідності сприяйте, допомагайте, висловлюйте їй співчуття; 3) спілкуйтеся з дитиною, як з дорослим, від якого очікують взаємної довіри, поваги, розуміння; 4) встановлюйте з кожною дитиною особисті, довірливі взаємини, виказуйте довіру та щирість до неї (Амонашвілі Ш. А., 1995, с. 200-203).

Відтак формула гуманістичної педагогіки «прийняти – зрозуміти – допомогти – любити – співчувати – радіти успіхові дитини – надихати» стала основою педагогіки толерантності (Голованова Н. Ф., 2003, с.1 – 9).

У цьому контексті вирішення проблеми Бетті Е. Рієрдон розробив напрями педагогічної діяльності у процесі навчання толерантності:

1. Толерантність. Визнання прав інших на життя і гідність.
2. Впізнання. Доброзичливе усвідомлення присутності в своєму соціальному середовищі представників інших культур.
3. Ставлення до розбіжностей. Визнання позитивних аспектів різноманітності.
4. Розуміння унікальності. Вміння цінувати конкретні прояви своєрідності і різноманітності людей.
5. Додатковість як принцип відношення до розбіжностей. Здатність поєднувати розбіжності так, щоб вони збагачували і зміцнювали суспільство.
6. Взаємність як основа прагнення до співробітництва. Здатність бачити загальні, взаємовигідні для різних груп цілі й інтереси та досягати їх здійснення.

7. Культура світу. Визнання взаємозалежності людського існування й універсальності ряду цінностей, докладання зусиль із конструктивної взаємодії різних соціокультурних груп (Кузьміна Н. В., 1970, с. 52–53).

Педагогіка толерантності передбачає: культуру спілкування як розуміння іншого у діалозі, як взаєморозуміння та співпереживання; толерантне мислення як основа пізнання індивідуальності людини, її потреб, цінностей, поглядів, переконань та різноманітних форм виявлення в процесі спілкування, що дозволяють виховувати особистісні якості індивіда, трансформуючи їх у бік емпатії, взаємоповаги, почуття партнерства.

Основними принципами педагогіки толерантності, за Г. Шеламовою, є: співпраця за довірою, психологічна екологія, правова культура, «право на відмінність» [Безюлва Г. В. Шеламова Г. М., 2003, с. 86-87].

Для педагогіки толерантності провідне мають ідеї гуманізації навчально-виховного процесу, які найширше висвітлюються у педагогіці співробітництва (Ш. Амонашвілі, Є. Ільїн, В. Шаталов). Педагоги-новатори вважають основою педагогічної діяльності гуманне ставлення до дітей, їхніх потреб, інтересів; прийняття їх такими, якими вони є.

Особливе значення у контексті педагогіки толерантності має концепція М. Монтесорі (Монтесорі М., 1999), сутність якої становить положення про те, що школа повинна надавати простір вільним проявам особистості дитини. М. Монтесорі розглядає свободу як діяльність, що тісно пов'язана з поняттям «дисциплінованість». На її думку, мета виховання полягає в тому, щоб не втручатися в природний хід дозрівання дитини, а спостерігати за нею, допомагати її нормальному розвитку. Дослідниця закликала орієнтуватися на самостійність і самодіяльність, шанобливо ставитися до дитини.

Принципове значення для педагогіки толерантності мають погляди Л. Толстого. Свобода розглядається ним як пріоритетний принцип навчання і виховання. Під свободою Л. Толстой розуміє ненасильницький вплив однієї людини на іншу з метою формування у вихованця моральних звичок та якостей особистості (Толстой Л., 1993, с. 85).

Дослідники М. Кабатченко (Кабатченко М. В., 1993, с. 109–110), В. Мітіна (Митина В. С., 1987, с. 112–115), А. Сиротенко (Сиротенко А. Й., 1987) розглядають проблему виховання толерантності у контексті ідей «педагогіки миру». Узагальнюючи окремі науково-педагогічні доробки цих учених, суть «педагогіки миру» можна визначити як: формування в учнів світогляду, який сприяв би їхній підготовці до участі в будівництві незалежної демократичної держави – рівноправного члена міжнародного співтовариства (С. Дем'янчук); навчання молоді мирно жити в конфліктному світі, шукати засоби виходу з конфліктів без використання сили, бути активними в справі підтримки миру на Землі; формування у підростаючого покоління усвідомленої високої відповідальності за долю миру, збереження життя на планеті; повага до представників інших націй, народностей, етнічних груп; прагнення до встановлення повного взаєморозуміння між усіма народами (Дейнеко О. А., 1983), (Кабатченко М. В., 1993, с. 109-110), (Митина В. С., 1987, с. 112-115).

Науковець К. Хіттен зазначає, що у західних демократіях, і перш за все, в таких багатоетнічних державах, як Канада і США, підійшли до декларування рівноправності та рівноцінності найрізноманітніших самобутностей. Автор зауважує, що це було пов'язано з прийнятими тут демократичними імперативами, які проголошували, що плюралізм є цінним для всього суспільства (Хіттен К., 1996, с. 114).

Однак і тут існують проблеми. М. Уолцер стверджує, що проголошена в такому суспільстві соціальна рівність постійно зводиться нанівець економічною нерівністю, в якій знаходяться різні культурні групи (Уолцер М., 2000, с. 124).

П. Степанов розглядає толерантність «як ціннісне ставлення людини до людей, яке виражається у визнанні, прийнятті та розумінні ним представників інших культур. Визнання – це здатність бачити в людині іншої культури носія інших цінностей, інших поглядів, іншого способу життя, а також усвідомлення його права бути іншим. Прийняття – це позитивне ставлення до його іншості. Розуміння – це здатність поглянути на світ його очима, з його точки зору» (Степанов П. В., 2005, с. 5).

О. Савченко визначає толерантність як соціальну і особистісну цінність, «як усвідомлення особою необхідності доброзичливого або стриманого ставлення до відмінностей між людьми у широкому розумінні, уникнення нетерпимості, поцінування різноманітності у природі, культурі, релігії, у людських стосунках» (Савченко О., 2014, с.5). Наголошуючи на визначній ролі педагога у формуванні толерантності, дослідниця зазначає, що толерантний педагог «має уникати крайнощів націоналізму й етноцентризму, а натомість цілеспрямовано формувати у вихованців терпимість, безконфліктність, національну ідентичність і повагу до культур інших народів» (там само, с. 5).

М. Красовицький, розмірковуючи про проблему формування толерантної особистості, акцентує увагу на поширення в середовищі школярів таких негативних тенденцій, як нездатність до плідного співробітництва, невміння зіставляти свої дії та вчинки з інтересами інших людей; обмеження в проявах або повна відсутність таких почуттів, як співпереживання, відчуття болю іншої людини; розшарування учнів у колективі за одягом, матеріальним становищем, посадою батьків тощо; прояви жорстокості, черствості, байдужості один до одного та нейтральне чи схвальне ставлення до вчинків такого характеру. Все це, на думку вченого-педагога, призводить до деформування поглядів, втрати моральних якостей школярів (Красовицький М.Ю., 1998).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дозволяє уточнити сутність поняття «толерантність» як інтегрованого морально-особистісного утворення, в основі якого лежить ціннісне ставлення до інших, до себе, навколишнього середовища, яке виявляється у терпимому ставленні до інтересів, думок, поглядів, звичок, вірувань інших людей, незалежно від їх поглядів, національності та релігійної приналежності. Педагогіка толерантності виступає за визнання прав дитини, акцентує увагу на створенні природної атмосфери співпраці між учителем і учнем, яка повністю виключає примус, а основними моральними якостями вчителя вважає любов до педагогічної праці та любов до дітей. На формування толерантності впливають такі чинники: виховання, досвід, спілкування, культура, цінності, потреби, інтереси, характер, темперамент, звички, емоційність та тип поведінки особистості. Отже, виховання толерантності у молодого покоління – складний і багатограний процес.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Подальшого вивчення і розвитку потребує, зокрема, питання виховання толерантності у різних вікових групах (особливо у студентської молоді).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Амонашвили, Ш. А. (1995). Размышления о гуманной педагогике. М.: Издательский дом Ш. А. Амонашвили.
- Безюллова, Г. В., Шеламова, Г. М. (2003). Толерантность: взгляд – поиск – решение. М.: Вербум.
- Волошина, О. В. (2007). Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Вінниця.
- Вульф, Б. З. (2002). Воспитание толерантности: сущность и средства. Внешкольник, 6, 12 – 16.
- Голованова, Н. Ф. (2003). Особенности технологии воспитательной работы в начальной школе. Начальная школа плюс до и после, 3, 1-9.
- Горват, М. В. (2014). Виховання толерантності у молодших підлітків в умовах інтерактивного педагогічного спілкування : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Умань.
- Дейнеко, О. А. (1983). Рационализация труда руководителя. М.: Знание.
- Енциклопедія освіти (2008) / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер.
- Кабатченко, М. В. (1993). Воспитание в духе мира, социальной ответственности, сотрудничества. Материалы международного педагогического проекта Р.Е.Р.С.Е.: Центр педагогики мира. Москва.
- Койкова, Е. І. (2008). Виховання толерантності у молодших школярів на уроках музики в умовах полікультурного простору: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. РВНЗ «Крим. гуманіт. ун-т» (м. Ялта). Луганськ.
- Красовицький, М. Ю. (1998). На власні очі: проблеми морального виховання учнів у теорії і практиці вітчизняної та американської педагогіки. Ін-т педагогіки АПН України. К.: Педагогічна думка.
- Кузьмина, Н. В. (1970). Методы исследования в педагогической деятельности. М.: Изд-во ЛГУ, 1970.
- Маралов, В. П., Ситаров, В. А. (1998). Проблемы ненасилия в религиозных и педагогических концепциях. Педагогика толерантности, 3-4, 68-96.
- Митина, В. С. (1987). Педагоги – за предотвращение ядерной войны. Советская педагогика, 2, 112-115.
- Монтессори, М. (1999). Антология гуманной педагогики / сост. М.В. Богуславский, Г.Б. Корнетов. М.: Издательский дом Ш.А. Амонашвили, Московский городской педагогический университет.
- Нечерда, В. Б. (2014). Педагогічні умови виховання толерантності у старших підлітків у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. К., Ін-т проблем виховання НАПН України.
- Савченко, О. (2014). Толерантність як цінність шкільної освіти: методичний аспект. Початкова школа, 9, 4-7.
- Сиротенко, А. Й. (1987). Уроки миру в школі. К.: Знання УРСР.
- Степанов, П. В. (2005). Воспитание толерантности у школьников: теория, методика, диагностика / П. В. Степанов; под ред. Л. И. Новиковой. М.: АПК и ПРО.
- Толстой, Л.Н. (1993). Путь к жизни. М.: Республика.
- Уолцер, М. (2000). О терпимости. Москва.
- Хиттен, К. (1996). Культура и педагогика: о книге Янга Пэя «Культурные основы образования». Новые ценности образования, 4, 4-122.

REFERENCES

- Amonashvili, Sh. A. (1995). Reflections on humane pedagogy. M.: Sh. A. Amonashvili Publishing House.
- Bezyulova, G.V., Shelamova, G.M. (2003). Tolerance: look - search - solution. M.: Verbum.
- Voloshina, O.V. (2007). Pedagogical conditions of education of tolerance in extracurricular work: dis. ... Cand. ped. Sciences: Special. 13.00.07 Theory and Methods of Education. Vinnitsa.
- Wulfov, B.Z. (2002). Educating tolerance: essence and means. Extracurricular, 6, 12-16.
- Golovanova, N.F. (2003). Features of technology of educational work in elementary school. Elementary school plus before and after, 3, 1-9.
- Horvat, M.V. (2014). Upbringing of tolerance in younger adolescents in conditions of interactive pedagogical communication: diss. ... cand. ped. sciences: Special. 13.00.07 / Theory and Methods of Education. Uman.
- Deineko, O.A. (1983). Rationalization of the work of the manager. M.: Knowledge.
- Kabatchenko, M.V. (1993). Education in the spirit of peace, social responsibility, cooperation. Materials of the international pedagogical project rerease: Center for pedagogy of the world. M.
- Koikova, E.I. (2008). Upbringing of tolerance among younger students in music lessons in the conditions of multicultural space: diss. ... Cand. ped. Sciences: 13.00.07. Regional Crimea. humanite. un-t "(Yalta). Lugansk.
- Krasovytsky, M. Yu. (1998). With your own eyes: problems of moral education of students in the theory and practice of national and American pedagogy. Institute of Pedagogy of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. K.: Pedagogical Thought.
- Kuzmina, N.V. (1970). Research methods in pedagogical activity. M.: Publishing House of LSU.
- Maralov, V.P., Sitarov, V.A. (1998). Problems of nonviolence in religious and pedagogical concepts. Pedagogy of tolerance, 3-4, 68-96.
- Mitina V.S. (1987). Educators - for the prevention of nuclear war. Soviet Pedagogy, 2, 112-115.
- Montessori, M. (1999). Anthology of humane pedagogy / comp. M.V. Boguslavsky, G.B. Cornets. M: ShA Publishing House Amonashvili, Moscow City Pedagogical University.
- Necherda, V.B. (2014). Pedagogical conditions for the cultivation of tolerance in older adolescents in the educational process of a comprehensive school: diss. ... Cand. ped. Sciences: 13.00.07. K., Inst. Of Problems of Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.
- Savchenko, O. (2014). Tolerance as a value of school education: a methodical aspect. Elementary School, 9, 4-7.
- Syrotenko, A.I. (1987). The lessons of peace in school. K.: Knowledge of the USSR.
- Stepanov, P.V. (2005). The education of tolerance in schoolchildren: theory, methodology, diagnostics / P.V. Stepanov; ed. L.I. Novikova. M.: AIC and missile defense.
- Tolstoy, L.N. (1993). The way to life. M.: Republic.
- Walzer, M. (2000). On tolerance. M.
- Hitten, K. (1996). Culture and Pedagogy: Young Pay's book The Cultural Foundations of Education. New values of education, 4, 4-122.

Статтю подано до редколегії 04.03.2020 р.
Рекомендовано до друку 25.03.2020 р.

Руслана Романишин,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фахових методик і технологій початкової освіти ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ, Україна)

Ruslana Romanyshyn,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Specialist Methods and Technologies of Elementary Education State Institution, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
ORCID ID 0000-0001-8480-2702

УДК 159.9 : 519.6

ВЛАСТИВОСТІ ДІЙ З ОБЧИСЛЕННЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ НАВИЧКИ

Анотація. У статті схарактеризовані обчислювальні дії з точки зору діяльнісного підходу у психології. Встановлено, що вони відносяться до розумових дій, які, за визначенням П. Гальперіна, є підсумком перетворення зовнішньої матеріальної дії у план сприйняття, уявлень та понять. На основі досліджень П. Гальперіна та С. Степанової показано, що для формування повноцінної дії, зокрема обчислювальної, необхідна строга послідовність відпрацювання етапів. На кожному з цих етапів відбувається формування певних властивостей дії. Це пояснюється тим, що кожна більш висока форма утворюється на основі попередньої.

Описано шість напрямів, за якими відбувається зміна дії із зовнішньої, матеріальної – у розумову. Аналізуються структурні, динамічні, рівневі та психологічні параметри дії.

Усі ці характеристики враховані М. Бантовою при характеристиці повноцінної обчислювальної навички, до якої вчена віднесла правильність, усвідомленість, раціональність, узагальненість, автоматизм та міцність.

Ключові слова: обчислювальні дії, обчислювальна навичка, характеристики дії, характеристики обчислювальної навички.

PROPERTIES OF CALCULATION ACTIONS AND CHARACTERISTICS OF COMPUTING SKILL

Abstract. The article describes computational actions in terms of activity approach in psychology. It is established that they belong to mental actions, which according to P. Halperin are the result of the transformation of external material action into a plan of perception, ideas, and concepts. Based on the research of P. Halperin and S. Stepanova, it is shown that for the formation of a full action, in particular computational, a strict sequence of stages is required. At each of these stages, the formation of certain properties of action is done. This is because each higher form is built on the basis of the previous one.

Six directions are described in which there is a change of action from external, material, to mental. Structural, dynamic, level and psychological parameters of action are analyzed.

It is established that the structural features of the action include its completeness. This means that the action can be performed with a complete or incomplete composition of links. There may be a detailed execution of the action, or its reduction. The deployment of an action involves showing all its operations in their relationship. As you master the action, the operation is reduced and the action becomes contracted. The reduction can occur consciously or spontaneously. At spontaneous reduction the learner does not understand why it is possible to skip the operation; conscious reduction provides an opportunity to return from contracted forms of action to more complete ones.

The structural properties of a conscious action consist in its specific performance. It can be in the form of a continuous stream, or in a clear section of its individual links, or in its complete restoration, or with the omission of individual or even all links, where from the original data the subject immediately proceeds to the result. A completely contracted action is the action according to a formula, when from the initial data and the indication of the action with them the learner goes directly to the result, bypassing all intermediate transformations.

The dynamic parameters of action include force and time characteristics. Force characteristics include the magnitude and distribution of forces in different areas of action, and time characteristics, the pace and rhythm of action. It is shown that at the beginning of learning the pace should be slow enough so that the student can easily master the objective structure of the action and should start with a fully developed and artificially slowed down action.

All these characteristics are taken into account by M. Bantova in characterizing a full computing skill, to which the scientist attributed the correctness, awareness, rationality, generalization, automatism and strength.

Keywords: methods, research method, positioning strategy, leading university, rating.

ВСТУП

Постановка проблеми. Концепцією Нової української школи математична компетентність визначена як одна з десяти ключових, якою повинен оволодіти учень початкової школи. Вона розуміється і як уміння застосовувати обчислення для розв'язання низки прикладних завдань у різних сферах людської діяльності. У цьому контексті розуміння суті та властивостей дій з обчислень є важливою для методики викладання математики.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Теоретичною основою дій з обчислень стали дослідження в галузі психології Л. Виготського, П. Гальперіна, С. Степанової, Н. Талізінної та ін. Зміст обчислювальних прийомів розглянуто у працях М. Бантової, Г. Бельтюкової, М. Богдановича, М. Будми-Горяєвої, О. Валльє, С. Волкової, А. Глазунової, Н. Гребенникової, Л. Дашевської, Т. Демидової, В. Єлісєєвої, О. Івашової, Н. Істоміної, Н. Корсунської, Т. Кривошеї, І. Ліпатнікової, Н. Лищенко, Г. Мартинової, М. Моро, Н. Нікітіної, О. Онопрієнко, Н. Пиядін, Н. Рудовської, С. Скворцової, С. Степанової, Л. Сухіної, О. Тонких, Т. Фадеєвої, Т. Шевченко, В. Шпакової.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ полягають у розкритті властивостей дій з обчислення та характеристиці повноцінної обчислювальної навички.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, систематизація та узагальнення науково-методичної літератури для визначення властивостей дій з обчислення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Обчислювальні дії відносяться до розумових дій, які, за визначенням П. Гальперіна, є підсумком перетворення зовнішньої матеріальної дії у план сприйняття, уявлень та понять. Слідом за П. Гальперіном С. Степанова зазначила, що для формування повноцінної дії, зокрема обчислювальної, необхідна строга послідовність відпрацювання етапів і на кожному з них певних властивостей дії. Це зумовлено тим, що кожна більш висока форма утворюється на основі попередньої (Степанова М.А., 2002, с.29).

Н. Талізінна описала напрями, за якими відбувається перетворення, тобто зміна дії із зовнішньої, матеріальної – у розумову.

Перший (найголовніший) напрям – зміна дії за формою. Його ще називають зміною плану або рівня. Учена виокремила такі його форми: матеріальна, матеріалізована, перцептивна, зовнішньомовна (усна або письмова), форма зовнішнього мовлення про себе, дія з уявленням, розумова форма (дія з поняттям) (Талізінна Н.Ф., 2002, с.43).

Другий напрям характеризується переходом із зовнішнього плану у внутрішній. Ці зміни також пов'язані із зміною форми, однак становлять самостійну характеристику. Цей напрям характеризується п'ятьма зовнішніми формами (матеріальна, матеріалізована, перцептивна, зовнішньомовна (усна або письмова)) та трьома внутрішніми (форма зовнішнього мовлення про себе, дія з уявленням, розумова форма (дія з поняттям)). Шосту форму (зовнішнє мовлення про себе) можна розглядати як перехідну, яка поєднує в собі ознаки зовнішньої та внутрішньої форм (Талізінна Н.Ф., 2002, с.49).

Третій напрям – це зміна дії за мірою узагальненості. Н. Талізінна виокремила умови та діяльнісний механізм отримання заданої міри узагальненості дії за заданими властивостями. Було встановлено, що узагальнення йде тільки за тими властивостями, які увійшли до змісту орієнтувальної основи дії (ООД).

Четвертий напрям – зміна дії за повнотою операцій, що виконуються.

П'ятий напрям – зміна міри автоматизації і деяких інших характеристик дії.

Шостий напрям – міра самостійності дії, тобто перехід від розділеного виконання дії до самостійного (Талізінна Н.Ф., 2002, с.45).

Н. Талізінна зазначила, що останній зазначений напрям змін не відображений у працях П. Гальперіна, оскільки його розробкою займалася сама вчена, і вважала, що доцільніше для цього напрямку зберегти назву, запропоновану Л. Виготським – перехід від соціального плану в індивідуальний.

Однак у експериментальних працях школи П. Гальперіна цей перехід мав місце. Так, в основній фазі поетапного формування здійснюється колективна робота дітей і тільки поступово вона стає індивідуальною (самостійною) (Талізінна Н.Ф., 2002, с.46). Ще однією характеристикою дії є її параметри. При класифікації параметрів дії Н. Талізінна слідом за П. Гальперіном виокремила групи первинних та другорядних параметрів. До первинних параметрів учені віднесли форму, міру узагальненості, міру розгорненості, міру засвоєності (автоматизація, легкість та інше), міру самостійності. Що стосується переходу дії із зовнішнього плану у внутрішній, то ця властивість не була позначена П. Гальперіном спеціальним терміном, але сам перехід систематично фіксувався. Тому Н. Талізінна запропонувала цю властивість назвати план дії (зовнішній план, або внутрішній план).

До другорядних властивостей П. Гальперін відносив: міцність, розумність, усвідомленість. Ці властивості або випливали з первинних (міцність, усвідомленість), або були результатом адекватності (або неадекватності) орієнтувальної основи дії (Талізінна Н.Ф., 2002, с.48).

Сукупність первинних характеристик дала можливість описати психологічний стан дії та діяльності при переході від матеріальних, (зовнішніх, розгорнених, не узагальнених, розділених, не автоматизованих) у розумові (внутрішні, узагальнені, згорнені, самостійні, автоматизовані). Типовий стан дії становить етап її засвоєння.

Серед параметрів дії П. Гальперін виокремив структурні, динамічні, рівневі та психологічні.

Описуючи структурні характеристики дії, П. Гальперін відзначив дві особливості побудови цілеспрямованої дії. З одного боку, це розділення орієнтувальної та виконавчої частин, а з іншого – це опосередкованість дії своєрідною психічною характеристикою – схемою її орієнтувальної основи.

До структурних особливостей дії відноситься її повнота. Це означає, що дія може виконуватися з повним або неповним складом ланок. Тобто може спостерігатися розгорнене виконання дії або її скорочення. Розгорнутість дії передбачає показ усіх її операцій у їх взаємозв'язку. По мірі засвоєння дії/операції скорочуються, дія стає згорненою. Скорочення може відбуватися свідомо або стихійно. При стихійному скороченні учень не розуміє, чому можна пропустити операцію; свідоме скорочення забезпечує можливість повернення від скорочених форм дії до більш повних (Степанова М.А., 1998, с.96).

Структурні властивості усвідомленої дії полягають у її характерному виконанні. Воно може бути як у вигляді суцільного потоку, або в чіткому розділі його окремих ланок, або в повному його відновленні, або з пропуском окремих, а то й усіх ланок, де від вихідних даних суб'єкт відразу переходить до результату. Повністю скорочена дія – це дія за формулою, коли від вихідних даних і вказування на дію з ними безпосередньо переходять до результату, минаючи всі проміжні перетворення.

До динамічних параметрів дії П. Гальперін відносить силові та часові характеристики. До силових належить величина і розподіл зусиль на різних ділянках дії, а до часових – темп та ритм дії. Учений наголошував на тому, що на початку навчання темп повинен бути повільним настільки, щоб учень спокійно міг оволодіти об'єктивною структурою дії, і починати слід з повністю розгорненої та штучно уповільненої дії (Степанова М.А., 1998, с. 100).

Відпрацювання кожної нової дії відбувається на матеріальному або матеріалізованому рівнях. На матеріальному рівні дія відбувається безпосередньо з самими речами, а на матеріалізованому – з їх заміниками. На наступному рівні – у гучному мовленні задача розв'язується вголос. Пізніше дія відбувається “в зовнішньому мовленні про себе” та у “прихованому мовленні”.

П. Гальперін, як зазначила М. Степанова, пізніше виокремив як самостійні рівні дію у “внутрішньому мовленні” та дію у “прихованому мовленні”. На його думку, рівень внутрішнього мовлення є проміжним між “зовнішнім мовленням про себе” та “прихованим мовленням”. Внутрішнє мовлення – таке, у якому звуко-моторний компонент унаслідок повної автоматизації пропускається нижче порогу свідомості, а його мовні значення у свідомості зберігаються. У внутрішньому мовленні багато що “мається на увазі”, а у прихованому мовленні вже все “мається на увазі”. Саме це приховане мовлення і є думкою.

М. Степанова зазначила, що П. Гальперін виокремлював між зовнішньопредметним (матеріальної або матеріалізованої дії) та мовним (виконання дії у голосному мовленні) етапами ще й перцептивний етап, коли дія виконується з тими самими речами, що й на попередньому етапі, але без рук, речі перебувають перед очима (Степанова М.А., 1998, с. 101).

До психологічних характеристик дії П. Гальперін відніс узагальненість, розумність, усвідомленість та критичність (Степанова М.А., 1998, с. 102).

Під узагальненістю вчений розумів діапазон варіантів умов, в яких дія може успішно виконуватися. Загалом узагальнення є засобом виокремлення істотних умов дії від неістотних, узагальнити дію означає відокремити із різноманітних властивостей об'єкта саме ті, які необхідні для виконання цієї дії.

На матеріальному етапі узагальнення ще не є абстракцією, а лише виокремленням істотних властивостей об'єкта, що дає можливість перейти на етап голосного мовлення та формує передумови виникнення абстракції (Степанова М.А., 1998, с.103).

Критичність дії М. Степанова визначає як оцінку учнем відповідності посилок дії об'єктивній дійсності. Критичність дії передбачає уміння розрізняти слова про речі і самі речі та оцінювати речі не за словам про них, а за адекватним для них критерієм. Важливим для розуміння психологічних механізмів дії, на думку вченої, є зв'язок критичності дії з її розумністю.

Розумність дії передбачає її орієнтацію на істотні властивості. Також вона має стосунок до розгорненості, яка разом з узагальненістю забезпечують розумність дії, іншим виразом якої є її гнучкість (Степанова М.А., 1998, с. 103).

При визначенні та характеристиці обчислювальної навички важливе місце відводиться оволодінню обчислювальним прийомом, під яким С. Сковорода розуміє систему операцій, виконання яких призводить до знаходження результату арифметичної дії (Сковорода С., 2017, с. 185).

Визначаючи обчислювальну навичку як високий ступінь оволодіння обчислювальними прийомами, М. Бантова вказала на характеристику повноцінної обчислювальної навички, до якої відносяться правильність, усвідомленість, раціональність, узагальненість, автоматизм та міцність. Як бачимо, така характеристика збігається зі структурними характеристиками дії, що представлена в дослідженнях психологів П. Гальперіна, Н. Тализіної, М. Степанової.

Правильністю вчена М. Бантова називає здатність правильно знаходити учнем результат арифметичної дії над заданими числами, тобто правильно обирати та виконувати операції, які входять до складу прийому (Бантова М.А., 1993, с. 39). Усвідомленість науковець визначає як здатність учня свідомо на основі здобутих знань обирати операції та встановлювати порядок їх виконання. Важливою характеристикою цього показника є те, що учень на будь-якому етапі обчислень може пояснити вибір та доцільність застосування обраного способу обчислення. Учена слідом за П. Гальперіном передбачає поступове згортання у процесі засвоєння (Бантова М.А., 1993, с. 39).

Раціональність характеризується здатністю обирати для певного випадку найбільш раціональний прийом, тобто ті з можливих операцій, які легше і швидше призводять до результату арифметичної дії. За поясненням вченої, така якість навички може проявлятися тоді, коли для певного випадку існують різні прийоми знаходження результату. Тобто учень озброєний достатнім арсеналом знань, які уможливають йому конструювати декілька прийомів і обирати серед них раціональний. Ця характеристика безпосередньо пов'язана з усвідомленістю.

Узагальненістю називається здатність застосовувати прийом обчислення до найбільшої кількості випадків, тобто здатність переносити прийом на нові випадки. Узагальненість, як і раціональність, пов'язана з усвідомленістю, оскільки спільним для різних способів обчислення буде прийом, основою якого є одні й ті ж теоретичні положення.

При визначенні автоматизму, або згорнутості, М. Бантова також опирається на дослідження вчених-психологів, зокрема П. Гальперіна, і називає здатність виконувати операції швидко і в згорнутому виді. При цьому учень завжди може повернутися до пояснення вибору системи операцій. Високий ступінь автоматизму повинен бути досягнуто для випадків додавання та віднімання одноцифрових чисел без переходу через розряд, окремих випадків з переходом через розряд ($9+6$; $15-9$) та табличних випадків множення та ділення. Зазначається, що учень повинен досягти рівня, коли з двома числами він зразу співвідносить третє число, що є результатом арифметичної дії, не виконуючи окремих операцій.

Щодо інших випадків арифметичних дій, то тут відбувається часткова автоматизація обчислювальних навичок. Це проявляється, коли учень швидко визначає та виконує систему операцій, не пояснюючи, чому обрав саме ці і як виконав кожну з них. Учена зазначила, що в цьому випадку можна стверджувати про автоматизацію обчислювальних навичок. У цьому плані усвідомленість та автоматизм не є протилежними характеристиками. Вони виступають у єдності, бо при згорнутому виконанні операцій усвідомленість зберігається, а обґрунтування вибору системи операцій відбувається згорнуто у плані внутрішнього мовлення (Бантова М.А., 1993, с. 39). Завдяки цьому учень може в будь-який момент повернутися до розгорнутого обґрунтування вибору системи операцій.

Міцністю М. Бантова називає таку якість, коли учень зберігає сформовану обчислювальну навичку протягом тривалого часу (Бантова М.А., 1993, с. 39).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Формування повноцінних обчислювальних умінь та обчислювальної навички зумовлює усвідомлення та розуміння того, що цей процес вимагає послідовності відпрацювання етапів і на кожному з них певних властивостей дії. Це пояснюється тим, що кожна більш висока форма утворюється на основі попередньої. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у використанні психологічних розвідок при побудові методичної системи формування обчислювальних навичок у молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бантова, М. А. (1993). Система формирования вычислительных навыков. Начальная школа. № 11. 38-44.
- Скворцова, С. А. (2017). Методическая система формирования вычислительных навыков. Инновационные технологии обучения физико-математическим и профессионально-техническим дисциплинам: Материалы IX Международной научно-практической интернет-конференции. 185-186.
- Степанова, М. А. (1998). Представления о параметрах умственных действий в психологическом учении П. Я. Гальперина. Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. №3. 95-103.
- Степанова, М. А. (2002). Место теории П. Я. Гальперина в психологической концепции деятельности. Вопросы психологии. № 5. 28-41.
- Талызина, Н. Ф. (2002). Развитие П. Я. Гальпериним деятельностного подхода в психологии. Вопросы психологии. №5. 42-49.

REFERENCES

- Bantova, M. A. (1993). Sistema formirovaniya vychislitel'nykh navykov. Nachal'naya shkola, 11, 38-44.
- Skvortsova, S. A. (2017). Metodicheskaya sistema formirovaniya vychislitel'nykh navykov. Innovatsionnyye tekhnologi obucheniya fiziko-matematicheskimi i professional'no-tekhnicheskimi distsiplinam: Materialy ÍKH Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy internet-konferentsii, 185-186.
- Stepanova, M. A. (1998). Predstavleniya o parametrah umstvennykh deystviy v psikhologicheskom uchenii P.YA.Gal'perina. Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 14. Psikhologiya, 3, 95-103.
- Stepanova, M. A. (2002). Mesto teorii P.YA.Gal'perina v psikhologicheskoy kontseptsii deyatel'nosti. Voprosy psikhologii, 5, 28-41.
- Talyzina, N. F. (2002). Razvitiye P.YA.Gal'perinym deyatel'nostnogo podkhoda v psikhologii. Voprosy psikhologii, 5, 42-49.

Статтю подано до редколегії 07.05.2020 р.
Рекомендовано до друку 22.05.2020 р.

Іван Руснак,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри іноземних мов,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
(м. Чернівці, Україна)

Ivan Rusnak,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Foreign Languages,
Khmelnitskyi Humanitarian and Pedagogical Academy,
(Chernivtsi, Ukraine)
ivan_rusnak49@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-0379-7177

Марина Василик,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
іноземних мов,
Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Vasylyk Maryna,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department
of Foreign Languages,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
vasilikmarina6@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-0515-9251

УДК 373.2.(71=161.2)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПЕРЕДШКІЛЛЯ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ Й ВИХОВАННЯ В КАНАДІ

Анотація. У статті проаналізовано основні напрями еволюції українського передшкілля (класів передшкілля, підготовчих/підготовчих класів) як складника системи національної дошкільної освіти й виховання зростаючих поколінь українців Канади впродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст. і важливого чинника, що закладає основи гармонійного розвитку дитини, сприяє вивченню рідної мови, пізнанню історії, культури, звичаїв і традицій її прабатьківщини. Актуальність дослідження зумовлена недостатньою дослідженістю окресленої проблеми та доцільністю використання прогресивних ідей і досвіду канадських українців у національному вихованні дітей дошкільного віку в освітньому просторі України та сучасного українського зарубіжжя. Мета статті полягає у виявленні особливостей організації освітньо-виховного процесу в класах передшкілля, з'ясуванні їх ролі в розвитку особистості дитини та підготовці її до шкільного навчання. Досягненню мети сприяло використання таких методів дослідження: загальнонаукових (аналіз, синтез, систематизація зібраного матеріалу), теоретичного осмислення й узагальнення одержаних результатів та їх інтерпретації. Установлено, що класи передшкілля в системі українського дошкільного виховання в Канаді були організовані на початку 50-х рр. ХХ ст. для підготовки дітей до навчання в системі рідномовного шкільництва та продовження національної освіти й виховання, основи яких заклали дитячі світлички та садочки. Вони розташовувались у спеціально обладнаних приміщеннях, що повністю відповідали державним вимогам, і діяли за навчальними програмами, які забезпечували, окрім загального розвитку, національне й релігійне виховання дитини. Навчально-матеріальне оснащення класів передшкілля та дидактичний супровід освітнього процесу впродовж досліджуваного періоду постійно вдосконалюються з урахуванням досягнень дошкільної педагогіки та інших галузей науки, тенденцій еволюції суспільного дошкільного виховання в Канаді, що забезпечує успішне виконання програм освіти й виховання дітей дошкільного віку та належний імідж у середовищі української діаспори.

Ключові слова: передшкілля, підготовчий клас, українська система дошкільної освіти й виховання, Канада, дидактичний супровід, навчальні програми, національне виховання, діти дошкільного віку.

PRESCHOOL DEVELOPMENT TRENDS IN UKRAINIAN SCHOOL PREPARATION SYSTEM OF EDUCATION AND UPBRINGING IN CANADA

Abstract. The article has analyzed the main directions of evolution of Ukrainian preschool (preschool classes, preparatory classes) as a component of the system of national preschool education and upbringing of younger generations of Ukrainians in Canada during the second half of XX – the beginning of XXI century and an important factor that lays the foundations for the harmonious development of the child, promotes learning the native language, knowledge of history, culture, customs and traditions of his or her motherland. Relevance of the study is due to insufficient research of the outlined problem and expediency of using progressive ideas and experience of Canadian Ukrainians in national education of preschool children in educational space of Ukraine and modern ukrainian abroad. The purpose of the article is to identify the features of organization of the educational process in preschool classes, to clarify its role in personal development of the child and to prepare him or her for school. Achievement of the goal was promoted by use of the following research methods: general scientific (analysis, synthesis, systematization of the collected material), theoretical comprehension and generalization of the obtained results and their interpretation. It is established that preschool classes in the system of Ukrainian preschool education in Canada were organized in the early 50's of the twentieth century to prepare children for education in the system of native-language schooling and to continue national education and upbringing, the foundations of which were laid by children's rooms and kindergartens. They were situated in specially equipped premises that completely conformed to state requirements and worked according to curricula that provided, in addition to general development, national and religious upbringing of the child. Educational and material equipment of preschool classrooms and didactic support of educational process during the study period are constantly improved taking into account the achievements of preschool pedagogy and other fields of science, trends in the evolution of public preschool education in Canada, which ensures successful implementation of educational programs for preschool children and appropriate image in the environment of the Ukrainian diaspora.

Keywords: preschool, preparatory class, Ukrainian system of preschool education and upbringing, Canada, didactic support, educational programs, national education, preschool children.

ВСТУП

Постановка проблеми. Доленосні суспільно-політичні та соціально-економічні зміни на європейському континенті на межі 80 – 90-х рр. ХХ ст. і особливо проголошення незалежності України та зумовлені ними масові міграційні процеси різко збільшили українську присутність у світі. Сьогодні на земній кулі практично немає континенту, де б не проживали вихідці з України. Прикметно, що в нових країнах поселення найбільш свідомі з них, щоби зберегти українську субстанцію і прилучити новонароджених українців до рідної мови та духовності, розгорнули активну культурно-просвітницьку роботу, прагнуть дати своїм дітям українознавчу освіту і забезпечити їх національне виховання. З цією метою вони організують громадські об'єднання й товариства, відкривають суботні й недільні школи, вбачаючи в останніх головний засіб збереження зростаючих поколінь від цілком природних у таких умовах процесів асиміляції та денационалізації. Водночас досвід емігрантів попередніх хвиль, і особливо післявоєнної, засвідчує, що виконати цю функцію (і то не повною мірою) може лише повноцінна система національної освіти, основу якої становлять дошкільні навчальні заклади. Показовим у цьому сенсі є досвід канадських українців: вони ще на початку минулого століття заснували в Канаді систему рідних шкіл, яка згодом поповнилася закладами, що давали вищу українознавчу освіту, а в 50-х рр. ХХ ст. розбудували мережу дошкільних установ як цілком природну і необхідну основу системи рідномовної освіти. Вважаємо, що прогресивні ідеї українсько-канадських педагогів та їх практичний досвід у галузі дошкільної освіти й виховання зростаючих поколінь сьогодні заслуговують вивчення і творчого використання як в українській діаспорі, так і в Україні. Цим, власне, й зумовлена актуальність нашого дослідження.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Система дошкільної освіти й виховання в українській діаспорі Канади діє вже понад півстоліття і відіграє важливу роль у прилученні зростаючих поколінь канадських українців до української мови, культури, звичаїв і традицій рідного народу, є ефективним засобом залучення їх до активної участі в життєдіяльності етнічної спільноти. Та, незважаючи на ці функції, її педагогічні засади і практичний досвід у національному вихованні дітей дошкільного віку ще не привернули належної уваги вітчизняних дослідників, зрештою, як не стало предметом їх зацікавленості і суспільне дошкільне виховання Канади. Зазначмо, що лише в роки незалежності України до вивчення історії поселення і життя українців у Канаді звернулися В. Євтух, О. Ковальчук, Б. Лановик, В. Макар, О. Сич та інші вчені. Проблеми української освіти й виховання в цій країні досліджували Б.Ажнюк, Г. Бигар, Т. Михайленко, О. Палійчук, І. Піц, С. Романюк, І. Руснак, І. Стражнікова, Г. Філіпчук та ін. Лише окремі аспекти дошкільної освіти українців у Канаді знайшли епізодичне висвітлення у працях С. Романюк, І.Рудницької-Юрійчук, І. Руснака та М. Чепіль, однак окреслена нами проблема не знайшла в них відображення.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ – висвітлення процесу становлення і розвитку передшкілля як складника системи української дошкільної освіти й виховання в Канаді.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення мети наукового пошуку використано такі методи: загальнонаукові (аналіз, синтез, систематизація зібраного матеріалу), хронологічний, історичної ретроспекції, пошуково-бібліографічний.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На основі аналізу наукової літератури з окресленої проблеми встановлено, що процес формування української дошкільної освіти й виховання в Канаді припадає на початок 1950-х рр., коли українські емігранти, особливо

представники третьої хвилі еміграції, які почали прибувати до цієї країни з кінця 40-х рр., зрозуміли, що молоде покоління, насамперед народжене в імміграції, відчувається батьків і поступово відходить від участі в житті етнічної громади. Рідні школи, покликані забезпечити національне виховання дітей українців, уже не в повній мірі справлялися з покладеними на них обов'язками, позаяк їх учнями ставали ті хлопчики і дівчатка, які або зовсім не знали української мови, або слабо володіли нею. Порятунком від їх асиміляції та денационалізації прогресивні українські педагоги побачили в дошкільних закладах, які повинні дати дітям канадських українців знання їх материнської мови та закласти надійні підвалини національного виховання. Уперше офіційно питання про їх заснування було поставлено на четвертому конгресі Комітету українців Канади (1953), у резолюціях якого зазначалося, що українська школа й дошкільця мають бути єдиними для всіх складових організацій Комітету українців Канади і діяти за одним планом навчання, однією, окрім релігії, програмою навчання з кожного предмета й одного типу підручників та посібників і водночас наголошувалося, що дитячі садки та українська народна чотирирічна школа є основою релігійного і національного виховання та передумовою для культурної і громадської діяльності дітей і молоді в етнічних громадах. Відповідно до рішень конгресу в місцях компактного проживання українців були організовані світлички і садочки для дітей віком до 4-ох років життя і передшкілля – для 5 – 6-річних дітей. Організаторами їх стали первинні осередки Комітету українців Канади та українських жіночих товариств. Однак у своїй діяльності вони зустрілися з певними труднощами, насамперед психологічного характеру.

Вивчення джерельної бази дослідження засвідчило, що матері, особливо ті, які народилися в Канаді і віддають своїх дітей до української дошкільної установи, мають надзвичайно високі вимоги до неї. Вони хочуть бачити її на рівні державних дошкільних закладів і вимагають дотримання всіх формальностей у провадженні освітнього процесу та виконанні всіх вимог, які модерна / сучасна світличка, садочок чи клас передшкілля повинні мати, щоб бути справжньою виховною установою. Однією з найважливіших і обов'язкових умов організації українського дошкільного навчального закладу в Канаді є «ліцензія» (License), іншими словами – дозвіл від влади на його утримання, яку видає Social Service або відділ освіти (Климишин О., 1971, с. 15).

У разі недотримання такої вимоги передбачені певні покарання – аж до заборони діяльності. Для отримання дозволу необхідна медична перевірка як дітей-вихованців, так і педагогічного персоналу. Ліцензія вимагає ведення точної картотеки, включаючи особисту карточку («emergency card») на кожного вихованця, у якій подані загальні відомості про дитину: ім'я і прізвище, дата народження, ім'я батька і матері, домашня адреса і телефон, робочі адреси і телефон батьків, дата останніх лікарських оглядів дитини, адреса лікаря і лікарні, підтверджені підписом батьків, координати того, з ким треба контактувати у випадку, коли з якоїсь причини потрібно з дитиною туди звернутися (підпис батьків дає за необхідності право вихователю надати дитині першу допомогу, коли немає можливості зв'язатися з рідними), адреса особи і її «відношення спорідненості до дитини», яку негайно слід повідомити про випадок, коли немає можливості зв'язатися з батьками (Климишин О., 1974, с. 15). Правилами дошкільної установи передбачено наявність у її приміщенні кімнати першої допомоги: невеличкої кімнати з ліжком, де можна було б відокремити дитину у випадку хвороби чи нещасного випадку. Окрім того, вони включають обов'язкове страхування дітей від нещасних випадків. Дотримання всіх цих вимог дає батькам упевненість, що їхня дитина перебуває в безпечному місці, а управа дошкільного закладу дійсно щиро дбає про відданих під її опіку дітей. Тож, відчуваючи спокій, вони радо віддають туди своїх дітей, адже це не просто українська світличка, але й добре зорганізована національна виховна установа, що водночас відповідає вимогам держави.

Важливим чинником виконання дошкільною установою визначених для неї державними документами й ухвалами українських громадських організацій функцій є співпраця педагогів садочка, світлички, класів передшкілля з батьками дітей. Слід зазначити, що в перші роки свого існування система дошкільної освіти й виховання не набула широкої популярності в середовищі етнічної громади. Але її організатори й працівники все ж таки рук не опустили й доклали чимало зусиль, щоб батьки усвідомили важливу роль українського садочка в загальній системі національного виховання, переконалися в доцільності застосовуваних методів, зрозуміли й оцінили виховні вартості українських казок, ігор, пісень, забав і спілкування в гурті однолітків.

Завдяки цьому, орієнтуючись на досягнення спільної для батьків і педагогів мети – забезпечення гармонійного розвитку дітей дошкільного віку в українській діаспорі – батьки взяли на себе такі обов'язки:

- стежити, щоб звичною і постійною розмовною мовою в сім'ї була українська;
- повторювати та закріплювати вивчений у підготовчому класі навчальний матеріал;
- систематично спілкуватися з педагогами і таким чином бути в курсі всіх останніх новин із життя передшкілля, особливостей виховання власної дитини та шляхів подолання можливих труднощів;
- брати активну участь та допомагати в організації навчально-виховного процесу в класі передшкілля;
- цікавитися життям дитини за межами сім'ї – вулиця, садочок, школа, коло друзів.

Важливою умовою оптимально успішної організації навчально-виховного процесу в системі української дошкільної освіти й виховання в Канаді, що з'явилася наприкінці минулого століття і визначає її діяльність на сучасному етапі, є дотримання цілої низки принципів, які становлять підґрунтя для його розбудови: формування змісту, добору форм і методів роботи з дитиною дошкільного віку. До її основних принципів належать: принцип доступності; принцип єдності розвитку, навчання, виховання й оздоровлення дітей; принцип наступності (реалізується через створення навчально-виховних комплексів дитячий дошкільний заклад – школа – вищий навчальний заклад); принцип єдності виховних впливів сім'ї та дошкільного закладу; принцип демократичності та гуманності педагогічного процесу; принцип активності; принцип особистісно орієнтованого підходу до розвитку дитини; принцип відповідності змісту

навчально-виховного плану, програми віковим особливостям вихованців дошкільного навчального закладу; принцип зв'язку із життям, який передбачає самостійне практичне застосування дітьми знань, здобутих у дошкільному закладі; принцип урахування вікових та індивідуальних особливостей і принципів індивідуалізації й диференціації.

Відповідно до мети і завдань передшкілля нормативні документи його діяльності передбачають два основні напрями освіти й виховання: релігійний і

національний. Релігійне виховання здійснюється з урахуванням того, що дитина у віці 5-6 років спроможна сприймати релігію лише антропоморфічно, а не абстрактно. Тому навчальна програма пропонує ознайомлення дітей з повсякденною практикою духовного життя людини, елементарними знаннями про Бога, релігійними обрядами. Національний напрям освіти й виховання забезпечує вивчення, здебільшого в інтегрованій формі, таких українознавчих предметів, як мова, література, історія, географія, культура, мистецтво України. Окрім того, для них проводяться заняття з математики, природознавства, малювання, музики і співів, фізкультури, організовуються ігри і розваги, різноманітні виховні заходи з нагоди релігійних, державних і національних свят канадських українців. У підготовчому класі вихованці мусять знати абетку, уміти писати літери, розмовляти на «легкі» теми, описати подію чи заняття, розказати казку, оповідання, рахувати до п'ятдесяти, знати твори Т. Шевченка, Л. Глібова, Лесі Українки, І. Франка, Н. Забіли, Р. Завадовича, декламувати напам'ять вірші, співати українських пісень, впізнавати на портретах князів і гетьманів України, національну символіку, орієнтуватися на карті України, володіти елементарними знаннями про природні багатства, рослинний і тваринний світ своєї прабатьківщини.

Зважаючи на те, що «5-річна дитина потребує широкої програми навчання, перепрофесійованої різними формами досвіду, кімната Підготовчої кляси мусить мати такий виряд, який уможливило б різноманітність дослідів і досвіду» (Пеленська І. 1972).

Для їх проведення в навчальній кімнаті – широкій, просторій, світлій – мають бути створені осередки/куточки зацікавлень: господарський, драматичний, музичний, малярський, природознавчий, будівельний, бібліотечний, математичний, письмовий, а на території дошкільного закладу – спортивний майданчик та пришкільна ділянка. Тут вчителька проводить навчальні заняття, а після них діти можуть займатися самостійно, у парі чи групою різними видами пізнавальної діяльності. Необхідною умовою, що стосується організації таких куточків, є вміло дібраний відповідний матеріал для занять і ігор дітей. Зокрема, тут повинні бути кубики (80 штук) – квадратні і прямокутні, дошка для гри, різні колеса, трикутники, бочівочки й ін., оскільки «при будові кубиками діти розвивають свій творчий комбінаційний зміст і хист та зручність рук, також учаться співпрацювати з другими, бо при цій грі дитина рідко бавиться сама одна» (Пеленська І. 1972).

Позаяк улюбленим заняттям хлопчиків є столярство, то в кімнаті мають бути «три лавочки, шість вертільників і кілька молотків, доволі цвяхів, пилки, пісковий папір, гебель, клямри, вістря, в'язання та ін. знаряди, які вчать дитину координації очей і рук, дають вправу рисування і розвивають змісли» (Пеленська І. 1972).

Проведення занять з природознавства вимагає «акваріума, скриньки з рослинами в землі, звірят, кліток і хаток, але також компасу, городничих знарядів, магнету, побільшуючого скла, терарія (саджавка для звірят з водою і землею, чи камінцями), термометра, призми-многокутника. Їжа для звірят, насіння і росада рослин, хемікалії для дослідів – потрібні вчителю для вияснення дітям різних з'явищ і процесів. Вона примінює їх у випадку потреби. Ілюстровані книжки з природничих ділянок повинні діти мати на полиці і користати з них» (Пеленська І. 1972).

Наявні в класі передшкілля «слухово-візуальні прилади збагачують програму дня і дають багато засобів для дитячого досвіду й досвіду. Це є фільмові стрічки, прожектор, телевізія та оригінальні виставки з окремих ділянок» (Пеленська І. 1972).

Для занять музикою, яка відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні особистості дошкільника, передовсім потрібні фортепіано, ритмічні інструменти, музичні книжки, платівки, патефон і ін.

Діти дошкільного віку, як відомо, схильні до мистецької діяльності, передусім до малювання, причому найбільше вдоволення дає дитині орудування великим квачем (пензлем) з довгою ручкою. Інші матеріали творчої праці – це пластилін, крейда, кредки, олівці, маса (засіб) для малювання пальцями, ножиці, клей і різного роду папір, у тому числі й газети та журнали.

У приміщенні підготовчого класу повинен бути куток домашнього господарства, обладнаний господарським і кухонним знаряддям, які діти можуть уживати в забавах, що має велике значення для розвитку уяви і суспільного наставлення дитини. Тут можна додати теж дерев'яний «дім ляльок», у якому також захоплено бавляться діти, переставляючи обстановку, одягаючи ляльок і видумуючи для них різні гри, завдання і ролі.

Педагоги українського дошкілля у США та Канаді одностайні в тому, що кожний підготовчий клас, як і світличка й садок, «має обов'язково власну бібліотеку з книжками для вчительки, яка читає дітям і оговорює з ними прочитане. Діти теж оглядають ілюстрації, але треба постійно звертати їхню увагу на поведінку з книжкою. Якщо вони мають часто до діла з книжкою і навчаться її шанувати, вони будуть очочі до науки, коли підуть до першої кляси народної школи і почнуть навчатися письма й читання» (Кімнатний виряд підготовчої кляси, 1972, с.10-11).

У житті дітей дошкільного віку важливу роль відіграють рухливі ігри. Вони зазвичай проводяться на спортивному майданчику, у дворі. Та коли їх надворі через погодні умови не можна проводити, у школі чи садочку / світличці повинна бути кімната, у якій є «гойдалка, драбинка, скринька з піском, начиння з водою та ін. знаряддя, які заспокоюють потребу дитини скакати, лазити, суватися, перекидатися, бігати. Менше рухомі зайняття виконують діти одинцем або в малих групах, на долівці, при столі або дошці. Тоді тіло дитини є порівнює спокійне, де уява і м'язи працюють швидким темпом. Тоді дитина займається малим комплектом кубиків, поїздом, лодкою, літаком, гумовими ляльками, дерев'яними коралями, шпульками (котушками), кілочками, засувками, складанками,

а також учитися орудувати ляльками з лялькового театру, вбивати кілки до дошки з власними узорами, або творити комбінації з іграшок і різних матеріалів, щоби створити казку здраматизувати якусь подію, розв'язувати якусь подію, розв'язувати якусь проблему» (Кімнатний виряд підготовчої кляси, 1972, с. 10-11).

Плануючи заняття в підготовчому класі, педагогові необхідно обов'язково враховувати індивідуальні запити й інтереси дітей. Зокрема, слід брати до уваги, що «багато дітей має пляни зайняти на ранішні гри надворі і їм спішно повідомити про це. Два хлопчики прийшли в чобітках, вони хочуть знову гратися в ковбоїв. Влодко і Михась принесли індіанські пера і вони хочуть, щоб кожний вступався з дороги на подвір'я, бо вони звідтам будуть очікувати ковбоїв. Деякі зайняття це прямо щоденна конечність дитини. Мирон заповідає, що він буде їхати трактором. Марійка плянує їзду на новому триніжному ровері. Група дівчаток сидітиме на горбичку і бавитися «у пташок на вершку дерева». Ірка і Анна будуть рисувати на піску. Гарко хоче, щоб йому допоміг хтось садити Тарасика до червоного вагону. Галя і Дарця будуть нині знову наповняти тачки сухим листям. Деякі діти приносять речі, щоб їх показати і гратися з другими. Одна дівчинка принесла ванночку з милом і парфумою для купання ляльки. Лідочка прийшла з новою книжкою і мушлями з Флориди. Юра хоче знати чи буде час піти на його подвір'я, оглянути новонароджені пєсатка. Даруся вивчила нову річ на піяніні і хоче заграти її учительці. І так проходять вітання і зустрічі кожного, сповненого подій, дня» (Порядок дня у підготовній кляс, 1972, с.14-15).

Тому о 9-ій годині дітей виводять на подвір'я. Тут вони «мають нагоду вволю набігатися, вискакатися, лазити, зударятися. Проводити запляновані гри й заняття. Одні гонять, другі стоять спокійно з боку. Деякі кричать, деякі балакають, деякі мовчки граються» (Порядок дня у підготовній кляс, 1972, с.14-15).

Хвилин через 40-45 вони повертаються до класного приміщення і після короткого відпочинку приступають, згідно з планом учительки, до наступних занять, які проводяться на засадах Вальдорфської педагогіки, ідей С. Русової, М. Монтесорі, новітніх досягнень педагогічної науки.

Ми підтримуємо думку І. Пеленської, яка, визначаючи роль і місце передшкілля в житті дошкільників, цілком слушно стверджувала: «Існування підготовчих кляс вважаємо позитивним явищем, бо ці кляси творять перехідний етап між українською дитячою світличкою та народньою школою, підготовляючи дитину до шкільного навчання, засоблюючи її знанням з ділянки мови, природничих знань, мистецтва й культури взагалі. З національного боку ці кляси є дуже важливі, бо вони творять свого роду противагу до державних кіндергартенів, які поголовно відвідують 5-річні українські діти і в яких вони перебувають 5 днів у тижні. Українські кляси паралельні до американських відбуваються лиш один раз у тижні, але вони подають дитині знання в рідні мові і з національним насвітленням» (І. Пеленська, 1972, с. 12).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Результати здійсненого наукового пошуку дають підстави стверджувати, що в досліджуваній нами період (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) удосконалено навчальні програми українського передшкілля в Канаді, докорінних змін зазнало навчально-матеріальне забезпечення освітнього процесу (навчальні приміщення обладнані сучасними меблями, новітніми технічними засобами, що уможливають застосування в навчанні дітей комп'ютерних технологій, Інтернет-ресурсів). Істотно покращився його дидактичний супровід, який формується з урахуванням досягнень дошкільної педагогіки та інших галузей науки, тенденцій розвитку суспільної дошкільної освіти Канади, що забезпечує успішне виконання програм навчання й виховання дітей дошкільного віку, їх підготовку до продовження навчання в рідних школах та створює належний імідж передпілля в середовищі української діаспори.

Перспективними для подальших наукових студій вважаємо дослідження питань використання конкретних педагогічних технологій та інноваційних дидактичних засобів в освітньому процесі українського дошкілля в Канаді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Климишин, О. (1971). Ще до організації дитячих світличок. Наше життя, 11-12, 15.
 Кімнатний виряд підготовчої кляси. (1972). Рідна школа, 2, 10-11.
 Порядок дня у підготовній клясі. (1972). Рідна школа, 2, 14-15.
 Пеленська, І. (1972). Обіжник. Рідна школа, 2, 12.

REFERENCES

- Klymyshyn, O. (1971). Shche do organizatsii dytiachyh svitlychok. Ridna shkola, 11-12, 15.
 Kimnatnyi vyriad pidgotovchoi klias. (1972). Ridna shkola, 2, 10-11.
 Poridok dnia u pidgotovnii klias. (1972). Ridna shkola, 2, 14-15.
 Pelenska, I. (1972). Obizhnyk. Ridna shkola, 2, 12.

Статтю подано до редколегії 13.01.2020 р.
 Рекомендовано до друку 04.02.2020 р.

Галина Сазоненко,

кандидат педагогічних наук,
директор Українського гуманітарного ліцею
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)

Galina Sazonenko,

candidate of pedagogical sciences,
Director of the Ukrainian Humanities Lyceum
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine)
uhl-edu@ukr.net

Катерина Журба,

доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
головний співробітник лабораторії морального,
громадянського та міжкультурного виховання,
Інститут проблем виховання НАПН України.
(м. Київ, Україна)

Katerina Zhurba,

Doctor of pedagogical sciences,
Senior Researcher, Chief Research Fellow,
laboratories for moral, civic and intercultural education,
Institute of Problems on Education of the National
Academy of Educational Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
katjachiginceva@meta.ua
ORCID ID 0000-0002-3854-4033

Наталія Нестеренко,

заступник директора з виховної роботи
Українського гуманітарного ліцею Київського
національного університету імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)

Natalia Nesterenko,

deputy director of educational work of the Ukrainian
Humanities Lyceum of Taras Shevchenko National
University
nn_2010@ukr.net

УДК 37.017.4:[159.923-076.23]**ГРОМАДЯНСЬКІСТЬ – ЧИННИК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В
АКМЕОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНСЬКОГО ГУМАНІТАРНОГО ЛІЦЕЮ
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Анотація. У статті висвітлено особливості національного та громадянського виховання особистості в акмеологічному просторі Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса

Шевченка, що ґрунтується на гуманістично орієнтованій розвивальній моделі виховання духовної особистості І. Беґа і включає суб'єкт-суб'єктну і соціально-педагогічну стратегії. Метою статті є висвітлення особливостей виховання громадянськості зростаючої особистості в акмеологічному просторі Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Дослідження базується на досвіді України, США, Великої Британії, Японії. У контексті дослідження розкрито особистісну, моральну, соціальну та духовну зрілість; структурні компоненти акмеологічної зрілості, модель педагога-акмеолога. У статті наводяться результати діагностувального зрізу та розкриваються педагогічні умови і зміст виховної діяльності Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ключові слова: Український гуманітарний ліцей Київського національного університету імені Тараса Шевченка, акмеологічний простір, гуманістично орієнтована розвивальна модель виховання духовної особистості І.Беґа, модель педагога-акмеолога.

CIVICISM IS THE FACTOR OF THE DEVELOPMENT OF THE PERSONALITY IN THE AKMEOLOGICAL AREA OF THE UKRAINIAN HUMANITARIAN LYCEUM OF THE KYIV NATIONAL UNIVERSITY NAMED AFTER TARAS SHEVCHENKO

Abstract. The article highlights the peculiarities of national and civic education of the growing personality in the acmeological space of the Ukrainian Humanities Lyceum of Taras Shevchenko National University of Kyiv, which relies on a humanist-oriented developmental model for the education of I. Bech's as spiritual personality and includes subject-subjective and socio-pedagogical strategies. The purpose of the research is to study the peculiarities of educating the citizenship of a growing personality in the acmeological space of the Ukrainian Humanities Lyceum of Kyiv National University Taras Shevchenko. To achieve the goal used methods of analysis, comparison, survey, generalization. The role of education is decisive in the processes of formation and development of the Ukrainian state and nation-building, attitude to man as the highest value, preservation and development of spirituality, national culture. The purpose of educating students in citizenship is the development of responsible citizenship and a high sense of value, which is manifested in the value attitude of students of the Ukrainian Humanities Lyceum of Taras Shevchenko National University of Kyiv to the state, Ukraine and himself. The study is based on the experience of the U.S., the UK, Japan and Ukraine. The acmeological space of the Lyceum provides pedagogical support for the pupils in order to achieve the highest results in various activities; taking into account the individual characteristics and the pace of individual development of each student; encouragement of achievement and self-development of pupils; creating opportunities for a wide variety of activities for all participants of the teaching process; transformation of the educational institution into a zone of psychological comfort. In this study the personal, moral, social and spiritual maturity; structural components of acmeological maturity, the model of the teacher-acmeologist are revealed. The dimension of spirituality of a citizen of Ukraine is national self-identification, which is embodied in feelings-values - "I-Ukrainian" - "We-Ukrainians". The main tasks of the acmeological space of the lyceum are: actualization of creativity and joint life of all participants in the educational process, determination of the purpose of life and life priorities; teaching the art of living; formation of an independent personality that is able to make decisions and take responsibility for them, the formation of a mature intellectual and spiritual attitude to life. The article presents the results of the diagnostic section and reveals the pedagogical conditions and content of the educational work of the Ukrainian Humanities Lyceum of Taras Shevchenko National University of Kyiv. The teaching staff developed and implemented pedagogical conditions for the education of citizenship of the individual in the acme space of the Ukrainian Humanitarian Lyceum of Kyiv National University. Taras Shevchenko.

Keywords: Ukrainian Humanities Lyceum of Taras Shevchenko National University of Kyiv, acmeological space, humanist-oriented developmental model of spiritual education of I. Beh, model of the teacher-acmeologist.

ВСТУП

Постановка проблеми. Система освіти – найважливіший складник інфраструктури суспільства, що значною мірою визначає стан і перспективи розвитку всіх сфер життєдіяльності держави та її безпеки. Роль освіти є визначальною у процесах становлення й розвитку Української держави та націєтворення, ставленні до людини як найвищої цінності, збереженні й розвитку духовності, національної культури. А отже, ефективний розвиток суспільства може бути забезпечений лише за наявності високого інтелектуального і духовного потенціалу нації, тому всебічна й гармонійна особистість з розвиненими моральними якостями, високим рівнем національної свідомості здатна до самоактуалізації, творчого сприйняття світу. Саме життєво компетентна особистість є метою цивілізованого суспільства III тисячоліття.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Виховання громадянськості завжди перебувало у сфері зацікавлень науковців. Важливим підґрунтям для досліджень проблеми національно-патріотичного виховання слугували ідеї М. Драгоманова, П. Куліша, Г. Сковороди, І. Франка, П. Юркевича, Т. Шевченка, які зосереджували увагу на проблемах духовності народу, національної освіти, культури, мови. У психологічному дискурсі висвітлювалися різні складники формування громадянськості (Г. Балл, І. Беґа, М. Боришевський та ін.). У педагогіці різні аспекти виховання громадянськості досліджували П. Вербицька, П. Кендзьор, К. Чорна, творення виховного акмеологічного простору – В. Андрущенко, О. Дубасенюк, І. Зязюн, С. Пальчевський, Г. Сазоненко.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження полягає у висвітленні особливостей виховання громадянськості зростаючої особистості в акмеологічному просторі Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення мети використано методи аналізу, порівняння, опитування, узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасні зміни в загальній середній освіті – це проектування майбутнього нашої країни, де головний пріоритет – ЛЮДИНА – УКРАЇНЕЦЬ – ГРОМАДЯНИН СВОЄЇ ДЕРЖАВИ. А тому значення громадянськості як чинника розвитку особистості особливо зростає у наш час, коли Україна знову виборює своє право на суверенність і територіальну цілісність.

Метою виховання громадянськості у школярів є розвиток відповідального громадянства та високо смислового почуття-цінності, що виявляється у ціннісному ставленні вихованців Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка до держави, України і самого себе. У своїй роботі ми орієнтуємося на гуманістично орієнтовану розвивальну модель виховання духовної особистості І. Беха. ака модель передбачає впровадження двох стратегій: «1) Суб'єкт-суб'єктна стратегія реалізується у формі смислоактуалізуючого діалогу, який спрямовує виховання до його Я-духовного; 2) Соціально-педагогічна стратегія здійснюється у формі виховних просторів як відповідних проєктів» (Бех І., 2015, с.521).

Базовими складниками виховання громадянськості, за І. Бехом, є любов до народу, держави, Батьківщини та діяльна відданість їм, суспільно значуща цілеспрямованість, моральна стійкість, готовність до самопожертви, почуття власної гідності (Бех І., 2015, с.522). Ефективність виховного процесу навчального закладу базується на компаративному аналізі педагогічних систем України та інших країн, що дає можливість виявити пріоритети в громадянському вихованні сучасної молоді.

США. Визнаними в Америці за останні десятиліття є холистичні програми(концепція виховання через поєднання фізичного, естетичного, інформаційного, емоційного та духовного) (Holistic education), спрямовані на формування цілісної особистості, спираючись на громадянські, моральні (біблійні) цінності та принципи).

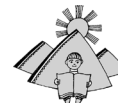
У низці програм, таких як «America 2000»: A National Education Strategy, U.S. Government Education Strategy on International Basic Education for Fiscal Years 2019-2023, USAID Education Strategy (America 2000,1991; U.S. Government, 2018; USAID Education, 2018), сформульовані пріоритетні цілі освіти і виховання, де особливий акцент зроблено на відповідальному громадянстві, а також описано 60 основних рис характеру, які варто формувати в дітей (чесність, цілісність, прямота, старанність, особиста відповідальність, відвага, стійкість, сталість, рішучість, наполегливість, співчуття, терпимість тощо). В основі цих програм бачення школи як центру, здатного впливати на розвиток цивілізованого суспільства.

Велика Британія. У доповідях Final report of the Commission on Assessment without Level (McIntoshi J., 2015) та Department for Education Consolidated annual report and accounts (Department for, 2019) наголошується на значущості освіти як чинника благополуччя нації, створення найоптимальніших умов для молоді, її розвитку і становлення, доступу малозабезпечених верств до освіти, з тим щоб молодь залишалася в країні, а не емігрувала. Водночас визначено принципи сучасної освіти, де велику увагу приділено школі, яка має виховувати такі цінності, як правдивість, повага до інших, почуття обов'язку стосовно суспільства, турбота про людей, культурна спадщина (музика, театр, живопис) тощо. Наголошується на важливості того, щоб діти росли громадянами демократичного суспільства, знали свої права й обов'язки та вміли користуватися ними.

Японія. У Законі про освіту (1997), Концепції виховання жителів Землі акцентується на тому, що на школу покладено місію формування нації, яка слідує ідеалам миру й людяності, ціннісного ставлення до природи, сповідує сімейні цінності (Outline of Education, 1989; Furuta H. & Osugi N., 2016). Виховання японських школярів здійснюється на основі національних цінностей. Підтвердженням цьому є запропонований Центральною радою з освіти «Опис ідеального японця» від 1996 р., де визначено 16 відповідних якостей, згрупованих за чотирма ознаками: якості персональні – бути вільним, самостійним, благочестивим; сімейні – відкритості, відпочинку, виховання, уміння перетворити свій дім на місце любові; суспільні – відданості роботі, сприяння добробуту суспільства, творчості, поваги до соціальних цінностей; громадянські – патріотизму, поваги до державної символіки, плекання національних якостей характеру (Кирда А., 2009, с.33), що знайшло підтвердження і в європейських дослідженнях (Gerhold P., 2013), де підкреслюються такі якості, як ввічливість, пунктуальність, доброта, працелюбність, колективізм японців.

Україна. Основні завдання виховання учнівської молоді відображено в Законі «Про освіту», Програмі «Нова українська школа» у поступі до цінностей (2019), Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015), Концепції формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах (2019), Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки тощо, де характеризуються основні виклики в системі громадянського та національно-патріотичного виховання та пропонується розв'язання проблем на основі інноваційних підходів до виховання. Серед найважливіших завдань: формування національно-культурної ідентичності, громадянської компетентності, патріотизму. Школярі мають усвідомлювати свою належність до українського народу, бути підготовленими до життя та праці у світі, що змінюється; володіти демократичним світоглядом, шанобливо ставитися до національних святинь, української мови, історії, традицій.

Всесвітня рада товариств порівняльної педагогіки на основі аналізу глобалізаційних процесів визначила ієрархію цілей, завдань, пріоритетів виховання дітей та молоді, а також на основі загальнолюдських, фундаментальних цінностей, що є основою духовності (виховання персональних моральних якостей; толерантного ставлення до інших людей, рас, релігій; виховання співчуття й готовності допомогти іншим людям; виховання в ім'я миру), які є надзвичайно актуальними сьогодні.

Пріоритети виховання особистості

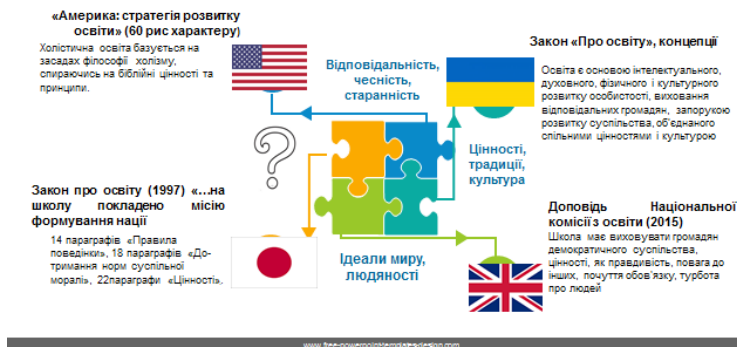

Рис. 1. Пріоритети виховання особистості в освіті різних країн

Український гуманітарний лицей Київського національного університету ім. Тараса Шевченка – заклад інноваційний, акмеологічний. Метою і кінцевим результатом виховання в лицей є цілісний розвиток компетентної, конкурентоспроможної, соціально і духовно зрілої особистості з чіткою громадянською і державотворчою позицією.

Акмеологічний простір лицей забезпечував: педагогічну підтримку і педагогічний супровід лицейців із метою досягнення ними найвищих результатів у різноманітній діяльності; урахування індивідуальних особливостей та темпу індивідуального розвитку кожної особистості; стимулювання досягнень та саморозвитку учнів лицей; створення можливостей широкого вибору різних видів діяльності для всіх учасників педагогічного процесу; перетворення навчального закладу в зону психологічного комфорту.

У центрі акмеологічного впливу лицейного простору – виховання майбутнього громадянина, духовно зрілої особистості. Зрілість (дорослість) – найтриваліший період онтогенезу, що характеризується тенденцією до досягнення найвищого розвитку духовних інтелектуальних і фізичних здібностей людської особистості. Духовна зрілість як структурний компонент особистості зрілості в акмеології передбачає формування і становлення високого рівня духовного та культурного розвитку, патріотизму, моральності, відповідальності, свободи. Виходячи з цього, особистісна зрілість визначається відповідальним ставленням до власного життя, адекватною самооцінкою, цілісним сприйманням власного Я. Моральна зрілість – виявляється у здатності брати на себе обов'язки і відповідальність, ухвалювати рішення і реалізовувати свої життєві плани, перспективи без сторонньої допомоги. Соціальна зрілість проявляється у здатності до успішної адаптації в соціальному середовищі згідно з його нормами та власними соціальними ролями, громадянською позицією.

Виміром духовності громадянина України є національна самоідентифікація, яка втілюється у почуттях-цінностях – «Я-Українець» – «Ми-Українці». Сутність цих почуттів-цінностей полягає у причетності особистості до своєї нації, до роду в широкому розумінні цього слова. Розуміння зазначених цінностей як системотвірних було покладено в основу діяльності педагогічного колективу, спрямованої на реалізацію Концепції національно-патріотичного виховання «Громадянин III тисячоліття» (Сазоненко Г. С. & Стрілько, В. В., 2015) у контексті розвитку духовної особистості і гідного громадянина України та Світу.

Основними завданнями акмеологічного простору лицей постають: актуалізація творчості та спільної життєдіяльності всіх учасників освітнього процесу, визначення мети життя і життєвих пріоритетів; навчання мистецтва життя; становлення самостійної особистості, яка вміє ухвалювати рішення і нести за них відповідальність, формування зрілого інтелектуального і духовного ставлення до життя.

Складниками моделі акмеовчителя/акмеовихователя (за Г.С. Сазоненко, І.Д. Бехом) є: духовність (духовна зрілість); цінності; компетентність; педагогічна культура; громадянськість; демократичність; професійне здоров'я; медіаосвіченість; конкурентоспроможність; ефективний менеджмент; високий рівень сформованості національної самосвідомості; особистісні якості: мобільність, комунікабельність, наполегливість; прагнення до постійного самовдосконалення, самоосвіти, саморозвитку; корпоративна культура.

Результати соціологічного опитування свідчать, що лицейці вважають, що в юнацтва потрібно виховувати такі цінності, як почуття власної гідності, прагнення до свободи, історичну пам'ять, активність у громадському житті. Більшість лицейців налаштовані патріотично та ідентифікують себе з українською нацією. Гордість за Україну як державу відчуває 99,2 % опитаних, вони вважають себе патріотами. Так, 81, 0% лицейців відзначають, що рівень їхнього патріотизму зріс у зв'язку з військовою агресією з боку РФ. Найбільш позитивні емоції в респондентів викликають Державний Гімн України, Державний Прапор України та вишиванка, яку діти назвали символом української душі. Так, 88,0% учнів підкреслили, що під час виконання національного гімну відчувають піднесення та єднання, 98,0% – гордість за Україну.

До того ж, виховний акмепростір – це результат конструктивної суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителів, дітей, батьків, випускників, державних та громадських діячів, що полягає в інтегрованому впливі на розвиток духовної зрілості особистості. Випускниками лицей було ініційовано проведення event-студій та уроків («Поетичне мистецтво» за участі Уляни Мовчан, випускниці лицей; уроки української літератури у форматі комплексної реп-

опери про роль української літератури в житті кожного з нас «Знай українське» за участі випускників ліцею Антона Криштопи та Артема Пушенка, студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка; «Про майбутнє думати потрібно вже сьогодні» за участі доктора відділу славистики та афілійованого лектора українських студій у Кембриджському університеті (Велика Британія) Богдана Токарського; урок української мови «Аналіз та читання тексту як складова ЗНО» за участі редакторки та журналістки Катерини Ятель та інші), які отримали високу оцінку учнів та педагогів.

Ураховуючи дані діагностувального зрізу, педагогічний колектив розробив та впровадив педагогічні умови виховання громадянськості особистості в акмепросторі Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Одним із головних імперативів ліцейного життя є «Особистість плекається особистістю». Ліцеїсти мали унікальну нагоду почути щире, мудре слово та настанови першого Президента незалежної України Леоніда Кравчука; Героя України Степана Хмари; ученого-українознавця, доктора філологічних наук, професора, засновника ліцею Петра Кононенка; голови ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка, письменника, поета, лауреата Державної премії України імені Т. Шевченка Павла Мовчана; доктора юридичних наук, професора, академіка Василя Костицького; народної артистки України, Героя України Ніни Матвієнко, української сучасної письменниці Ірен Роздобудько; голови правління громадської організації «Центр Громадянських Свобод», члена Консультативної ради при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини Олександри Матвійчук; тележурналіста, ведучого телеканалу 112 Україна Олексія Ананова.

Виставки, що відбулися в Картинній галереї ліцею («З Україною в серці» художників переселенців із Донецька й Луганська; «Флора» художниці Ольги Гребенюк (м. Київ); фотовиставка «Промка» Олеся Кромпляса, випускника ліцею, фотокореспондента; «Мистецький світ ліцейної родини»-живопис ліцеїстів; «Світ який – мереживо казкове» Олени Вакулєнко (м. Харків), «За Україну, за її волю» Ореста Скопа) мали потужний виховний вплив на становлення духовної зрілості ліцеїстів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, виховання громадянськості – це складне завдання, що перебуває у центрі уваги суспільства, батьків та педагогів. Тільки високодуховна і високоморальна людина може з повною віддачею працювати в ім'я блага і процвітання України. На цьому дослідження не вичерпує всіх аспектів виховання громадянськості учнів ліцеїв, перспективними є розроблення і впровадження сучасних виховних технологій, створення ресурсних центрів на базі навчального закладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- «America 2000»: A National Education Strategy. (1991). Cape outlook by Council American Private Education. (171),1-4.
- Furuta, H. & Osugi, N. (2016). Developing an inclusive education in Japan: The case of Yamaga City, Kumamoto. Bull.Fac.Educ. Kumamoto Univ. (№65), 139-144.
- Gerhold, P., (2013). The top 10 words to describe Japanese people (according to foreigners). Japan Today. Режим доступу: <https://japantoday.com/category/features/lifestyle/the-top-10-words-to-describe-japanese-people-according-to-foreigners>
- McIntosh, J. (2015). Access mode: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/483058/Commission_on_Assessment_Without_Levels_-_report.p.
- Outline of Education in Japan. (1989). Tokyo: Ministry of Education.
- U.S. Government Strategy on International Basic Education - Fiscal Years 2019-2013. (2018). Access mode: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1865/USG-Education-Strategy_FY2019-2023_Final_Web.pdf.
- USAID Education Strategy Progress Report (2011-2017). (2018). Access mode: (https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1865/USAID_2018_Progress_Report_Web.pdf).
- Андрущенко, В. (2011). Філософія освіти XXI століття: пошуки пріоритетів. Філософія освіти. Київ: Київський університет, 6–12.
- Бех, І. Д. (2015). Вибрані наукові праці: у 2-х тт. Т.1. Виховання особистості. Київ-Чернівці: «Букрек».
- Бех, І.Д. & Журба, К.О. (2017). Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. Гірська школа українських Карпат, 16, 24-33.
- Бех, І.Д. & Чорна, К.І. (2014а). Концептуальні засади виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості в позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: ІПВ НАПН України.
- Бех, І. Д. & Чорна, К. І. (2014b). Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ: ІПВ НАПН України.
- Бех, І.Д., Алексєнко, Т.Ф., Кириленко С.В., Кириченко, С.В., Корецька, Л.В. Остапенко, О.І., Пруцакова, О.Л., Харченко, Н.В., Шкільна, І.М. & Журба, К.О. (2019). Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей. Київ: ІПВ НАПНУ.
- Богданова, І, Дідусь, Н., Курлянд, З. & Ломонова, М.(Упор.). (2000). Порівняльна педагогіка. (Навчальний посібник). Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського.
- Ващенко, Г. (1994). Виховний ідеал. Полтава : Полтавський вісник.
- Денисюк, Ж. З. (2016). Масова культура і національно-культурна ідентичність в добу глобалізації. Монографія. Київ : НАКККіМ.
- Добровольська, О. (2015). Формування духовної компетентності учнів на основі християнських моральних цінностей. Педагогічні інновації, ідеї, реалії, перспективи: зб. наук. праць,1(14),104-110. (серія «Філософія»)
- Журба, К. О. (2017). Досвід виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи в США. Український педагогічний журнал, 3, 70-79.
- Зеленов, Є. А. (2018). Цифрове покоління: Ризики, переваги, засоби взаємодії. Духовність особистості: методологія, теорія і практика,5(86), 46-57.
- Кирда, А. Г. (2009). Особливості розвитку цілей в системі освіти Японії. Вісник Національного авіаційного університету, (№1), 30-35.

- Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. (2015). Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України, (№ 8). 87–95.
- Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України: Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 року. (2017). Київ: Центр Разумкова.
- Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 — 2020 роки: указ Президента України (13 жовтня 2015). (№ 580/2015). Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>
- Сазоненко, Г. С. & Стрілько, В. В. (2015). Концепція національно-патріотичного виховання «Громадянин України III тисячоліття». Режим доступу: Режим доступу: https://don.kyivcity.gov.ua/done_img/f/patriotvih.pdf.
- Семків, І. І. (2013). Адаптація методики Ш. Шварца «Портрет цінностей». Практична психологія та соціальна робота, 1, 12-28.
- Стіллман, Д. & Стіллман, Й. (2019). Покоління Z на роботі. Харків: «Фабула».
- Терещенко, Ю. І. (1996). Україна і європейський світ. Київ: Перун.

REFERENCES

- «America 2000»: A National Education Strategy. (1991). Cape outlook by Council American Private Education. (171), 1-4.
- Furuta, H. & Osugi, N. (2016). Developing an inclusive education in Japan: The case of Yamaga City, Kumamoto. Bull. Fac. Educ. Kumamoto Univ. (№65), 139-144.
- Gerhold, P., (2013). The top 10 words to describe Japanese people (according to foreigners). Japan Today. Access mode: <https://japantoday.com/category/features/lifestyle/the-top-10-words-to-describe-japanese-people-according-to-foreigners>
- McIntosh, J. (2015). Final report of the Commission on Assessment without Level. Access mode: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/483058/Commission_on_Assessment_Without_Levels_-_report.p.
- Outline of Education in Japan. (1989). Tokyo: Ministry of Education.
- U.S. Government Strategy on International Basic Education - Fiscal Years 2019-2023. (2018). Access mode: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1865/USG-Education-Strategy_FY2019-2023_Final_Web.pdf.
- USAID Education Strategy Progress Report (2011-2017). (2018). Access mode: (https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1865/USAID_2018_Progress_Report_Web.pdf).
- Andrushchenko, V. (2011). Filosofii osvity XXI stolittia: poshuky priorytetiv. In: Filosofii osvity. Kyiv: Kyivskiy universytet, 6–12.
- Bekh, I. D. (2015). Vybrani naukovy pratsi: u 2-kh tt.. T.1. Vychovannia osobystosti. Kyiv-Chernivtsi: «Bukrek».
- Bekh, I. D. & Zhurba, K. O. (2017). Kontsepsiia formuvannia u pidlitkiv natsionalno-kulturnoi identychnosti u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh. Hirska shkola ukrainskykh Karpat, (16), 24-33.
- Bekh, I. D. & Chorna, K. I. (2014a). Kontseptualni zasady vychovannia moralnoi samosvidomosti zrostaiuchoi osobystosti v pozaklasnii diialnosti zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. Kyiv: IPV NAPN Ukrainy.
- Bekh, I. D. & Chorna, K. I. (2014b). Prohrama ukrainskoho patriotychnoho vychovannia ditei ta uchnivskoi molodi. Kyiv: IPV NAPN Ukrainy.
- Bekh, I. D., Aliksieienko, T. F., Kyrylenko S. V., Kyrychenko, S. V., Koretska, L. V., Ostapenko, O. I., Prutsakova, O. L., Kharchenko, N. V., Shkilna, I. M. & Zhurba, K. O. (2019). Prohrama «Nova ukrainska shkola» u postupi do tsinnosti. Kyiv: IPV NAPNU.
- Bohdanova, I., Didus, N., Kurland, Z. & Lomonova, M. (Upor.). (2000). Porivnialna pedahohika. (Navchalnyi posibnyk). Odesa : PDPU im. K. D. Ushynskoho.
- Vashchenko, H. (1994). Vychovnyi ideal. Poltava : Poltavskiy visnyk.
- Denysiuk, Zh. Z. (2016). Masova kultura i natsionalno-kulturna identychnist v dobu hlobalizatsii. Monohrafiia. Kyiv : NAKKIM.
- Dobrovolska, O. (2015). Formuvannia dukhovnoi kompetentnosti uchniv na osnovi khrystyianskykh moralnykh tsinnosti. Pedahohichni innovatsii, idei, realii, perspektivy: zb. nauk. prats, 1(14), 104-110. (seriia «Filosofiiia»)
- Zhurba, K. O. (2017). Dosvid vychovannia smyslozhytievkykh tsinnosti v uchniv osnovnoi i starshoi shkoly v SShA. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal, 3, 70-79.
- Zelenov, Ye. A. (2018). Tsyfrove pokolinnia: Ryzky, perevahy, zasoby vzaiemodii. Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka, 5(86), 46-57.
- Kyrda, A. H. (2009). Osoblyvosti rozvytku tsilei v systemi osvity Yaponii. Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, 1, 30-35.
- Kozlovets M. A., Kovtun N. M. (2010). Natsionalna identychnist v Ukraini v umovakh hlobalizatsii. (Monohrafiia). Kyiv : PARAPAN.
- Kontsepsiia natsionalno-patriotychnoho vychovannia ditei ta molodi. (2015). Informatsiinyi zbirnyk ta komententari Ministerstva osvity i nauky Ukrainy, (№ 8). 87–95.
- Osnovni zasady ta shliakhy formuvannia spilnoi identychnosti hromadian Ukrainy: Informatsiino-analitychni materialy do Kruhloho stolu 12 kvitnia 2017 roku. (2017). Kyiv: Tsentrazumkova.
- Pro Stratehiiu natsionalno-patriotychnoho vychovannia ditei ta molodi na 2016 — 2020 roky: ukaz Prezidenta Ukrainy (13 zhovtnia 2015). (№ 580/2015). Rezhym dostupu: <https://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>
- Sazonenko, H. S. & Strilko, V. V. (2015). Kontsepsiia natsionalno-patriotychnoho vychovannia «Hromadianyn Ukrainy III tysiacholittia». Rezhym dostupu: Rezhym dostupu: https://don.kyivcity.gov.ua/done_img/f/patriotvih.pdf.
- Semkiv, I. I. (2013). Adaptatsiia metodyky Sh. Shvartsa «Portret tsinnosti». Praktychna psykhologhiia ta sotsialna robota, 1, 12-28.
- Stillman, D. & Stillman, Y. (2019). Pokolinnia Z na roboti. Kharkiv: «Fabula»
- Tereshchenko, Yu. I. (1996). Ukraina i yevropeyskyi svit. Kyiv: Perun.

Статтю подано до редколегії 10.01.2020 р.
Рекомендовано до друку 05.02.2020 р.

Ірина Щербак,

кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри інформатики
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради,
(м. Харків, Україна)

Iryna Shcherbak,

PhD of Pedagogical Sciences,
lecturer at the Department of Informatics
Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-
Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council
(Kharkiv, Ukraine)
irinasherbak19920626@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-4161-735X

УДК 378.014.25:303.424]:001.4(045)

ОГЛЯД МЕТОДИК СТРАТЕГІЙ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ПРОВІДНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ У МІЖНАРОДНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Анотація. У статті дано визначення поняття «стратегії позиціонування» та розглянуто конкретні розробки методик стратегій позиціонування провідних університетів у міжнародному інформаційному просторі науковцями.

У науковому дослідженні автор розглянула розробки методик стратегій позиціонування підприємств з точки зору різних науковців. Ці розробки доцільно застосовувати для розробок стратегій позиціонування провідних університетів у міжнародному інформаційному просторі. Важливими методологічними аспектами є аналіз системи позиціонування ЗВО як інструмента впливу на різні сфери суспільства (політичну, економічну, соціальну та культурну сфери життєдіяльності тощо).

На сучасному етапі розвитку країн є безліч методик підвищення конкурентоспроможності, а саме: модель Бостонської консультативної групи; модель М. Портера; метод «Мак-Кінзі»; модель Shell/DPM; метод LOTS; метод PIMS; ситуаційний аналіз (SWOT-аналіз); метод експертного оцінювання; модель Хофера/Шенделя; фінансово-економічний метод; метод картування стратегічних груп та інші.

Ключові слова: стратегія, стратегія позиціонування, методика розробки стратегій, заклад вищої освіти.

OVERVIEW OF METHODS OF POSITIONING STRATEGIES FOR LEADING UNIVERSITIES IN THE INTERNATIONAL INFORMATION SPACE

Abstract. The article defines the concept of "positioning strategy" and discusses the specific development of methods for positioning strategies of leading universities in the international information space by scientists. Researchers determine the choice of parameters by which positioning is carried out, not paying attention to the number of parameters. But, according to the author, this is undoubtedly an important factor, without which methodologies somewhat reduce their value. Selecting more parameters indicators improves the quality of the study, although it requires more time and energy.

Having analyzed the classifications examined in the article, the researcher identified several determinant attributes (quantitative and qualitative). It is these signs, in his opinion, that demonstrate the effectiveness of positioning strategies of leading universities in the international information space.

In a scientific study, the author examined the development of techniques for positioning strategies of enterprises from the point of view of various scientists. It is advisable to use these developments for developing strategies for positioning leading universities in the international information space. Important methodological aspects are the analysis of the positioning system of a higher educational institution as an instrument of influence on various spheres of society (political, economic, social and cultural spheres of life, etc.).

After analyzing the psychological, pedagogical and specialized literature, the author came to the conclusion that at the present stage of the development of countries, there are many methods to increase competitiveness, namely: the model of the Boston advisory group; model of M. Porter; McKinsey method; Shell / DPM model LOTS method; PIMS method situational analysis (SWOT analysis); expert assessment method; Hofer / Shendel model; the financial and economic method, the method of mapping strategic groups and others.

The conducted study makes it possible to assert that the main directions of the strategy for positioning HEI in the IIS in the management process are aimed at helping: identification and representation of specific features of the institution / educational service / educational product; implementation of the mission, goals, directions; analysis of consumer assessment

of educational services of the university and its competitors; determination of the current state of positioning of HEI and prospects for its development; maintaining and expanding the results achieved.

Keywords: strategy, positioning strategy, strategy development methodology, higher education institution.

ВСТУП

Постановка проблеми. За умов розвитку ринкових відносин на українському ринку професійної освіти, входження університетів України у світовий освітній простір у рамках Болонського процесу, швидкого поширення відкритої онлайн освіти конкуренція освітніх організацій за студентів зростає. Глобалізація освіти стає основою для створення альянсів між вишами з різних країн, а інтернаціоналізація освітніх послуг, активізація і підвищення результативності науково-дослідної діяльності допомагають українським університетам посідати гідну позицію у світових і національних рейтингах. Водночас залишається проблема відтоку талановитої молоді, перспективних учених до країн з більш високим рівнем життя. Для українських освітніх організацій професійної освіти, щоб витримати конкуренцію за вітчизняного та іноземного абітурієнта, стає актуальним не тільки вища якість освіти і наукових досліджень, а й формування привабливого образу, бренду, підтримання позитивної репутації в суспільстві, реалізація клієнт-орієнтованого маркетингового підходу і розроблення стратегії позиціонування з урахуванням очікувань і потреб студентів, споживачів освітніх послуг.

Українська система реформування вищої освіти створюється в умовах жорсткої конкуренції вищих навчальних закладів, у режимі виживання на ринку освітніх послуг. Ситуація на ринку послуг вищої професійної освіти вимагає комплексного підходу до управління освітніми послугами українських ЗВО в умовах формування загальноєвропейського освітнього простору (Харківська А. А., 2013).

Університети і професійні освітні організації змушені здійснювати і вдосконалювати маркетингову діяльність, приділяючи більшу увагу управлінню власним брендом, формуванню та оцінюванню своєї позиції на світовому, українському та регіональному ринках професійної освіти. У зв'язку з цим є практична потреба в серйозних теоретичних пошуках у галузі позиціонування і управління брендом освітніх організацій на ринку професійної освіти.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Розробці методик аналізу стратегій позиціонування провідних університетів у міжнародному інформаційному просторі присвячені роботи таких авторів як Б. Адамсона, М. Брея, О. Зозульова, Н. Куденка, М. Мейсона, А. Наливайка, Н. Писаренка, Б. Фоміна, Г. Хулея.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є проаналізувати методики аналізу стратегій позиціонування провідних університетів у міжнародному інформаційному просторі.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення поставлених у статті цілей використано загальні й спеціальні методи наукового дослідження: системний і проблемно-цільовий аналіз філософської, науково-педагогічної, спеціальної літератури, нормативно-правових документів, ресурсів мережі Інтернет.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті зумовила розглянути розробки методик аналізу стратегій позиціонування провідних університетів у міжнародному інформаційному просторі, які спираються на системні, стратегічні, синергетичні, соціально-маркетингові, критеріально-комплексні та системно-методичні методологічні підходи.

Відповідно до цього, спочатку дамо визначення поняття «стратегії позиціонування» та розглянемо конкретні розробки цього процесу науковцями.

Стратегія позиціонування – це план дій, який необхідно реалізувати щоб відокремити власну брендову продукцію від продукції конкурентів та створити її позитивний імідж у свідомості споживача послуг.

На думку М. Брея, Б. Адамсона, М. Мейсона (Mark Bray, Bob Adamson, Mark Mason Comparative, 2007), у порівняльно-педагогічному дослідженні особливо важливою ідеєю є багаторівневий аналіз, який наочно представлений у кубі Брейя й Томаса. Як стверджують автори, для отримання багатогранної і цілісної оцінки освітніх явищ їх необхідно розглядати щонайменше в трьох вимірах. На передній грані куба представлено географічні рівні для порівняння (регіони світу / континенти, країни, штати / провінції, округи, школи, класи і конкретні люди), на верхній межі – нелокалізовані демографічні групи (етнічні, вікові, релігійні, тендерні), на бічній грані – аспекти освіти та суспільства (навчальні програми, методика навчання, фінансування, управління, політичні зміни, ринки праці). Названі рівні взаємопов'язані і взаємозумовлені, тому ігнорування хоча б одного з них істотно знижує якість проведених порівнянь у галузі освіти. Твердження науковців, що досліджуване нами явище потребує багаторівневого аналізу, не викликає жодних сумнівів. У зв'язку з цим продовжимо аналіз відповідних праць.

Проаналізувавши психолого-педагогічну та спеціальну літературу, ми виявили, що на сучасному етапі розвитку країн є безліч методик підвищення конкурентоспроможності, зокрема: модель Бостонської консультативної групи; модель М. Портера; метод «Мак-Кінзі»; модель Shell/DPM; метод LOTS; метод PIMS; ситуаційний аналіз (SWOT-аналіз); метод експертного оцінювання; модель Хофера/Шенделя; фінансово-економічний метод; метод картування стратегічних груп та інші.

Наступною розглянемо розробку стратегії позиціонування Г. Хулея. Дослідник вважає доцільним здійснювати за трьома фазами розробку стратегій та їх аналіз (Хулей Г. Дж., 2002):

1. Визначення поточної позиції – включає: 1) формування переліку конкурентів, 2) визначення характеристик відповідних товарів, 3) оцінку відповідної значущості атрибутів, 4) детермінацію позицій конкуруючих товарів

щодо найважливіших атрибутів, 5) ідентифікацію потреб покупців, 6) комплексний підхід за всіма вищезгаданими пунктами;

2. Вибір бажаної позиції: 1) визначення цільового ринку (отже, кола ймовірних конкурентів); 2) ідентифікація конкурентних переваг або відмінностей від конкурентів.

3. Розробка стратегії для досягнення бажаної позиції. Стратегія позиціонування залежить від вибору цільового ринку і створення комплексної пропозиції для залучення і задоволення цього (цільового) ринку краще, ніж конкуренти. Після визначення поточної позиції і спрямованості її розвитку розглядаються кілька основних стратегічних альтернатив: 1) зміцнення наявних позицій; 2) поступове репозиціонування; 3) радикальне репозиціонування; 4) витіснення конкурентів із займаної позиції.

Більшість науковців вважають за необхідним виокремити головні параметри стратегії, які при розробці методики аналізу стратегії позиціонування, залишилися не розкриті у роботі Г. Хулея.

О. Зозульов та Н. Писаренко запропонували подібний алгоритм стратегій позиціонування. Вони виділяють такі етапи:

1. Вибір параметрів, за якими буде проводитися позиціонування, визначення їх важливості для цільової аудиторії.
2. Визначення релевантних фірм, їхніх товарів і марок, які належать до цього сегмента.
3. Проведення порівняльного аналізу марок-конкурентів.
4. Аналіз схем позиціонування і вибір критерію позиціонування.
5. Визначення стратегії позиціонування. На основі аналізу схем позиціонування компанії необхідно визначитися зі стратегією позиціонування.

6. Вибір типу позиціонування марки. На цьому етапі необхідно визначитися з типом позиціонування марки на ринку, тобто яким чином компанія буде впроваджувати свою марку у свідомість цільових споживачів.

7. Реалізація позиціонування у загальній системі маркетингових стратегій (Зозульов О.В., Писаренко Н.Л., 2004).

На першому етапі методики позиціонування, О. Зозульов та Н. Писаренко, окреслюють вибір параметрів, за якими проводиться позиціонування, не звертаючи уваги на кількість параметрів. Але, на нашу думку, це є безсумнівно важливим фактором, без якого дана методологія дещо знижує свою цінність. Вибір більшої кількості параметрів показників підвищує якість дослідження, хоча й потребує більше часу та енергії.

Б. Фомін, у своїй методиці, визначає шість основних напрямів позиціонування розвитку підприємства: стратегічна конкурентна позиція розрахована на оптимізацію прибутковості фірми в найближчій перспективі (1 рік); виробнича позиція виражає відношення до проблеми собівартості продукції та трудомісткості виробництва; виробнича та конкурентна позиції разом характеризують можливості та зобов'язання за гарантіями прибутковості від реалізації товарів та послуг підприємства на освоєних ринках; інноваційна позиція визначає тематику НДДКР (науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт) і проектів з впровадження нової продукції, нових технологій, нововведень в маркетингу та менеджменті на всьому інноваційному полі підприємства за всіма обсягами його стратегічних зон господарювання; підприємницька позиція встановлює на тривалий термін умови досягнення прибутковості, економічної та фінансової стабільності за рахунок балансування стратегічних зон господарювання, оптимального використання активів, ефективного планування стратегічних ресурсів, урахування інтересів клієнтів, стратегічних партнерів та груп впливу; адміністративна позиція говорить про готовність, активність та відкритість всього персоналу й вищого керівництва підприємства до стратегічних змін та ефективного забезпечення конкурентної, виробничої, конкурентної та виробничої, інноваційної та підприємницької складових стратегії розвитку бізнесу підприємства й підвищення його конкурентоздатності (Фомин Б. В., 2009).

Методика аналізу ефективності стратегії підприємства за А. Наливайко, яка описана в монографії «Теорії стратегії підприємства. Сучасний стан та напрями розвитку» включає в себе (Наливайко А. П., 2001):

- визначення критеріїв ключового фактору успіху;
- встановлення їх відносного значення та ранжування;
- оцінку рівня оволодіння ключовими факторами успіху підприємства його конкурентами;
- зведення одержаної оцінки до загального результату.

За монографією «Маркетингові стратегії фірми» Н. Куденка, класифікація маркетингових стратегій позиціонування підприємств, базується на:

- характері позиціонування (конкурентне та споживче позиціонування);
- факторі (показнику) позиціонування (за показниками якості товару; за співвідношенням «ціна-якість»; за сферою застосування товару; за відмінними особливостями споживачів товарів; за низькою ціною; за сервісним обслуговуванням; за позитивними особливостями технології; за іміджем фірми);
- кількості факторів (показників) позиціонування (за однією; двома або за трьома ознаками), «стратегія позиціонування за однією ознакою використовується на ранніх стадіях життєвого циклу товару, коли рівень конкуренції ще не надто великий. З розвитком ринку та посиленням конкуренції актуальності набувають стратегії позиціонування за двома та трьома ознаками» і «якщо позиціонування здійснюється більш ніж за трьома ознаками, то воно є неефективним, оскільки не відкарбовується у свідомості споживача» (Куденко Н. В., 2002, С. 169);
- на визначенні помилок позиціонування (недостатнє; надмірне; змішане або сумнівне позиціонування) (Куденко Н. В., 2002, С. 169).

Проаналізувавши цю класифікацію, ми можемо визначити декілька детермінантних ознак (кількісних та якісних). Саме ці ознаки, на нашу думку, демонструють ефективність стратегій позиціонування провідних університетів у міжнародному інформаційному просторі.

На думку А. Харківської, стратегії позиціонування спрямовані на доведення до цільового ринку компанії концепції позиціонування. Це забезпечується всією її діяльністю на ринку, інструментами якої є сукупність елементів маркетингової операційної стратегії.

Ефективність позиціонування визначається тим, наскільки успішно були вирішені завдання цієї стратегії, тобто тим, чи досягнуті цілі ринкової організації (Харківська А. А., 2018).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, основні напрями стратегії позиціонування ЗВО в МІП в процесі управління спрямовані на допомогу: ідентифікації та репрезентації специфічних ознак закладу освіти/освітньої послуги/освітнього продукту; реалізації місії, цілей, напрямів; аналізу оцінки споживачами освітніх послуг університету та його конкурентів; визначенню сучасного стану позиціонування ЗВО та перспектив його розвитку; збереженню та розширенню досягнутих результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Mark Bray, Bob Adamson, Mark Mason Comparative. (2007). Education Research: Approaches and Methods. Hong Kong: Comparative Education Research Centre (CERC), Springer, 2007. 444 p.
- Хулей Г. Дж. (2002). Позиціонування. В кн. Маркетинг. Бізнес-клас: енциклопедія / Під ред. М. Бейкера / Перекл. з англ. під ред. Л.Волкової, С.Божук, Т.Маслової, Л.Ковалик, Н.Розової. Санкт-Петербург: Пітер, 2002. С. 394-402.
- Зозульов О.В., Писаренко Н.Л. (2004). Ринкове позиціонування: з чого починається створення успішних брендів. Київ: Знання-Прес.
- Фомин Б. В. (2009). Основные тезисы концепции стратегического менеджмента Предприятия. URL: www.uran.donetsk.ua/-masters/2009/fem/yefimova/library/article5.htm (дата звернення: 02.05.2020).
- Наливайко А. П. (2001). Теорія стратегії підприємства. Сучасний стан та напрями розвитку: монографія. Київ: КНЕУ.
- Куденко Н. В. (2002). Маркетингові стратегії фірми: монографія. Київ: КНЕУ.
- Харківська А. А. (2018). Стратегія позиціонування закладу вищої освіти: від управління витратами до управління результатами. Актуальні питання гуманітарних наук. 2018. Вип. 22(2). С.133–137 URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2308-4855/article/view/166984> (дата звернення: 02.05.2020).
- Харківська А. А. (2013). Управління інноваційним розвитком ВНЗ в умовах формування загальноєвропейського простору вищої освіти. Теорія та методика управління освітою: фак. видання. № 13. С. 4-12.

REFERENCES

- Mark Bray, Bob Adamson, & Mark Mason Comparative (2007). Education Research: Approaches and Methods. Hong Kong: Comparative Education Research Centre (CERC), Springer.
- Khulei H. Dzh. (2002). Pozytsonuvannia. Marketynh. Biznes-klas: entsyklopediia / Pid red. M. Beikera / Perekl. z anh. pid red. L.Volkovoi, S.Bozhuk, T.Maslovoi, L.Kovalyk, N.Rozovoi. Sankt-Peterburh: Piter, 394-402.
- Zozulov O.V., & Pysarenko N.L. (2004). Rynkove pozytsionuvannia: z choho pochynaietsia stvorennia uspishnykh brendiv. Kyiv: Znannia-Pres.
- Fomyun B. V. (2009). Osnovnye tezysy kontseptsyy stratezhicheskoho menedzhmenta Predpriyatya. URL: www.uran.donetsk.ua/-masters/2009/fem/yefimova/library/article5.htm (data zvernennia: 02.05.2020).
- Nalyvaiko A. P. (2001). Teoriia stratehii pidpriemstva. Suchasnyi stan ta napriamky rozvytku: monohrafiia. Kyiv: KNEU.
- Kudenko N. V. (2002). Marketynhovi stratehii firmy: monohrafiia. Kyiv: KNEU.
- Kharkivska A. A. (2018). Stratehiia pozytsionuvannia zakladu vyshchoi osvity: vid upravlinnia vytratamy do upravlinnia rezultatamy. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 22(2), 133–137. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2308-4855/article/view/166984> (data zvernennia: 02.05.2020).
- Kharkivska A. A. (2013). Upravlinnia innovatsiinym rozvytkom VNZ v umovakh formuvannia zahalnoievropeiskoho prostoru vyshchoi osvity. Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu: fakh. Vydannia, 13, 4-12.

Статтю подано до редколегії 01.06.2020 р.
Рекомендовано до друку 16.06.2020 р.

Розділ II. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

doi: 10.15330/msuc.2020.22.50-53

Марія Багрій,

кандидат філологічних наук, докторант, викладач вищої категорії Івано-Франківського коледжу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Mariya Bagriy,

candidate of philological sciences, doctoral student, teacher of the higher category of the Ivano-Frankivsk college of the State Pedagogical University «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
myskiv.bagriy@gmail.com

Галина Розлуцька,

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(м. Ужгород, Україна)

Galyna Rozlutska,

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of Department of General Pedagogy and Pedagogy of Higher School, State University «Uzhhorod National University»
(Uzhhorod, Ukraine)
Grozlutska@ukr.net
ORCID ID: 0000 0001 9062 5466

ПАТРІОТИЧНИЙ РОЗВИТОК ТА НАЦІОНАЛЬНА ДУХОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Анотація. В основу теоретичного обґрунтування періодизації генези та еволюції ідей національної ідентичності, пробудження самосвідомості народу, виховання національно-свідомої особистості як наскрізні мотиви літератури Західної України означеної доби було покладено періодизацію, в якій відображені головні історичні події та факти освітянського руху західноукраїнської інтелігенції. Досягнення західноукраїнської інтелігенції в освіті досліджуваного періоду дають підстави стверджувати, що освітня національна система має глибоке історичне коріння, ґрунтовну наукову основу й непересічну національну традицію. У контексті цього варто зауважити, що в історії України попереднього періоду (XVI–XVII ст.) відбувалися складні економічні перетворення і політичні події, коли міцніла та розвивалась інша держава, а в Україні відбувалось активне протистояння національних меншин (в тому числі й українців) проти феодального, польсько-шляхетського поневолення і католицизму. При цьому виникненню класичної освіти у Західній Україні передувала низка причин релігійного характеру (насадження католицизму на території українського православ'я), діяльності братств (як організацій, що сприяли культурному, релігійному та національно-визвольному руху проти ополячення, окатоличення, культурної полонізації тощо), а також культурні, історичні, економічні та суспільні умови тогочасного розвитку.

Ключові слова: Західна Україна, національна свідомість, освіта, релігія, національна ідентичність, просвітництво, братство, культура, історія.

PATRIOTIC DEVELOPMENT AND NATIONAL SPIRITUALITY OF PERSONALITY IN THE CREATIVITY OF UKRAINIAN EDUCATION IN WESTERN UKRAINE

Abstract. The genesis of enlightenment in Western Ukraine suggests that this system is a peculiar model of socio-cultural conditions that arose in a society at a certain historical stage. Achievements of the Western Ukrainian intellectuals in the education of the studied period allow us to assert that the educational national system has deep historical roots, a solid scientific basis, and an extraordinary national tradition. The basis of the theoretical substantiation of the periodization of the genesis and evolution of the ideas of national identity, the awakening of the consciousness of the people, the education of a national conscious personality as the transitory motifs of Western literature of that period was marked by periodization, in which the main historical events and facts of the educational movement of the Western Ukrainian intellectuals are reflected. In the context of this, it should be noted that in the history of Ukraine of the previous period (XVI-XVII centuries), complex economic transformations and political events took place when another state strengthened and developed, and in Ukraine there was an active opposition of national minorities (including Ukrainians) against feudal, Polish-gentry enslavement and Catholicism. In this case, the emergence of classical education in Western Ukraine was preceded by a number of reasons of a religious nature (the imposition of Catholicism on the territory of the Ukrainian Orthodox Church), the activity of fraternities (as organizations contributing to the cultural, religious, and national liberation movement against opolaciation, Catholicism, cultural polonization, etc.) as well as cultural, historical, economic and social conditions of that period.

Keywords: Western Ukraine, national consciousness, education, religion, national identity, education, brotherhood, culture, history.

INTRODUCTION

Problem setting. End of the eighteenth - first half of the nineteenth century. - a period of ruin and rebirth. Characteristic of this period is the search for the ideological foundations of ideas of national identity, in particular the ideas of nationality, nature, moral and legal responsibility of the teacher and others.

Research results. Consequences of the reign of Bohdan Khmelnytsky and the last hetman of Ukraine as a state of Kiril Razumovsky; conclusion of the Pereyaslav Agreement (1630) and Pereyaslavsky Articles (1659) (the originals of which have not yet been found, and the numerical copies and censuses bring more questions than answers); the occupation of Western Ukrainian lands under the rule of Austria-Hungary was carried out under the slogan "to expand the territory of the state and to strengthen its borders in order to protect the population; to raise the overall cultural level within the country for an equal dialogue with the Europeans; to preserve traditional religious and moral values, own identity" (Lebedeva N. A., 2003, p. 18).

In order to determine the main motives of Western Ukraine literature of the analyzed period, it is important to emphasize that in these territories, according to the first division of Poland (1772), education began to develop according to Austrian standards. Austria merged Western Ukrainian lands with part of Poland into one administrative unit. And Transcarpathia remained in the Hungarian Kingdom. Such a system remained almost unchanged until the collapse of the Austro-Hungarian monarchy in 1918 (Zavgorodnya T., 2014, p. 81).

There are diametrically opposed views on the coexistence of Catholic and Orthodox educational institutions in Ukraine at that time: from the thought of the beneficial influence of higher European culture on Ukrainian through Catholic (Latin) education to the interpretation of this phenomenon as cultural genocide by Polish-Catholic Catholics. One thing is for sure - the result of this coexistence was the period of the heyday of education, science and culture. According to Ivan Ogienko, the 17th century is the golden age of Ukrainian culture (Ogienko I., 1992, p. 93). In contrast to the previous period in the late eighteenth - early nineteenth centuries. the first artificial political-administrative division of the Western Ukrainian lands was carried out (the Hungarian Kingdom and Galicia were allocated to a separate Austrian crown region "Kingdom of Galicia and Lodomeria", which also included (until 1848) and Bukovina as a separate district. could not reconcile with the former glory of the Ukrainian Cossack republic. Especially "they were irritated by the free-spirited spirit of Ukrainians, who made themselves known at the first reasonable opportunity. Therefore, the policy they pursued against the Ukrainian people one goal was to transform it into a dark and shabby population" (Sysoev S.O., 2003, pp. 93, 106).

It is not surprising, therefore, that the next step in the implementation of Catherine II's plans was the complete destruction of Zaporizhzhya Sich due to the neglect of the leadership of the national state-forming unit of Ukrainians; artifacts that were buried under the "top secret" mark. This has become a major disaster for Ukraine and is still the subject of modern research. In other words, we can agree that these events "laid a new boundary in the social and economic history of Ukraine as a state, caused a deep trauma in the psychology of the people, because Zaporozhye was the last stronghold of Ukrainian traditions, Ukrainian statehood, with its death, Ukraine is on par with other parts of Russia" (Polonskaya-Vasilenko N., 1995, p. 103). As a consequence, the existing educational institutions of Eastern Galicia, Bukovina and Transcarpathia came under the rule of the Austro-Hungarian monarchy during this period and underwent significant reorganization. That is why from the second gender. 18 the development of schooling in these lands of these regions was in a slightly different way than in other territories of Ukraine.

For example, in Bukovina, which was under the rule of Turkey for a long time, only after the seizure of it in 1774, Austria opened several schools with Romanian and German. From the XVII century. in Uzhgorod a Jesuit gymnasium functioned, in Mukachevo - a seminary. Schools were opened in the eighteenth century, but in a very limited number (Zavgorodnya T., 2014, p. 81).

Volyn and all the Right Bank remained under Polish influence until the last partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth (1795). Thus, in the 70's of the XVIII century. educational reforms were carried out in Poland. In particular, according to the school reform in 1773, the entire educational activities of the school were concentrated under the responsibility of the Education Commission (the first Ministry of Public Education in Europe). According to the division of the educational commission, which divided the territory of Poland into 10 districts, two of them were located in the territories of western Ukraine: Volyn and Ukrainian (Vinnytsia) (Zavgorodnya T., 2014, p. 81).

According to the analysis of historical sources, the true elevation of national ideas in national pedagogy began after the "spring of peoples" (1848). There have been some changes in the development of education in Galicia, Bukovina and Transcarpathia. They were triggered by revolutionary events that swept all of Austria-Hungary, including Western Ukraine. In most cities there were classical grammar schools with Greek and Latin languages, and the real ones had no classical languages. Polish and German were required. Undoubtedly, the introduction of school boards at different levels was a step towards the democratization of education. However, Ukrainians did not live up to their expectations. Most of them had Poles who could speak Polish in schools and suppress Ukrainian (Lyubar O. O., 2006, p. 275).

The awakening of the national consciousness of the Western Ukrainian people was significantly influenced by the national revival, which became the center of Lviv, where national distinctive traditions were preserved, the best cadres of the national intelligentsia were formed. education systems. The reform of pedagogical education was carried out. Instead of the preparatory schools that existed at the primary elementary schools, teachers' seminaries were established. It is worth noting that in 1886 the Polish Seimas adopted a decision on introducing into the school a dissent (a new type of school is bilingual). The main disciplines in such educational institutions were taught in Polish, and all others were taught in their native language.

At first glance, such actions allegedly ensured equality of languages. However, at its core, such policies were chauvinistic. For example, in 1893 all primary schools were divided into rural and urban (in Transcarpathia - townspeople). This was due to the fact that the aim of the governing government was to create restrictions on education among the rural population and to secure it in rural areas. At the same time, the curriculum in the rural schools was reduced and did not give the right to continue education in secondary schools.

It is worth noting that in the last third of the nineteenth century in Western Ukraine was also characterized by the labor movement. Thus, in Lviv there were associations of printing workers (1868-1869). The first working newspaper "Labor" started to appear. The Socialist Committee, created around this newspaper, had an inter-ethnic, Polish-Ukrainian-Jewish character. On the Ukrainian side he was Ivan Franko. The newspaper committee began work to set up a working party in Galicia, but its intentions were interrupted by governmental repression. And only after the break the strike movement resumed its work (Polonskaya-Vasilenko N., 1995, p. 201).

Therefore, the Austrian educational reforms of the period under study were more favorable to Poles than to Ukrainians. Poles created the conditions for national and cultural development (including in the field of education). They gained some autonomy, holding a number of leadership positions not only in the administration and economy, but also in the educational field of Galicia. The Poles "formed the basis for their future state-building. Working in the state and regional administrations and developing separate sections of Polish science and culture, they trained staff for the future Polish state. But at the same time, the activities of Galician Ukrainians after the prohibition of Ukrainian national life in Russia gained all-Ukrainian significance, and this expanded and deepened the Ukrainian-Polish struggle in Galicia" (Zavgorodnya T.K., 2007, p. 15).

In such circumstances, before the school of the XIX century. were primarily educational tasks, and the educational function was given a secondary importance. However, already in the 80's of the XIX century. Educators and Western Ukrainian intelligentsia raise the issue of reviewing the priorities of the educational process. Indicative from this point of view was the title of the article by prominent pedagogical and educational figure G. Vretsona: "Educating Science". In his view, the subjects themselves, their material and the way in which it is presented, are already the means to make learning educational. According to him, the school of education should become a school of education (Zavgorodnya T.K., 2007, p. 23).

In 1980, while continuing the struggle for education, Ukrainians set up private grammar schools in Gorodenka, Kopychyntsi, Yavoriv, and Rohatyn. In contrast to the struggle for the Ukrainian school, in 1910 the Western Ukrainian intelligentsia created the Regional School Union, which included representatives of other public and political organizations of the region, in particular, the Teachers' Community, the Prosvita, and the Scientific Society. Shevchenko et al. In general, the development of theory and practice of teaching in Ukrainian schools of Western Ukraine occurred in the early XX century. in very difficult and contradictory conditions. During the pre-war decades of the twentieth century. there was an increase in national liberation competitions of both Polish and Ukrainian peoples. However, the situation of the Poles in Austria-Hungary was still better: they had some autonomy, held a number of leadership positions in the administration and economy of Galicia. In those days, the Poles "formed the basis for their future state building. Working in the state and regional administrations and developing separate sections of Polish science and culture, they trained staff for the future Polish state. However, at the same time, the activities of Galician Ukrainians after the prohibition of Ukrainian national life in Russia gained all-Ukrainian significance, and this expanded and deepened the Ukrainian-Polish struggle in Galicia" (Zavgorodnya T.K., 2007, p. 21).

The beginning of the twentieth century. (interwar period and 20-30 years of the twentieth century.) - years of Ukrainian renaissance or formation of Ukrainian nationalism - period of education of nationally conscious personality, introduction of pedagogical ideas of Western Ukrainian intelligentsia. Characteristic of this period is the application of a continuous and systematic nature, despite the negative political changes for the Ukrainian people of the western region. At the same

time, the leadership of the young independent Polish state was constantly trying to captivate the Ukrainian population, to educate the younger generation in the state spirit, and to become a vulnerable tool in the hands of assimilators. It was this situation that caused the struggle of Ukrainians in Western Ukraine for the preservation of national identity, the awakening of the self-consciousness of the people, the upbringing of the national-conscious personality through the national school. At the same time, the algorithm for its acquisition was carried out, first of all, through "at once only in language and then in content", which should lead to the fact that education should become "the basis of all political and organizational action of Ukrainian citizenship in Galicia" (Zavgorodnya T.K., 2007, p. 24).

Political and economic lawlessness, brutal national and social oppression caused the growth of the national liberation movement. In the minds of Ukrainians the requirement of building their own state is confirmed, which leads to the conclusion about the need to educate a new person ready to fight for an independent Ukraine. Understanding well that school is (and always has been) a major factor in national education, Ukrainians have directed all their efforts to fight for the national school. As one of the Galician magazines used to say, "from our school our enslavement began, and with the school - if we do not manage to rely on the Polish brazen invasion in advance - our decline will come" (Zavgorodnya T.K., 2007, p. 29).

Analysis of the source base showed that among the Ukrainian pedagogical community of Western Ukraine at the beginning of XX century. The ideas that later became the basis of Galician didactics were confirmed. Among them, first of all, one should mention the rationale for the need to build a learning process for the activity and "interest" of students, the belief that the focus of the teacher should be the personality of the student, who scientists have already considered not only as an object, but also as an active participant in the pedagogical process (Zavgorodnya T.K., 2007, p. 22-23). It is worth noting that the views of prominent Western Ukrainian writer-educators of the early XX century. regarding the development of the national school, the theory and practice of teaching were still to some extent declarative, did not outline concrete ways for their implementation and did not translate into the practical work of the educational institutions of the region. As noted by B.M. Stuparik, theoretical developments far outstrip the actual state of affairs in school. They formed the basis of those changes that were carried out in the field of education by the governments of the Ukrainian People's Republic and the Western Ukrainian People's Republic.

CONCLUSIONS

The presented material allows us to draw the following conclusions. So, at that time, the following processes could be observed in Western Ukrainian schooling: the decrease in the number of Ukrainian schools while increasing the number of Polish and Tractakist schools; decrease in the number of students of Ukrainian nationality who attended school at all; compulsory satisfaction of Ukrainians with lower-level schools if, in most cases, secondary education is unavailable; attraction to classical high schools that have already lost their importance in Europe; the development of a system of private schooling (mainly its middle class) at the same time faced the restriction of its freedom; difficult social and living conditions of Ukrainian teacher's life and work; the struggle to preserve the Ukrainian National School.

REFERENCES

1. Zavgorodnya T. K.(2007). Teoriya i praktyka navchannya v Halychyni (1919-1939 roky): monohrafiya. Ivano-Frankivsk.
2. Zavgorodnya T. (2014). Istoriya pedahohiky: navchalno-metodychnyy posibnyk, Ivano-Frankivsk.
3. Kugai K. B. (2017). Stanovlennya klasychnoi universytetskoï osvity v Zakhidniy Ukraini (XVII–XIX st.), 13, 24-29.
4. Lebedeva N. A. (2003). Filosofskaya mysl russkogo dukhovenstva v rossiyskom prosveshchenii : dis. kandidata filos.
5. Lyubar O. O. (2006). Istoriya ukraïnskoyi shkoly i pedahohiky : navch. posib. K.: Knowledge.
6. Ogienko I. (1992). Ukraïnska kultura: Korotka istoriya kulturnoho zhyttya ukraïnskoho narodu. Kyiv: Trust.
7. Polonskaya-Vasilenko N. (1995). Istoriya Ukrainy: U 2 t. T. 2. Vid seredy XYII stolittya do 1923 roku. K.: Lybid.

Статтю подано до редколегії 02.03.2020 р.

Рекомендовано до друку 17.03.2020 р.

Микола Галів,

доктор педагогічних наук, доцент кафедри історії України,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
(м. Дрогобич, Україна)

Mykola Haliv,

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine)
halivm@yahoo.com
ORCID ID 0000-0001-7068-3124
Researcher ID: F-3855-2018
Scopus profile ID: 57212151942

УДК 37(091)(477.83-21):27-788-055.2

ЗМІСТ ОСВІТИ У ДРОГОБИЦЬКІЙ УЧИТЕЛЬСЬКІЙ СЕМІНАРІЇ СЕСТЕР ВАСИЛІЯНОК (1920 – 1936 РР.)

Анотація. У статті проаналізовано зміст освіти в Приватній учительській жіночій семінарії сестер Василянок з українською мовою навчання, яка діяла у міжвоєнному Дрогобичі. Висвітлено заснування та головні віхи діяльності учительської семінарії сестер Василянок, схарактеризовано педагогічний колектив семінарії, з'ясовано зміст освіти в семінарії, окреслено склад студентів. Сестрам чину Св. Василя Великого (ЧСВВ) у Дрогобичі вдалося забезпечити ці заклади матеріально, організувати належний педагогічний персонал, зібрати значну кількість семінаристок та учнів. З'ясовано, що освітній процес визначався державними програмами і планами, виховна ж робота зосереджувалася переважно на релігійно-моральному, естетичному та громадянському напрямках. За приблизними підрахунками, учительська семінарія сестер Василянок підготувала понад 350 народних учителів.

Ключові слова: сестри Василянки, учительська семінарія, «школа вправ», Дрогобич, підготовка учителів.

THE CONTENTS OF THE EDUCATION IN THE NUNS BASILIAN'S DROGOBYCH TEACHER'S SEMINARY (1920 – 1936)

Abstract. The relevance of the study is due to the increasing attention of historians of pedagogy to the activities of the Church and monastic orders in the field of education. Among the Ukrainian monastic orders, which carried out an active educational work, the Order of St. Basilus Magnus (OSBM) was particularly distinguished, including his female branch – the nuns Basilian. It was the nuns Basilian who organized a women's teacher's seminary in Drohobych in the 1920-ies and 1930-ies. But nuns Basilian's activities have not been sufficiently studied in historical and pedagogical science.

The purpose of the article is to reveal the content of education in the Ukrainian private women's teacher's seminary of in the interwar Drohobych. The research is based on socio-cultural and lemmological approaches, on the principles of historicism, systematicity, scientific. The author applied general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic, documentary heuristics) methods.

A foundations and main aspects of the activity of the OSBM's teacher's seminary, the level of education of the seminary teachers, the number of students, the peculiarities of the educational process in the seminary are explored in this article.

Therefore, during the interwar period, the OSBM's nuns in Drohobych actively pursued two educational institutions within the walls of the monastery – a women's teacher's seminary and an elementary school. They were able to provide these facilities financially, to arrange for proper teaching staff, to gather a large number of students and pupils. An according to my calculations, the teacher's seminary of Basilian's nuns trained more than 350 teachers, who later performed teaching duties in schools in the Drohobych region. The Basilian's six-grade (and later seven-grade) primary school also provided a good elementary education for several hundred children from poor families and orphans. The prospect of further research is to study the activity of the Basilian's women teacher's seminary in Yavoriv.

Keywords: the Basilian nuns, teacher's seminary, «exercise school», Drohobych, teacher training.

ВСТУП

Постановка проблеми. Діяльність релігійних організацій у сфері освіти привертає усе більшу увагу дослідників з огляду на роль, масштаби і вплив Церкви та чернечих орденів у житті українського суспільства на різних історичних етапах. Серед українських чернечих орденів, які провадили активну освітню працю, особливо

вирізнявся Чин Св. Василя Великого, зокрема і його жіноче відгалуження – сестри Василянки. У першій половині ХХ ст. вони виявилися одними з небагатьох, хто взяв на себе обов'язок влаштування не лише дитячих садочків (захоронок), дитячих притулків (охоронок), початкових шкіл, але й ведення учительських семінарій для забезпечення мережі народного шкільництва підготовленими кадрами. Освітню діяльність сестри Василянки розгорнули і в Дрогобичі, що потребує окремого дослідження.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Починаючи з 1990-х рр. факт існування у Дрогобичі української вчительської семінарії сестер Василянок викликав зацікавлення дослідників. У цей час з'явилися перші дослідження історика освіти Б. Добрянського, присвячені цій інституції (Добрянський Б., 1995; Добрянський Б., 2005). Його напрацювання використані науковцями і в узагальнювальних працях з історії освіти міжвоєнного Дрогобича (Тимошенко Л., 2009; Сеньків М., 2011). Дещо розширили коло опрацьованих джерел з діяльності семінарії М. Галів та І. Чава (Галів М., Чава І., 2016). Однак на сьогодні немає узагальненого дослідження змісту освіти Дрогобицької приватної жіночої семінарії сестер Василянок.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті – розкрити зміст освіти в учительській семінарії сестер Василянок, яка діяла у міжвоєнному Дрогобичі. Завдання дослідження: висвітлити заснування та головні віхи діяльності учительської семінарії сестер Василянок, схарактеризувати педагогічний та студентський колективи семінарії, з'ясувати змістові особливості навчального та виховного процесу в семінарії.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Студія ґрунтується на соціокультурному та лімологічному підходах, принципах історизму, системності, науковості. Застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний, документальної евристики) методи.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

До Першої світової війни у Дрогобичі, як і в усій Галичині, фаховому шкільництву не надавали належної ваги. У міжвоєнний період громадськість Дрогобича намагалася виправити цей стан, відкриваючи приватні навчальні заклади професійного спрямування. Відтак у місті було відкрито дві вчительські семінарії (українська і польська), промислово-технічна школа, торгівельна школи. Власне українську учительську семінарію у Дрогобичі заснували сестри ЧСВВ, які на початку ХХ ст. прибули з Яворівського монастиря.

Згідно з твердженням дослідників, українська жіноча вчительська семінарія сестер Василянок постала 1 або 7 листопада 1920 р. у приміщенні монастиря сестер Василянок на вул. Конарського, 6 (зараз – корпус музичного коледжу імені В. Барвінського) (Добрянський Б., 2005, с. 112; Тимошенко Л., 2009, с. 171). Однак, як свідчить лист ігумені монастиря Емілії Тимочків до Краєвої шкільної ради від 9 грудня 1920 р., «приватні курси учительського жіночого семінара, як також жіночу школу вправ» було відкрито 1 жовтня 1920 року. Відтак ігуменя запевняла львівських урядовців у наявності необхідних умов для ведення освітньої діяльності й просила про надання прав публічності (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 2, спр. 999, арк. 154). Дозвіл на діяльність від Міністерства віровизнань і публічної освіти Польщі учительська семінарія сестер Василянок отримала 7 серпня 1922 р. (ДАЛО, ф.1262. оп. 9, спр. 1, арк. 2; ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 46). Першим директором став вчитель релігії з державної гімназії ім. Владислава Ягайла о. Полієвкт Кміт, опісля – Микола Байрак, о. Онуфрій Гадзевич, о. Євген Громницький, Микола Григорійчук. Усі вони мали університетську освіту (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 2, спр. 999, арк. 154; Zagrowski Z., 1924, s. 380; Добрянський Б., 2005, с. 112).

Право публічності заклад отримав рескриптом Міністерства віровизнань і публічної освіти лише 17 грудня 1925 р. Згодом це право семінарія змогла здобути на 1926/1927 і 1927/1928 навчальні роки. Проте після перевірки закладу інспекторами Ч. Заяцем і В. Левицьким, які виявила серйозні проблеми в підготовці студенток, нестачу фахових викладацьких кадрів, відсутність кабінету для ручних робіт, недотримання формальностей при вступних екзаменах, семінарія сестер Василянок не отримала права публічності в 1928/1929 і 1929/1930 навчальних роках (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, Спр. 1283, арк. 131 зв).

Освітній процес у семінарії забезпечували педагоги місцевих закладів освіти: державної гімназії ім. Владислава Ягайла, приватної гімназії ім. Івана Франка, польської приватної учительської семінарії, низки початкових шкіл Дрогобича. Станом на грудень 1920 р., окрім о. П. Кміта, який навчав педагогіки та релігії, у семінарії викладали ще 9 осіб, з них 7 мали університетську освіту. П. Кміт, А. Собчук та М. Байрак були гімназійними професорами, інші мали кваліфікацію вчителів віділових шкіл (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 2, спр. 999, арк. 159 зв). У 1922/1923 н. р. підготовку семінаристок забезпечували 10 педагогів (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 13 зв). Серед них викликає цікавість особистість Ольги Чайківської, яка здобула вищу освіту, навчаючись на філософських факультетах у університетах Львова, Граца і Відня. У 1921 р. вона закінчила ще й педагогічні курси, отримавши право вчителювати в початкових школах. Роман Смалько закінчив філософський факультет та 2 роки відвідував ще й правничий факультет Львівського університету. Математику викладав Олексій Кушак – випускник філософського факультету Віденського університету 1909 р. (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 19–20, 43).

Штат викладачів семінарії на 1924 р. складався з 11 осіб греко-католицького визнання (разом з директором), з яких два працювали у державній чоловічій гімназії (о. П. Кміт, О. Кушак), три – у приватній гімназії ім. І. Франка (М. Байрак, Р. Смалько, о. С. Венгринович), решта – у початкових школах (Zagrowski Z., 1924, s. 380). Згідно зі звітом директора семінарії о. Є. Громницького перед Кураторією, у 1927/28 н. р. заклад мав лише двох контрактних викладачів: професора державної гімназії ім. Владислава Ягайла Генрика Пінкаса та професора польської приватної

учительської семінарії Миколу Григорійчука. Серед викладачів були черниці Марія Ізничак (методика, педагогічна практика) та Олександра Молчко (ручні роботи) (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 89–89 зв, 93 зв).

У 1929/30 н. р. в закладі працювало 13 викладачів, у тому числі директор Микола Григорійчук – випускник Чернівецького університету. Окружний шкільний інспектор Теофіль Козяра, відвідавши учительську семінарію сестер Василянок у березні 1930 р., відзначив, що дев'ять педагогів були українцями, четверо – поляками. До викладачів-поляків інспектор зарахував і двох євреїв: випускника Львівського університету Симона Біера (нар. 1904 р.), котрий навчав польської мови, та др. Марію Рейтер (нар. 1907 р.), яка п'ять років вивчала медицину у Львівському університеті (у семінарії викладала анатомію). Серед залучених викладачів-поляків слід відзначити і Софію Рейхард (нар. 1907 року), що закінчила Інститут пластичних мистецтв та два роки навчалася в Інституті ручних робіт у Варшаві, а також Анну Прехт (нар. 1898 р.), котра чотири роки студіювала у Львівському університеті та склала вчительський екзамен з німецької та французької мов (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 110–111, 118–119). Загалом сестрам Василянкам вдавалося впродовж усього часу існування семінарії залучати найкращі в Дрогобичі педагогічні кадри для забезпечення освітнього процесу семінарії.

Характеризуючи чисельність і склад студентів української семінарії, відзначимо, що керівництву закладу вже у першій навчальній рік (1920/1921) вдалося сформувати одразу чотири курси. На першому курсі навчалася 30, на другому – 7, на третьому – 26, на четвертому – 16 семінаристок. Загальна кількість здобувачів «учительського звання» на той час становила 79 осіб (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 2, спр. 999, арк. 160). Чисельність семінаристок кожного року коливалася у межах 70 – 120 осіб. Так, у 1922/1923 н. р. до семінарії записалося на навчання 99 дівчат, у 1924/1925 н. р. у закладі навчалася 117, у 1925/1926 н. р. – 88, у 1927/1928 н. р. – 105, у 1929/1930 н. р. – 69, у 1932/1933 н. р. – 74 семінаристки (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 13, 55, 90 зв, 111; спр. 1284, арк. 29). Серед них переважали українки, хоча траплялися єврейки та польки. Зокрема, в середині 1930-х рр. до семінарії сестер Василянок було переведено 30 дівчат з польської приватної жіночої семінарії (ДАЛО, ф. 1262, оп. 9, спр. 10, арк. 2–6).

Зміст освітнього процесу в учительській семінарії визначався польським законодавством. Відзначимо, що 1924 р. термін навчання у семінаріях зріс до п'яти років. Як відомо, перші три роки в п'ятирічних учительських семінаріях були призначені загальноосвітній підготовці, а два наступних – професійній. Передбачалося вивчення релігії, польської мови і літератури, іноземної мови, історії, науки про сучасну Польщу разом з наукою господарювання, географії з геологією і космографією, математики з кресленням, фізики, хімії з мінералогією, біології (ботаніка, зоологія) разом з анатомією, городництва з бджільництвом, малювання, музики і співів, а також тілесні вправи з іграми і забавами, ручні роботи, каліграфія, психологія і логіка, педагогіка. В українських приватних семінаріях до обов'язкових предметів належала українська мова, натомість іноземна мова (в Дрогобичській семінарії сестер Василянок – німецька) була надобов'язковою дисципліною, тобто студентки вивчали її за бажанням (Завгородня Т., 2007, с. 194–195).

У 1926 р. Міністерство віросповідань і народної освіти Польщі затвердило новий навчальний план для державних учительських семінарій з українською мовою навчання (див. таблицю 1). Приватні педагогічні заклади, бажаючи отримати право публічності, також впроваджували його у свій освітній процес.

Таблиця 1

Навчальний план для державних учительських семінарій з українською мовою навчання

Предмет	Курс і год / тижд.					Разом
	I	II	III	IV	V	
Релігія	2	2	2	2	2	
Польська мова	4	4	4	4	4	
Українська мова	4	4	4	4	4	
Іноземна мова	2	2	2	2	2	
Історія	2	3	3	2	2	
Географія	3	3	3	–		
Математика	4	3	3	2	2	
Фізика з хімією і мінералогією	3	3	2	2	–	
Біологія (ботаніка, зоологія, анатомія, фізіологія, гігієна)	2	2	4	–	2	
Музика (співи, гра на інструменті)	2	3	2	2	3	
Фізичні вправи	2	2	2	2	2	
Каліграфія	1	–	–	–	–	
Рисунок	2	2	2	2	2	
Ручні роботи	2	2	2	–		
Предмети педагогічного циклу						

а) психологія і наука про дитину, історія виховання і педагогіка	–	–	–	6	5	11
б) методики викладання разом з педпрактикою	–	–	–	6	6	12
Разом	35	35	35	36	36	177

Джерело: Завгородня Т. Теорія і практика навчання в Галичині (1919 – 1939 рр.). Івано-Франківськ, 2007. С. 196.

Такий навчальний план упровадила і семінарія сестер Василянок у Дрогобичі, про що свідчить звіт директора о. Євгена Громницького за 1927 – 1928 н. р. (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 89-90).

Порівняння навчальних планів для учительських семінарій з польською та українською мовами навчання свідчить, що предмети вивчення у них були однаковими, за винятком української мови. Вона вводилася в семінаріях з українською мовою навчання за рахунок скорочення часу на вивчення фізико-математичних предметів, іноземної мови, руханки, а також шляхом збільшення тижневого навантаження на кожному курсі на 3 години (Завгородня Т., 2007, с. 197). Оскільки єдиної державної програми з української мови не існувало, то польські власті дозволяли викладачам складати тематичне планування, яке, звісно, слід було затверджувати в шкільній Кураторії. Воно давало змогу виявляти творчий підхід, вводити до програми елементи українознавства. Наприклад, у тематичному плані вивчення української мови в учительській семінарії сестер Василянок на 1928/1929 н. р. на 4 курсі передбачалося вивчення літератури галицького відродження, діяльності Кирило-Мефодіївського братства, а до обов'язкових текстів були включені твори Т. Шевченка «Три літа», «Наймичка», «Сон», «Кавказ» (Завгородня Т., 2007, с. 208).

Навчальний процес здійснювався в семи кабінетах. У 1928 р., згідно зі звітом директора о. Є. Громницького, обладнання географічного кабінету складалося з 2 глобусів, 40 настінних карт, 10 історичних портретів, атласу античного мистецтва, історичного атласу, комплексу картин до вивчення сучасної Польщі, зображень польських королів і письменників. Фізичний кабінет у той же час містив 80 одиниць різного обладнання, хімічний – 73, мінералогічний – 560, природничий – 35 (а також 65 таблиць з анатомії, ботаніки і зоології). Навчання природознавства відбувалося у спеціальній залі, обладнаній 2 мікроскопами, лупами, комплектом наочних анатомічних приладів. Вивчення рисунків допомагали 45 предметів-моделей (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 56, 89 зв). Щоправда, звіт шкільного інспектора Т. Козяри (березень 1930 р.) не настільки піднесено характеризував забезпечення навчальних кабінетів обладнанням. За словами інспектора, фізичний кабінет лише в минулому році був забезпечений необхідними навчальними засобами, які виготовляв викладач фізики Теодор Матковський разом зі студентками. Біологічний кабінет був надто малим, тож навчатися в ньому могли невеликі групи семінаристок. Зали для ручних робіт у закладі взагалі не було і лише в 1929 р. їм виділено та облаштовано необхідними засобами (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 110). До послуг викладачів і студентів семінарії були бібліотеки. На середину 1928 р. у бібліотеці для викладачів містилося 320 томів, в учнівській бібліотеці – 600 томів. У березні 1930 р. бібліотечні фонди семінарії налічували 1200 томів, а в грудні 1932 р. – 1470 (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 89зв, 110; спр. 1284, арк. 29).

Для забезпечення педагогічної практики семінарії зобов'язані були утримувати початкові школи («школи вправ»). Така школа при семінарії сестер Василянок з'явилася у 1920 р. і діяла у приміщенні монастиря (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 2, спр. 999, арк. 154). Школа працювала як шестикласна (згодом семикласна) для дівчат, а у 1930-х рр. – шестикласна коєдукаційна школа з українською мовою навчання. Кількість учнів не була сталою: у вересні 1922 р. вона складала 110, у листопаді 1924 р. – 76, у березні 1930 р. – 126 осіб (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 13, 55, 111). На 1932 р. у цій школі працювали сестра Анеля Марія Ізничак як керівник і вчитель (закінчила вчительську семінарію в Яворові, вищі вчительські курси у Варшаві) та 5 жінок-педагогів: О. Дзядик, А. Хемик, Г. Радзивіл, черниці О. Молчко та Н.-В. Пилтик. До слова, і А. Хемик, і Г. Радзивіл були випускницями вчительської семінарії сестер Василянок (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 2, спр. 999, арк. 25 – 26).

Виховна діяльність в учительській семінарії сестер Василянок зосереджувалася переважно на релігійно-моральному напрямі. Як свідчить звіт директора семінарії М. Байрака від 28 квітня 1925 р., цієї справою активно займався катехит о. Северин Сапрук. Крім того, в закладі діяв гурток Пресвятої Діви Марії (Марійське товариство), до якого входили 28 семінаристок, що здійснювали відповідні релігійні практики. Більшість учениць, за твердженням директора, частіше ніж звичайно приступають до сповіді і причастя. Оскільки значна частина студенток походила з сімей учителів і робітників, то викладачі намагалися розвивати у них ті позитивні якості, які сформувалися ще у родині. Директор розповідав про проведення господинями курсів виховних бесід із семінаристками на тему поведінки в товаристві, чистоти і порядку в домі і господарстві тощо. Тричі у поточному (1924/1925) навчальному році в семінарії проводилися товариські забави з танцями. Викладачки регулярно відвідували стації і помешкання родичів студенток, щоб переконатися в існуванні домашнього нагляду та наявності гігієнічних умов (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 63).

Водночас діяв і гурток історично-літературної самоосвіти, в якому щодругий тиждень відбувалися відчити студенток, а викладач рисунків о. С. Венгринович мав виклади з історії церковного мистецтва, М. Байрак – з всесвітньої історії. Водночас директор у згаданому звіті зауважив, що 19 учениць відвідують місцеву музичну школу, де навчаються передовсім гри на скрипці. Учениці кожен другу неділю співають у церкві під час літургій, а хор семінарії, за словами М. Байрака, користується «загальним визнанням» (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 63 – 63 зв).

Згідно зі звітом директора, фізичне виховання здійснювалося не лише на уроках руханки, але й у рамках пластового гуртка, що діяв в семінарії. Гуртком керувала О. Чайківська. Учениці лише в 1924/1925 н. р. здійснили вісім коротких мандрівок до найближчих околиць міста. На літо 1925 р. були заплановані більш тривалі мандрівки (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 63 зв).

У звіті за 1927/1928 н. р. директор семінарії о. Є. Громницький відзначив існування, крім Марійської содаліції, гуртка самоосвіти (полоністичного та україністичного) і дружини Пласту, ще й педагогічного гуртка, який утворили студентки 4 і 5 курсів. Вони писали реферати на педагогічні теми, виступали з відчитами, аналізували лектури та статті з педагогічних часописів, передплатили журнал «Przyjaciel szkoły». Діяла на той час і студентська «каса ощадності» (на 200 злотих). Важливо, що функціонувало студентське самоврядування, щоправда не на всіх курсах. Семінаристки відвідували сеанси кінофільмів, бували в театрі Дрогобича під час демонстрації класичних вистав, слухали вокально-музичні композиції приїжджих митців. Самі ж студентки організували аматорські вистави, концерт на честь Тараса Шевченка (у ній взяв участь «смичковий оркестр» семінаристок). 24 червня 1928 р. на шкільному майданчику влаштовано гімнастичний «попис» студенток. Останні, крім того, взяли участь в екскурсіях до Львова, де відвідали школу глухонімих і незрячих, музеї Дзедушицьких і мистецького промислу тощо (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 90).

На початку 1930 р. у семінарії діяв ще й гурток «Апостольство молитви», що відзначив інспектор Т. Козяра, підкресливши водночас і позитивний факт наявності в семінарії каплички, де шкільний хор під час богослужіння співав релігійні пісні. Поза тим чиновник присвятив увагу державному (громадянському) вихованню в семінарії, яке зосереджувалося навколо офіційних урочистостей в дні державних свят (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 111).

Задля активізації виховної роботи у семінарії в 1929/1930 н. р. було створено Раду опікунів класів, яка регулярно збиралася на засідання і обговорювала нагальні питання. Як свідчить звіт директора М. Григорійчука від 26 лютого 1930 р., в семінарії головну увагу присвячували вихованню релігійних почуттів, громадянському вихованню, формуванню почуття людської гідності, вихованню волі, сили духу, ініціативності і витривалості, гнучості, ощадності (фонд «каси ощадності» на той час становив понад 165 злотих). Було організовано «шкільний крамик» – товариську крамницю, яку провадили студентки (від 1 листопада 1929 р. до 30 січня 1930 р. для крамниці куплено товарів на 186 зл., а продано їх за 213 зл.). Виховувалося й почуття «широї поваги до школи», єдності з нею. З метою співпраці семінарії та сім'ї у справі виховання молоді було засновано «Батьківський комітет» (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 132 – 133 зв).

Вочевидь за вимогою влади у семінарії на початку 1930-х рр. було утворено гурток Ліги протиповітряної та протигазової оборони, до складу якого записалися 57 студенток. Вони змушені були сплачувати грошові внески (5 – 10 грошей на місяць), але на кінець 1932 р. зібрані 9 злотих так і не передали до каси дрогобицького повітового осередку цієї організації (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1284, арк. 30). У той же час в закладі започатковано краєзнавчий, спортивний гуртки та гурток фізики, які майже не працювали. Натомість розвивався драматичний гурток під орудою М. Рабія, який 1932 р. влаштував чотири імпрези (зібрані кошти спрямовувалися на облаштування «світлиці» та закупівлю часописів). Здебільшого формально існувало й студентське самоврядування (гміни курсів і гміна закладу). Це дало підстави інспектору В. Даєвському дещо песимістично зауважити, що керівництву семінарії не вдалося оживити виховну працю в закладі (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1284, арк. 31 – 32).

Успішність студенток була достатньо високою. Інспектор С. Пьотровіч, звітувавши семінарію у квітні 1927 р., визнав достатніми навчальні досягнення майбутніх учительок, хоча висловив застереження щодо методів навчання при викладанні польської і німецької мов (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1284, арк. 10 – 10 зв). За результатами ж річної класифікації у червні 1928 н. р. зі 105 студенток дуже добрі оцінки отримали 15 (14,28%), добрі – 46 (43,72%), достатні – 17 (16,19%). На повторний екзамен потрапили 15 студенток, а 12 визнано нездібними. Водночас оцінки з виховання були високими у 82 семінаристок, поведінка решти визнана як «добра» (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 94). Під час візитації семінарії 12 – 14 березня 1930 р. інспектор Т. Козяра відзначив добрі успіхи студенток з математики і фізики та дуже добрі зі співу і музики. Водночас дещо розкритикував викладача педагогіки Гжегожа Банаха за надмірне дотримання підручників, непослідовне викладання психології дітей, відсутність проблемного викладу історії виховання (інспектор побажав викладачеві зосередити увагу на аналізі історичних текстів, а не лише спиратися на підручник С. Кота). Позитивні відгуки інспектора за успішне навчання студенток отримав викладач польської мови Симон Біер, а також викладачі фізики (Теодор Матковський), біології (Роман Смалко), ручних робіт (Софія Рейхард), співу і музики (Анастасія Герник). Т. Козяра хвалив і М. Григорійчука за викладання української мови, зауваживши, що педагог вчить мислити, домагається змістовних відповідей. Незадоволення чиновника викликали лекції Михайла Рабія з історії, тож побажав викладачеві урізноманітнити форми і методи навчання, скеровувати молодь до самостійного читання історичних джерел. Дидактично слабкою Т. Козяра визнав і лекцію Дмитра Поповича з географії (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 112 – 115).

У роки наявності в семінарії прав публічності (1925/1928) навчання завершувалося іспитом зрілості, який включав виконання письмових завдань з педагогіки, польської і української мови (по три завдання з кожного предмету), а також усного іспиту з інших предметів. Цікаво, що серед завдань з української мови під час матури наприкінці травня 1928 р. випускницям пропонувалися два завдання, пов'язані з творчістю Івана Франка: 1) розвинути думку І. Франка «Пісня і праця великі дві сили, їм я до скону бажаю служити», 2) життя і творчість І. Франка: «Я ж весь вік свій, весь труд свій тобі дав у незламнім завзятті, підеш ти у мандрівку століть з мого духа печаттю» (ЦДІАУЛ, ф. 179. оп. 3, спр. 1283, арк. 91 – 91зв).

У 1936 р. приватна жіноча вчительська семінарія сестер Василянок припинила своє існування. Причина полягала у шкільній реформі 1932 р., згідно з якою учительські семінарії слід було реорганізувати в педагогічні ліцеї. Керівництво семінарії планувало створити чотирикласну гімназію нового типу, а опісля впровадити до життя педагогічний ліцей (С. Р.-К., 1973, с. 499). Перетворення семінарії на гімназію було започатковано у 1935/1936 н. р. – офіційна назва навчального закладу на той час була «Приватна жіноча гімназія сестер Василянок у Дрогобичі» (ДАЛО, ф. 1262, оп. 9, спр. 1, арк. 5 – 5 зв). Однак ці гімназійні класи так і не отримали «права публічності» (ЦДІАУЛ, ф. 179, оп. 3, спр. 1284, арк. 35 – 36). Впровадити до життя педагогічний ліцей сестрам Василянкам також не вдалося. Припускаємо, що на заваді стало українське обличчя закладу.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, сестри ЧСВВ впродовж міжвоєнного періоду активно провадили в стінах монастиря дві освітні інституції – учительську жіночу семінарію та початкову школу. Їм вдалося забезпечити ці заклади матеріально, організувати належний педагогічний персонал, зібрати значну кількість семінаристок та учнів. Освітній процес визначався державними програмами і планами, виховна ж робота зосереджувалася переважно на релігійно-моральному, естетичному та громадянському напрямках. За приблизними підрахунками, учительська семінарія сестер Василянок підготувала понад 350 народних учительок, які згодом виконували педагогічні обов'язки в школах краю. Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні діяльності учительської семінарії сестер Василянок у Яворові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Галів, М., Чава, І. (2016). Середні навчальні заклади у Дрогобичі (1919 – 1939 рр.). Актуальні питання гуманітарних наук, 16, 21–32. ДАЛО – Державний архів Львівської області.
- Добрянський, Б. (1995). З історії Дрогобицької української учительської семінарії сестер Василянок. Дрогобицький краєзнавчий збірник, 1, 78–82.
- Добрянський, Б. (2005). Шкільництво у Дрогобичі між двома світовими війнами. Drohobycz – miasto wielu kultur, 105–115.
- Завгородня, Т. (2007). Теорія і практика навчання в Галичині (1919 – 1939 рр.). Івано-Франківськ.
- Тимошенко, Л. (ред.). (2009). Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку ХХІ ст.). Дрогобич: Коло.
- С. Р.-К. (1973). Українська Дівоча Учительська Семінарія Василянок у Дрогобичі. Дрогобиччина – земля Івана Франка. Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто. Т. 1, 496–500.
- Сеньків, М. (2011). Культурно-національне життя Дрогобича у міжвоєнний період (1919 – 1939 рр.). Дрогобицький краєзнавчий збірник, XIV–XV, 338–344.
- ЦДІАУЛ – Центральний державний історичний архів України у Львові.
- Zagórowski, Z. (ed.) (1924). Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminarjów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych. Lwów-Warszawa: Książnica Polska.

REFERENCES

- Haliv, M., Chava, I. (2016). Seredni navchalni zaklady u Drohobychi (1919 – 1939 rr.). Topical Issues in the Humanities, 16, 21–32. DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti.
- Dobrianskyi, B. (1995). Z istorii Drohobytskoi ukrainskoi uchytelskoi seminarii sester Vasyliianok. Drohobych Local History Collection, 1, 78–82.
- Dobrianskyi, B. (2005). Shkilnytstvo u Drohobychi mizh dvoma svitovymy viinamy. Drohobycz – miasto wielu kultur, 105–115.
- Zavhorodnia, T. (2007). Teoriia i praktyka navchannia v Halychyni (1919 – 1939 rr.). Ivano-Frankivsk.
- Tymoshenko, L. (ed.). (2009). Narisy z istorii Drohobycha (vid naidavnishykh chasiv do pochatku XXI st.). Drohobych: Kolo.
- S. R.-K. (1973). Ukrainka Divocha Uchytelska Seminarriia Vasyliianok u Drohobychi. Drohobychyna is the Ivan Franko's land. Niu-York–Paryzh–Sydney–Toronto. Vol. 1, 496–500.
- Senkiv, M. (2011). Kulturno-natsionalne zhyttia Drohobycha u mizhvoiennyi period (1919 – 1939 rr.). Drohobych Local History Collection, XIV–XV, 338–344.
- TsDIAUL – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi.
- Zagórowski, Z. (ed.) (1924). Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminarjów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych. Lwów-Warszawa: Książnica Polska.

Статтю подано до редколегії 06.03.2020 р.
Рекомендовано до друку 19.03.2020 р.

Ірина Гуменюк,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Iryna Humeniuk,

PhD in Philology, Associate Professor, Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
imix@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-0790-6732

УДК 378.881.1: 811.161.2

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Анотація. Стаття присвячена аналізу еволюційних аспектів розвитку змісту навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням». Метою публікації є виявлення основних тенденцій формування змісту цієї дисципліни за ретроспективним вектором. У процесі дослідження використано комплекс методів: теоретичні – аналіз та систематизація нормативно-правових актів і літературних джерел для з'ясування ступеня розкриття проблеми в сучасному науковому просторі та її правового статусу; статистично-описові методи – для виявлення структурних змін у наповненні курсу; методи візуалізації та узагальнення для порівняльного аналізу еволюційних змін у змістовому наповненні аналізованої дисципліни.

Авторка простежила етапи становлення і формування навчального курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» з моменту його виникнення 1989 року й до сьогодні. Усі зміни в структурі та змістовому наповненні мають нормативно-правовий супровід та обґрунтування. Проаналізовано вихідні навчальні програми курсу й базові підручники. Поряд із виділенням специфіки перших навчальних програм показано основні труднощі в їх реалізації. Еволюційні аспекти змісту УМзаПС виявили себе через спрямування його на формування мовної особистості з набором знань, умінь і навичок оптимальної мовної поведінки в професійній сфері. Щодо лінгвістичних знань, отриманих у школі, то вони підлягали узагальненню й систематизації в професійному контексті, але без дублювання.

Відповідно до етапів становлення навчальної дисципліни проаналізовано основні концепції її розвитку та формування змісту, а також моделі альтернативних курсів. На цій основі здійснено порівняльну характеристику змісту навчання ділової української мови та української мови за професійним спрямуванням.

Ключові слова: українська мова за професійним спрямуванням, професійне спілкування, зміст навчальної дисципліни, комунікативна компетентність, дисципліна за вільним вибором, нормативна дисципліна, фахове становлення.

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE CONTENT OF TEACHING UKRAINIAN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL PURPOSES

Abstract. The article analyses the evolutionary aspects of development of the content of the educational discipline “Ukrainian Language for Professional Purposes”. The aim of the publication is detection of the main tendencies of formation of the content of this discipline in the retrospective vector. A set of methods has been used in the research process: theoretical (analysis and systematization of legislative acts and literary sources for clarification of the degree of solving the issue in the modern scientific area and its legal status), statistical and descriptive methods (for detection of structure changes in the content of the course), methods of visualization and generalization (for comparative analysis of evolutionary changes in the content of the analysed discipline).

The author has investigated the stages of formation and development of the educational course “Ukrainian Language for Professional Purposes” from the moment of its appearance in 1989 until now. All changes in the structure and content have legislative accompaniment and substantiation. The main teaching programmes and textbooks of the course have been analysed. Along with highlighting the specificity of the first educational programmes, there have been shown the main difficulties of their implementation.

The evolutionary aspects of the content of the discipline “Ukrainian Language for Professional Purposes” have shown themselves by directing it towards formation of a linguistic personality with a set of knowledge, abilities and skills for optimal language behaviour in professional sphere. Linguistic knowledge obtained at school could be generalized and systemized in professional context, but without duplication.

According to the stages of development of the educational discipline, the main concepts of its formation, development of its content and the model of alternative courses have been analysed. On the basis of it, comparative characteristics of the content of teaching the courses "Business Ukrainian Language" and "Ukrainian Language for Professional Purposes" have been conducted.

Approval of the discipline "Ukrainian Language for Professional Purposes" as a compulsory one had provided wider opportunities for Ukrainian language education of students of all specialities. However, in 2014 the status was changed. This created obstacles for linguistic and communicative education of non-philologist students and caused a new wave of scientific discussion.

Keywords: Ukrainian Language for Professional Purposes, professional communication, content of educational discipline, communicative competence, free choice discipline, compulsory discipline, professional development.

ВСТУП

Постановка проблеми. Навчальна дисципліна «Українська мова за професійним спрямуванням» з моменту її впровадження в навчальний процес ЗВО спричинила виникнення в науковому просторі низки неоднозначних трактувань її мети, призначення та змістового наповнення. Оскільки цей курс і сьогодні залишається єдиним мовознавчим курсом за більшістю освітніх програм підготовки студентів-нефілологів і водночас найбільш адаптивним та мобільним з погляду професійно-мовленнєвої підготовки майбутніх фахівців, актуальною проблемою виявляється з'ясування основних тенденцій у формуванні змісту УМзаПС, зокрема за ретроспективним вектором.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Науковий інформаційний простір піднятої проблеми характеризується наявністю досліджень загального плану (О. Антончук, М. Лісовий, Л. Тищенко, Н. Юрійчук, О. Мельничук, Л. Сілевич, Л. Головата, Л. Костюк, Н. Легкодух), вивчення окремих технологій та підходів викладання УМзаПС (О. Гриджук, Н. Мушировська, І. Романова, О. Тележкіна та ін.), лінгводидактичних праць (Г. Горох, Г. Лукаш, Л. Мельник, Т. Маркотенко, О. Орлова, О. Старова, Т. Панова та ін.), вузькогалузевих досліджень (Т. Лобода, Т. Марцінко, І. Москаленко, В. Рогозіна, А. Савіна, Н. Тоцька та ін.). Однак аналіз та обґрунтування змісту навчання УМзаПС у наукових джерелах відсутній.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою нашого дослідження є аналіз еволюційних аспектів розвитку змісту навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» (УМзаПС) з моменту її виникнення до сьогодні. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: простежити хронологію виникнення й становлення УМзаПС як навчальної дисципліни, проаналізувати основні навчальні програми й базові підручники, з'ясувати тенденції розвитку змісту УМзаПС, здійснити порівняльний аналіз змісту навчання ділової української мови (ДУМ) та УМзаПС.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення мети наукового дослідження використано комплекс методів: теоретичні – аналіз та систематизація нормативно-правових актів і літературних джерел для з'ясування ступеня розкриття проблеми в сучасному науковому просторі та її правового статусу; статистично-описові методи – для виявлення структурних змін у наповненні курсу; методи візуалізації та узагальнення для порівняльного аналізу еволюційних змін у змістовому наповненні курсу УМзаПС.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Витоки змістового наповнення УМзаПС простежуються в курсі «Ділова українська мова», запровадженому у вищих навчальних закладах після проголошення незалежності України. Предметний курс ділової мови започатковано підручником «Українське ділове мовлення» (автори: Л. М. Паламар, Г. М. Кацавець), який з'явився 1990 року, як стверджують самі автори, «відповідно до Закону про мови в УРСР, прийнятого 28.10.1989 року», і став «першою в Україні книгою офіційно-ділового спрямування в мовному аспекті» (Паламар Л., Кацавець Г., 1993, с. 287).

Названий підручник було створено за вимогою часу та для забезпечення читання курсу «Українське ділове мовлення», введеного вперше в Україні восени 1989 року Київськими державними курсами іноземних мов «Інтерлінгва».

«У 1991 році вийшло друге видання цієї ж книги у Київському видавництві «Укрвузполіграф». І того ж року, за ініціативою завідувача кафедри філології, професора Л. М. Паламар, курс ділового мовлення почали читати у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Книга та курс ділового мовлення успішно пройшли апробацію серед слухачів та студентів. І в 1993 році книгу було перероблено, доповнено та названо «Мова ділових паперів» (К., вид-во «Либідь»). Рішенням Міністерства освіти і науки України книгу затверджено як навчальний посібник для вищих навчальних закладів, на базі нього розроблено й затверджено навчальну програму і впроваджено предметний курс «Українське ділове мовлення» у систему освіти України» (Паламар Л., Кацавець Г., 1993, с. 287).

Зміст аналізованого підручника мав виразне мовне спрямування, причому чітко наголошувалося на неправомірності підміни українського ділового мовлення діловодством чи машинописом, що часто спостерігалось в багатьох тодішніх вищих навчальних закладах.

На основі підручника Л. М. Паламар та Г. М. Кацавець створюють два варіанти програми дисципліни «Українське ділове мовлення», розширюючи тим самим методичні можливості викладачів, які можуть пристосувати курс до професійного спрямування факультету чи навчального закладу, а також до рівня підготовки студентів.

Програма Л.М. Паламар орієнтує на роздільне подання матеріалу: лекційний курс 18 год, практичний – 36 год, самостійна робота – 16 год. Програма охоплює фонетичні й акцентуаційні аспекти української мови, тобто в цьому напрямку фактично дублює шкільний курс. Однак лексичні та синтаксичні особливості розглядаються в контексті усного й писемного ділового мовлення. Прикметно, що окремо виділяється питання «Робота з термінами фаху», яке дає можливість адаптації до майбутньої професійної діяльності студентів.

Особливістю програми Г.М. Кацавець є інтеграція лекційних і практичних занять, що, на думку авторки, «не втомлює студентів; не викликає монотонного плину часу; не обтяжує сприймання теми, але викликає жвавий інтерес до її обговорення» (Паламар Л., Кацавець Г., 1993, с. 295).

Щодо змістового наповнення курсу, то на 54 години відведено значний, на наш погляд, лінгвістичний блок, зокрема графіки, орфографії, фонетики, лексикології, діалектології, фразеології, словотвору, морфології, синтаксису та пунктуації. Поряд з цим пропонується розгляд найпоширеніших видів документів (по одному на кожне заняття) та специфіки усного ділового спілкування. Я показує практика, така насиченість програми спричиняє деякі труднощі в її реалізації, а саме:

1. Концентрований лінгвістичний блок, з одного боку, покликаний вдосконалити мовні знання студентів, а з іншого, – таке вдосконалення стає можливим за умови якісної шкільної підготовки. В основному це реально на факультетах філологічного спрямування, де викладається дисципліна «Сучасна українська мова», а отже, зникає потреба дублювати матеріал.

2. Для студентів-нефілологів, лінгвістичні знання і вміння яких потребують значного вдосконалення, насиченість програми курсу «Українське ділове мовлення» значно ускладнює цей процес, оскільки потребує початкової актуалізації знань, а потім введення їх у діловий контекст. Таке завдання важко виконати в межах двох програмових годин, відведених на кожну тему.

Варто підкреслити, що автори програм і підручника не окреслюють чітко коло їх призначення, вважаючи курс універсальним, придатним для читання студентам будь-якої спеціальності. Також у програмах пропонується окреме заняття на тему «Банківська діяльність» із ремаркою про можливість підготовки замість нього заняття стосовно специфіки професійної діяльності в конкретній сфері.

Виходячи з поставленої мети курсу: «підвищити грамотність студентів на основі здобутих лінгвістичних знань; сформувати необхідні навички володіння науковим та офіційно-діловим стилем; навчитися укладати і правильно оформляти найпоширеніші офіційні папери, з якими студенти зустрічатимуться під час навчання і подальшої професійної діяльності» (Паламар Л., Кацавець Г., 1993, с. 290), вважаємо, що розроблені програми забезпечували її досягнення й відповідали освітнім вимогам кінця ХХ ст., однак зміст дисципліни «Українське ділове мовлення», з огляду на сучасні освітні вимоги, потребує значної модифікації для формування усного й писемного професійного мовлення з виходом на компетентнісний результат.

Запровадження в закладах вищої освіти курсу «Українське ділове мовлення» викликало дискусію в науковому інформаційному просторі. Вчені переконували, що ні назва, ні зміст нової дисципліни не забезпечують того обсягу знань, який потрібен майбутньому фахівцю. Лунали пропозиції замінити цей курс на дисципліну «Основи професійної мовної підготовки», яка ґрунтувалася б на принципово новому розумінні мети й змісту мовної підготовки фахівців будь-якої сфери. Акцентувалося на здатності оперувати мовою як знаряддям досягнення успіху в професійному середовищі. Цей курс, на думку науковців, призначений допомогти українським освітянам модернізувати гуманітарну освіту студентів нефілологічних спеціальностей (Януш Я., 1999).

Водночас спостерігалася стійка тенденція до зменшення годин на вивчення цього курсу, державний екзамен замінили екзаменом семестровим, а потім заліком. В окремих вищих закладах освіти перейшли на факультативне викладання дисципліни «Українське ділове мовлення» («Ділова українська мова» (ДУМ)) (Погрібний А., 1999). Науковці наголошували на тому, що зміст названого курсу обмежується вивченням окремих документів і основної фахової термінології. В той час, як необхідно формувати комунікативні навички студентів.

У такому контексті окремі фахівці розробляють моделі альтернативних курсів. Зокрема, О. Тищенко пропонує модель курсу «Мова професійного спілкування», зазначаючи, що «володіння професійним спілкуванням – це, по-перше, знання власне мови професійного спілкування (крім норм сучасної української літературної мови, знання спеціальної термінології, особливостей побудови синтаксичних конструкцій, тексту тощо), тобто сформованість мовної компетенції; по-друге, вміння використовувати ці знання на практиці, доречно поєднувати вербальні та невербальні засоби спілкування відповідно до ситуації, мети, тобто сформованість комунікативних навичок» (Тищенко О., 2003, с. 56). Концепція Я. Януш ґрунтується на перевагах лексичної роботи, орієнтованої на професійну й офіційно-ділову сферу. Професорка, крім основних розділів, подає матеріали з культури мови, історії української мови та діловодства, термінознавства, стилістики (Януш Я., 1999).

Спостерігається також термінологічний різнобій у найменуванні дисципліни. За період 2000-2010 рр. виходили друком підручники й посібники з факультативними назвами: «Ділова українська мова», «Ділова українська мова й культура мовлення», «Українська мова у професійному спілкуванні», «Українська мова професійного спілкування», «Мовлення ділових людей на нарадах, засіданнях, зборах», «Культура фахового мовлення», «Українське ділове мовлення: професійне і непрофесійне спілкування», «Українське ділове мовлення», «Мова ділових паперів», «Культура ділової комунікації», «Українська мова в професійній діяльності» та інші.

На виконання постанови Кабінету Міністрів України № 998 від 08.09.1997 «Про затвердження комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови» (п.3, напрям 1 «розроблення найновіших концепцій викладання української мови») (Постанова КМУ № 998, 1997) зміст навчальної дисципліни «Ділова українська мова»

потрапляє в поле досліджень науковців. Так, С. Дорошенко розробляє концепцію дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)», наголошуючи на тому, що попередній курс «своєю назвою обмежував можливості прищеплення навичок володіння літературною мовою в спеціальній сфері її застосування» (Дорошенко С., 2004). Щодо змісту дисципліни, то автор підкреслює важливість уникнення повторення в ньому академічного курсу української мови, оскільки «його призначення – вузькоспрямоване: прищепити майбутнім фахівцям-нефілологам навички використання української мови в професійному вжитку» (Дорошенко С., 2004).

Специфікою концепції С. Дорошенка було: 1) практичне спрямування курсу; 2) трикомпонентність програми (культура мовлення, грамотність, професійне мовлення); 3) методика комплексного вивчення всіх компонентів програми (практичне застосування елементів культури мовлення й писемної грамотності в професійному усному й писемному мовленні). На нашу думку, така побудова змісту УМзаПС значно розширювала можливості щодо створення навчального середовища, максимально наближеного до майбутньої професійної діяльності, а відтак – мотивації студентів до самовдосконалення.

Дискусії в науковому середовищі призвели до інтенсифікації роботи в правовому полі. 16 лютого 2009 року вийшло розпорядження МОН України № 26-р «Про проведення Всеукраїнської наради з питань викладання дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у вищих навчальних закладах» (Розпорядження МОН № 26-р, 2009). На його виконання 17 березня 2009 року проведена нарада й підготовлено пропозиції щодо вдосконалення викладання дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у вищих навчальних закладах.

17 квітня 2009 року МОН України видало Наказ № 341 «Про затвердження Плану дій щодо вдосконалення викладання дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» (Наказ МОН № 341, 2009). Доданий до наказу План передбачав розробку нових навчальних програм інтегрованої дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» для освітньо-кваліфікаційних рівнів молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста, магістра, з наповненням змісту відповідно до фаху. Крім цього, формування такої програми було заплановано для закладів післядипломної педагогічної освіти. Передбачалося внесення змін до галузевих стандартів вищої освіти з віднесенням дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» до нормативних навчальних дисциплін в обсязі, визначеному навчальною програмою, проведення семестрового контролю та державної атестації у формі екзамену.

Наказом МОН України № 642 від 09.07.2009 «Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента» (Наказ МОН № 642, 2009) УМзаПС затверджено як нормативну дисципліну обсягом 3 кредити ECTS (починаючи з прийому 2009 року).

Міністр освіти й науки України І.В. Вакарчук наказом № 1150 від 21.12.2009 р. затвердив програму навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» для вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра (укладачі: С. В. Шевчук, І. В. Клименко) (Наказ МОН № 1150, 2009).

Наказом МОН від 29 березня 2010 року № 259 внесено зміни до попередніх нормативних актів, зокрема: «Вид контролю: залік (3-й семестр), екзамен (4-й семестр), залік, курсова робота (5-й семестр), державний екзамен» замінити на «Вид контролю: залік (3-й семестр), залік (4-й семестр), екзамен (5-й семестр)» (Наказ МОН № 259, 2010).

Відповідно до затвердженої програми, структура навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» передбачала вивчення 3-х змістових модулів протягом 3-х семестрів (3-го, 4-го, 5-го) із загальною кількістю 108 год (лекції – 18 год, практичні заняття – 54 год, самостійна робота – 36 год) (Наказ МОН № 1150, 2009).

Еволюційні аспекти змісту УМзаПС виявили себе через спрямування його на формування мовної особистості з набором знань, умінь і навичок «оптимальної мовної поведінки в професійній сфері» (Наказ МОН № 1150, 2009). Щодо лінгвістичних знань, отриманих у школі, то вони підлягали узагальненню й систематизації в професійному контексті, але без дублювання. Загальне спрямування курсу УМзаПС у затвердженій програмі визначалося на основі рекомендацій, спільних для всіх сфер фахової комунікації.

Обравши за мету УМзаПС «підвищення рівня загальноомовної підготовки, мовної грамотності, комунікативної компетентності студентів, практичне оволодіння основами офіційно-ділового, наукового, розмовного стилів української мови, що забезпечить професійне спілкування на належному мовному рівні» (Наказ МОН № 1150, 2009), розробники програми закріплюють у змісті дисципліни теми «Основи культури української мови», «Спілкування як інструмент професійної діяльності», «Риторика і мистецтво презентації», «Культура усного фахового спілкування», «Форми колективного обговорення професійних проблем», які були відсутні в курсі «Ділова українська мова». Збільшена кількість годин на вивчення УМзаПС дала можливість звернути посилену увагу на специфіку усного професійного спілкування, забезпечивши таким чином формування комунікативної компетентності студентів.

Блок тем, спрямований на засвоєння особливостей писемної професійної комунікації, вирізняється чіткою організацією та структурованістю. Зокрема, з'являється ввідна узагальнена тема «Ділові папери як засіб писемної професійної комунікації», побудована за чинним ДСТУ 4163-2003 «Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів» (ДСТУ 4163, 2003). Ця тема необхідна для загального розуміння сутності, призначення й класифікації документів, вимог до їх структури й оформлення. Вивчення типової документації згруповано за призначенням, що полегшує студентам розуміння професійних ситуацій її застосування.

Суттєвим показником еволюційних змін у змісті УМзаПС було введення в типову програму змістового модуля «Наукова комунікація як складова фахової діяльності», в якому закріплено теми «Українська термінологія в професійному спілкуванні», «Науковий стиль і його засоби у професійному спілкуванні», «Проблеми перекладу і редагування наукових текстів». Введений змістовий модуль охопив важливий аспект формування професійного мовлення майбутніх фахівців, який досі був проігнорований. Адже прогрес у будь-якій сфері суспільного життя

неможливий без розвитку науки. Формування професійного мовлення студентів у науковому аспекті охоплює систему фахової термінології, роботу з термінологічними словниками, опанування особливостями наукового тексту й професійного наукового викладу думки, оформлення результатів наукової діяльності тощо.

2011 року на основі типової програми дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)», затвердженої наказом МОН України від 21.12.2009 № 1150, укладено підручник (автори: С. В. Шевчук, І. В. Клименко), який відтоді функціонував як базовий підручник для навчання УМзаПС студентів усіх спеціальностей. Порівняльний аналіз змісту цього видання та попередніх підручників з ділової української мови (з варіативними назвами) дав можливість виокремити суттєві еволюційні зміни в курсі УМзаПС, які узагальнено на рис. 1.

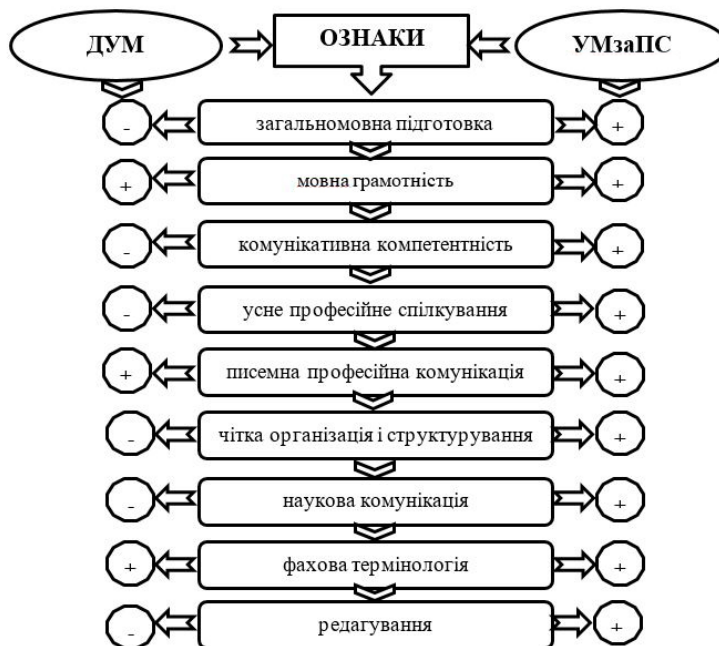

Рис. 1. Порівняльна характеристика змісту навчання ділової української мови (ДУМ) та української мови за професійним спрямуванням (УМзаПС)

Як видно з рис. 2.3, відбулося кількісне і якісне розширення змісту навчання УМзаПС порівняно з ДУМ. Прикметною ознакою реалізації змісту УМзаПС стала орієнтація на формування комунікативної компетентності студентів шляхом вдосконалення вмінь і навичок усного й писемного професійного мовлення на основі інтегрування систематизованих й узагальнених знань з академічного курсу української мови в прогнозований професійний контекст. Кількісне розширення інформації відбулося за рахунок введення тем, які торкалися специфіки усного професійного спілкування й культури мовлення, що теж було цілком обґрунтовано, оскільки «майбутнім фахівцям мова потрібна не як сукупність правил, а як система світобачення, засіб культурного співжиття в суспільстві, самоформування і самовираження особистості» (Наказ МОН № 1150, 2009).

Однак екстенсивне розростання змісту УМзаПС невдовзі зазнало нової трансформації. У зв'язку із запровадженням у вищих навчальних закладах України Європейської кредитно-трансферної системи (Наказ МОН № 943, 2009) кредити ЄКТС обсягом 36 годин, які були запроваджені наказом Міністерства освіти і науки України від 20 жовтня 2004 року № 812 (Наказ МОН № 812, 2004), замінюються на кредити ЄКТС обсягом 30 годин. Відповідно зменшилася кількість годин, відведених для вивчення курсу УМзаПС: 3 кредити становили 90 годин.

Незважаючи на очевидні переваги оновленого змісту нормативного курсу УМзаПС, його теж піддали критиці. Зокрема, О. Доценко висвітлює як негативну розбіжність задекларовані в типовій програмі УМзаПС завдання вищої школи та вивчення специфіки усного й писемного професійного мовлення. Дослідниця знову робить акцент на лінгвістичній підготовці студентів-нефілологів (як у ДУМ), наголошуючи: «Проте майже третину аудиторних годин програмою передбачено на вивчення особливостей оформлення документів і різних форм усного спілкування («мозкового штурму», ділової бесіди тощо)» (Доценко О., 2015).

Лященко М., розглядаючи УМзаПС як складову лінгвістичної освіти майбутніх учителів початкових класів, водночас стверджує: «Проте дисципліна «Українська мова за професійним спрямуванням» на сьогодні не спроможна забезпечити реалізацію поставлених перед нею навчальних завдань, оскільки шкільна мовна підготовка більшості студентів є доволі невисокою» (Лященко М., 2014, с. 47-48).

Закріплення дисципліни «УМзаПС» як нормативної відкрило ширші можливості для україномовної підготовки студентів усіх напрямків навчання. Однак після прийняття Закону «Про вищу освіту» № 1556-VII від 1 липня 2014 року (Закон України «Про вищу освіту», 2014) виникло питання про зміну статусу названого курсу разом з іншими навчальними дисциплінами гуманітарного циклу. МОН України наказом № 1392 від 25.11.2014 скасувало чинність

наказу МОН України від 09.07.2009 № 642 «Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента» (Наказ МОН № 1392, 2014), перевівши таким чином УМзаПС зі статусу нормативної до групи дисциплін, обов'язковість вивчення яких віддається на розсуд ЗВО (Наказ МОН № 1392, 2014). Така нормативна дія створила перешкоди для лінгво-комунікативної підготовки студентів-нефілологів і викликала нову хвилю наукової дискусії.

Так, У. Соловій обґрунтовує обов'язковість викладання УМзаПС у вищих медичних навчальних закладах (Соловій У., 2015, с. 258). Особливий акцент авторка робить на необхідності вивчення професійних аспектів спілкування, виникнення й функціонування фахової термінології, основних принципів наукової комунікації. І. Гаценко наголошує на важливості вивчення курсу УМзаПС майбутніми економістами: «Викладання мовних дисциплін у вищих економічних навчальних закладах не тільки підвищує мовну освіченість студентів і сприяє гуманізації освіти, але й підвищує культурний рівень майбутньої української інтелігенції. Саме на вирішення цієї проблеми й спрямовано курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)», у рамках якого відбувається формування комунікативних компетентностей» (Гаценко І., 2013, с. 56).

Необхідність вивчення УМзаПС майбутніми правознавцями обґрунтовує О. Лисенко: проблеми мовної підготовки майбутніх юристів є надзвичайно важливими, оскільки пошук досконалої мовної форми для втілення правового змісту є актуальним науковим завданням для фахівців у галузі правотворчості...» (Лисенко О., 2015, с. 13).

Роль УМзаПС у фаховому становленні студентів вищих закладів освіти аналізує Н. Юрійчук, наголошуючи на взаємозалежності мовної підготовки, специфіки майбутньої спеціальності й рівня кваліфікації: «Зміст дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» має визначитися потребами формування навичок грамотного усного і писемного фахового мовлення, реалізації норм сучасної української літературної мови в різних ситуаціях професійного спілкування. Тому загальна стратегія курсу має бути пов'язана з досягненням мовної компетенції студента в обраній ним професійній сфері, що стає згодом одним з першорядних свідчень фахової зрілості випускника ВНЗ. Отже, йдеться не про звичайне вивчення української мови, а про вивчення мови як форми удосконалення професійних навичок» (Юрійчук Н., 2014, с. 153).

Як бачимо, автори праць у різноспрямованих наукових сферах не піддають сумніву необхідність викладання курсу УМзаПС, підкреслюючи його визначальну роль у підготовці конкурентоздатного фахівця.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, ретроспективний аналіз змісту навчання УМзаПС показав наявність двох різноспрямованих тенденцій: 1989-1999 рр. – декларування переваг лінгвістичного спрямування дисципліни (ДУМ), відходу від діловодства; з 2000 р. до сьогодні – ухилення від академічного лінгвістичного курсу й практична орієнтація на формування професійного мовлення. Перспективним для подальших наукових розвідок вважаємо дослідження актуального статусу УМзаПС у сучасних ЗВО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Гаценко, І. О. (2013). Особливості формування мовної особистості майбутнього фахівця у вищому навчальному закладі. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки, 111, 56-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_111_16
- Дорошенко, С. (2004). Новий навчальний дисципліні – нову концепцію. Вісник Сумського державного університету. Філологічні науки, 1(60), 5-8. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/10852>
- Доценко, О. Л. (2015). Формування мовної та комунікативної компетентностей студентів нефілологічних спеціальностей. Освітологічний дискурс, 2 (10), 109-116. URL: <http://oaji.net/articles/2016/2923-1456732050.pdf>
- Лисенко, О.А. (2015). Мовна підготовка студентів юридичних спеціальностей відповідно до болонської системи освіти. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна», 58, 11-13. URL: <https://lingvj.oa.edu.ua/articles/2015/n58/6.pdf>
- Лященко, М. (2014). Українська мова за професійним спрямуванням як складова лінгвістичної освіти майбутніх учителів початкових класів. Початкова школа, 5, 47-49.
- Паламар, Л.М., Кацавець, Г.М. (1993). Мова ділових паперів : навчальний посібник для студентів ВНЗ. Київ : Либідь.
- Погрібний, А. (1999). Державна мова і вища школа в сучасній Україні. Освіта, 28 квітня – 5 травня, 12-19 травня; 26 травня.
- Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти й науки України від 09.07.2009 № 642. Наказ МОН України від 25.11.2014 № 1392. URL: <http://document.ua/pro-viznannya-takim-sho-vtrativ-chinnist-nakazu-ministerstva-doc211290.html>
- Про вищу освіту. Закон України № 1556-VII від 1 липня 2014 року. Перша редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/1556-18/ed20140701>
- Про внесення змін до наказів МОН від 09.07.2009 № 642 та від 21.12.2009 № 1150. Наказ МОН України № 259 від 29.03.2010. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/7095/
- Програма курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Наказ Міністерства освіти і науки України від 21 грудня 2009 року № 1150 (Зі змінами внесеними згідно наказу МОН № 259 від 29.03.2010). URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/7095/
- Про запровадження у вищих навчальних закладах України Європейської кредитно-трансферної системи. Наказ МОН № 943 від 16 жовтня 2009 року. URL: http://tnpu.edu.ua/EKTS/N_zaprov_EKTS.pdf
- Про затвердження комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1997 року № 998. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-97-%D0%BF>
- Про затвердження Плану дій щодо вдосконалення викладання дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Наказ МОН України № 341 від 17.04.2009. URL: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Work/MON_2009_N341.htm
- Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента. Наказ МОН України № 642 від 09.07.2009. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/6122/

- Про особливості впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Наказ МОН № 812 від 20.10.2004. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/28597_28597
- Про проведення Всеукраїнської наради з питань викладання дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у вищих навчальних закладах». Розпорядження МОН України № 26-р від 16.02.2009. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/3103/
- Соловій, У. (2015). Проблемні аспекти викладання навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у вищих медичних навчальних закладах. Педагогіка вищої та середньої школи, 44, 256-260.
- Тищенко, О. (2003). Модель курсу «Мова професійного спілкування». Дивослово, 3, 30-56.
- Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів. ДСТУ 4163-2003. Затверджено наказом Держспоживстандарту України від 7 квітня 2003 р. № 55. URL: http://www.vru.gov.ua/content/file/Doc_007.pdf
- Юрійчук, Н. (2014). Роль української мови (за професійним спрямуванням) у фаховому становленні студентів ВНЗ. Теоретична і дидактична філологія, 18, 150-154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tidf_2014_18_33
- Януш, Я. (1999). Українська мова в економічному вузі. Дивослово, 2, 9-14.

REFERENCES

- Ghacenko, I. O. (2013). Osoblyvosti formuvannya movnoji osobystosti majbutnjogho fakhivcja u vyshhomu navchalnomu zakladi. Visnyk Chernighivskjogho nacionalnjogho pedagoghichnogho universytetu. Pedagoghichni nauky, 111, 56-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_111_16
- Doroshenko, S. (2004). Novij navchalnij dyscyplini – novu koncepciju. Visnyk Sumsjkogho derzhavnogho universytetu. Filologhichni nauky, 1(60), 5-8. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/10852>
- Docenko, O. L. (2015). Formuvannya movnoji ta komunikativnoji kompetentnostej studentiv nefiloghichnykh specialnostej. Osvitologhichnyj dyskurs, 2 (10), 109-116. URL: <http://oaji.net/articles/2016/2923-1456732050.pdf>
- Lysenko, O.A. (2015). Movna pidgotovka studentiv jurydychnykh specialnostej vidpovidno do bolonskoi systemy osvity. Naukovi zapysky Nacionalnjogho universytetu «Ostrozjka akademija». Serija «Filologhichna», 58, 11-13. URL: <https://lingvj.oa.edu.ua/articles/2015/n58/6.pdf>
- Ljashhenko, M. (2014). Ukrajinsjka mova za profesijnym sprjamuvannjam jak skladova linghvistychnoji osvity majbutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv. Pochatkova shkola, 5, 47-49.
- Palamar, L.M., & Kacavecj, Gh.M. (1993). Mova dilovykh paperiv : navchalnij posibnyk dlja studentiv VNZ. Kyjiv : Lybidj.
- Poghribnyj, A. (1999). Derzhavna mova i vyshha shkola v suchasnij Ukraini. Osvita, 28 kvitnja – 5 travnja, 12-19 travnja; 26 travnja.
- Pro vyznannya takym, shho vtratyv chynnistj, nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 09.07.2009 # 642. Nakaz MON Ukrainy vid 25.11.2014 # 1392. URL: <http://document.ua/pro-vyznannya-takim-sho-vtratyv-chynnistj-nakazu-ministerstva-doc211290.html>
- Pro vyshhu osvitu. Zakon Ukrainy # 1556-VII vid 1 lypnja 2014 roku. Persha redakcija. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/1556-18/ed20140701>
- Pro vnesennja zmin do nakaziv MON vid 09.07.2009 # 642 ta vid 21.12.2009 # 1150. Nakaz MON Ukrainy # 259 vid 29.03.2010. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/7095/
- Prohrama kursu «Ukrajinsjka mova (za profesijnym sprjamuvannjam)». Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 21 ghrudnja 2009 roku # 1150 (Zi zminamy vnesenymy zghidno nakazu MON # 259 vid 29.03.10 roku). URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/7095/
- Pro zaprovadzhennja u vyshhykh navchalnykh zakladakh Ukrainy Jevropejskoi kredytno-transfernoji systemy. Nakaz MON # 943 vid 16 zhovtnja 2009 roku. URL: http://tnpu.edu.ua/EKTS/N_zaprov_EKTS.pdf
- Pro zatverdzhennja kompleksnykh zakhodiv shhodo vsebichnogho rozvytku i funkcionuvannya ukrajinskoi movy. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 veresnja 1997 roku # 998. Kyjiv. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-97-%D0%BF>
- Pro zatverdzhennja Planu dij shhodo vdoskonalennja vykladannja dyscypliny «Ukrajinsjka mova (za profesijnym sprjamuvannjam)». Nakaz MON Ukrainy # 341 vid 17.04.2009. URL: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Work/MON_2009_N341.htm
- Pro orghanizaciju vyvchennja ghumanitarnykh dyscyplin za viljnym vyborom studenta. Nakaz MON Ukrainy # 642 vid 09.07.2009. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/6122/
- Pro osoblyvosti vprovadzhennja kredytno-modulnoji systemy orghanizaciji navchalnogho procesu. Nakaz MON # 812 vid 20.10.2004. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/28597_28597
- Pro provedennja Vseukrajinskoi narady z pytanj vykladannja dyscypliny «Ukrajinsjka mova (za profesijnym sprjamuvannjam)» u vyshhykh navchalnykh zakladakh». Rozporjadzhennja MON Ukrainy # 26-r vid 16.02.2009. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/3103/
- Solovij, U. (2015). Problemni aspekty vykladannja navchalnoj dyscypliny «Ukrajinsjka mova (za profesijnym sprjamuvannjam)» u vyshhykh medychnykh navchalnykh zakladakh. Pedagoghika vyshhoji ta serednoj shkoly, 44, 256-260.
- Tyshhenko, O. (2003). Modelj kursu «Mova profesijnogho spilkuvannja». Dyvoslovo, 3, 30-56.
- Unikfikovana sistema orghanizacijno-rozporjadchoji dokumentaciji. Vymoghy do oformljuvannya dokumentiv. DSTU 4163-2003. Zatverdzheno nakazom Derzhspozhyvstandartu Ukrainy vid 7 kvitnja 2003 r. # 55. URL: http://www.vru.gov.ua/content/file/Doc_007.pdf
- Jurijchuk, N. (2014). Rolj ukrajinskoi movy (za profesijnym sprjamuvannjam) u fakhovomu stanovleni studentiv VNZ. Teoretychna i dydaktychna filoghija, 18, 150-154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tidf_2014_18_33
- Janush, Ja. (1999). Ukrajinsjka mova v ekonomichnomu vuzi. Dyvoslovo, 2, 9-14.

Статтю подано до редколегії 12.03.2020 р.
Рекомендовано до друку 29.03.2020 р.

doi: 10.15330/msuc.2020.22.67-72

Оксана Петренко,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувачка кафедри теорії і методики виховання,
Рівненський державний гуманітарний університет,
(м. Рівне, Україна)

Oksana Petrenko,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Department of Theory and Methods of Education,
Rivne State University of Humanities
(Rivne, Ukraine)
oksana.petrenko@rshu.edu.ua
ORCID ID 0000-0001-6906-3542

Людмила Баліка,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики виховання,
Рівненський державний гуманітарний університет
(м. Рівне, Україна)

Liudmyla Balika,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Associate Professor
at the Department of Theory and Methods of Education,
Rivne State University of Humanities
(Rivne, Ukraine)
liudmyla.balika@rshu.edu.ua
ORCID ID 0000-0003-0042-7744

Світлана Бричок,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки початкової освіти,
Рівненський державний гуманітарний університет
(м. Рівне, Україна)

Svitlana Brychok,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Associate Professor
at the Department of Primary Education Pedagogy,
Rivne State University of Humanities
(Rivne, Ukraine)
brychok.zd@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-8508-8395

УДК 37.013:[028:82 – 93.09] “192/193”

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ ДИТЯЧОГО ЧИТАННЯ ЩОДО РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ПРО ДИТЯЧУ ЛІТЕРАТУРУ Й ДИТЯЧИХ ПИСЬМЕННИКІВ (1920–1933 РР.)

Анотація. У статті проаналізовано просвітницьку діяльність Інституту дитячого читання щодо розвитку педагогічних ідей про дитячу літературу й дитячих письменників. У 1920–1933 рр. Інститут дитячого читання (з 1923 р. – відділ

дитячого читання Науково-дослідного інституту методів позашкільної роботи, з 1931 р. – Інститут дитячої літератури й дитячого читання) був провідним науково-дослідним і методичним центром у галузі педагогіки дитячого читання, що мав всесоюзний масштаб діяльності з конструктивною, хоча до кінця так і не зреалізованою науковою програмою. Схарактеризовано структуру Інституту (дитяча читальня, бібліотека широкого кола дитячих книг, читальня для дорослих, довідкове бюро, літературно-видавнича комісія, секція з розповідання); основні напрями просвітницької діяльності колективу інституту (вивчення історії дитячої літератури; розробка методичних основ формування кола читання зростаючого покоління; складання бібліографічних покажчиків; соціологічне вивчення діяльності дитячих бібліотек і їх читачів; проведення експериментальної роботи в галузі психології дитячого читання). Доведено, що саме працівники Інституту вперше спробували вивчити характер сприйняття художньої літератури девіантними дітьми, висунули ідею соціокультурної реабілітації особистості в процесі її прилучення до книги, читання, бібліотеки.

Ключові слова: Інститут дитячого читання, просвітницька діяльність, дитяча література, дитячі письменники, читацькі інтереси.

EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE INSTITUTE OF CHILDREN'S READING ON THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL IDEAS ABOUT CHILDREN'S LITERATURE AND CHILDREN'S WRITERS (1920-1933)

Abstract. The article is analyzed the educational activities of the Institute of Children's Reading on the development of pedagogical ideas about children's literature and children's writers. In 1920–1933, the Institute of Children's Reading (since 1923, the Department of Children's Reading of the Research Institute of Extracurricular Activities, and since 1931, the Institute of Children's Literature and Children's Reading) was a leading research and methodological center in children's pedagogy, reading, which had an all-Union scale of activity with a constructive, though not fully implemented scientific program. The structure of the Institute is characterized (children's reading room, library of a wide range of children's books, reading room for adults, reference bureau, literary and publishing commission, storytelling section); main directions of educational activity of the institute staff (study of the history of children's literature; development of methodological bases of forming the reading circle of the younger generation; compilation of bibliographic indexes; sociological study of children's libraries and their readers; conducting experimental work in the field of children's reading psychology). It was found that the staff of the Institute prepared two volumes of materials on the history of children's literature, a bibliography of children's books, thorough articles about children's writers of the past; A dictionary of children's writers was being prepared for publication, for which about 2,000 cards were painted and five bulletins "New Children's Books" were published. The role of the Institute Conference on the Problems of Children's Reading, held on May 3-7, 1921, in the development of a program for the study of children's literature was revealed.

The activity of the commission on children's literature, which was in charge of the recommended bibliography and replenishment of children's libraries under the direction of P. Rubtsova, was analyzed. For the first time in the history of domestic librarianship, the commission staff justified the need to survey children's library readers, which helps to determine the nature and scope of reading, the impact of the social environment on readers' requests and literary development of the child. The results of the study of reading interests of more than seven thousand children-readers from 54 libraries of the USSR conducted by P. Rubtsova was generalized and analyzed. It is proved that the employees of the Institute for the first time tried to study the nature of perception of fiction by deviant children, put forward the idea of socio-cultural rehabilitation of the individual in the process of its involvement in books, reading, library.

Keywords: Institute of Children's Reading, educational activity, children's literature, children's writers, readers' interests.

ВСТУП

Постановка проблеми. За сучасних політичних і соціокультурних умов розвитку суспільства, освіти й науки ми все частіше звертаємося до вивчення минулого досвіду, при цьому особливо затребуваним є період 20–30-х рр. XX ст., які стали переломними для усієї вітчизняної педагогічної теорії і освітньої практики. Саме 20–30-ті роки XX ст. – це час руйнування історично усталеної освітньої системи й педагогічної науки Росії й суперечливих спроб створення нової «радянської» школи й педагогіки. Водночас це час рішучих змін, пошуків, сміливих експериментів, упровадження новаторських ідей, концепцій, час визначення й розроблення нових напрямів розвитку освіти, інколи досить кардинальних, часто непродуманих, недостатньо науково обґрунтованих, але практично завжди здійснюваних з максимальним бажанням і вірою в здійснювані зміни. Цей період у розвитку вітчизняної освіти характерний діяльністю унікальних установ, багатогранний і цінний досвід яких стає затребуваним й актуальним. Таке усвідомлення потребує вивчення діяльності кожного закладу, адже саме такий аналіз уможливить вивчення окремих історико-педагогічних явищ з метою виявлення панівних уявлень і тенденцій у суспільстві загалом, а також дасть змогу виокремити ті позитивні аспекти, які, як стверджує О. Сухомлинська, можуть «стати основою, на якій вибудовуватиметься подальша педагогічна наука та школа в Україні» (Сухомлинська О. В., 1996, с.10).

З-поміж найбільш відомих новаторських інститутів, утворених у 20-ті рр. XX ст., був Інститут дитячого читання: саме ним були закладені основи наукового вивчення дитячої літератури, розроблені теорія й методика керівництва дитячим читанням і бібліотечної роботи з дітьми. Як методичний центр державного масштабу Інститут дитячого читання став першою радянською організацією, у якій діяльність дитячої бібліотеки одержала концептуальне обґрунтування.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Найбільш ґрунтовно період 20–30-х рр. XX ст. в історії вітчизняної педагогічної науки було проаналізовано О. Сухомлинською (1996) (Сухомлинська О. В., 1996). Досить

інформативним є дослідження Є. Балашова (2003), у якому автор побіжно аналізував діяльність нових інститутів як суттєвих чинників, що впливали на формування «нової людини» (Балашов Е. М., 2003). Діяльність Державного психоаналітичного інституту розглядалась у працях М. Давидової (Давидова М. И., 2010), О. Б. Петренко (Петренко О. Б., 2016). Серед поодиноких праць, присвячених Інституту дитячого читання, вирізняється стаття Г. Пірусської (Пирусская Г. В., 1968), у якій авторка розглядає історію створення й науково-практичну діяльність закладу; а також дисертаційні дослідження О. Семенової (Семёнова Е. Я., 1988) та Ю. Калужської (Калужская Ю. А., 2004), у яких відтворена історія Інституту дитячого читання як наукової установи.

Водночас просвітницька діяльність Інституту дитячого читання як освітнього феномену 20–30-х рр. ХХ ст. у контексті розвитку педагогічних ідей про дитячу літературу й дитячих письменників практично не висвітлена, хоча, вважаємо, розкриття особливостей роботи Інституту дасть змогу сформувати більш чітку картину історії вітчизняної освіти й педагогічної думки, усвідомити й оцінити роль і значення Інституту дитячого читання, його внесок у педагогіку й бібліотекознавство.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті – схарактеризувати просвітницьку діяльність Інституту дитячого читання (1920–1933 рр.).

Завдання: проаналізувати розвиток педагогічних ідей про дитячу літературу й дитячих письменників працівниками Інституту дитячого читання.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У роботі використано ретроспективний метод як метод цілісного бачення досліджуваного історико-педагогічного явища, як ефективний синтетичний метод пізнання минулого, який включає в себе сукупність інших методичних прийомів: порівняння, аналіз, синтез, узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні, як і в 20–30-ті рр. ХХ ст., досить дискусійними залишаються питання розвитку дитячої літератури, дитячого читання, організації бібліотечної роботи. На початку ХХІ ст., як і сто років тому, виникають полеміки про роль дитячої бібліотеки в культурному житті суспільства, про соціальні функції дитячих бібліотек, про місце дитячої книги серед інших джерел інформації; тому звернення до забутого, але цінного педагогічного досвіду унікального у своєму роді Інституту дитячого читання вважаємо на часі.

Інститут дитячого читання (ІДЧ – офіційно прийнята у той час абревіатура) був відкритий Наркомосом РРФСР при відділі єдиної трудової школи 28 листопада 1920 року в Москві за керівництва відомого педагога і бібліографа Миколи Чехова і його учениці Ганни Покровської. Інститут мав стати дослідницьким центром, який би займався теоретичним вивченням дитячої літератури, психології читача, розвитком мережі бібліотечної роботи з дітьми, створенням бібліографічних ресурсів і співробітництвом з дитячими видавництвами. Головними завданнями діяльності ІДЧ були: вивчення дитячого читання, дослідницька робота зі сприйняття дітьми різних творів, в особливості творів нових, радянських авторів, літературна робота, а головне – радикальна зміна суспільного ставлення до книг для дітей.

Директор Інституту Ганна Покровська в харківському журналі «Шлях освіти» в статті «Задачи и деятельность института по детскому чтению (Москва)» (1922) писала про діяльність Інституту так: «Дитяче читання й дитяча література – сама затхла галузь у сучасній педагогіці. Галузь загальних місць, забобонів, що віджили себе і збитих трафаретів. Розчистити ці нетрі поставив своїм завданням Інститут дитячого читання» (Покровская А. К., 1922, а, с.139).

Вивчення дитячої літератури в Інституті базувалося на академічних принципах: необхідно було зібрати величезний матеріал, розподілити його в наміченій класифікації: «Книга-іграшка; книга-картинка; енциклопедія; світ у картинках; гумористика в різноманітних видах; фольклор і світова література в пристосуваннях для дітей; дитячі класики всіх епох і всіх народів; майстри картинок дитячої книги: японські, англо-американські, французькі, німецькі; дитячий побут і дитячі інтереси, літературні й педагогічні погляди, політичні, суспільні й релігійні тенденції в дитячій книзі, базарне виробництво друку для дітей» (Покровская А. К., 1922, а). Одночасно працівники Інституту писали нариси з історії дитячої літератури, щоб дати наукове обґрунтування самому поняттю «дитяча література».

Важливим напрямом діяльності Інституту було вивчення дитини як читача в тісному зв'язку з вивченням дитячої книги. Був зібраний і узагальнений великий масив матеріалів з галузі духовного життя дітей. Дослідники аналізували зміст читання дітей, дитячий попит і відгуки на книги; вивчали вплив ілюстрацій, реакції дітей на читання вголос, дитячу творчість, пов'язану із книгою.

Науковою лабораторією Інституту була дитяча читальня. Експериментальними базами стало багато дитячих, шкільних бібліотек різних міст і сіл країни. Тільки за три роки роботи Інституту було вивчено більше 10 тисяч протоколів різних спостережень за читанням дітей, за сприйняттям прочитаного й прослуханого. Експериментальні матеріали, отримані від бібліотекарів-практиків, оброблялися в лабораторіях Інституту. Результати досліджень доводили до широкого кола педагогів і бібліотекарів. Великий масштаб роботи, чітка організація вивчення читачів дали змогу отримати різносторонню картину читання дітей різного віку й різних соціальних груп. Участь у дослідницькій роботі практиків сприяла їхній професійній підготовці й впливала в такий спосіб на підвищення якості роботи.

При Інституті працювала й літературно-видавнича комісія. Співробітники вели заняття зі слухачами різних курсів і семінарів для фахівців. Окрім суто практичної, працівники Інституту здійснювали й теоретичну діяльність: організовували й проводили конференції. Цікавим у контексті сучасної педагогіки вважаємо програму вивчення дитячої літератури, яку було запропоновано в анонсі до Інститутської конференції, проведеної 3-7 травня 1921 р.: Огляд нової дитячої літератури за останні роки. Зміна тенденцій у педагогічній критиці. Перегляд спірних питань (Шкідливі книги. – Ставлення до забороненого плоду. – Чи потрібна книга і з якого віку. – Дитяча література чи

загальна література. – Похмурі й безвихідні сюжети. – Значення мелодрами. – Грубе й дурне. – Страшна казка. – Любовний елемент. – Детективи й пригоди. – Мораль у дитячій книзі). Протириччя між дитячою оцінкою й оцінкою педагогічною. – Розробка дитячої літератури з погляду біогенетичної теорії. Участь дітей у дитячій літературі. Улюблені дитячі сюжети й улюблені дитячі письменники. Сучасні пліни в дитячій літературі. Дитячі журнали. – Біографія. – Книга-картинка. – Тип наукової дитячої книги. Довідкова дитяча книга. Картинка в дитячій книзі. Її художня, педагогічна й дитяча оцінка. Новий тип дитячої книги (Арзамаская, 2012, с. 23).

Починаючи з 1922 р., працівники Інституту дитячого читання спеціальною лабораторією досліджень почали вважати оточуюче життя, що змушувало наукових працівників вийти зі стін інституту. Співробітники почали з «дружніх відвідувань» будинків юних читачів (Покровская А. К., 1922, b), потім почали аналізувати вулицю як типове середовище життя дітей – уранці, удень, увечері і навіть уночі. Працівники Інституту вивчали питання про роль вітрин крамниць у галузі дитячих ідеалів і мрій, про плакат і афіші як своєрідну дитячу літературу, про роль і значення вуличних видовищ (Покровская А. К., 1922, a).

З 1923 р. в ІДЧ запровадили науково-видавничу діяльність: було підготовлено і видруковано бюлетень «Нові дитячі книги» (Усього було п'ять таких бюлетенів, шостий був підготовлений, але не надрукований). Поряд з рецензіями в бюлетенях містилися відгуки дітей-читачів: постійна увага до дитячої реакції була принципом роботи Інституту. Відомий фінський літературознавець Бен Хеллман відзначає, що зміст бюлетенів «Нові дитячі книги» свідчить про «повну політичну наївність редакційної ради. В дусі дореволюційної літературної критики журнал відображав сприйняття нових дитячих книг читацькою аудиторією – самими дітьми» (Hellman B., 2013).

Г. Покровська зазначала, що працівникам ІДЧ доводилося «підіймати цілину» в питаннях дитячого читання (Покровская А. К., 1922, a). У перспективі структурного розвитку ІДЧ директорка планувала перехід від «короткострокових педагогічних курсів», у яких співробітники брали невелику участь, до «відкриття при інституті кафедри дитячої літератури одного з вищих навчальних закладів» (Покровская А. К., 1922, a). Такий план був цілком логічним за умови нормального стану в системі підготовки педагогічних кадрів, однак ця система переживала хворобливу перебудову й не була готова до альянсу з Інститутом дитячого читання, який стрімко набирає обертів.

У жовтні 1923 р. за рішенням Наркомосу Інститут дитячого читання був об'єднаний з Інститутом клубної роботи з дітьми й Музейно-екскурсійним інститутом. Так виник Науково-дослідний інститут методів позашкільної роботи (ІМПР), який проіснував до 1930 р. Інститут дитячого читання втратив незалежність, позаяк був реорганізований у відділ дитячого читання, який після перерви в п'ять місяців очолила колишня директор Інституту Г. Покровська.

При відділі була створена комісія з дитячої літератури, що відала рекомендаційною бібліографією й поповненням дитячих бібліотек; очолила комісію Павла Олексіївна Рубцова (1892–1930) – математик за освітою, засновниця Миколаївської центральної дитячої бібліотеки – однієї із найкращих в Україні, піонер наукової методології дитячого читання, штатний співробітник ІДЧ з 1922 р. Досвід і авторитет дали їй змогу створити на математичній основі соціологію дитячого читання. Діяльність комісії базувалася на серйозній історико-теоретичній, бібліографічній, статистичній і дослідно-експериментальній основі. І хоча за кількістю й складом співробітників комісія була навіть більш професійною, аніж колишній колектив Інституту (налічувала більше двадцяти співробітників), її діяльність була вже не потрібна партійним чиновникам. П. Рубцова, залишаючись послідовною й об'єктивною в оцінці сучасних дитячих видань, через великі проблеми зі здоров'ям була не в стані вживати рішучих заходів, аби змінити ситуацію. Зрештою, відділ уже не мав права на самостійну програму, його робота стримувалася контролем зверху. Позицію відділу менше брали до уваги в подальшій видавничій, бібліотечно-розповсюдженій і дослідницькій роботі. Уже 1924 р. після III Всеросійського з'їзду з дошкільного виховання, на якому була ухвалена резолюція про казку – «гальмо в розвитку матеріалістичного мислення», розгорнулася сумно відома нині боротьба з казкою, антропоморфізмом і анімізмом у дитячій книзі. І вихід у тому ж році збірника казок для оповідачів виявився настільки «недоречним», що спричинив повне припинення видавництва казок.

Зусилля колективу, спрямовані на організацію дитячих бібліотек і керівництво дитячим читанням, дали співробітникам відділу змогу обґрунтувати педагогічний характер професії дитячого бібліотекаря, заявити про необхідність дружніх, співтворчих взаємин між ним і юним читачем, що є неодмінною умовою ефективного керівництва читанням.

На тлі поступового ігнорування діяльності відділу його співробітники вперше в історії вітчизняного бібліотекознавства обґрунтували необхідність анкетування читачів дитячих бібліотек, що допомагає з'ясувати характер і обсяг читання, вплив соціального оточення на читацькі запити й літературний розвиток дитини. У цьому контексті особливої уваги заслуговує стаття П. Рубцової «Что влияет на детские книжные запросы» (1928), у якій завідувачка комісії намагалася проаналізувати дитячі запити, спираючись на солідну статистику: «близько 1000 опитувань читальні Відділу дитячого читання Інституту методів позашкільної роботи, зібраних переважно в 1926/1927 рр.», «близько 6000 опитувань з 54 бібліотек СРСР, зібраних в 1925/1926 рр.» (Рубцова П. А., 1928, a).

Узагальнені результати проведеного вивчення читацьких інтересів дітей у великих містах України (Київ, Харків, Одеса, Херсон, Миколаїв) і сільській місцевості Росії (Брянська область) представлені у книзі П. Рубцової «Что читают дети» (Рубцова П. А., 1928, b). У праці вчена представила методику дослідження, етапи організації експерименту, теоретично обґрунтувала, розробила й продемонструвала використання на практиці найважливіших методів вивчення читачів-дітей: спостереження, бесіди, вивчення попиту на книги, анкетування, аналіз відзивів.

Здійснене П. Рубцовою дослідження засвідчило, що головні відмінності тематики читацьких інтересів визначалися статтю, віком і соціальним походженням дітей. Приміром, у хлопчиків на першому місці були «пригоди», на другому – «казки», на третьому – «побут», на четвертому – «революційна» література. У дівчаток шкала пріоритетів дещо

інша: на першому місці – «побут», на другому – «казки», на третьому – «революційна» література, на четвертому – «пригоди» (Рубцова П. А., 1928, б, с.22, с.28). Провівши глибокий усесторонній аналіз отриманих даних, П. Рубцова встановила, що найчастіше діти виокремлюють у літературному творі такі елементи: деталізовану тему, епізод, сюжет тощо. При цьому авторкою був зроблений і до сьогодні науково значущий висновок про залежність психологічних особливостей читацького сприйняття від рівня розвитку культури й інтелекту дитини.

Особливо цінним вважаємо те, що співробітники Інституту вперше спробували вивчити характер сприйняття художньої літератури дев'янтими дітьми. Було встановлено, що навіть у безпритульників і дітей із затримкою психічного розвитку є бажання читати, пов'язуючи зміст книги зі своїм життєвим досвідом, є потреба ділитися враженнями про прочитане. Саме працівники Інституту вперше висунули ідею соціокультурної реабілітації особистості в процесі її прилучення до книги, читання, бібліотеки.

Наприкінці 1930 р. відділ був закритий, а з червня 1931 р. до 15 березня 1933 р. за наказом наркома освіти А. Бубнова відділ був реорганізований в Інститут дитячої літератури й дитячого читання (Арзамаская И., 2012, с.33). Зрештою, через тринадцять років свого існування Інститут дитячого читання, який неодноразово реорганізувався і змінював назви, був ліквідований, а дитяча література поступово ставала провідником соціалістичної ідеології, ідеологічним фронтом боротьби за розум і серця дітей і підлітків. Усе більшого значення набував ідеологічний, класовий підхід до рекомендацій тих чи інших творів, прагнення виховати покоління «борців за світле майбутнє», «свідомих борців за справу пролетаріату».

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Упродовж 1920–1933 рр. Інститут дитячого читання (з 1923 р. – відділ дитячого читання Науково-дослідного інституту методів позашкільної роботи, з 1931 р. – Інститут дитячої літератури й дитячого читання) був провідним науково-дослідним і методичним центром у галузі педагогіки дитячого читання. Просвітницька діяльність Інституту дитячого читання, яка полягала у вивченні історії дитячої літератури, розробці методичних основ формування кола читання зростаючого покоління, складанні бібліографічних покажчиків, соціологічному вивченні діяльності дитячих бібліотек і їх читачів, проведенні експериментальної роботи в галузі психології дитячого читання, стала істотним внеском у розвиток вітчизняної педагогіки дитячого читання. Окремі напрями діяльності Інституту (приміром, вивчення соціології й психології дитячого читання) є актуальними й на початку третього тисячоліття й стануть у перспективі предметом подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Hellman, Ben. (2013). *Fairy Tales and True Stories. The History of Russian Literature for Children and Young People (1574-2010)*. Boston: BRILL.
- Арзамаская, И. (2012). «Подвижники детского чтения». *Детские чтения*, 1 (1), 12-42. URL: <http://detskie-chtenia.ru/index.php/journal/article/view/3>.
- Балашов, Е. М. (2003). *Школа в Российском обществе 1917–1927 гг.: Становление «нового человека»*. Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин.
- Давыдова, М. И. (2010). Дмитрий Иванович Ермаков (1846-1916) – фотограф, ориенталист, этнограф. *Ермаков-альманах: исследования, комментарии, публикации / Ассоциация развития психоаналитических исследований*; под ред. С. Ф. Сироткина. Ижевск: ERGO, 181–188.
- Калужская, Ю. А. (2004). Становление и развитие отечественной педагогики детского чтения в первой трети XX в. (на примере деятельности научно-исследовательского института детского чтения). (Диссертация кандидата педагогических наук), Москва.
- Материалы по истории русской детской литературы (1750-1855). (1927). Москва: Институт методов внешкольной работы; Отдел детского чтения, Вып. I.
- Петренко, О. Б. (2016). Діяльність Державного психоаналітичного інституту (1923-1925) у контексті розвитку психології і психоаналізу. *Психологія: реальність і перспективи*, Вип. 7, 165–170.
- Пирусская, Г. В. (1968). Опыт Института детского чтения по изучению читателя (1920–1930 гг.). Тр. Ленинград. ин-та культуры им. Н. К. Крупской: Т. XIX. Л., 275–276.
- Покровская, А. К. (1922, а). Задачи и деятельность института по детскому чтению (Москва). *Путь просвещения*. Харьков, 7–8 (нояб.-дек.), 139.
- Покровская, А. К. (1922, б). Домашняя жизнь московских детей. *Вестн. Просвещения*, 1, 11–14.
- Рубцова, П. А. (1928) Что влияет на детские книжные запросы. *Книга детям*, 2 (февр.), 17.
- Рубцова, П. А. (1928). *Что читают дети*. Москва.
- Семёнова, Е. Я. (1988). *Материалы социолого-педагогических обследований 20-х и первой половины 30-х годов как источник по истории советской культуры*. (Диссертация кандидата исторических наук). Москва.
- Сухомлинська, О. В. (1996). *Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933: навч. посіб.* Київ : Заповіт.

REFERENCES

- Hellman, Ben. (2013). *Fairy Tales and True Stories. The History of Russian Literature for Children and Young People (1574-2010)*. Boston: BRILL.
- Arzamaskaja, Y. (2012). «Podvizhnyky detskogo chtenija». *Detskie chtenija*, 1 (1), 12-42. URL: <http://detskie-chtenia.ru/index.php/journal/article/view/3>.
- Balashov, E. M. (2003). *Shkola v Rossyjskom obshhestve 1917–1927 ghgh.: Stanovlenye «novogho cheloveka»*. Sankt-Peterburgh : Dmytryj Bulanyj

- Davydova, M. Y. (2010). Dmytrij Yvanovych Ermakov (1846-1916) – fotoghraf, orientalist, etnoghraf. Ermakov-aljmanakh: yssledovanya, kommentary, publikacy / Assocyacija razvytyja psykhoanalytycheskykh yssledovanyj; pod red. S. F. Syrotkina. Yzhevsk: ERGO, 181–188.
- Kaluzhskaja, Ju. A. (2004). Stanovlenye y razvytye otechestvennoj pedaghogyky detskogho chtenya v pervoj treti KhKh v. (na prymere dejatel'nosti nauchno-ysledovatel'skogho ynstytuta detskogho chtenya). (Dysertacyja kandydata pedaghoghycheskykh nauk), Moskva. Materyaly po ystorry russkoj detskoj lyteratury (1750-1855). (1927). Moskva: Ynstytut metodov vneshkol'noj raboty; Otdel detskogho chtenya, Выр. I.
- Petrenko, O. B. (2016). Dijal'nistj Derzhavnogho psykhoanalychnogho instytutu (1923-1925) u konteksti rozvytku psykhologhiji i psykhoanalizu. Psykhologhija: real'nistj i perspektivy, 7, 165-170.
- Pyusskaja, Gh. V. (1968). Opyt Ynstytuta detskogho chtenya po yzucheniju chytatelja (1920–1930 ghgh.). Tr. Leninghrad. yn-ta kul'tury ym. N. K. Krupskoj: T.XIX. L., 275–276.
- Pokrovskaja, A. (1922, a). Zadachy y dejatel'nostj ynstytuta po detskomu chteniju (Moskva). Putj prosveshhenya. Khar'kov, 7–8 (nojab.-dek.), 139.
- Pokrovskaja, A. K. (1922, b). Domashnjaja zhyznj moskovskykh detej. Vestn. Prosveshhenya, 1, 11–14.
- Rubcova, P. A. (1928) Chto vlyjaet na detskye knyzhnye zaprosy. Knygha detjam, 2 (fevr.), 17.
- Rubcova, P. A. (1928). Chto chytajut dety. Moskva.
- Seménova, E. Ja. (1988). Materyaly socyologho-pedaghoghycheskykh obsledovanyj 20-kh y pervoj polovyny 30-kh ghodov kak ystochnyk po ystorry sovetskoj kul'tury. (Dyssertacyja kandydata ystorycheskykh nauk). Moskva.
- Sukhomlynsjka, O. V. (1996). Narysy istoriji ukrajinskogho shkil'nyctva. 1905–1933: navch. posib. Kyjiv : Zapovit.

Статтю подано до редколегії 21.01.2020 р.
Рекомендовано до друку 04.02.2020 р.

Ніна Слюсаренко,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки, психології й освітнього
менеджменту імені проф. Є. Петухова,
Херсонський державний університет
(м. Херсон, Україна)

Nina Slyusarenko,

Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor,
Professor of the Professor Ye. Petukhov Department of
Pedagogy, Psychology and Educational Management,
Kherson State University
(Kherson, Ukraine)
ninaslusarenko@gmail.com
ORCID ID 0000-0000-0002-9215-5936

УДК 37.035.6

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК ОСНОВА НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ В ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті акцентовано, що в історії України загалом та розвитку освіти зокрема неабияку роль відіграють непересічні, патріотично налаштовані особистості, поміж яких особливе місце посідають письменники. Метою дослідження є аналіз розвитку національної ідеї як основи навчання і виховання молодого покоління українськими письменниками XIX – початку XX століття. З цією метою використано такі методи: історико-логічний аналіз та систематизація, пошуково-бібліографічний, проблемно-генетичний. Виявлено, що за досліджуваного періоду на теренах нашої держави бурхливо розвивалася освітня галузь. Констатовано, що неабияку роль у цьому процесі відігравали українські письменники (Тарас Шевченко, Іван Франко, Павло Грабовський, Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Ольга Кобилянська, Олена Пчілка, Людмила Старицька-Черняхівська та багато інших), просвітницька діяльність і педагогічні погляди яких значно вплинули на розвиток суспільства та знайшли відображення в роботі закладів освіти різного рівня. Підкреслено, що наскрізною лінією, яка проходить через творчість усіх українських письменників вищезгаданої доби, стала національна ідея.

Зроблено висновок, що у своїх творах письменники описували історію, традиції, звичаї, побут українського народу, його інтереси, уподобання, моральні якості тощо. Вони виступали за навчання дітей рідною мовою, закликали до виховання в них любові до батьківщини, національної свідомості. Письменники не тільки переймалися долею українського народу та національної школи, а й закликали до кардинальних змін в освіті, намагалися покращити її, зокрема шляхом створення навчальної літератури, окреслення виховного ідеалу, мети і завдань національного виховання молодого покоління та ін. Указано на необхідність більш ґрунтовного вивчення спадщини українських письменників досліджуваної доби у подальших наукових розвідках.

Ключові слова: українські письменники, українська держава, національна ідея, навчання рідною мовою, виховання молодого покоління.

NATIONAL IDEA AS THE BASIS OF EDUCATION AND UPBRINGING OF THE YOUNG GENERATION IN THE WORKS OF UKRAINIAN WRITERS OF THE XIX – EARLY XX CENTURY

Abstract. The article emphasizes that a remarkable role in the history of Ukraine in general and in the development of education, in particular, is played by outstanding, patriotic personalities, among whom writers have a special place. The aim of the research is to analyse the development of the national idea as the basis of education and upbringing of the younger generation by Ukrainian writers of the XIX - early XX centuries. For this purpose, the following methods such as the method of historical-logical analysis and systematisation, the search-bibliographic method and the problem-genetic method have been used. It has been revealed that during the period under study the educational sector in our country was developing rapidly. It has been stated that Ukrainian writers (Taras Shevchenko, Ivan Franko, Pavlo Hrabovskiy, Mykhailo Kotsiubynskiy, Lesia Ukrainka, Olha Kobylinska, Olena Pchilka, Liudmyla Starytska-Cherniakhivska and many others) played a significant role in this process, their educational activities and pedagogical views significantly influenced the development of society and they were reflected in the work of educational institutions of different levels. It has been emphasized that the national idea became a cross-cutting line that ran through the works of all Ukrainian writers of the above-mentioned era.

It has been concluded that writers in their works described the history, traditions, customs, life of Ukrainian people, their interests, preferences, moral qualities and so on. They stood out for the education of children in their native language, called for the education of their love for the motherland, the national consciousness. The writers not only cared about the fortune of Ukrainian people and the national school, but also called for radical changes in education, tried to improve it, in particular by creating educational literature, outlining the educational ideal, goals and objectives of national education of the younger generation and others. The need for a more thorough study of the heritage of Ukrainian writers of the period under study in further scientific research has been indicated.

Keywords: Ukrainian writers, Ukraine, the national idea, education in the native language, education of the younger generation.

ВСТУП

Постановка проблеми. В історії України неабияку роль завжди відігравали непересічні, патріотично налаштовані особистості, які, зокрема, дбали про розвиток освіти та прагнули за будь-яку ціну змінити навколишній світ на краще, створивши умови для доступного навчання всіх верств населення. Поміж таких особистостей особливе місце посідають українські письменники, внесок яких у розвиток освітньої галузі є неоціненним. Водночас їхня просвітницька діяльність і педагогічні погляди досліджені ще не повною мірою. Зазначене особливо стосується письменників, які активно діяли на теренах України впродовж XIX – початку XX століття (час, коли бурхливо розвивалася освіта, а українська мова зазнавала неодноразових утисків). Проте, здебільшого, вони відомі переважно завдяки своїм художнім творам.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Ретельний аналіз наукових праць, присвячених окресленій проблематиці або дотичних до неї, доводить, що в останні десятиліття виконано низку досліджень, предметом наукової пошуку яких є просвітницька діяльність і педагогічні погляди окремих українських письменників. З-поміж них: І. Борисов «Писатель-просветитель Закарпаття XIX в. Александр Духнович» (1953); В. Лаврів «Просветительная деятельность и педагогические взгляды Ю.А. Федьковича» (1975); Н. Грицюта «Проза Т. Шевченко в контексте развития европейского романа воспитания» (1993); Т. Андрійчук «Гуманістично-екзистенціальні мотиви в творчості М. Коцюбинського» (1993); Н. Побірченко «Проблеми національного виховання у творчості І. С. Нечуя-Левицького» (1994); В. Микитюк «Літературна і наукова спадщина Омеляна Огоновського» (1995); Н. Кирста «Методика використання поетичної спадщини Марії Підгірянки в лексичній роботі з дітьми старшого дошкільного віку» (1997); М. Кляп «Педагогічна діяльність А. Волошина в 20–30-х роках XX ст.» (1997); І. Червінська «Освітня діяльність і педагогічні ідеї І. М. Бажанського (1863–1933)» (1997); М. Якубовська «Костянтина Малицька в літературному житті кінця XIX – початку XX ст.» (1997); О. Касків «Просвітницька діяльність і педагогічні погляди Б. Заклинського» (1998); Н. Опанасенко «Виховний ідеал у творчій спадщині українських діячів «Просвіти» кінця XIX початку XX ст.» (2002); Н. Чаграк «Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Антона Крушельницького» (2004); Т. Надім'янова «Просвітницька діяльність Закарпатських будителів у XIX столітті» (2006); О. Кравченко «Педагогічна та науково-просвітницька діяльність Пантелеймона Куліша (1819–1897)» (2009); В. Вишневіський «Проблеми початкової освіти у творчій спадщині Спиридона Черкасенка» (2010); Р. Вишнівський «Ідея національної школи у творчому доробку Івана Франка» (2010); Ж. Гушак «Гуманістичні ідеї у педагогічній спадщині І. Я. Франка» (2011); Л. Заболоцька «Педагогічні погляди та освітня діяльність Олександра Павловича (1819–1900 рр.)» (2011); Р. Коровіна «Виховання загальнолюдських цінностей і громадсько-просвітницькій діяльності В. Г. Короленка» (2011); Л. Петренко «Педагогічні ідеї в просвітницько-виховній діяльності та літературній творчості І. П. Котляревського» (2011); В. Черненко «Педагогічні ідеї про національну школу і виховання у творчій спадщині Лесі Українки» (2011); А. Бойко «Педагогічні погляди та освітня діяльність Костянтини Малицької (1872–1947 рр.)» (2012); О. Киселиця «Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька діяльність Івана Дошвіника (1886–1973 рр.)» (2012); О. Олексієнко «Педагогічна спадщина Х.Д. Алчевської в оцінці вітчизняних науковців» (2013); Х. Косило «Педагогічні ідеї та громадсько-освітня діяльність Григорія Врецьони» (2017); В. Микитюк «Педагогічна концептосфера Івана Франка: історія і сучасність» (2018); Л. Бодак «Педагогічні ідеї та культурно-освітня діяльність Остапа Макарушки (1867–1931 рр.)» (2019) та ін.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження – проаналізувати розвиток національної ідеї як основи навчання і виховання молодого покоління українськими письменниками XIX – початку XX століття.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: історико-логічний аналіз та систематизація, пошуково-бібліографічний, проблемно-генетичний.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У XIX – на початку XX століття на теренах нашої держави бурхливо розвивалася освітня галузь. Неабияку роль у цьому процесі відігравали українські письменники, просвітницька діяльність і педагогічні погляди яких значно вплинули на розвиток суспільства та знайшли відображення в роботі закладів освіти різного рівня.

Наскрізною лінією, яка проходить через творчість усіх українських письменників досліджуваного періоду, стала національна ідея.

Насамперед згадаємо про Тараса Шевченка (1814–1861) – відомого всьому світові поета, художника, громадського і політичного діяча, який ідеєю національного визволення пронизав усю свою творчість. На особливу увагу заслуговує його освітньо-виховний ідеал, яким, на думку Кобзаря, є освічена людина, яка має багатогранні знання, здатна застосовувати їх у повсякденному житті, володіє найкращими моральними якостями, любить працю, цінує мистецтво. Значну роль у формуванні такої людини Т. Шевченко відводив і сім'ї, і світській загальноосвітній школі.

Н. Грицюта у дослідженні «Проза Т. Шевченка в контексті розвитку європейського роману виховання» (1993) цілком слушно зазначає, що «звернення Шевченка до жанру виховного роману відбиває специфіку бачення ним світу і суспільства, його пошуки етико-естетичного ідеалу» (Грицюта Н. М., 1993, с. 4). Учена, зокрема, констатує, що лейтмотивом його повісті «Близнець» виступає «думка, згідно з якою дитина, розвиваючись, проходить складний шлях особистісного становлення, причому домінантою тут виступає вплив обставин і середовища» (Грицюта Н. М., 1993, с. 4).

Т. Шевченко, визначаючи критичний стан навчання і виховання в закладах освіти тих років, закликав до кардинальних змін у загальній освіті, зокрема до розширення її змісту, доступності навчання для широких верств населення. До того ж, Тарас Григорович створив «Букварь Южнорусский» (1861) – підручник для недільних шкіл, який був новаторським для свого часу і вирізнявся поміж інших аналогічних книжок, передусім, тим, що був написаний зрозумілою для українців рідною мовою. Важливо також те, що буквар коштував недорого, а тому був доступним для простого люду.

Іван Франко (1856–1916) – письменник, перекладач, літературний критик, учений, відомий діяч освіти та культури – також був не байдужий до долі українського народу загалом та національної школи зокрема. Саме тому впродовж усього свого життя він боровся за створення останньої. Каменяр уважав, що навчання в такій школі повинно проводитися українською мовою, оскільки, поміж іншого, це має величезне значення для виховання в учнів любові до рідного слова.

Ідея щодо української незалежності та самостійності знайшла відображення в багатьох його творах. Цю ідею Іван Якович зазвичай пов'язував з розвитком шкільництва в Україні та вітчизняної педагогіки загалом. А мету національного виховання, як акцентує О. Антонова, він визначав як усебічну підготовку молодого покоління «до здійснення найвищого ідеалу нації – осягнення власної державності, розбудови рідної духовної й матеріальної культури та участі у вселюдській культурі» (Історико-педагогічний альманах, 2016, с. 7).

Відомий письменник, як констатує Р. Вишнівський, уважав що «уся діяльність школи має бути спрямована на формування у дітей і молоді світоглядних ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, виховання почуття любові до рідного краю, свого народу, держави, відповідальності за їхнє майбутнє» (Вишнівський Р. Й., 2018, с. 17). До того ж школа має «плекати національний дух, формувати почуття обов'язку, гідності й патріотизму, залучати молодь до вивчення історичного минулого свого народу, усвідомлення свого коріння, закладаючи тим самим національні світоглядні засади, що є головними критеріями національної ідентичності» (Вишнівський Р. Й., 2018, с. 17).

На думку Івана Яковича, важливими засобами національного виховання «є художня література національного характеру, народні пісні, казки рідною мовою тощо. Він був переконаний, що все це містить значний потенціал для виховання у молоді любові до рідного слова, рідної землі, поваги до її традицій та звичаїв, а отже, й для формування національних і загальнолюдських цінностей» (Слюсаренко Н. В., 2020, с. 337).

Павло Грабовський (1864–1902) – поет, перекладач, літературний критик, публіцист, громадсько-політичний діяч. Він виступав за піднесення національної свідомості українців, переживав за долю українського народу, дбав про поширення української мови, був прибічником усього українського та активно відстоював свої погляди, відповідно до яких, наприклад, навчання дітей у школах мало відбуватися рідною мовою.

У своїх творах («Дещо про освіту на Україні», «Лист до молоді української», «Наша слава», «В школу» та ін.) Павло Арсенович наголошує на необхідності знати історію культури свого народу та рідне слово, закликає до виховання у дітей любові до батьківщини, виховання останніх в інтересах рідного народу тощо. Крім того, П. Грабовський намагався популяризувати найкращі твори українських поетів XIX століття, переклавши їх російською мовою. Збірка таких творів «Пісні України» вийшла друком, на жаль, після того, як поет пішов із життя.

Михайло Коцюбинський (1864–1913) – письменник, громадський діяч – виступав проти «пригнічення царизмом неруських народів», засуджував культурну відсталість України, дбав про розвиток народної освіти, відстоював світську школу та навчання рідною мовою. Незважаючи на те, що Михайло Михайлович народився в російськомовній родині, він захоплювався красою української мови й українськими народними піснями, вивчав усну народну творчість, побут і звичаї українського народу. Усе це допомогло письменникові надзвичайно реалістично, повно та переконливо представити у творах картину життєдіяльності українців кінця XIX – початку XX століття.

Найбільш відомим твором М. Коцюбинського стала повість «Тіні забутих предків» (1911), яку було екранізовано 1964 року С. Параджановим. Цей твір увійшов до переліку «Від Сковороди до сьогодення: 100 знакових творів українською мовою». У повісті зображено історію трагічного кохання Івана та Марічки. А найголовніше – надзвичайно реалістично схарактеризовано побут карпатських гуцулів, їхні взаємини, почуття, настрої, переживання, вірування, традиції, звичаї, обряди, світосприйняття, особливості мислення, єдність із природою.

Остап Макарушка (1867–1931) – педагог, науковець, громадський діяч, публіцист. Він був яскравим представником національно свідомої інтелігенції, яка опікувалася численними проблемами українського шкільництва та дбала про національне виховання молодого покоління. Так, у статті «По загальних зборах» О. Макарушка запропонував шляхи реформування української школи, а в низці інших публікацій («Наука виховання», «Індивідуалізація в навчанні», «Методичне навчання української мови в середніх школах», «Творча школа», «До реформи навчання української мови й письменства в гімназіях» та ін.) – концептуальні основи освіти та виховання молодого покоління.

Л. Бодак у своєму дослідженні акцентує, що педагог «виокремив різноманітні чинники (рідна мова, література, історія, суспільна праця для громади, мистецтво, природа, релігія, математика, наука співу, руханка, рисунок,

ручні роботи) і форми (Шевченківські свята, народні свята, лекції, спів, декламування, вправи, сценічні вистави, забави, спортивні прогулянки, екскурсії, ігри, бесіди, диспути та ін.) національного виховання» (Бодак Л. Й., 2019, с. 11). Науковець робить висновок, що «святкування Шевченківських днів, що мають на меті глибше вивчення та популяризацію літературної спадщини й ідей Великого Кобзаря, є однією з найбільш ефективних форм патріотичного виховання, запропонованих педагогом» (Бодак Л. Й., 2019, с. 11).

Значний внесок у розвиток національної ідеї в Україні досліджуваного періоду зробили також представниці жіноцтва. Це досить детально окреслено в багатьох дослідженнях та на шпальтах низки видань, поміж яких: «Жінки України» (2001), «Українки в історії» (2004) та ін. Нижче подано інформацію про деяких із них.

Леся Українка (1871–1913) – поетеса, письменниця, драматургиня, публіцистка, перекладачка, мислитель, культурна діячка, активна учасниця українського національного руху. Вона «присвятила своє життя воскресінню і слугуванню духу нації» (Українки в історії, 2004, с. 183). Надзвичайно освічена, ерудована українська письменниця виявляла неабиякий інтерес до історії, унаслідок чого та через визнання проблем в освітній галузі того часу створила підручник «Стародавня історія східних народів» (1890–1891) – першу українську навчальну книжку про життєдіяльність та культуру народів Давнього Сходу.

Національна ідея також є стрижневою у творчості Лесі Українки. Вона, як пише Ю. Багаліка, «звернулася до загальноосвітніх, загальнолюдських проблем – національної єдності народу, пробудження в народі людської і насамперед національної гідності, що є початком боротьби за свободу і незалежність» (Українки в історії, 2004, с. 186). Дослідниця зазначає, що легендарна поетеса, «спираючись на ідею української державності, з'ясувала причини її втрати, засуджувала прояви національної пасивності і зради, натомість проголошувала ідеї рішучої боротьби за національну і культурно-релігійну незалежність України» (Українки в історії, 2004, с. 186).

Творчість Лесі Українки – невичерпане джерело, з якого можна дізнатися не лише про народні традиції українців, їхні звичаї, побут, а й про вітчизняну історію загалом та про історію козацтва зокрема.

У цьому контексті не менш глибокими джерелами є праці таких українських письменниць, як-от: Ганни Барвінок (1828–1911), Марко Вовчок (1833–1907), Ольги Кобилянської (1863–1942), Олени Пчілки (1849–1930), Наталії Кобринської (1855–1920), Людмили Старицької-Черняхівської (1868–1941), Костянтини Малицької (1872–1947), Олени Теліги (1906–1942) та ін.

Так, Ольга Кобилянська – письменниця, громадська діячка, організаторка жіночого руху – у творах, пронизаних народними мотивами, описувала непросте сільське життя українського народу.

Олена Пчілка (мати Лесі Українки) – фольклористка, етнограф, поетеса, драматургиня, письменниця, журналістка, редакторка, педагог, активна громадська діячка та учасниця жіночого руху, патріот України – боролася за українську національну справу, дбала про національне виховання молодого покоління, зокрема оберігала шістьох своїх дітей «від російських впливів», навчаючи їх рідною мовою (Українки в історії, 2004, с. 177). Чільне місце в її життєдіяльності і творчості посідали національно-громадські інтереси.

Людмила Старицька-Черняхівська – письменниця, драматургиня, активна громадська діячка – з перших своїх літературних праць і впродовж усього життя пропагувала ідеї громадянства та національної спрямованості. У статті «Чи знову одурять нас?» (1913) висловила стурбованість через політику «пригнічування національностей», яка була характерна для Російської імперії, зокрема щодо України (Українки в історії, 2004, с. 189).

Це далеко не повний перелік українських письменників XIX – початку XX століття, для яких національна ідея стала стрижневою.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підсумовуючи, зазначимо, що проведений огляд життєдіяльності та творчості українських письменників XIX – початку XX століття показав, що всі вони доклали чимало зусиль задля розвитку національної ідеї як основи навчання і виховання молодого покоління на теренах нашої держави. У своїх творах (досить часто, попри заборони уряду, написаних українською мовою) письменники описували історію, традиції, звичаї, побут українського народу, його інтереси, уподобання, моральні якості тощо. Вони виступали за навчання дітей рідною мовою, закликали до виховання в них любові до батьківщини, національної свідомості. Письменники не тільки переймалися долею українського народу та національної школи, а й закликали до кардинальних змін в освіті, намагалися покращити її, зокрема шляхом створення навчальної літератури, окреслення виховного ідеалу, мети і завдань національного виховання молодого покоління та ін. Зазначене вказує на необхідність більш ґрунтовного вивчення спадщини українських письменників досліджуваної доби, яке може бути здійснене в подальших наукових розвідках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бодак, Л. Й. (2019). Педагогічні ідеї та культурно-освітня діяльність Остапа Макарушки (1867–1931 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Тернопіль. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль.
- Вишнівський, Р. Й. (2018). Іван Франко про школу як джерело виховання національної свідомості української молоді. *Young Scientist*, 3.1 (55.1), 15–19.
- Грицюта, Н. М. (993). Проза Т. Шевченка в контексті розвитку європейського роману виховання : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02 / АН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ.
- Історико-педагогічний альманах. Випуск 5. Педагогічні ідеї Івана Франка в освіті сьогодення: збірн. наук. праць / за ред. проф. О. Є. Антонової, доц. В. В. Павленко. Житомир: ФО-П Левковець Н. М., 2016.

Слюсаренко, Н. В. (2020). Внесок І. Я. Франка в розвиток української освіти і культури. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Вип. 8 (164) / Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка ; голов. ред. М. О. Носко. Чернігів : НУЧК, 335–339.

Українки в історії. (2004). С. Андрусів [та ін.] ; ред. В. Борисенко. Київ: Либідь.

REFERENCES

Bodak, L. Y. (2019). Pedagogichni idei ta kulturno-osvitnia diialnist Ostapa Makarushky (1867–1931). Avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. Ternopil. nats. ped. un-t im. Volodymyra Hnatiuka. Ternopil.

Vyshnivskiy, R. I. (2018). Ivan Franko pro shkolu yak dzhерelo vykhovannia natsionalnoi svidomosti ukrainskoi molodi. Young Scientist, 3.1 (55.1), 15–19.

Hrytsiuta, N. M. (1993). Proza T. Shevchenka v konteksti rozvytku yevropeiskoho romanu vykhovannia. Avtoref. dys. ... kand. filol. Nauk. AN Ukrainy, In-t I-ry im. T. Shevchenka. Kyiv.

Antonov, O. Іe. & Pavlenko, V. V. (Ed.) (2016). Istoryko-pedahohichniy almanakh. Vypusk 5. Pedagogichni idei Ivana Franka v osviti sohodennia. Zhytomyr: FO-P Levkovets N. M.

Slyusarenko, N. (2020). Vnesok I. Ya. Franka v rozvytok ukrainskoi osvity i kultury. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T. H. Shevchenka, 8 (164), 335–339.

Andrusiv, S. (2004). Ukrainky v istorii. Kyiv: Lybid.

Статтю подано до редколегії 03.05.2020 р.

Рекомендовано до друку 12.06.2020 р.

Микола Чумак,

доктор педагогічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова
(м. Київ, Україна)

Mykola Chumak,

Doctor of Pedagogic Sciences, Professor
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine)
chumak.m.e@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-9956-9429

УДК 378.1

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОЕКЦІЯ ФЕНОМЕНА «НАВЧАННЯ»

Анотація. У змістовому наповненні статті проблематизовано взаємозалежність процесів пізнання та навчання, що відтворено на рівні вітчизняних історико-педагогічних пошуків попередніх періодів. Окреслено значущість впливу закономірностей пізнання на продуктивність навчання, без урахування яких унеможливується досягнення поставлених освітніх цілей. За посередництвом компаративного аналізу акцентовано увагу на догматичній центрованості навчання в період Середньовіччя, яке в ході поступального розвитку поступилося пояснювально-ілюстративному навчанню. Наголошено на проблемному характері «старіння» людських знань, викликаного пришвидшеним суспільним прогресом, що зумовлює необхідність популяризації навчання впродовж життя. Урахування теоретичних узагальнень уможливило співставлення міжособистісної двосторонньої співпраці: навчання учителя та учіння учня. Проведено історіософську паралель між пізнавальною діяльністю учня в процесі навчання та науковим пізнанням ученого-дослідника за обраними критеріями. Репрезентовано низку авторських поглядів на проблему навчального пізнання. Актуалізовано особливості навчального пізнання, зокрема: можливість опанування складного; інтенсифікація процесу навчання; пошук нових і невідомих фактів. Репрезентовано авторські висновки щодо закономірностей аналітико-синтетичної діяльності учнів, перехід від яких уможливив у подальшому теоретичну структурування наочно-дієвого, наочно-образного та словесно-логічного мислення.

Інструментарієм дослідження є історико-педагогічний, поетапно-проблемний, хронологічно-змістовний та порівняльний методи. Використання цілої низки методологічного інструментарію уможливило підсумування того, що феномен «навчання» успішно «циркулює» на рівні основоположних конструкцій – чуттєвого та наочного сприйняття, які прийшли на зміну непродуктивному заучуванню. Підсумовано, що наявний історичний досвід навчання потребує сьогодні системного аналізу та збагачення новими теоретико-методологічними підходами, здатними переформатувати наявну освітню реальність у високопродуктивний навчальний процес.

Ключові слова: навчання, пізнавальна діяльність, учень, учитель.

HISTORICAL AND PEDAGOGICAL PROJECTION OF THE “TEACHING” PHENOMENON

Abstract. The content of the article problematizes the interdependence of the cognition and teaching processes, which is reproduced at the level of domestic historical and pedagogical research of previous periods. The significance of the cognition patterns impact on the productivity of learning is outlined; their absence makes it impossible to achieve educational goals. Through comparative analysis, emphasis is placed on the dogmatic centering of teaching in the Middle Ages, which in the course of progressive development gave way to explanatory and illustrative teaching. Emphasis is placed on the problematic nature of human knowledge "aging," caused by accelerated social progress, which necessitates the promotion of lifelong learning. Taking into account theoretical generalizations made it possible to compare interpersonal bilateral cooperation: teacher's teaching and student's learning. The historiosophical parallel between the cognitive activity of the student in the learning process and the scientific knowledge of the scientist-researcher according to the selected criteria has been made. A number of author's views on the problem of educational cognition are represented. Features of educational cognition are actualized, in particular: the possibility of mastering difficult issues; intensification of the learning process; search for new and unknown facts. The author's conclusions on the regularities of analytical-synthetic activity of students are represented, the transition from which enabled further theoretical structuring of visually effective, visually figurative and verbal-logical thinking.

The toolkit for the study was historical and pedagogical, phased-problem, chronological-content and comparative methods. The use of a number of methodological tools made enabled to summarize that the phenomenon of "learning" "circulates" successfully at the level of basic structures - sensory and visual perception, which replaced unproductive learning. It is concluded that the existing historical experience of teaching today needs a systematic analysis and enrichment

with new theoretical and methodological approaches that can reformat the existing educational reality into a highly productive educational process.

Keywords: teaching, cognitive activity, student, teacher.

ВСТУП

Постановка проблеми. Сучасна школа на порозі осмисленого реформування, яке повинно засновуватися на врахуванні сучасних тенденцій соціокультурного поступу. Таке реформування слід зорієнтувати на підтримання найкращих традицій міжнародного освітнього поступу, який залишив помітний відбиток на розвитку науки й освіти загалом. Проте за незвичних умов поточного соціокультурного зростання підрастаючого покоління актуалізується пошук відповіді на запитання: «Чи достатньою мірою використовується напрацьований вітчизняний та іноземний педагогічний досвід з метою підвищення результативності навчального процесу?»

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики, які торкаються розгляду окресленої проблеми під теоретико-методологічним кутом, увійшли в основу досліджень В. Сиротюка, Є. Коршака, М. Садового, О. Школи, Ю. Краснобокого, М. М'ястковського та інших, однак актуальним залишається аналіз специфічних закономірностей пізнання вихованців у процесі вивчення різних предметів, що уможлиблює переформатувати навчання у високопродуктивний процес з метою досягнення відповідних результатів.

Навчання є дуже складним процесом, сповненим специфічних закономірностей пізнання, облік яких дає змогу перетворити його цілеспрямований і керований результат. У зв'язку з цим проблема налагодження продуктивної міжнародної співпраці, зокрема й задля вдосконалення процесу навчання, залишається пріоритетним завданням на тлі назрілих завдань європейської освітньої інтеграції. Успішність досягнення окреслених завдань уможлиблюється шляхом урахування набутого досвіду попередніх поколінь.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті – проаналізувати феномен навчання під історико-педагогічним кутом.

Урахування змістового наповнення мети уможливило формулювання основних завдань дослідження: проаналізувати стан порушеної проблеми; дослідити значущість впливу предмета дослідження на особистісний розвиток вихованця; популяризувати наявний освітній досвід за сучасних умов розвитку України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Усякий процес передбачає рух уперед (від латинського *processus*) і є сукупністю дій, спрямованих на досягнення певного результату. Феномен навчання прямо пов'язаний із рухом учня по шляху пізнання, від незнання до знання, від неповного до повного, від узагальненого до більш точного. У процесі навчання формуються пізнавальні і практичні уміння й навички, відбувається розвиток і виховання учнів. На перший погляд видається, що процес навчання є доволі легким. Насправді ж, навчання – це надто багатогранний процес, який характеризується наявністю специфічних закономірностей пізнання, облік яких дає змогу зробити його цілеспрямованим і керованим, досягти високих результатів. Характер навчального процесу, його зміст та організація об'єктивно залежать від історичних умов життя суспільства, визначаються суспільними потребами, цілями і завданнями виховання, рівнем розвитку науки, техніки, технологій і культури.

У період Середньовіччя навчання носило догматичний характер. Навчальна діяльність учнів обмежувалася механічним заучуванням напам'ять слів учителя, як непорушної істини. Таке навчання давало учням дуже обмежені знання і не сприяло їхньому особистісному розвитку.

На зміну догматичному навчанню прийшло навчання пояснювально-ілюстративне, у ході якого вчитель наводить доведення істинності наукових фактів, законів, застосовує дидактичні засоби. За таких умов учні спочатку осмислюють матеріал, що вивчається, потім відтворюють його своїми словами, запам'ятовують і звикають використовувати набуті знання на практиці. Основою сучасного навчання є свідоме й активне засвоєння знань, формування умінь і навичок, які актуалізують розвиток стійких пізнавальних інтересів. За таких умов і самі потреби в перманентній самоосвіті актуалізують вибір майбутньої професії. Можемо припустити, що сучасне навчання уможлиблює досягти бажаної мети.

Нові вимоги до процесу навчання зумовлені закономірністю сучасного суспільного розвитку, що полягає в об'єктивній необхідності планомірного і цілеспрямованого розвитку творчих здібностей усіх представників нашого суспільства. Небувалою феноменологією вирізняється й прискорений темп розвитку технологій, який приводить до поступового «старіння» людських знань (зокрема, половина отриманого в навчальному закладі запасу знань потребує істотного оновлення кожні 5 – 10 років життя).

У зв'язку з цим, усе більшої значущості набуває орієнтація особистості на саморозвиток. Школа тепер не може дати «одвічний» запас знань на довгі роки, оскільки повинна прищепити потребу до постійного оновлення знань.

У процесі навчання поєднувалися два види діяльності – діяльність учителя (навчання) та учнів (учіння). У тісній взаємодії цих видів діяльності виявляється двосторонній характер тісної міжособистісної співпраці. Прогресивні дидакти минулого неодноразово підкреслювали вагомість педагогічної діяльності вчителя, як організатора та «очільника» навчально-виховного процесу. Високо оцінюючи значення діяльності учителя, відомий педагог А. Дістервег порівняв його із Сонцем, називаючи його джерелом тієї сили, яка приводить у рух усю машину (Дудка Т., 2017).

Проте, визнаючи велике значення викладання, необхідно виразно уявляти всю значущість діяльності учнів, оскільки саме їх ставлення до учіння, їх прагнення до пізнання, усвідомлене і активне використання знань визначають по фіналу успіх спільної справи. Сучасна дидактика розглядає учня не лише як об'єкт навчання, на який

орієнтований учитель, але і як найактивнішого суб'єкта пізнання. У зв'язку з тим, що розвиток учня «перетинається» із його діяльними починами, саме тому і навчання неможливо обмежити лише викладанням.

Учіння як діяльність учнів у процесі навчання є одним із видів пізнання об'єктивного світу. Відома спільність процесу наукового пізнання ученого-дослідника із пізнавальною діяльністю учня полягає насамперед у тому, що зміст та ідейна спрямованість цих видів пізнання залежить від їх гносеологічної основи. З точки зору філософії, в основі процесів пізнання ученого й учня лежить один і той же механізм, природа якого полягає у відтворювально-перетворювальній діяльності людини. Проте пізнання навчальне і наукове зовсім не є ідентичними, між ними є істотні відмінності. Якісна відмінність навчального і наукового пізнання виявляється в тому, що під час наукового пізнання зв'язки між образами й поняттями набагато ширші та виразніші, а результати пізнання більш конкретніші.

На сьогодні в теоретичній скарбниці є чимало трактувань феномену «навчальне пізнання» (Аристова Л. П., 1968; Крутецкий В. А., 1972). Так, окремі дидакти специфіку навчального пізнання бачать у тому, що живе споглядання, практика в процесі навчання відіграють лише роль допоміжного засобу для підвищення інтересу учнів до знань і формування умінь і навичок; інші стверджують про наявність у пізнанні ученого мотивацій (зокрема, відомих обґрунтувань і фактів, що вивчаються), які начебто відсутні в пізнавальній діяльності учня, що охоплює лише готові результати наукового пізнання; треті говорять, що навчальне пізнання, на відміну від пізнання наукового, планується і здійснюється за цілеспрямованого покрокового керівництва (Аристова Л. П., 1968; Крутецкий В. А., 1972).

На основі викладеного стає зрозумілим, що навчальне пізнання розглядається як відтворювально-споглядальна діяльність. Тим самим ігнорується відтворювально-перетворювальна сутність процесу учіння, що вбачає специфіку навчального пізнання в тому, що воно не досягає рівня конкретності, властивого пізнавальній діяльності дорослої людини, особливо вченого-дослідника. Пояснюється це недостатністю фактичного матеріалу (деталей, образів, понять) і вміння установлювати між ними необхідні зв'язки і залежності. Зрозуміло, що така «недостатність» не має абсолютного характеру. Таким чином, зміни умов спілкування учня із навколишнім світом завдають істотного впливу на його пізнавальну діяльність.

Дидактичними дослідженнями, наприклад працями Л. Аристової, установлені такі особливості навчального пізнання учнів, як:

- можливість опанування складних понять при порівняно малому життєвому досвіді;
- інтенсифікація процесу навчання, що відбувається на основі зростаючого рівня його змісту і темпів його розвитку;
- пошук учнями нових і невідомих фактів (Аристова Л. П., 1968).

Дидактика під час вивчення пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання використовує досягнення психології навчання, яка займається вивченням психічної діяльності учнів у процесі учіння. Завдяки такому комплексному підходу до освоєння психологічних закономірностей процесу учіння та переосмислення індивідуальних і типових особливостей учнів вдається підвищити результативність навчальної діяльності.

К. Ушинський, рекомендуючи вчителям творчо використовувати психологічні закономірності, писав: «Ми не говоримо педагогам – поступайте так чи інакше; але говоримо їм: вивчайте закони тих психічних явищ, якими ви хочете управляти, і поступайте з цими законами і тими обставинами, в яких ви хочете їх прикласти» (Ушинский К. Д., 1987).

У процесі засвоєння знань важливу роль відіграє аналітико-синтетична діяльність, а також такі розумові операції, як узагальнення, абстрагування і конкретизація. Зокрема, аналіз нерозривно пов'язаний із синтезом – практичним або уявним поєднанням частин або властивостей об'єкта, що вивчається, у єдине ціле.

Учені-дослідники Н. Менчинська та Д. Богоявленський, аналізуючи загальні закономірності аналітико-синтетичної діяльності учнів, довели, що на початковому етапі навчання аналіз зазвичай не супроводжує синтез, бо є неповним та поверхневим (Богоявленский Д. Н., & Менчинская Н. А., 1960; Менчинская Н. А., 1970). Унаслідок цього й узагальнення буде неповноцінним, заснованим на неістотних, випадкових ознаках. У міру ускладнення рівнів навчання спостерігається й підвищення рівня аналітико-синтетичної діяльності учнів. Поступово аналіз розвивається від наочно-дієвого, наочно-образного до словесно-логічного, завдяки цьому і синтез стає повнішим і багатобічним. Розвитку аналітико-синтетичної діяльності сприяє ознайомлення учнів з прийомами аналізу або синтезу.

Уявне виділення й об'єднання загальних істотних сторін предметів або явищ називають узагальненням. Правильні узагальнення в процесі навчання утворюються на основі аналізу конкретних фактів – будуються індуктивно. Критерієм рівня оволодіння учнями певним матеріалом є так зване перенесення засвоєних операцій, тобто використання їх у нових умовах.

Дидактика і психологія приділяють велику увагу проблемі перенесення, частинним випадком якого є застосування знань. У явищі перенесення необхідно розрізняти таке: особливості виконання (як відтворюються засвоєні знання, вміння і навички); умови, які створюються особливостями самого завдання на перенесення; умови перенесення, які залежать від характеру навчання, яке передуює перенесенню); особистісний чинник (вплив інтересу, індивідуальних відмінностей тощо) (Крутецкий В. А., 1972).

Узагальнення тісно пов'язане з абстрагуванням – розумовою операцією, що полягає у виключенні з об'єктів пізнання одних його властивостей і виділення інших, які уможливають проникнути в сутність предметів чи явищ, що вивчаються (Дудка Т., & Бондарина Л., 2014; Чумак М., 2019).

Близькою до абстракції є розумова операція, яка має назву «конкретизація». За допомогою конкретизації розкривається зміст наукових абстракцій, які відображають окремі сторони конкретних фізичних об'єктів у

відокремленні від інших їх сторін і властивостей. При абстрагуванні об'єкти втрачають свою цілісність; пізнання ж лише тоді істинне, коли воно конкретне, коли воно розкриває певні об'єкти реальної дійсності в цілісній єдності їх сторін. Продуктивність опанування знань досягається лише в тому випадку, коли абстрактні поняття отримують конкретизацію крізь призму низки фактів.

Перехід мислення від абстрактного до конкретного виявляється не менш важким, аніж рух думки від конкретного до абстрактного. Такі труднощі певною мірою посилюються тим, що джерелом формування знань учнів може бути не лише конкретно-чуттєве сприйняття, але і виражені у словах поняття, що мають відносно відволікаючий зміст. Наочний досвід у процесі навчання не завжди є первинним, інколи він може відігравати й допоміжну роль.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Урахування наявного історичного досвіду навчання потребує його системного аналізу та збагачення новими теоретико-методологічними підходами, здатними переформатувати наявну освітню реальність у високопродуктивний навчальний процес. Перспективним напрямом сучасних дослідницьких пошуків повинні послугувати персоніфіковані розвідки, які розкривають усю глибинність галузевого розвитку під впливом особистісних ініціатив та зовнішніх імпульсів міжгалузевого співробітництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аристова, Л.П. (1968). Активность учения школьника. Москва : Просвещение.
- Богоявленский, Д. Н. & Менчинская, Н. А. (1960). Психология учения. Психологическая наука в СССР. М. : Наука. Т. 2. 286–336.
- Данилов, М. & Есипов Б. (1963). Обучения школьников приемам самостоятельной работы. М. : Учпедгиз.
- Дудка, Т. & Бондарина, Л. (2014). Ступенева підготовка фахівців у розрізі вітчизняного та зарубіжного освітнього досвіду ХХ – початку ХХІ століть. Обрії: науково-педагогічний журнал, Івано-Франківськ : РВВ ОІППО, 2 (39), 8–11.
- Дудка, Т. Ю. (2017). Просвітницький туризм як історико-педагогічний феномен: [монографія]. Київ-Херсон : ФОП Гринь Д.С.
- Крутецкий, В.А. (1972). Основы педагогической психологии. Москва : Просвещение.
- Менчинская, Н. А. (1970). Обучение и развитие младших школьников. Москва : Педагогика.
- Ушинский, К.Д. (1987). Собрание сочинений. Киев : Высшая школа. Т.8.
- Чумак, М. (2019). Внесок українських педагогів-фізиків у розвиток вітчизняної освіти та науки (перше двадцятиріччя ХХ століття). Освітній дискурс: збірник наукових праць. Київ: Видавництво «Гілея», 15 (7–8), 66–75.

REFERENCES

- Aristova, L.P. (1968). Aktivnost ucheniya shkolnika. Moskva : Prosveschenie.
- Bogoyavlenskiy, D.N. & Menchinskaya, N. A. (1960). Psihologiya ucheniya. Psihologicheskaya nauka v SSSR. M. : Nauka, 2, 286–336.
- Danilov, M. & Esipov B. (1963). Obucheniya shkolnikov priemam samostoyatelnoy raboty. M. : Uchpedgiz.
- Dudka, T. & Bondaryna, L. (2014). Stupeneva pidhotovka fakhivtsiv u rozrizi vitchyznianoho ta zarubizhnoho osvitnoho dosvidu KhKh – pochatku KhKhI stolit. Obrii: naukovopedagogichniy zhurnal, Ivano-Frankivsk : RVV OIPPO, 2 (39), 8–11.
- Dudka, T. Yu. (2017). Prosvitnytskyi turizm yak istoryko-pedahohichniy fenomen: [monohrafiia]. Kyiv-Kherson : FOP Hryn D.S.
- Krutetskiy, V.A. (1972). Osnovy pedagogicheskoy psihologii. Moskva : Prosveschenie.
- Menchinskaya, N.A. (1970). Obuchenie i razvitie mladshih shkolnikov. M. : Pedagogika.
- Ushinskiy, K.D. (1987). Sbranie sochineniy. Kiev : Vysshaya shkola, 8, 55.
- Chumak, M. (2019). Vnesok ukrainskykh pedahohiv-fizykv u rozvytok vitchyznianoi osvity ta nauky (pershe dvadtsiatyrichchia XX stolittia), Osvitniy dyskurs: zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: Vydavnytstvo «Hileia», 15 (7–8), 66–75.

Статтю подано до редколегії 27.01.2020 р.
Рекомендовано до друку 12.02.2020 р.

Розділ III. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР РЕГІОНУ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

doi: 10.15330/msuc.2020.22.82-87

Зоряна Ленів,

кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри логопедії та логопсихології,
Національний педагогічний університет
імені Михайла Драгоманова
(м. Київ, Україна)

Zoriana Leniv,

PhD (Special Education), Associate Professor, Senior
Lecturer at the Department Speech Therapy and Speech
Psychology
Mykhailo Dragomanov National Pedagogical University
(Kyiv, Ukraine)
lzoryana@ukr.net
ORCID 0000-0002-0611-9841

УДК 376.3-056.853(075.3).051:746.341

ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ВИШИВАНКИ

Анотація. У статті розглянуто основні аспекти застосування вишивки в інклюзивному навчанні дітей із особливими освітніми потребами: 1) культурно-просвітницький; 2) професійно-реабілітаційний; 3) терапевтично-навчальний. Докладно розкрито третій аспект, який реалізується через вивчення українських вишиванок: видів орнаментів, технік вишивання, кольорів, символів, регіональних особливостей, тощо. Основну увагу акцентовано на практичному використанні вишиванок з метою формування передумов до розвитку писемного мовлення молодших школярів із особливими освітніми потребами у Новій українській школі. В основу міждисциплінарного дослідження покладено передові досягнення закордонної та вітчизняної науки та практики в царині інклюзії, а також логопедії на основі нейропсихологічного підходу до розуміння функціонування писемного мовлення. У фрагментах із авторської методичної системи представлено ігрові прийоми, завдання, вправи для розвитку вищих психічних процесів, графо-моторних навичок, оптико-просторової орієнтації, компонентів мовленнєвої системи: фонетико-фонематичних процесів, лексики-граматичної будови та зв'язного мовлення, які можна інтегрувати як у систему корекційно-розвиткових занять логопеда, так і в роботу вчителя та асистента вчителя на уроках в інклюзивному класі.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, інклюзивне навчання, Нова українська школа, вишиванка, розвиток мовлення.

PRACTICAL IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE APPROACHES TO DEVELOPMENT OF SPEECH OF CHILDREN WITH SEN IN CONDITIONS OF INCLUSION BY UKRAINIAN EMBROIDERY (VYSHIVANKA)

Abstract. In this article the main aspects of embroidery in inclusive education of children with special educational needs (SEN) are considered: 1) cultural and educational; 2) professional rehabilitational; 3) therapeutic educational. It is disclosed in details the third aspect which is implemented through studying Ukrainian embroideries (vyshivanka): types of ornaments, embroidery techniques, colors, symbols, regional features, etc. The main attention is focused on practical use of embroideries for the purpose of formation of prerequisites to the development of a written language of younger schoolchildren with special educational needs in the New Ukrainian school. Now there is a reevaluation of values, overcoming the settled stereotypes, medical, defectological rudiments on the education of people with special educational needs, including children, which becomes the basis of a new legal, scientific and methodological, organizational and substantive support for their education. However, if the normative-legal component of this process is currently sufficiently developed in Ukraine, the scientific-methodical and organizational-substantive components still require significant theoretical-experimental research and practical development, that determine the relevance of finding innovative ways of practical implementation of inclusive education. As a result of the analysis of scientific works of scientists it was found that among the main principles of development of national education is the definition of directions and means of its transformation into the social elevator of a world sample. Awareness of importance of realization the outlined bases in practice stimulates the development of new non-standard approaches to development of children with SEN in terms of inclusion, including the formation of speech

by samples of Ukrainian embroideries, which allows to combine this process with national-patriotic education. Therefore, the interdisciplinary research is based on the advanced achievements of foreign and domestic science and practice in the field of inclusion, as well as logopedics based on a neuropsychological approach to understand the functioning of written language. In fragments from an author's methodical system game techniques, tasks, exercises for development of the highest mental processes, grapho-motor skills, optical-spatial orientation, components of a speech system are presented. Phonetic-phonemic processes, lexical-grammatical structure and coherent speech can be integrated both into the system of correctional-developmental classes of a speech therapist and into the work of a teacher and a teacher's assistant at the lessons within inclusive classroom. The prospects of a research consist of development and application of elements of the methodology in high school, and also its approbation at the Ukrainian schools of diaspora for the purpose of studying the native language.

Keywords: children with special educational needs, inclusive education, New ukrainian school, embroidered (vyshivanka), speech development.

ВСТУП

Постановка проблеми. Упродовж незалежності України освіта дітей із особливими освітніми потребами (ООП) зазнала істотних трансформаційних змін (від спеціальної освіти до інклюзивної, від інституалізації до інклюзії), що пов'язані з визначенням нової ідеологічної суспільно-освітньої парадигми, яка ґрунтується на засадах людиноцентризму (Кремень В., 2009).

Магістральним напрямом розвитку сучасної української освіти окреслено рівний доступ до якісної освіти всіх громадян, у тому числі й осіб із особливими потребами. Нині в освіті триває динамічний процес кардинальних змін у методологічних, змістовних, технологічних та управлінських складниках її інноваційного розвитку. Відбувається переоцінка цінностей, додання усталених стереотипів, медичних, дефектологічних рудиментів щодо освіти осіб з особливими потребами, зокрема дітей, що стає підґрунтям нового нормативно-правового, науково-методичного, організаційно-змістового забезпечення їхнього навчання (Колупаєва А., Таранченко О., Данілавічюте Е., 2014, с. 311)

Однак, якщо нормативно-правовий складник цього процесу на цей час є розробленим в Україні достатньо, то науково-методичний та організаційно-змістовний ще потребує істотних теоретико-експериментальних досліджень і практичних розробок, що й зумовлює актуальність пошуку інноваційних підходів до практичної реалізації інклюзивного навчання.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблеми становлення та реалізації інклюзивного навчання приділяється підвищена увага закордонних і вітчизняних фахівців, адже інклюзивні процеси є пріоритетними сьогодні в цілому світі. У наше суспільство та освітянські кола більш глибоко питання інклюзії інтегрувались із часу започаткування Українсько-канадського проекту «Інклюзивна освіта дітей з особливими потребами в Україні» (2008-2013 рр.).

Закордонні науковці, які займалися розробкою базису інклюзивного навчання на міжнародному рівні, а також згодом реалізовували проект в Україні (Deppeler J., Loreman T., Sharma U. (2005), Andrews J., Lupart J. (2000), Crocker Ch., McGhie-Richmond D. (2016,)), та вітчизняні вчені (Колупаєва А., Ленів З., Литовченко С., Мазін Д., Найда Ю., Софій Н., Петришин. Р., Таранченко О. (2000-2020 рр.) та ін.) зазначають, що серед основних засад розвитку освіти є визначення напрямів і засобів перетворення її в соціальний ліфт світового взірця, зокрема:

- модернізація системи навчання дітей із ООП через упровадження інноваційних технологій для забезпечення максимально можливого особистісного їх розвитку відповідно до їхніх потреб і здібностей та інтеграції в соціум на основі самоактуалізації;
- поширення підтримуючого навчання як концептуального підходу, що має місце в умовах запровадження парадигми особистісно орієнтованого та компетентнісного навчання й реалізується в процесі застосування новітніх технологій викладання та супроводу в навчанні, орієнтованих на індивідуалізацію та потреби дітей (Loreman T., & McGhie-Richmond D., & Kolupayeva A., & Taranchenko O., Mazin D., & Crocker C., & Petryshyn, R., 2016, p. 31-32).

Ідея інклюзії, закладена в Концепції нової української школи (Рішення колегії МОН України №10 від 27.10.2016 року «Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи», 2016, с.14), звучить так: «кожна дитина – неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями. Місія нової української школи – допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками».

Відтак, педагоги повинні сприяти забезпеченню гармонійного особистісного розвитку, талантів, здібностей, можливостей усіх здобувачів освіти, зокрема й учнів із ООП. Найкраще можливості розвитку особистості проявляються під час творчої діяльності.

Усвідомлення важливості реалізації окреслених засад на практиці стимулює до розробки новітніх нестандартних підходів до розвитку дітей із ООП в умовах інклюзії, зокрема й формування мовлення засобами українських вишиванок, що дає можливість поєднувати цей процес із національно-патріотичним вихованням.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ – демонстрація інноваційних практичних прикладів застосування вишиванок з метою розвитку мовлення дітей із ООП в умовах інклюзивного навчання.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення мети використано методи аналізу та синтезу, абстрагування, ідеї інтенсивного впровадження інновацій в освітню галузь і концептуальних положень інклюзії як суспільного процесу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Унаслідок аналізу психолого-педагогічної наукової та методичної літератури з проблеми дослідження основними аспектами застосування вишиванки в інклюзивному навчанні дітей із ООП визначаємо: культурно-просвітницький; професійно-реабілітаційний; терапевтично-навчальний.

Розглянемо докладно практичне втілення навчального складника третього аспекту, який реалізується через вивчення українських вишиванок: видів орнаментів, технік вишивання, кольорів, символів, регіональних особливостей.

Загальновідомо, що, окрім логопеда, який займається розвитком мовленнєвої діяльності дітей із ООП на корекційно-розвиткових заняттях, також у педагогічному партнерстві вчитель разом із асистентом учителя формують на уроках української мови (у тому числі інтегрованих) передумови до навчання грамоти в дітей, тобто базові компетентності, які лежать в основі навчання читання і письма за класичною структурою, яка ґрунтується на розумінні взаємозв'язків механізмів писемного мовлення.

Формування грамотності в дітей із дисграфією (порушеннями письма) через удосконалення основних його механізмів розглядається за структурою, що передбачає розвиток: загальнофункційних механізмів мовленнєвої діяльності; операційних компонентів мислення; специфічних мовленнєвих механізмів; усномовленнєвих передумов (Чередніченко Н. В., & Тенцер Л. В., 2019, с. 317).

Останнім часом інноваційні підходи до формування писемного мовлення в дітей із ООП тягнуть до нейропсихологічних аспектів, згідно з якими робота над формуванням мовлення здійснюється з урахуванням: нейродинаміки, кінестетично-кінетичного чинника, фонематичних процесів, обробки зорової інформації, просторових уявлень, процесів програмування, регуляції та контролю дій.

Відтак авторська методична система «Вироблення навичок правильного писемного мовлення з використанням української вишивки» ввібрала в себе класичні та інноваційні підходи до розвитку мовленнєвої діяльності дітей і структурована на такими блоками, що передбачають вправи та ігри з вишиванками, які допомагають розвивати дітям в інклюзивних умовах:

1. Вищі психічні функції (сприймання, увага, мислення, пам'ять, уява).
2. Компоненти мовленнєвої системи: фонетико-фонематичні процеси, лексику, граматику, зв'язне мовлення.
3. Оптико-просторові навички (упізнавання та виділення елементів букв і букв, орієнтація на сторінці зошита, загальна координація та координація рук і очей, тощо).
4. Графо-моторні навички (дрібна моторика, готовність кисті руки та пальців до письма).

Дві крайні позиції становлять основу розвитку суцесивно-симультанних синтезів і цілеспрямованого гнозо-праксісу, що є порушеними в дітей із ООП.

Фрагменти методики відображено у вигляді ідей для інтегрованого уроку (зокрема, з предмета «Я досліджую світ») в інклюзивному класі на тему: «Вишиваний рушник – оберіг України». На такому уроці можна не тільки поєднувати знання з рідної мови, народознавства, математики, естетики та художньої творчості з національно-патріотичним вихованням, але й розвивати мовленнєво-комунікативні компетенції: усі компоненти усного мовлення, передумови до навчання грамоти в дітей із ООП, письмо та спілкування.

1. З метою розвитку вищих психічних функцій спершу демонструємо та розглядаємо разом з дітьми різноманітні рушники та звертаємо увагу на те, що вони дуже різні, паралельно закріплюємо назви фігур: ромб, коло, квадрат, трикутник. А також показуємо на рушниках, як виглядає зиг'заг, гачок, гілочка, дерево, грабельки, драбинка, пташка, людина. Разом з дітьми з'ясовуємо, на що подібні ці орнаменти, дискутуємо, чому в народі придумали такі назви (бо вони подібні на знаряддя праці, предмети побуту або ж на живих істот). Таким чином ми формуємо в дітей усвідомлення номінативної функції мови та мовлення, розвиваємо уяву, абстрактне мислення, зорове сприймання, уважність, уміння порівнювати, співставляти, аналізувати орнаменти, знаходити серед різних символів потрібний.

Для розвитку довільної зорової уваги корисно за допомогою палички, олівчика, а згодом тільки поглядом стежити за неперервними лініями на вишиванці (наприклад, тільки за парканчиком, вишитим червоним хрестиком). Також доцільно виокремлювати та називати орнаменти одного кольору (наприклад, листочки і стебла зелені, квіти і ромби червоні, грабельки і парканчик чорні).

З метою розвитку зорової пам'яті краще спершу розглянути рушник, уважно вивчити орнаменти, а потім його згорнути. Після цього запропонувати дитині пригадати, які вона бачила на рушнику кольори, форми, зображення, чи, може, й букви. Дієвими є класичні завдання: «Знайди пару» (дібрати малюнки, на яких зображені рушники з однаковими візерунками), «Склади ціле з частин» (знайти дві частини одного паперового рушника та скласти в єдиний) тощо.

Задля більшого зацікавлення дітей і розвитку когнітивних процесів доцільно в структуру уроку вносити вкраплення з цікавих фактів, таких як: український народ придумав понад 200 технік вишивання (це унікальне явище); першим, хто наважився поєднати вишиту сорочку з європейським одягом був Іван Франко; святкувати День вишиванки щороку в третій четвер травня запропонували студенти Чернівецького національного університету 2006 року, з того часу всі українці у цей день одягаються у вишивані сорочки й організують свята і флеш-моби. Навіть, якщо діти не зможуть запам'ятовувати (і це не є основне), у них формується одна із засадничих складників гуманістичних принципів Концепції НУШ – «радість пізнання».

2. З метою розвитку компонентів мовленнєвої системи, зокрема збагачення лексико-граматичної будови, вводимо такі нові слова: орнамент, візерунок, мережка, канва, кутасики, гаптування. Якщо діти не одразу ж запам'ятовують і відтворюють їх – це нормально, адже основне завдання ввести слова в імпресивне мовлення (пасивний словник) дітей, а згодом – в експресивне (активний словник).

Необхідно, насамперед, пояснити й продемонструвати дітям, що в слові «вишиванка» наголос може ставитись на двох складах: вишИванка і вишивАнка, а відповідно – вишИваний, вишивАний рушник, вишИвана, вишивАна сорочка.

Для розвитку словотворення та формування граматичних еталонів мовлення описуємо: розміри рушника (наприклад, довгий, короткий, широкий, вузький і відповідно – довший, коротший, ширший, вузчий); техніки вишивання, або види швів: хрестиком, гладдю, низинкою, ланцюжком (доцільно продемонструвати дітям, як ці шви виглядають і чим відрізняються); кольори та їх відтінки (наприклад, рожевий, помаранчевий, салатовий, фіолетовий); назви тканин, з яких може бути пошитий рушник (з льону – лляний, з бавовни – бавовняний, з шерсті – шерстяний, з шовку – шовковий).

Також поступово знайомимо дітей із назвами, що позначають види орнаментів, зображених на вишиванках: геометричні (фігури), символічні (тризуб, герб, емблема), фітоморфні (квіти, рослини), зооморфні (пташки, тварини), антропоморфні (люди) та комбіновані. Наголошуємо, що регіонам України (Буковина, Поділля, Гуцульщина, Слобожанщина) притаманні різні орнаменти та техніки вшиття. Для цього можна використати карту України і вчитися пізнавати, з якого регіону той чи інший вишитий рушник (насамперед, потрібно продемонструвати приклади орнаментів рідного краю).

Варто зауважити, що основні поняття та лексичний матеріал добираються відповідно до програм і вікових можливостей та потреб дітей, які зазначені в індивідуальній програмі розвитку (Leniv Z., 2015, p. 119).

У процесі роботи над граматикую спершу вчимо будувати словосполучення, а потім прості та складні речення: «Цей рушник із рослинним орнаментом довший, ніж маленький рушничок з ромбами і зиг'зами», «У мене в руках рушник з гуцульським орнаментом, а в Оленки – з подільським».

3. З метою розвитку графо-моторних навичок (пальчикової моторики та підготовки кисті руки до письма) потрібно запропонувати дітям різні вправи для намотування-розмотування ниток, скручування, заплітання косичок, виготовлення помпонів, шнурування, а для розвитку кінестетичних відчуттів і сенсорики пропонуємо дітям помацати тканини, мереживо і нитки, звісно ж, в ігровій формі, а потім із заплученими очима відгадати, що це за предмети. Доцільно з цією метою застосовувати новітню технологію «Ниткографія» (виготовування з ниток фігур, образів, букв), а також вишивання на папері по нанесених попередньо дірочках. Більш старші діти для розвитку зорово-моторної координації можуть вчитися вишивати справжні рушнички. Такі види діяльності потребують дотримання техніки безпеки та злагодженої співпраці вчителя та асистента вчителя (Leniv Z., 2018, p. 58) чи асистента дитини.

4. З метою розвитку оптико-просторового гнозису, зокрема окоміру, орієнтації в просторі та понять «правий-лівий», під час дослідження рушника необхідно акцентувати увагу дітей на тому, що орнаменти розташовані з обох країв рушника (симетрично): з правого й з лівого, а також вишитий орнамент може бути ще й посередині. Для цього складаємо рушник вдвоє і демонструємо середину. Часто бічні краї рушника і середина бувають з'єднані елементами орнаменту (продемонструвати). Далі пропонуємо дітям індивідуальні завдання: розгорни рушник перед собою, ліворуч від нього поклади нитки, а праворуч – олівець, посередині постав зошит. Асистент учителя допомагає дітям із ООП впоратись із цим завданням, ставить навідні запитання (що розташоване ліворуч від рушника, а що праворуч? на чому лежить рушник? що є посередині рушника?). Із часом ці вправи можуть поступово ускладнюватися більшою кількістю інструкцій, що розвиває в дітей моторне планування та залучає зоровий, слуховий та руховий аналізатори, забезпечує їх синхронізацію.

Доцільно для тренування гнозо-праксису виконувати з дітьми завдання по типу проби Озерецького «Кулак. Долоня. Ребро», але адаптувавши до теми (наприклад: «Голка. Катушка. Тканина», «Хатка. Квітка. Парканчик»), а також корисно буде спільно з дітьми шукати на вишиванці елементи орнаменту, подібні на букви чи частини букв. Для цього спершу показуємо, які ж елементи схожі на букви. Наприклад: гачки – на букву Г, хрести – на Х, півкола – на С, драбинки – на Н, зиг'заги – на П, парканчики – на Н. Є багато геометричних орнаментів, у яких діти зможуть упізнати букви Л, А, Ї, О, Т, Ш та інші.

Якщо діти вже добре вивчили букви і їх позначення (графемі), на цьому матеріалі можна пропонувати різноманітні завдання: написати букви, які побачив на рушнику, написати тим кольором олівця, яким вони вишиті. Звісно, діти із ООП спершу відчуватимуть труднощі з упізнаванням і розрізненням букв. Тому на початковому етапі необхідно вчитися виокремлювати прості елементи з вишиванок: палички, похилі риски, далі – заокруглені елементи та більш складні фігури: листочки, пелюстки. Знайдений разом з дитиною елемент необхідно «перенести» на аркуш паперу, тобто навчитися його малювати, а згодом писати. Така ігрова форма навчання грамоти захоплює дитину, стимулює її бажання вчитись і мислити нестандартно.

Звичайно, що всі ці дії необхідно супроводжувати мовленням і демонструвати власним прикладом: спочатку знаходить, показує і малює вчитель або асистент, а потім – дитина. Дописувати до кінця рядка елементи букв чи букви в зошиті дитина може вдома з батьками. Доречні будуть завдання на асоціативне вивчення елементів букв і літер: знаходження заданої букви; знаходження елементів серед подібних; співвіднесення фігур і елементів

за кольором; знаходження і лічбу фігур в орнаменті рушника; визначення подібних і відмінних елементів фігур (із паралельним закріпленням і тренуванням понять «вправо-вліво»); добирання орнаментів за подібністю до геометричних фігур або до листочків, квітів, тварин, знарядь праці, людей; накладання на орнаменти геометричних фігур відповідного розміру, форми та кольору; групування схожих орнаментів та їхніх елементів; знаходження на рушнику заданої букви та лічба (скільки разів зустрічається задана буква); визначення, зі скількох елементів складається фігура, подібна на букву; вирізання з кольорового паперу фрагментів орнаментів, елементів фігур, які знайшли на рушнику, та складання з них нових орнаментів, фігур, а згодом – букв; розв'язування рівнянь із закресленням знака дорівнює «=», там, де сума елементів букв має зайвий елемент, або де не вистачає елемента; розв'язування задач по типу: один елемент орнаменту плюс другий елемент орнаменту, яка дорівнює буква, або одна буква, знайдена на вишиванці, плюс друга буква (може бути запропонована дитиною), який дорівнює склад; знаходження елементів для букви серед усього орнаменту, а якщо відразу не вдається, то спершу серед виокремлених частин орнаменту; диктант орнаментів, а потім букв (за аналогією з графічним диктантом Б. Ельконіна), тощо.

Ігри та вправи з вишиваним рушником творчий педагог може придумати з огляду на поставлені завдання. Окремі з цих завдань можна виконувати в підгрупах. При чому в підгрупі, де перебуває дитина з ООП, не обов'язково буде присутність асистента вчителя, тому що виконувати такі завдання дитині зможуть допомагати, за необхідності, інші діти (технологія парного навчання) (Deppeler J., & Loreman T., & Sharma U., 2005, p. 122). Однак педагогам необхідно контролювати такий цікавий творчий навчальний процес, а для цього знадобиться педагогічна майстерність і креативність.

Таким чином, сучасні педагоги НУШ мають широкі можливості для імплементації цікавих розвивальних ігор з українськими вишиванками, застосування візуалізації за допомогою технічних засобів навчання (Sheremet, M., & Leniv, Z., & Loboda, V., & Maksymchuk, B., 2019, pp. 283-284), а основне – дотримуватися засадничих принципів педагогічної науки та практики, етапів методики та технологій інклюзивного навчання.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Результати науково-практичних розвідок у царині інклюзивної освіти демонструють гостру потребу в розробці інноваційних практичних підходів до роботи з дітьми з ООП, які б органічно вплітались у засадничі концепти НУШ, національно-патріотичного виховання та виконували одне з основних завдань освіти – людино-, дитиноцентрована стратегія.

Представлена методика не вичерпує всіх аспектів проблеми навчання писемного мовлення дітей із особливими освітніми потребами в умовах інклюзії. Залишаються відкритими питання застосування елементів методики при різних особливостях розвитку, а особливо з дітьми зі складними порушеннями розвитку. Відтак методика потребує доповнень і апробації на широкій вибірці дітей із ООП. У цьому й убачаємо перспективність напрямку науково-практичного пошуку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Кремень, В. Г. (2008). Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ : Педагогічна думка.
- Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. Рішення колегії МОН України №10 від 27.10.2016 року.
URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- Чередніченко, Н. В., Тенцер, Л. В. (2019). Зміст та організація логопедичної роботи з подолання дисграфії у молодших школярів в умовах корекційного та інклюзивного навчання. Актуальні питання корекційної освіти, 13, Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 312-324.
- Andrews, J., Lupart, J. (2000). *The inclusive classroom: Educating exceptional children.*(2ed). Ontario: Nelson.
- Deppeler, J., Loreman, T., & Sharma, U. (2005). Reconceptualising specialist support services in inclusive classrooms. *Australasian Journal of Special Education*, 29 (2), 117-127.
- Kolupayeva, A., Taranchenko, O., Danilavichute, E. (2014), *Special Education Today in Ukraine*, in Anthony F. Rotatori, Jeffrey P. Bakken, Sandra Burkhardt, Festus E. Obiakor, Umesh Sharma (ed.) *Special Education International Perspectives: Practices Across the Globe. Advances in Special Education*, 28, Emerald Group Publishing Limited, 311-351.
- Leniv, Z. (2018) Current approaches to teacher assistants training for working in inclusive educational space. *Nowoczesna Edukacja: Filozofia, Innowacja, Doświadczenie*, 1(9), 55-61.
- Leniv, Z. (2015) Modifikation and Adaptation of Curriculum as an Integral Component Of Successful Inklusion. Within the sphere of inclusions issues. Polish and Ukrainian scientific experience exchange. Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Siedlce, 115-124.
- Loreman, T., McGhie-Richmond, D., Kolupayeva, A., Taranchenko, O., Mazin, D., Crocker, C., & Petyshyn, R. (2016). A Canada-Ukraine collaborative initiative for introducing inclusive education for children with disabilities in Ukraine: participant perspectives. *School Effectiveness and School Improvement*, 27(1), 24-44. DOI: 10.1080/09243453.2015.1018912.
- Sheremet, M., Leniv, Z., Loboda, V., & Maksymchuk, B. (2019). The development level of SMART information criterion for specialists' readiness for inclusion implementation in education. *Information Technologies and Learning Tools*, 72 (4), 273–285. Retrieved from: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2561?fbclid=IwAR1a3P5QjV792Ig3svDURB9TnMUNqauuVsPxq8pSm9NOeMD2khfPOaqasw>

REFERENCES

- Kremen, V. H. (2009). *Filosofia ludynocentryzmu v stratehiiah osvithnioho prostoru Kyiv* : Pedahohichna dumka.
- Nova ukrainska shkola: konceptualni zasady reformuvannya serednioi shkoly. Rishennia koleгии MON Ukrainy №10 vid 27.10.2016 roku. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

- Cherednichenko, N. V., Tencer, L. V. (2019). Zmist ta orhanizaciia logopedychnoi roboty z podolannia dysgrafii u molodshyh shkolariv v umovah korekciinoho ta inkluzyvnoho navchannia. Aktyalni pytannia korekciinoi osvity, 13, Kam'ianecj-Podiljskiji: Medobory-2006, 312-324.
- Andrews, J., Lupart, J. (2000). The inclusive classroom: Educating exceptional children.(2ed). Ontario: Nelson.
- Deppeler, J., Loreman, T., & Sharma, U. (2005). Reconceptualising specialist support services in inclusive classrooms. Australasian Journal of Special Education, 29 (2), 117-127.
- Kolupayeva, A., Taranchenko, O., Danilavichute, E. (2014), Special Education Today in Ukraine, in Anthony F. Rotatori, Jeffrey P. Bakken, Sandra Burkhardt, Festus E. Obiakor, Umesh Sharma (ed.) Special Education International Perspectives: Practices Across the Globe. Advances in Special Education, 28, Emerald Group Publishing Limited, 311-351.
- Leniv, Z. (2018) Current approaches to teacher assistants training for working in inclusive educational space. Nowoczesna Edukacja: Filozofia, Innowacja, Doświadczenie, 1(9), 55-61.
- Leniv, Z. (2015) Modifikation and Adaptation of Curriculum as an Integral Component Of Successful Inklusion. Within the sphere of inclusions issues. Polish and Ukrainian scientific experience exchange. Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Siedlce, 115-124.
- Loreman, T., McGhie-Richmond, D., Kolupayeva, A., Taranchenko, O., Mazin, D., Crocker, C., & Petryshyn, R. (2016). A Canada-Ukraine collaborative initiative for introducing inclusive education for children with disabilities in Ukraine: participant perspectives. School Effectiveness and School Improvement, 27(1), 24-44. DOI: 10.1080/09243453.2015.1018912.
- Sheremet, M., Leniv, Z., Loboda, V., & Maksymchuk, B. (2019). The development level of SMART information criterion for specialists' readiness for inclusion implementation in education. Information Technologies and Learning Tools, 72 (4), 273-285. Retrieved from: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2561?fbclid=IwAR1a3P5QjIV792lg3svDURB9TnMUNqauuVsPXq8pSm9NOeMD2khfPOaqasw>

Статтю подано до редколегії 09.04.2020 р.
Рекомендовано до друку 30.04.2020 р.

Андрій Королько,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
і методики викладання історії
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Andrii Korolko,

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
andrii.korolko@pnu.edu.ua
ORCID ID 0000-0001-7435-5806

Любов Прокопів,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
педагогіки та освітнього менеджменту
імені Богдана Ступарика,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Liubov Prokopiv,

PhD in Education, Associate Professor of the Department
of Pedagogy and Educational Management after Bohdan
Stuparyk
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
liubov.prokopiv@pnu.edu.ua
ORCID ID 0000-0001-8661-510X
Researcher ID E-2262-2019

Вікторія Кречко,

магістрантка,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Viktorija Krecko,

Undergraduate of Vasyl Stefanyk
Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
kreckoviktorija643@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-2855-2694

УДК 378.146 : 371.3 :374.31

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ В СУЧАСНОМУ ІННОВАЦІЙНОМУ ОСВІТЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ МУЗЕЇВ МІСТА КОЛОМІЇ)

Анотація. У статті висвітлено особливості використання музейної педагогіки в контексті компетентнісного підходу (на прикладі музеїв м. Коломиї). Аргументовано, що музей виступає для особистості відкритим освітнім простором, територією, де не лише цікаво, а й повчально. Залучення до освітнього простору засобів музейної педагогіки сприяє вихованню свідомих громадян та патріотів своєї держави, ініціативних та вмотивованих людей, які в майбутньому сприятимуть збереженню власної національної ідентичності. У цьому контексті проблема є актуальною для дослідження. Мета публікації – з'ясувати специфіку компетентнісних підходів до впровадження музейної педагогіки в сучасному інноваційному освітньому просторі України (на прикладі музеїв міста Коломиї).

У дослідженні використано як теоретичні методи, фокусовані інтерв'ю, так методи педагогічної реконструкції, оцінки сильних та слабких сторін роботи. Отримані результати підтвердили результативність обраних шляхів впровадження педагогіки партнерства в Карпатському освітньому просторі.

Ключові слова: музей, музейна педагогіка, інноваційні технології навчання і виховання у ЗВО, проект, інтерактивні технології.

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF MUSEUM PEDAGOGY IN THE MODERN INNOVATIVE EDUCATIONAL SPACE OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF MUSEUMS OF KOLOMYIA)

Abstract. The article presents the results of the study aimed at identifying the features and basic approaches to the introduction of museum pedagogy on the example of museums in Kolomyia. Using the competency-based approach, the authors specify the main approaches to the formation of museum pedagogy as an effective tool for preserving the Ukrainian material and spiritual heritage, including entrepreneurship. The study identified the effective aspects of the introduction of museum pedagogy in the Carpathian educational space based on awareness and cooperation that reflect the multifunctionality of all structures of influence and ensure the effectiveness of the educational space in general.

The study used theoretical methods, focused interviews as well as methods of pedagogical reconstruction, assessment of strengths and weaknesses of the work. Museum pedagogy promotes the implementation of patriotic, aesthetic, legal and moral education, which are provided by the Concept of the New Ukrainian School.

The obtained results of the research confirmed the effectiveness of the chosen ways of introduction of museum pedagogy in the Carpathian educational space. This allowed to significantly increase the levels of its manifestation, namely to replace traditional learning with individual, to use innovative and non-traditional learning technologies; implement competency-based, differentiated, personality-oriented, individual approaches, innovative learning technologies; plan subject-to-subject ways to get feedback; to promote universal human values.

Keywords: museum, museum pedagogy, innovative technologies of teaching and education in IHE, project, interactive technologies.

ВСТУП

Постановка проблеми. У реаліях сьогодення сучасна українська освіта перебуває в стані активного реформування, переорієнтації, впровадження новітніх освітніх технологій, які сприятимуть вихованню творчої, всебічно розвинутої особистості, яка наділена компетентностями (обізнаність, досвід. – авт.), якими можна сміливо оперувати в життєвих ситуаціях. Таким прагне виховати особистість сучасний освітній простір.

Новітні документи (Закон України «Про освіту», Концепція НУШ та ін.) наголошують, що сучасний випускник не тільки всебічна особистість, а й патріот своєї Батьківщини, свідомий громадянин своєї країни, який розуміє власну значущість в середовищі, де зростає (Закон України «Про освіту», 2017, с. 12).

Аналіз наукових досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях М. Арсака, Т. Вайнберг, Л. Кречковського І. Самсакова та ін. докладно розкрито проблеми музейної педагогіки. М. Арсак є автором окремих невеликих статей про діяльність музеїв міста Коломиї, зокрема музею історії, у яких доступно висвітлює найважливіші аспекти діяльності музею (Арсак М., 2005). Т. Вайнберг акцентує увагу на те, що музейна педагогіка не має обмежень, отже, може використовуватися в різних навчальних предметах (Вайнберг Т., 2014, с. 2–7), І. Самсакова сфокусувала увагу на використанні в освітньому процесі засобів музейної педагогіки (Самсакова І., 2015, с. 119–123).

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ – з'ясувати специфіку компетентнісних підходів до впровадження музейної педагогіки в сучасному інноваційному освітньому просторі України (на прикладі музеїв міста Коломиї).

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У роботі використано теоретичні методи, фокусовані інтерв'ю, методи педагогічної реконструкції, оцінки сильних та слабких сторін роботи, аналіз періодики австрійської доби архіву Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського (далі – НМНМГП імені Й. Кобринського) та ін.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ключовою метою реалізації освіти на сьогодні виступає те, щоб молоде покоління черпало соціальний досвід організації педагогічної праці. А це стане можливим тоді, коли ми виховуватимемо юнацтво з використанням надбань культури попередніх поколінь, яке має в собі певну систему цінностей. Покликання музеїв як культурних

інституцій сприяє тому, щоб зберігати та досліджувати минувшину, а пріоритетним у цьому буде залучення до цього процесу дітей та юнацтва, бо саме засобами музейної педагогіки у вихованців формується національна свідомість (Самсакова І., 2015, с.120).

Музейна педагогіка – це така галузь діяльності, що покликана передавати культурний досвід і надбання наших предків, а відбувається це за допомогою організації освітнього процесу в музейній установі будь-якого профілю. Головне поняття музейної педагогіки – це музейна культура, яка характеризується підготовленістю учня до сприйняття інформації, а також шанобливе ставлення до історії людства (Шавалда Л., 2014, с. 53). Засоби музейної педагогіки мають на меті розкрити внутрішній світ людини, дати можливість їй побудувати духовні цінності та світосприйняття (Удовиченко І., 2017, с. 15). Особливістю музейної педагогіки є те, що вона не обмежує своє використання в навчальних предметах, тобто її можливо застосовувати як і в гуманітарних, так і в точних дисциплінах. Використовуючи музейну педагогіку в освітньому процесі, вчителів (викладачів) вдається залучити до нього всіх вихованців, що сприяє комунікації один між одним, допомагає комфортно відчувати себе в середовищі, яке є невимушеним та позитивним. Тут особистість має можливість ввійти в роль дослідника, що значно активізує освітній процес (Вайнберг Т., 2014, с. 4).

У світлі нових законів України та Концепції НУШ використання в освітньому процесі засобів музейної педагогіки сприяє реалізації компетентнісного підходу. Проведення занять у музеї допомагає кращому засвоєнню навчального матеріалу не тільки з суспільствознавчих предметів (історія, література тощо), а й приводить до світосприймання особистості (Яковенко Г., 2017, с. 178).

Проаналізуємо можливості музеїв Прикарпаття для реалізації основних компетентностей учня і студента. Музеї писанкової Коломиї (Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського, Музей писанкового розпису, Музей історії міста Коломиї) – «культурної столиці» Прикарпаття – виконують не тільки науково-пошукову діяльність, а ще й сприяють вихованню патріотично налаштованої, свідомої генерації молоді, що здійснюється на основі виховання засобами музейної педагогіки, до якої залучаються учні та студенти закладів професійної та вищої освіти.

Співробітники НМНМГП імені Й. Кобринського використовують у роботі різноманітні форми комунікації, пропонують інтерактивні програми та проекти, які відповідають вікові та вподобанням. Застосування інтеракції сприяє розвитку у відвідувачів комунікативних та пізнавальних навичок.

Кожна форма взаємодії, яку застосовують працівники НМНМГП імені Й. Кобринського, реалізує компетентнісний підхід (Ясінська О., 2017, с. 380). Інтерактивні програми допомагають згуртуванню молоді, у ході яких їх об'єднує спільна мета, а також зацікавленість у спільному процесі. По-друге, під час розробки програм та проектів урахуються вікові особливості, потреби та інтереси особистості. Під час проведення спільних проектів відбувається спілкування між собою, дискусії, що сприяє реалізації мовленнєвої компетенції.

Задля популяризації творів гуцульського мистецтва, а також ознайомлення із життєвим шляхом майстрів у музейній установі створена програма «Музей – школі», яка діє впродовж навчального року, є помічником для вчителя (викладача), який прагне зробити навчання яскравим та незабутнім, а також сприяти тому, щоб зростаюче покоління розуміло цінність народного мистецтва. Програмою проекту передбачено екскурсії, лекції та інтерактивні уроки, майстер-класи та вікторини. Щорічно музей організовує мистецькі заходи, які стосуються народних свят. Під час таких дій молоді з різних коломийських шкіл, ЗВО мають змогу ознайомитися не тільки з традиційністю цих свят, а й стати активними учасниками майстер-класів (Ясінська О., 2017, с. 380). Щороку на початку березня у НМНМГП імені Й. Кобринського відбуваються заходи, присвячені вшануванню Тараса Шевченка. До таких заходів долучається учнівська та студентська молоді, які знайомляться з мистецькою спадщиною Кобзаря. Молодь декламує вірші Т. Шевченка, ставить інсценізацію із життєвого шляху письменника, до цього процесу також залучаються і батьки. Це допомагає молоді проявити себе, розкрити свої раніше незнані таланти, а також виявляти ініціативу (Ясінська О., 2017, с. 380). У музейній установі відбуваються мистецькі акції «Ніч у музеї». Юнацтво має змогу демонструвати власні творчі здобутки, ставати учасниками вікторин, малювати тощо. Усе це супроводжується активністю та запалом, отриманням сувенірів (Ясінська О., 2017, с. 380). Так реалізується компетенція самовираження. Молодь, залучена у мистецький процес через створення малюнків, має можливість висловити власне «я», що передбачає формування мистецького стилю та смаку.

Ще 2009 р. на базі НМНМГП імені Й. Кобринського працівники музею створили дієву форму взаємодії між музеєм та юнацтвом – «Музейні академії». До цього дійства залучаються учні, студенти, які самостійно обирають питання, що тісно пов'язані з історичними подіями, реаліями сьогодення (Баран Р., Каркадим М., 2015, с. 22). Того ж року Орфеєм, який відкрив «Музейні академії», став проект «Феномен творців фільму «Тіні забутих предків», над якими спільними зусиллями працюють учні із учителями шкіл міста Коломиї, їм допомагають студенти прикарпатських ЗВО. Головною постаттю проекту є український режисер Сергій Параджанов. Учасники готують інформацію про режисера, яка супроводжується мультимедійними презентаціями, проектами (Баран Р., Каркадим М., 2015, с. 23). Таким чином, реалізується інформаційно-цифрова компетентність.

Ще одним вагомим освітньо-виховним осередком міста, який репродукує ідеї музейної педагогіки, є Музей писанкового розпису. У цій «писанковій оазі» є можливість не тільки переглянути експозиційні зали, колекційні зібрання писанок, а й самостійно стати її творцями. 2008 р. на базі музею для молоді засновано Школу писанкарства, де охочі навчаються розписувати писанки, знайомляться із символікою та технологією розпису

писанок. Завдяки цьому вони вчаться шанобливо ставитися до народного мистецтва, поважати традиції предків. У процесі виготовлення писанок формується образне мислення, власне бачення кольорової гами та індивідуальне оформлення писанок (Блонська І., 2016, с. 46).

Навчання в Школі писанкарства триває 6 місяців (24 год. загального навчання). Звичайно, цей освітній процес дуже цікавий. Його завершальним етапом є захист робіт, який відбувається у передвеликодній період (Блонська І., 2016, с. 47). У процесі виготовлення писанок відбувається спілкування одне з одним, допомога і підтримка творчих починань - реалізація соціальної компетентності. Виготовлення писанок є нелегкою працею, воно вимагає наполегливості, творчості, а також уміння вчитися і вдосконалюватися. У Музеї писанкового розпису це враховують під час проведення уроків у Школі писанкарства. Під час занять з боку народних майстринь та музейних працівників здійснюється орієнтація педагогічних можливостей, спрямованих на потреби тих, хто навчається. За допомогою наочних методів навчання формується образне сприйняття, яке передбачає безпосередній контакт із предметом (наприклад писачком, або ж писанкою). Саме так активізуються тактильні відчуття, які дають змогу дітям та юнацтву відчувати форму виробу, з'ясувати, з якого матеріалу цей виріб виготовлений, чи піддається він обробці тощо (Блонська І., 2016, с. 467).

Працівники Музею писанкового розпису сприяють зустрічам з відомими писанкарями краю. Неодноразово гостями-майстрами в «музейній оазі» були Дмитро Походжук, Марія Кірацук, Катерина Крилюк (с. Шешори) та ін. Таким чином, відбувається «живе» спілкування, народні майстри діляться своїм досвідом праці, що в майбутньому передбачає збереження молодим поколінням цього неocenного мистецтва, скарбу нашого краю. Важливо й те, що процес виготовлення писанок є кропіткою роботою, яка вимагає уваги та витривалості.

Доцільним в цьому освітньому процесі постає педагогіка партнерства. 2013 р. у музеї було створено програму «Писанкові фантазії», де відвідувачі мають змогу брати участь у майстер-класах від провідних писанкарів краю. Зацікавленню писанкарством сприяють неодноразові зустрічі з оригінальними людьми, які своєю творчістю надихають молоде покоління, що своєю чергою прищеплює любов до прекрасного, шанобливого ставлення до мистецтва наших предків. Так відбувається зв'язок поколінь, а Музей писанкового розпису сприяє, аби цей зв'язок не було обірвано (Блонська І., 2016, с. 45–46).

Реалізації підприємницької компетенції у зростаючого покоління сприяє проведення благодійних акцій. У Музеї писанкового розпису було організовано акцію «Великодній сувенір». Вона полягала в тому, що учні могли власноруч прикрашати медівники, які мали форму писанки, традиційними писанковими узорами. Після цього вироби було передано бійцям у зону АТО/ООС, які доповнювалися листами. Ця акція дає зрозуміти учням, що праця, яка здійснена на благо ближньому, є запорукою майбутнього кожного, що сприяє вихованню чіткої громадянської позиції у дітей (Блонська І., 2016, с. 46).

Ці заходи організовують небайдужі музейні працівники та вчителі. Вони є надзвичайно важливими. По-перше, юнаки та дівчата не тільки споглядають колекційні писанкові збірки, а стають їхніми авторами, що забезпечує розвиток моторики, пластичності, а також розвиває їхні художні здібності. По-друге, безпосереднє знайомство із майстрами цієї справи посилює зацікавлення дітей займатися писанкарством, сприяє тому, що відбувається зв'язок поколінь, який не дає зникнути цьому давньому і непростому мистецтву. У цьому процесі залучені всі учасники освітнього процесу (учні, вчителі, студенти, викладачі, батьки, музейні працівники). Це сприяє тому, що вчителям вдається організувати освітній процес цікаво і захопливо, тому діти вчаться із задоволенням, пізнають нове для себе, відкривають у собі приховані таланти.

Не можна оминати поза увагою і Музей історії міста Коломиї. Ця музейна установа не тільки зосереджена на науковій та пошуковій діяльності і збереженні музейних експонатів, пов'язаних з історією міста, а й виступає осередком для розвитку та вдосконалення молодого покоління.

Сучасна освіта покликана виховати особистість, яка всебічно розвинена, може застосовувати набуті знання на практиці, уміє шукати інформацію, удосконалюватися і вчитися протягом життя. Перед учителями історії і суспільствознавчих предметів постає широкий вибір форм і методів навчання. Так, екскурсійна робота є актуальною на сьогодні. А скарбницею популяризації цієї ділянки роботи може стати Музей історії міста Коломиї. Це зумовлено двома чинниками. По-перше, якщо використовувати в навчальному процесі екскурсійну діяльність, то можна значно полегшити викладання навчального матеріалу з історії, який можна подати наочним способом та реалізується в ході показу експонатів у музейній установі. По-друге, відбувається урізноманітнення навчання, тобто є можливість залучити молодь до пошукової діяльності. Переліки компетенцій, передбачених у Концепції НУШ, не є обмеженими, вони постають від потреб сучасного світу, бо саме компетентнісний підхід сприяє виробленню в учнів тих навиків та вмінь, які затребувані й актуальні сьогодні, тобто такі, які з легкістю можна реалізувати за допомогою навчальних екскурсій, які поглиблюють знання учнів та роблять навчання невимушеним та цікавим.

Кожного року в Музеї історії міста Коломиї проводять навчальні екскурсії для учнів закладів загальної середньої освіти та студентів ЗВО, які передбачені навчальними планами. За таких умов учитель чи викладач має змогу не тільки глибше ознайомити учнів, студентів з історією рідного міста, а й поєднати його з навчальним матеріалом з вітчизняної історії. Наприклад, тривалий час м Коломия була в підпорядкуванні цесарської Австрії (тобто була частиною Австрійської (з 1867 р. Австро-Угорської) імперії до 1918 р. – авт.), а в музеї містяться експонати, які окреслюють колорит тієї епохи (фото намісників міста, радників магістрату, побутові речі досліджуваного періоду, тощо). На основі цього, використовуючи музейну наочну експозицію, діти можуть засвоїти матеріал про цей період

історії України, школярі опановують цей матеріал на основі образного мислення. Також молодь має змогу займатися дослідництвом: у приміщенні є бібліотека, яка сприяє пошуку необхідної інформації з історії рідного краю. Таким чином, можливим стає впровадження кейс-технології (case з англ. – випадок, подія). А реалізовується вона таким чином: оптимальною кількістю групи є 3–5 учнів (студентів); на першому етапі молодь отримує проблемне питання, в їхньому арсеналі всі види інформації (у тому числі підказки можна отримати не тільки з музейної експозиції, але й з матеріалів музейної бібліотеки); відбувається добір та опрацювання літератури з певної проблеми; захист відбувається на вибір, з використанням мультимедіа, з постановкою сценки тощо. Також розвиваються такі компетенції: комунікативна (відбувається спілкування, дискусування між учасниками групи); інформаційна (пошук інформації за допомогою різних джерел); навчально-пізнавальна (генерація ідей, рефлексія, самооцінка); соціальна (уміння налагоджувати взаємини з іншими); уміння розв'язувати проблему тощо. Працівники Музею історії м. Коломия сприяють удосконаленню рівня обізнаності молодого покоління шляхом проведення творчих вечорів, виставок молодих художників. Неодноразово в «оазі» історії міста організуються виступи музичних колективів Коломийської музичної школи № 1. Загалом музей активно співпрацює з дітьми та юнацтвом, сприяє вихованню чіткої громадянської позиції, любові до рідного краю (Арсак, М, 2005, с. 10).

Результати проведеного нами SWAT-аналізу показали, що в контексті реформування сучасної освіти в Україні проблема музейної педагогіки, зокрема функціонування музеїв, є доволі значною (рис. 1).

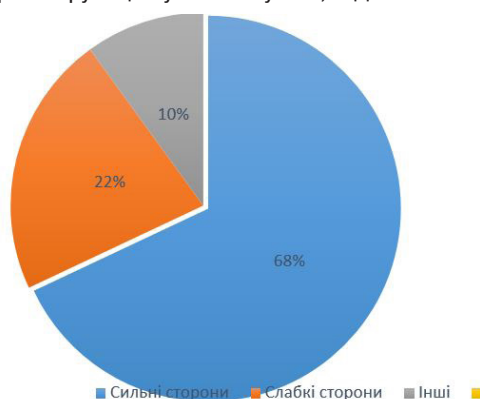

Рис. 1 Результати SWAT-аналізу

Як видно з рис. 1, 68% респондентів вбачають у впровадженні музейної педагогіки сильні сторони і лише 22% – слабкі сторони.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, застосування засобів музейної педагогіки в освітньому процесі є актуальним сьогодні. Музейна педагогіка виступає дієвим засобом для того, щоб виховати свідомих, обізнаних, творчих та активних людей, які в подальшому з легкістю зможуть застосувати на практиці набуті знання, вміння та навички. Майбутній випускник сучасного закладу загальної середньої освіти чи ЗВО повинен володіти системою компетентностей, які дає у тому числі і музейна педагогіка. Саме вчитель, викладач має можливість обрати такі технології роботи, які будуть йому необхідні в організації якісного освітнього процесу. Безперечно, допомогу в цьому надають три головні музеї історії міста Коломий. Працівники музейних установ, використовуючи елементи музейної педагогіки, сприяють організації цікавої та пізнавальної діяльності у музеях. Перспективи подальших розвідок полягають у вивченні впливу музейної педагогіки інших міст на особистість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Арсак, М. (2005). Хроніка Музею історії міста Коломий 1990–2005. Коломия.
- Баран, Р., Каркадим, К. (2015). Музейні академії. *Historical and Cultural Studies*. 2/1, 19–24.
- Блонська, І. (2016) Науково-освітня діяльність Музею писанкового розпису. Сучасний контент. Музейна галузь. Історія, здобутки та перспективи. Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 90-річчя заснування Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського / Наукові редактори Я. Ткачук і А. Королько. Коломия: Вік, 45–48.
- Вайнберг, Т. (2014). Музейна педагогіка – продуктивний напрям у сучасній системі національної освіти. Вивчаємо українську мову та літературу. Позакласна робота. *Основа*, 2, 2–7.
- Концепція Нової української школи (2016). Концептуальні засади реформування середньої школи. Ухвалено рішенням МОН, 40.
- Самсакова, І. (2015). Виховання особистості учня засобами музейної педагогіки. *Педагогічний пошук*, 3, 119–123.
- Удовиченко, І. (2017). Музейна педагогіка: теорія і практика: науково-методичний посібник. К.: Логос.
- Шавалда, Л. (2014). Музейна педагогіка: від традиції співпраці до використання нових педагогічних технологій. *Рідна школа*. № 12. С. 52–56.
- Яковенко, Г. (2017). Методика навчання історії. Навчально-методичний посібник. Харків: ХНАДУ, 324.
- Ясінська, О. (2016) Інноваційні форми та інтерактивні програми й проекти для дітей і молоді в Національному музеї народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського. Сучасний контент. Музейна галузь. Історія, здобутки та перспективи.

Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 90-річчя заснування Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського / Наукові редактори Я. Ткачук і А. Королько. Коломия: Вік, 379–383.

REFERENCES

- Arsak, M. (2005). Khronika Muzeju istoriji mesta Kolomyji 1990–2005. Kolomyja.
- Baran, R., & Karkadym, K. (2015). Muzejni akademiji. Historical and Cultural Studies. 2/1, 19–24.
- Blonsjka, I. (2016) Naukovo-osvitnja dijalnistj Muzeju pysankovogho rozpysu. Suchasnyj kontent. Muzejna ghaluzj. Istorija, zdotuky ta perspektyvy. Materialy Mizhnarodnoji naukovoji konferenciji z naghody 90-richchja zasnuvannja Nacionalnogho muzeju narodnogho mystectva Ghuculshhyny ta Pokuttja im. J. Kobrynsjkogho / Naukovi redaktory Ja. Tkachuk i A. Koroljko. Kolomyja: Vik, 45–48.
- Vajnbergh, T. (2014). Muzejna pedagoghika – produktyvnyj naprjam u suchasnij systemi nacionalnoji osvity. Vyvchajemo ukrajinsjku movu ta literaturu. Pozaklasna robota. Osnova, 2, 2–7.
- Koncepcija Novoji ukrajinskoji shkoly (2016). Konceptualjni zasady reformuvannja serednoji shkoly. Ukhvaleno rishennjam MON.
- Samsakova, I. (2015). Vykhovannja osobystosti uchnja zasobamy muzejnoji pedagoghiky. Pedagoghichnyj poshuk, 3, 119–123.
- Udovychenko, I. (2017). Muzejna pedagoghika: teorija i praktyka: naukovo-metodychnyj posibnyk. K.: Loghos.
- Shavalda, L. (2014). Muzejna pedagoghika: vid tradycij spivpraci do vykorystannja novykh pedagoghichnykh tekhnologhij. Ridna shkola. 12. 52–56.
- Jakovenko, Gh. (2017). Metodyka navchannja istoriji. Navchaljno-metodychnyj posibnyk. Kharkiv: KhNADU.
- Jasinsjka, O. (2016) Innovacijni formy ta interaktyvni proghramy j proekty dlja ditej i molodi v Nacionalnomu muzeji narodnogho mystectva Ghuculshhyny ta Pokuttja imeni J. Kobrynsjkogho. Suchasnyj kontent. Muzejna ghaluzj. Istorija, zdotuky ta perspektyvy. Materialy Mizhnarodnoji naukovoji konferenciji z naghody 90-richchja zasnuvannja Nacionalnogho muzeju narodnogho mystectva Ghuculshhyny ta Pokuttja imeni J. Kobrynsjkogho / Naukovi redaktory Ja. Tkachuk i A. Koroljko. Kolomyja: Vik, 379–383.

Статтю подано до редколегії 08.01.2020 р.
Рекомендовано до друку 01.02.2020 р.

Інна Червінська,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Inna Chervinska,

PhD in Education, Associate Professor, Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian national university (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
chervinska.inna@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-0745-1413

УДК 37.015.31

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ ГІРСЬКИХ ШКІЛ РЕГІОНУ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Анотація. У статті проаналізовано теоретичні підходи до феномену соціокультурна ідентичність, визначено психолого-педагогічні засади формування соціокультурної ідентичності учнів гірських шкіл регіону Українських Карпат. З метою дослідження методологічних, концептуальних і методичних підходів, які розкривають різні варіанти характеристики поняття «соціокультурна ідентичність» у контексті міждисциплінарного дискурсу обґрунтовано природу ідентичності, зумовлену потребою зростаючої особистості у визнанні серед інших успішної самореалізації. Метою дослідження є опис регіональних особливостей процесу формування соціокультурної ідентичності учнів гірських шкіл у контексті сталого розвитку регіону Українських Карпат.

Наголошується, що конвергентність застосування методологічних підходів, принципів, методів, форм та ідей зумовлює інноваційні шляхи розв'язання проблеми формування соціокультурної ідентичності зростаючої особистості в освітньому процесі та в позакласній діяльності закладу загальної середньої освіти гірського регіону. Акцентується увага на процесі формування соціокультурної ідентичності особистості в сучасному суспільстві, яка є складною і водночас актуальною проблемою, яка уможливує більш ґрунтовно зрозуміти специфіку взаємин людини й суспільства, людини й середовища та спрогнозувати можливі варіанти розвитку соціальних процесів, розробити теоретичне підґрунтя нових уявлень про соціокультурний розвиток особистості.

Ключові слова: ідентичність, соціокультурний простір, соціокультурна ідентичність, регіональні особливості, Карпатський регіон, освітній потенціал, освіта, гірська школа.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECT FORMATION OF SOCIO-CULTURAL IDENTITY OF PUPILS OF MOUNTAIN SCHOOLS REGION OF THE UKRAINIAN CARPATHIANS

Abstract. The article analyzes the theoretical approaches to the phenomenon of socio-cultural identity, identifies the psychological and pedagogical principles of formation of socio-cultural identity of students of mountain schools in the Ukrainian Carpathians. In order to study methodological, conceptual and methodological approaches that reveal different options for characterizing the concept of sociocultural identity in the context of interdisciplinary discourse, the nature of identity due to the need of a growing individual to recognize, among others, successful self-realization. It is noted that on the basis of the analysis of the latest scientific researches it is possible to assert about rather intensive studying of a problem of identity from the point of view of its socioculturality, formation of sociocultural identity of the young person. The aim of the study is to describe the regional features of the process of forming the socio-cultural identity of mountain school students in the context of sustainable development of the Ukrainian Carpathians region. It is emphasized that the convergence of methodological approaches, principles, methods, forms and ideas determines innovative ways to solve the problem of forming the socio-cultural identity of a growing individual in the educational process and extracurricular activities of general secondary education in the mountain region. Emphasis is placed on the process of forming the socio-cultural identity of the individual in modern society, which is a complex and, at the same time, relevant problem that allows a more thorough understanding of the relationship between man and society, man and environment and predict possible options for social processes sociocultural development of personality. The study points out that the issue of studying the essence of socio-cultural identification includes descriptive characteristics of both the individual and the whole social group and serves as a methodological basis for better understanding and explaining the mechanisms of personality structure, individual group consciousness and typical in certain communities of lifestyles, norms and rules of conduct. It is actualized and proved that in modern conditions the formation of socio-cultural identity requires purposeful organizational and pedagogical, coordinating activities of teachers, parents and students.

Keywords: identity, socio-cultural space, socio-cultural identity, regional features, Carpathian region, educational potential, education, mountain school.

ВСТУП

Постановка проблеми. У традиційному соціумі соціокультурну ідентичність зазвичай трактують як певну сутність та властивість індивіда, яка належить йому від народження та не може бути змінена. Сучасні теоретичні візії ідентичності позиціонують її як феномен, що «конструюється» індивідом, групою та суспільством упродовж певного часу та в певному просторі.

З позицій конструктивістського підходу проблема дослідження акцентується на динамічних змінах у процесі формування соціокультурної ідентичності, які зумовлені глобалізацією, розвитком інформаційного суспільства та кризою національної ідентичності.

Актуальність теми дослідження визначається сучасним станом наукового знання про феномен ідентичності та ідентифікації особистості.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Ключові аспекти проблеми дослідження соціокультурних аспектів розвитку особистості були вивчені в працях Г. Шевченко, Т. Комарової, Т. Ісаєвої та інших науковців. Сучасні дослідники Г. Касьянова, Д. Колесов, С. Макеєв, Л. Нагорна, М. Степико, С. Оксамитна, О. Швачко розкривають авторські погляди на поняття «ідентичність». Щодо висвітлення проблем взаємодії та взаємовпливу освіти і культури, розкриття й реалізації її значного освітнього потенціалу, то для нашого дослідження певну цінність становлять праці: Л. Масол, О. Отич, О. Рудницької, В. Петрушенка, Б. Неменського та ін. У цьому контексті варто відзначити дослідження С. Макеєва «Соціальні ідентифікації та ідентичності» (Макеєв С., 1996), М. Шульги «Етнічна самоідентифікація особистості» (Шульга М., 2012), монографію П. Гнатенка та В. Павленко «Ідентичність: філософський та психологічний аналіз» (Гнатенко П. & Павленко В., 1999) та ін. Аналіз останніх наукових досліджень свідчить про досить інтенсивне вивчення проблеми ідентичності саме з точки зору її соціокультурності, тобто формування соціокультурної ідентичності молоді людини.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є опис регіональних особливостей процесу формування соціокультурної ідентичності учнів гірських шкіл у контексті сталого розвитку регіону Українських Карпат.

До провідних завдань дослідження відносимо: визначення шляхів підвищення ефективності педагогічної діяльності щодо формування соціокультурної ідентичності учнів освітніми закладами гірських регіонів; підвищення рівня соціокультурної грамотності, формування екологічної свідомості та критичного мислення жителів гірських територій; дослідження механізмів формування соціокультурної ідентичності на сучасному етапі розвитку системи освіти; розкриття регіональних особливостей процесу формування соціокультурної ідентичності школярів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологія дослідження включає загальнонаукові методи дослідження: порівняння й аналогія, аналіз і синтез, дедукція та індукція, методи абстракції, класифікації, систематизації. Широко використовувалися загальнофілософські, етнографічні та історичні методи під час аналізу наукових джерел. Застосування методів порівняння уможливило виявити найбільш істотні деталі, риси, подібності та відмінності між різними об'єктами, явищами та процесами на різних територіях певного регіону. Методи аналізу та синтезу застосовувалися під час вивчення структури та компонентів соціокультурної ідентичності молоді людини.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У вітчизняній психолого-педагогічній та філософській думці ідентичність стала об'єктом уваги науковців відносно недавно. Незважаючи на те, що саме поняття ідентичності має досить тривалу історію, теоретична розробка та ґрунтовні емпіричні дослідження проблеми ідентичності розпочалися ще в 50–70 роки ХХ століття. У цей період термін «ідентичність» набуває поширення у США завдяки працям основоположника теорії ідентичності Е. Еріксона, який розглядав ідентичність як процес, зосереджений на сутності людини і культури, до якої цей індивід належить. Відомий дослідник вказував на всеосяжний характер та змістовну широту сутності поняття «ідентичність» (Еріксон Е., 2000).

Термін «ідентичність» – (identitas) – тотожність, є похідним від займенника idem, eadem – «той самий», тобто «identitas», означає «те ж саме», «тотожність» (Голованов О., 2001). Ідентичність – це неоднозначна структура, що розвивається впродовж усього життя особистості, змінюється в прогресивному й регресивному напрямках, проходить через подолання нею життєвих криз та викликів. Ідентичність виступає як первинна й необхідна умова для розвитку особистості (Литвинчук О., 2011).

В українських наукових колах слово «ідентичність» з'являється у 60-х роках ХІХ ст. і здебільшого трактується як тотожність, що означає відповідність, збіг з ким- або чим-небудь. Зазвичай переклад слова «identity» трактується як впізнавання, або ж як ототожнення. Відповідно під ідентичністю розуміють певну тотожність чи ототожнення людини з нацією, класом, статтю, культурними надбаннями, географічним середовищем, соціальним устроєм певної спільноти.

Досліджуючи ідентичність, слід виходити з того, що це соціальний і культурний феномен, який виник через потребу людини належати до дуже специфічних великих соціальних груп – етносу та нації, долучатися до надбань національної культури й творити її. «Зважаючи на спосіб трактування природи цих груп соціальною психологією, вона розглядається як така, що пов'язана не лише з заданими параметрами, але і зі свідомим вибором особистості» (Кухарук О, 2015, с.103).

З точки зору класичних філософських та психолого-педагогічних традицій, ідентичність – фундаментальна характеристика буття, яка передбачає зберігання тотожності самому собі і протистоїть «відмінності». Це одна з найважливіших характеристик особистості, що означає єдність, цілісність індивіда в часі і просторі (Заковоротна М., 1999). І якщо введення до наукового дискурсу дефініції «ідентичність» пов'язують з іменами Е. Еріксона та Е. Фромма, то безпосередньо у площині літератури це поняття вжив 1928 року З. Фрейд у праці «Масова психологія і аналіз людського Я» (1928), використавши термін «ідентифікація» (ототожнення), який характеризував первинний

прояв емоційного зв'язку з іншим собою. Відомий психолог характеризував ідентифікацію як несвідомий процес наслідування; як найперший прояв емоційної прив'язаності дитини до матері, емоційне злиття з нею; спосіб захисту особистості від тиску інстинктів; ...через отождолення дитиною себе з батьками чи іншим авторитетом та, відповідно, інтеріоризація їх моральних норм, цінностей, зразків поведінки (Фрейд З., 1991).

Зазвичай прийнято розрізняти етнічну ідентичність, класову ідентичність, культурну, расову соціокультурну та інші її види.

У сучасному науковому дискурсі терміни «ідентичність» та «ідентифікація» набувають особливої популярності, «оскільки суспільство рухається в напрямі прискореного розвитку усіх сфер життєдіяльності молоді людини. Однак такий різкий вектор змін не виключає, а навпаки – посилює вагомість розгляду проблеми соціокультурної ідентичності особистості та нації на загал» (Литвинчук О., 2011, с. 197).

Поняття «соціокультурна ідентичність» є складною категорією, засадничими основами якої виступають історична правда, історична пам'ять, національна гідність, національна самосвідомість, національні цінності та ідеали.

Теоретико-прикладні засади сучасного уявлення та трактування соціокультурної ідентичності особистості становить загальна концепція соціокультурної динаміки, творцем якої є П. Сорокін (1889-1968). Соціальну стратифікацію або ж певне розшарування суспільства, на думку П. Сорокіна, становить політична, економічна та професійна стратифікації. Учений у відомій книзі «Соціальна і культурна динаміка» (2016) описує процес розвитку культур народів і розробляє теорію цінностей, що є висхідним для нашого дослідження. Дефініція «цінність» стає в центрі його наукових доробок, оскільки за її допомогою автор розкриває сутність поведінки особи і соціальних груп, принципи їх взаємодії у всіх різних напрямках (Сорокін П., 2016, с. 84).

Суголосні до попереднього визначення й трактування науковців І. Беха та К. Журби, висвітлені ними у «Концепції з формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах» (2018). Так, зокрема, зазначається, що «ідентичність – внутрішній, суб'єктивний стан особистості, у якому виражається усвідомлення нею себе як своєї стійкості особистості, як самототожності, переживання постійно наявного Я, його збереження. Тому переживання є досить важливою характеристикою особи стосовно її ідентичності. Оскільки ідентичність пов'язується з структурною цілісністю особистості, то її доцільно співвідносити з ідентифікацією, яку на сьогодні визначають «як механізм і процес, що забезпечують формування ідентичності» (Бех І. & Журба К., 2019, с.7).

Відомий дослідник проблеми ідентичності – філософ і педагог – М. Козловець визначив основні чинники, що впливають на формування ідентичності. До них дослідник відносить: історичну територію, яка визначена згідно підпорядкуванню держави міжнародному праву – a state under international law; спільність мови і культури; єдиний економічний простір; релігію і спільну міфологію; історичну пам'ять; єдині закони і обов'язки для всіх членів спільноти; святість і всесвітню значущість (Козловець М., 2009, с.71).

Вивчення психолого-педагогічних аспектів формування соціокультурної ідентичності учнів гірських шкіл у часопросторі освіти є складним, трудомістким «і відносно новим процесом у науковому пізнанні життєвого світу людини та способів її взаємодії із культурними надбаннями, яке виробило впродовж віків людство (Посохова Я. 2015, с.217).

Соціокультурну ідентичність можна представити як процес отождолення особистості з певними культурними ідеалами, які сформувалися впродовж певного історичного періоду в національній культурі, традиціях та побуті країни на основі морально-духовних цінностей, історичних пам'яток та колективної пам'яті, що зберігаються і ретранслюються прийдешнім поколінням як національне надбання. Формування соціокультурної ідентичності зростаючої особистості ґрунтується на національному світогляді, національній культурі, мові, національних ідеях історії та традиціях, на надбаннях національної пам'яті в поєднанні з інноваційними здобутками сьогодення. Тому прийоми і методи цього неоднозначного процесу базуються на засадах народної педагогіки, зважаючи на її тісний зв'язок з родинними цінностями, а отже, і з наближеністю до емоційно-почуттєвої сфери дитини, що здатна істотно сприяти стійкому засвоєнню структур соціокультурної ідентичності учнів гірських шкіл.

У формуванні соціокультурної ідентичності сучасної молоді людини, яка проживає в умовах гірського середовища, суттєвим є такий чинник, як яскраво виражена тенденція до соціалізації. Оскільки вона зростає і розвивається в дещо обмеженому просторі за умов високогір'я й переживає внутрішні психологічні та фізіологічні зміни, то передовсім прагне розширити або ж укріпити свої соціальні ролі.

Молоді люди, інколи навіть досить прискіпливо, проявляють занепокоєння тим, як вони виглядають, як їх сприймають інші у порівнянні з тим, що вони самі думають про себе. Для них важливо, як поєднати ті соціальні ролі, норми й звички поведінки, які культивувалися в них дещо раніше, із урахуванням запропонованих ідеалів та прототипів для наслідування.

Таким чином, почуття причетності до власної соціокультурної ідентичності формує у зростаючої особистості впевненість у тому, що її здатність зберігати внутрішню тотожність і цілісність узгоджується з оцінкою її тотожності й цілісності, які дають інші. За вказаних обставин вона повинна добре знати й свою історію, традиції, культуру, позитивно сприймати героїчні приклади славного минулого, якими так багата українська культурно-історична спадщина. Це дасть можливість школярам-випускникам зрозуміти, що вони належать до сильного, самобутнього, талановитого, мужнього й працьовитого народу. Адже в такий спосіб отримуються не лише знання про минуле, а й проходять виховання національно-свідомої особистості.

Активне застосування у виховному процесі сучасної школи таких народно-педагогічних засобів, як рідна мова, усна творчість, народна музика, народні промисли та ремесла, атмосфера рідної домівки тощо, сприяє підвищенню ефективності формування соціокультурної ідентичності школярів. Саме народні традиції та календарно-побутова обрядовість, якої дотримуються горяни, виступає тим своєрідним полем поєднання і зіставлення індивідуальної та групової ідентичності, оскільки людина через різні обряди, ритуали, танці та дії виокремлює ті компоненти

обрядовості, які їй найближчі, і цим формує певне особисте тло, що простежується у сприйнятті, але підкоряється і слідує загальній традиції.

Оскільки формуванню соціокультурної ідентичності учнів гірських шкіл регіону Українських Карпат приділяють увагу багато державних інституцій, то серед важливих компонентів цього неоднозначного процесу доцільно також виокремити роботу закладів освіти та організацію соціокультурної діяльності закладів позашкільної освіти.

У більшості досліджень феномена соціокультурної ідентичності відзначається, що різні соціокультурні умови, залежно від середовища, діяльності засобів масової інформації та розвитку, субкультури, різним чином сприяють або ж перешкоджають розширенню простору життєдіяльності людини.

Багато дослідників (А. Качкін, Л. Махлін, Л. Лембрик-Орбан, В. Шкуратов та ін.) вказують на певні відмінності в мисленні, поведінці, ціннісних орієнтаціях мешканців мегаполісу і мешканців віддаленого високогірного села чи гірського містечка. Адже, народившись та зростаючи у певному географічному середовищі, перебуваючи під впливом соціокультурного простору, із урахування етнокультурної специфіки регіону, людина засвоює усталені в ньому регулятиви (правила або вимоги, з яким люди вибудовують свою поведінку й визначають подальші основи життєдіяльності), унаслідок чого «ті дії виявляються значною мірою зумовлені ними. А особистість реалізує у своїх вчинках і на своєму життєвому шляху накладені культурні нашарування та програми поведінки, часто навіть не усвідомлені нею» (Леонтьев Д, 2009, с.6).

Готовність учнів гірських шкіл сприймати різноманітні прийоми й засоби народної педагогіки підтверджують її високу ефективність у процесі формування соціокультурної ідентичності. Зважаючи на те, що територіально населення регіону Українських Карпат включає в себе представників різних етнічних груп, педагогам, батькам та представникам громадськості варто звертати увагу під час освітньої діяльності на розв'язання проблем толерантності в царині полікультурних взаємин, унеможливаючи таким чином причини виникнення різноманітних конфліктів на етнічному та полікультурному ґрунті.

Отже, процес формування соціокультурної ідентичності охоплює увесь комплекс взаємин у взаємодії особистості із суспільством, включаючи психолого-педагогічні, соціально-культурні, етнічні, економічні та політичні складники.

У зазначеному контексті результати вивчення проблеми соціокультурної ідентичності зростаючої особистості як підґрунтя «стійкості життєвого світу людини» (Логінова І., Живаєва Ю., 2013) зможуть слугувати добрим підґрунтям для регіональних програм соціально-психологічного супроводу для молодих людей, які переселяються з малих міст гірських регіонів країни в мегаполіси та рівнинні міста та певним дороговказом для випускників гірських освітніх закладів, які зазнають певних труднощів у професійному самовизначенні, тощо.

Така багатоваріантність палітри прояву соціальних ситуацій впливає на процес становлення ідентичності молодих людей, мешканців гірських районів. Оскільки формування ідентичності зростаючої особистості на місцевому чи регіональному рівні сприяє покращенню якості та успішності модернізації сучасного суспільства, збереження його єдності і соціальної стабільності закладає основи для її досягнення як на регіональному, так і на загальнодержавному рівні.

Бурхливі глобалізаційні виклики останніх десятиліть зумовили зміну сформованих суспільних стереотипів та докорінну перебудову освітнього, культурного, соціально-економічного життя регіону Українських Карпат, викликали кардинальні перетворення і в соціокультурній та освітній сфері. Ці процеси в комплексі сприяли широкомасштабному розвитку міграційних процесів, основу яких становили молоді люди, вихідці з віддалених від центру, депресивних гірських районів. На території регіону переважає гірський тип поселення, за якого простежуються мала густота населення, велика протяжність територій, розкидане розміщення населених пунктів, певна віддаленість від сучасних освітньо-культурних центрів та великих міст. І тому віддалене гірське село чи містечко, на відміну від мегаполісу, який є показником економічного розвитку та прикладом урбанізації, характеризується за таких обставин як індикатор соціального і морального здоров'я населення й виступає разом з громадою хранителем культурних надбань, історичної спадщини свого краю та його мешканців, носієм національної автентичності. При цьому в умовах високогірного села чи малого містечка постає питання формування соціокультурної ідентичності школярів та молоді, яка становить основу для реалізації програм сталого розвитку регіону та суспільства назагал.

Для регіону Українських Карпат питання соціокультурної ідентичності молодих людей детермінується поліетнічністю та полікультурністю населення, що проживає на цій території. За даними Всеукраїнського перепису населення, на території України проживають представники понад 130 національностей та народностей і кожен із цих представників вважає той чи інший район своєю малою Батьківщиною. Тема соціокультурної ідентичності набирає особливої значущості саме в період формування нових стратегій сталого розвитку регіону, відповідно до ухвалених урядових програм та концепцій. За цих умов виникають суперечності між світовими проблемами глобалізації та можливостями розвитку молоді людини в умовах складного за життєвими показниками гірського регіону, яке реалізується на мікрорівні її трансформацій.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, процес формування соціокультурної ідентичності охоплює увесь комплекс взаємин у взаємодії особистості із суспільством, включаючи психолого-педагогічні, соціально-культурні, етнічні, економічні та політичні складники.

Соціокультурна ідентичність та символи, що її характеризують, визначають такі норми людської поведінки, які певним чином поєднуються з життєдіяльністю соціальної групи та з індивідами, які до неї входять, або суспільством загалом.

Перспективи подальших наукових розвідок пов'язуємо з проблематикою змістового наповнення та аналізу форм освітньої діяльності закладів загальної середньої освіти щодо формування соціокультурної ідентичності учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Асмолов, А. Г. (2010). Стратегия социокультурной модернизации образования: на пути к преодолению кризиса идентичности и построению гражданского общества. Психолого-педагогический поиск, 14. 21–39.
- Краткий словарь по социологии (2001) / Сост. О. С. Голованов. Кыштым : Кыштымский филиал ЮУрГУ.
- Ганаба, С. (2019). Національно-культурна ідентичність особистості як умова консолідації суспільства. Формування в учнів основної школи національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів: посібник. / за ред. І.Д. Бех, О.М. Докукіна & С.Д. Федоренко & К.О. Журба. Київ: ІПВ.
- Гнатенко, П. І. (1999). Ідентичність: філософський та психологічний аналіз / П. І. Гнатенко, В. М. Павленко. Київ : Арт-Прес.
- Данилюк, І. В. & Греско, В. В. (2017). Психологічні особливості гармонізації етнічної самосвідомості українців. Проблеми політичної психології, 5 (19). 122–133.
- Заковоротная, М. В. (1999). Идентичность человека. Социально-философские аспекты. Ростов н/Д.: Изд-во Северо-Кавказского науч. центра.
- Кальной, И.И. (2004). Проблема идентичности в условиях трансформации современного украинского общества. Ученые записки ТНУ. Серия: Философия. Т. 17 (56), 2. 110–118.
- Козловець, М. А. (2015). Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка.
- Кухарук, О. Ю. Теоретичні засади емпіричного дослідження етнонаціональної ідентичності. Психологічні науки: проблеми і здобутки, 7. 98–114.
- Литвинчук, О. (2011). Соціальна та особистісна ідентичність: соціально-філософський аналіз Наукові записки Житомирського державного технологічного університету. Серія Філософія, 8. 195–202.
- Логинова, И. О. & Живаева, Ю. В. (2015). Особенности социокультурной идентичности студентов малого города и мегаполиса. Вестник КемГУ, 3 (63).
- Леонтьев, Д. А. (2009). Лабиринт идентичностей: не человек для идентичности, а идентичность для человека. Философские науки, 10. 5–10.
- Малінін, В. В. (2013). Соціокультурна ідентичність як чинник підвищення ефективності політичного управління. Актуальні проблеми політики, 48. 258–264.
- Нагорна, Л.П. (2011). Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань: монографія. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України.
- Посохова Я.С. (2015). Проблема ідентичності та визначення психологічних основ її вивчення. Право і безпека, 2 (57). 217–221.
- Сорокин, П.А. (2017). Социальная и культурная динамика / Пер. с англ. и коммент. В.В. Сапова. Москва: Академический проект.
- Социологический энциклопедический словарь (1998). / [ред. Г. В. Осипов]. Москва: ИНФРА.
- Філіпчук Г. (2016). Національна ідентичність: культурно-освітній вимір: монографія. Чернівці: Друк Арт.
- Бех, І.Д. (2019). Формування в учнів основної школи національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів: посібник / [І.Д. Бех, О.М. Докукіна & С.Д. Федоренко & І.М. Шкільна & К.О. Журба]. Київ: ІПВ.
- Фрейд, З. (1991). Введение в психоанализ : лекции. Москва: Наука.
- Chervinska, I., & Chervinskyi, A. (2020). Socio-cultural educational environment of the Ukrainian Carpathian region as a subject of interdisciplinary discourse. Human Studies. Series of Pedagogy, 10/42, 101–112. doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.10/42.198817>

REFERENCES

- Asmlov, AG (2010). Strategy of socio-cultural modernization of education: on the way to overcoming the identity crisis and building civil society. Psychological and pedagogical search, 14. 21–39.
- Brief dictionary on sociology (2001) / Sost. O.S. Golovanov. Kyshtym: Kyshtym branch of SUSU
- Ganaba, S. (2019). National and cultural identity of the individual as a condition for the consolidation of society. Formation of national-cultural identity in primary school students in the context of modern multicultural influences: a guide. / for ed. ID. Beh, O.M. Dokukina & S.D. Fedorenko & KO Sorrow. Kyiv: IPV.
- Gnatenko, P. I. (1999). Identity: philosophical and psychological analysis / PI Gnatenko, VM Pavlenko. Kyiv: Apt-Press.
- Danyliuk, IV & Gresko, VV (2017). Psychological features of harmonization of ethnic self-consciousness of Ukrainians. Problems of political psychology, 5 (19). 122–133.
- Zakovorotnaya, MV (1999). Human identity. Socio-philosophical aspects. Rostov n / D .: North Caucasus Publishing House. center.
- Kalnoy II (2004). The problem of identity in the conditions of transformation of modern Ukrainian society. Scientific notes of TNU. Series: Philosophy. T. 17 (56), 2. 110–118.
- Kozlovets, MA (2015). The phenomenon of national identity: the challenges of globalization: a monograph. Zhytomyr: ZhSU named after I. Franko.
- Kuharuk, O. Yu. Theoretical bases of empirical research of ethno-national identity. Psychological Sciences: Problems and Achievements, 7. 98–114.
- Litvinchuk, O. (2011). Social and personal identity: socio-philosophical analysis Scientific notes of Zhytomyr State Technological University. Philosophy Series, 8. 195–202.
- Loginova, IO & Zhivaeva, Yu. V. (2015). Features of socio-cultural identity of students of a small town and a metropolis. Bulletin of KemSU, 3 (63).
- Leontiev, DA (2009). The labyrinth of identities: not man for identity, but identity for man. Philosophical Sciences, 10. 5–10.
- Malinin, VV (2013). Socio-cultural identity as a factor in improving the effectiveness of political governance. Current policy issues, 48. 258–264.
- Nagorna, L.P. (2011). Sociocultural identity: traps of value distinctions. Kyiv: IPIEND named after IF Kuras NAS of Ukraine.
- Posokhova Ya.S. (2015). The problem of identity and determining the psychological basis of its study. Law and Security, 2 (57). 217–221.
- Sorokin, P.A. (2017). Social and cultural dynamics / Per. with English and comment. VV Sapova. Moscow: Academic project.
- Sociological Encyclopedic Dictionary (1998). / [ed. GV Osipov]. Moscow: INFRA.
- Filipchuk G. (2016). National identity: cultural and educational dimension: monograph. Chernivtsi: Print Art.
- Beh, I.D. (2019). Formation in students of the primary school of national-cultural identity in the context of modern multicultural influences: a manual / [I.D. Beh, O.M. Dokukina & S.D. Fedorenko & IM School & K.O. Sorrow]. Kyiv: IPV.
- Freud, Z. (1991). Introduction to psychoanalysis: lectures. Moscow: Science.
- Chervinska, I., & Chervinskyi, A. (2020). Socio-cultural educational environment of the Ukrainian Carpathian region as a subject of interdisciplinary discourse. Human Studies. Series of Pedagogy, 10/42, 101–112. doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.10/42.198817>

Статтю подано до редколегії 04.02.2020 р.
Рекомендовано до друку 22.02.2020 р.

Розділ IV. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

doi: 10.15330/msuc.2020.22.99-104

Валентина Вітюк,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії
і методики початкової освіти,
Східноєвропейський національний університет імені
Лесі Українки
(м. Луцьк, Україна)

Valentyna Vitiuk,

candidate of pedagogical sciences, department of
theory and methods of elementary education
Lesya Ukrainka Eastern European National University
(Lutsk, Ukraine)
vityuk-valentyna@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4981-9925

УДК: 378:373.3]:811.161.2'35-025.13

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОПИСНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Анотація. У контексті актуальних вимог до професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів Нової української школи зростає роль професійної лінгвістичної підготовки вчителя початкових класів. Мета статті – висвітлити сутність методу проекту, описати види проектів, етапи роботи над проектом та можливості застосування його під час формування правописної компетентності студентів закладів вищої педагогічної освіти. Для реалізації мети були використані такі методи дослідження: теоретичні (аналіз і синтез під час опрацювання лінгвістичної, педагогічної та методичної літератури з досліджуваної проблеми; теоретичне осмислення й узагальнення досвіду викладачів-філологів і власного досвіду роботи для визначення стану роботи над формуванням правописної компетентності майбутніх учителів початкової школи; емпіричні (спостереження й аналіз занять з дисципліни «Практикум з українського правопису» для студентів спеціальності «Початкова освіта»). У статті розкрито різнозлумачення поняття, описано значення проектної діяльності у процесі формування ключових і предметних компетентностей фахівців. У науковій розвідці проаналізовано найбільш поширені класифікації освітніх проектів, охарактеризовано структуру методу проекту в працях відомих українських педагогів і лінгводидактів, зацентровано увагу на оцінюванні рівня виконання проекту студентами, укладено алгоритм роботи над проектом для студентів, запропоновано зразок проекту. У результаті аналізу проблеми дійшли до висновку про те, що в умовах модернізації вищої освіти, оновленні її змісту та структури особливої актуальності набувають нові форми й методи навчання, зокрема метод проекту, який сприяє формуванню у студентів умінь і навичок самостійно здобувати знання, вміння застосовувати отримані правописні знання у конкретних комунікативних ситуаціях.

Ключові слова: метод проектів, правопис, правописна грамотність, правописна компетентність майбутніх учителів початкової школи, усне мовлення, ненормативне мовлення, соціальні мережі, ЗМІ.

PROJECT METHOD IN THE PROCESS OF FORMING THE LEGAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF ELEMENTARY SCHOOL

Abstract. In the context of relevant requirements for the training of future primary school teachers of the New Ukrainian School, the role of professional linguistic training of primary school teachers is increasing. The purpose of the article is to illuminate the essence of the method to the project, to describe the types of projects, the stages of work on the project and the possibilities of its application in the formation of the spelling of the competence of students of higher education institutions. To achieve the goal, the following research methods were used: theoretical: analysis and synthesis in the processing of linguistic, pedagogical and methodological literature on the problem under study; theoretical understanding and generalization of the experience of philologists and their own work experience to determine the state of work on the formation of the spelling of the competence of future primary school teachers; empirical: observation and analysis of classes in the discipline "Workshop on Ukrainian spelling" for students majoring in "Primary education". The article is revealed the different interpretations of the concept, is described the importance of design activity in the process of forming key and subject competencies of specialists. In scientific intelligence, the most common classifications of educational projects are analyzed, the structure of the method for the project in the writings of famous Ukrainian teachers and linguodidacts is described, attention is focused on assessing the level of students' project completion, an algorithm for working on a

project for students is concluded, a sample project is proposed. As a result of the analysis of the problem, we came to the conclusion that in the conditions of modernization of education, updating its content and structure, new forms and teaching methods are particularly relevant, in particular, the project method, which helps students to develop skills to independently acquire knowledge and skills to apply the acquired spelling knowledge in specific communicative situations.

Keywords: teacher-to-be, communicative culture, technology of formation of communicative culture, communicative situation, dialogue.

ВСТУП

Постановка проблеми. Сучасний підхід до навчання української мови у закладах вищої освіти має науково-практичне спрямування, тобто зорієнтований на формування в студентів педагогічних факультетів комунікативної компетентності, на виховання мовної особистості, яка бездоганно володіє лінгвістичними знаннями, вміннями правильно й доречно передавати свої думки, здатна виявляти комунікативні вміння у професійно-педагогічних та щоденно побутових ситуаціях спілкування. Сьогодні суспільство висуває нові запити на фахівців, які вміють самостійно критично мислити, генерувати оригінальні ідеї, оцінювати власні досягнення і можливості, робити потрібні висновки щодо власного самовдосконалення. Тому сучасному вчителю початкової школи потрібно бути фахівцем, який готовий аналізувати результати власної роботи, оцінювати рівень професійної теоретичної практичної готовності, розуміти значущість знань із правопису української мови у системі професійної лінгвістичної підготовки вчителя початкових класів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базою для нашого дослідження стали теоретичні положення праць зарубіжних і українських учених, які обґрунтували практичну значущість, принципи, умови організації проектної діяльності, типологічні ознаки проектів, критерії оцінювання ефективності проектної діяльності: J. Dewey (2009), N. Lyubchack (2016), С. Petersen (2004), L. Robayo (2013), O. Hernandez (2013), F. Stoller (2002, 2006), Є. Полат (2000), Л. Савченко (2013), С. Сисоева (2002), Т. Супрун (2003) та ін.

Ми спираємось на теоретико-методологічні та психолого-педагогічні засади формування комунікативної компетентності студентів закладів вищої освіти, зокрема вдосконалення правописної грамотності майбутніх учителів Нової української школи в умовах запровадження нової редакції українського правопису з урахуванням впливу мовленнєвого довкілля. На основі досліджень З. Бакум (2015), Г. Бондаренка (2012), Н. Голуб (2013), О. Горошкіної (2004), Т. Грубої (2018), І. Дроздової (2010), В. Нищети (2009), М. Пентиліук (2015), Є. Полат (2000), Г. Селевко (1998), С. Сисоевої (2011), Н. Солодюк (2013) розкрито сутність поняття проектної діяльності як одного із способів навчання, що полягає у вирішенні мовознавчої проблеми шляхом інтеграції теоретичних знань, практичних умінь, навичок, досвіду задля пошуку й презентації результатів дослідження.

Враховуючи класифікацію, структуру проектів З. Бакум (2015), Н. Голуб (2013), Т. Грубої (2018), О. Горошкіної (2015), Л. Калашник (2017), О. Новікова (2017), М. Пентиліук (2015), С. Сисоевої (2011), К. Юр'євої (2017), визначено етапи і зміст проектної діяльності майбутніх учителів початкової школи у процесі формування правописної компетентності; експериментально перевірено результативність щодо формування правописної компетентності студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» закладів вищої освіти (Вітюк, 2019).

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою нашої статті є характеристика етапів і змісту, виявлення результативності проектної діяльності студентів у процесі формування правописної компетентності в закладах вищої освіти.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення мети наукового пошуку використано такі методи: загальнонаукові (аналіз, синтез, систематизація зібраного матеріалу), хронологічний, історичної ретроспекції, пошуково-бібліографічний.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Особливої актуальності у наш час набуває проектна діяльність студентів, яка має на меті адаптувати навчання до умов реального життя, удосконалити вміння студентів самостійно добирати важливу інформацію, структурувати, узагальнювати її, презентувати результати роботи та аргументовано доводити власне бачення окресленої проблеми.

На нашу думку, проектна робота розвиває дослідницькі вміння студентів, мотивує їх пізнавальну діяльність, дає можливість накопичити теоретичний матеріал і здобути практичні вміння й навички для майбутньої професійної діяльності, фахового становлення й зростання. Освітній проект вимагає від кожного студента усвідомлення мети діяльності, розуміння сутності окресленої проблеми, її практичної значущості, оволодіння методами дослідження, удосконалення вмінь і навичок презентувати, публічно захищати проект.

У своєму дослідженні ми прагнули поєднати поглиблення правописних знань студентів із готовністю їх практично реалізувати в умовах місцевого мовленнєвого середовища задля формування у здобувачів вищої освіти спроможності здійснювати пошукову, науково-дослідницьку роботу.

Цінним для нашого дослідження є визначення структури проекту. Передусім розглянемо структуру проектів, описану в працях відомих українських науковців. Так, С. Сисоева наголошує, що «не можна розглядати проектну діяльність як чіткий алгоритм, оскільки це процес творчого мислення й прийняття рішень». Вчена визначає основні етапи проекту: 1) обґрунтування проекту (формулювання мети й завдань проекту, розподіл завдань між учасниками проекту, обговорення з науковим керівником); 2) пошуковий етап (дослідження проблеми й збір інформації, вибір оптимального варіанта виконання проектної завдання, розроблення плану роботи над проектним

завданням, добір матеріалів та інструментів, вибір форми презентації результатів проекту; студенти розробляють план дій, науковий керівник коректує, пропонує ідеї, допомагає спрогнозувати результати); 3) технологічний етап (здійснення діяльності кожного учасника проекту згідно з планом роботи над проектним завданням, підготовка презентації результатів проекту; науковий керівник опосередковано спостерігає, допомагає, консультує); 4) заключний етап (узагальнення результатів дослідження, захист проекту, оцінка результатів виконання проекту, колективних і особистих досягнень учасників проекту; студенти звітують, науковий керівник разом з експертами слухає, ставить питання та проводить оцінку дослідження (Сисоєва, 2011, с. 241-251)).

О. Горошкіна вважає, що структура проекту закономірно набуває відображення в етапах роботи над самим проектом, і визначає такі етапи: 1) підготовчо-мотиваційний етап; 2) етап планування; 3) етап вибору рішення; 4) етап виконання проекту та оформлення його кінцевого продукту; 5) рефлексивний етап (аналіз і самоаналіз учасниками проектної діяльності); 6) етап захисту (презентація проекту, творчий звіт, доповідь тощо; колективне оцінювання результатів кінцевого продукту) (Горошкіна, 2015, с. 211).

З. Бакум пропонує такі етапи роботи над проектом: 1) вихідний (вибір теми проекту, його типу, кількості учасників, виокремлення проблем, які важливо дослідити в межах окресленої тематики, формулювання запитань, створення ситуацій, що сприятимуть визначенню проблем); 2) етап розроблення (обговорення можливих методів дослідження, самостійний пошук інформації, створення схеми кінцевого результату, прийняття творчих рішень); 3) етап реалізації проекту (інтегрування й акумулювання всієї інформації з урахуванням теми й мети, розробка аудіо-відеоряду проекту, підготовка наочно-графічного матеріалу, організація проміжних звітів, отриманих даних у групах на заняттях); 4) завершення проекту (колективне його обговорення, експертиза, висновки, презентація) (Бакум, 2015, с. 412-419). Подібні етапи роботи над проектом виокремлює Т. Груба: 1) підготовчий етап; 2) етап розроблення; 3) етап реалізації проекту; 4) етап контролю за здійсненою діяльністю (Груба, 2018).

Заслугує на увагу структура проекту Н. Голуб. Дослідниця взяла за основу «П'ять П»: 1) проблема; 2) планування; 3) пошук; 4) продукт; 5) презентація, додаючи ще 6) портфолію (Голуб, 2013, с. 18).

Варто врахувати рекомендації В. Нищети щодо оцінювання рівня виконання проекту. Вчений пропонує оцінювати результати проекту за такими критеріями: а) актуальність і практична значимість розробок; б) аналіз ефективності добору методів дослідження; в) рівень колективної співпраці й сумісного рішення проблем; г) культуромовний показник майбутнього фахівця; д) вміння аргументувати власну думку, доводити висунуті гіпотези й позицію (Нищета, 2009).

Під час організації педагогічного експерименту ми виходили з припущення, що виконання студентами дослідницьких проектів сприяє розвитку умінь студентів самостійно конструювати свої лінгвістичні знання, вміння діяти в інформаційному просторі, моделювати комунікативні ситуації в проекції місцевого мовленнєвого середовища. У процесі вивчення дисципліни за вибором «Практикум з українського правопису» для студентів III курсу спеціальності 013 «Початкова освіта» Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки пропонуємо виконати дослідницький проект «Вплив усного мовлення на правописну грамотність молоді». Рекомендуємо студентам у ході виконання проекту скористатися таблицею 1.

Таблиця 1

**Етапи і зміст діяльності учасників дослідницького проекту
«Вплив усного мовлення на правописну грамотність молоді»**

Етапи проекту	Зміст роботи		Результати роботи	Термін виконання
	Діяльність студентів	Діяльність викладача		
Організаційний	Визначення можливих ризиків та способів їх мінімізації.	Мотивація до здійснення проекту, визначення актуальності, мети, завдань, об'єкту, предмету дослідження, очікуваних результатів; дослідження студентських запитів «Що ви хотіли б дізнатися у процесі виконання проекту?»	Формулювання гіпотези дослідження.	2-3 дні, позааудиторний час
Здійснення проекту	Укладання плану роботи; збір інформації відповідно до плану, підготовка матеріалів, оформлення виконаних завдань групи проекту; розподіл обов'язків між студентами на 3 групи: I група – дослідження культури спілкування у родині, у побуті; II група – культура мовлення у соціальному середовищі (університет, транспорт, вулиця і т. под.); III група - соціальні мережі, ЗМІ, сучасна художня література	Надає консультацію, координує діяльність студентів.	Оформлення «Стіни проекту», SCRUM дошки, розміщення світлини, скріншоту цікавих фактів, укладання діаграми дослідження, підготовка звіту про дослідження, погодження в групі форми й змісту презентації проекту.	1 місяць, позааудиторний час

Презентація і захист проекту.	Спростування чи підтвердження гіпотези, демонстрація результатів роботи над проектом.	Готує питання для обговорення проекту.	Презентація і захист відеотеки «Культура мовлення – показник правописної грамотності»	10-15 хв., на практичному занятті
Підсумковий	Узагальнюють, що нового дізналися, самоаналіз, корекція помилок.	Оцінювання проекту за критеріями: вміння працювати у команді, особистий внесок у виконання завдань, організованість і відповідальність, оригінальність ідей; здійснюють оцінку студенти, самооцінка студентом і оцінка викладачем.	Визначення труднощів під час проведення дослідження.	5 хв., на практичному занятті

Виконуючи проект, варто звернути увагу, як впливає на культуру мовлення студентів сучасних педагогічних закладів освіти спілкування в родині, в побуті, соціальне середовище, соціальні мережі, ЗМІ, сучасна художня література, рівень викладання літературною мовою в університеті тощо.

Так, перша група студентів, які досліджували культуру спілкування у родині та побуті, помітили, що типовими є порушення орфоепічної норми, зокрема, нехтування асиміляційними процесами в українській мові, численними є акцентуаційні нормативи, проте найбільший пласт становлять лексичні помилки. Це вживання діалектних і просторічних слів, суржику, слів-паразитів, невмотивоване використання слів різної стилістичної приналежності й емоційно-оцінних слів, повтори одного й того ж самого слова чи споріднених слів, неправильне написання слів іншомовного походження та неправильне розуміння значення цих слів і т. под. Часто порушується точність вираження думки через неправильну лексичну сполучуваність слів, наприклад: страшенно гарний, добра книга та ін.

Студенти другої групи, які досліджували культуру мовлення у соціальному середовищі (університеті, транспорті, вулиці тощо), під час позааудиторного спілкування серед студентів зафіксували, що найбільш поширеним є молодіжний сленг, суржик, іншомовна лексика, типовими є граматичні помилки. Так, у ході спостережень за мовленням студентів було констатовано морфологічні помилки під час відмінювання іменників чоловічого роду другої відміни, зокрема, форми родового відмінка однини: поблизу гуртожитка; біля деканата; рівень інтелекта та ін. Багато помилок пов'язано з утворенням форми кличного відмінка власних імен, імен по батькові, яку студенти зазвичай замінюють формою називного відмінка. Порушувались морфологічні норми у процесі творення активних і пасивних дієприкметників, наприклад: бувший декан, говорячий студент, задіяний у проекті студент та інші.

Студенти третьої групи досліджували культуру спілкування у соціальних мережах, ЗМІ, сучасній художній літературі, адже нині широко представлений соціокультурний простір інтернетного спілкування. За свідченнями студентів типовими є лексичні помилки, зокрема суржик, пунктуаційні помилки на зразок надмірної кількості розділових знаків (навіщо????, нічого собі!!!!, ти де???? та ін.). відсутнє розрізнення великих і малих літер (поїду в київ...). Водночас не можна говорити лише про негативний вплив інтернетного тексту на мовлення студентів, оскільки в інформаційних мережах організуються онлайн-курси для тих, хто бажає вивчити українську мову, наприклад, «СловОпис», «Чиста Мова», «Українська мова», «Вивчай українську!» та інші. Подібні інтернет-сайти містять інформацію, що може бути корисною для майбутніх учителів початкової школи, які прагнуть удосконалювати культуру свого мовлення (як реального, так і віртуального). Безсумнівно, читання творів художньої літератури допоможе збагатити словниковий запас, зробити мовлення образним і змістовним, проте варто бути пильними, читаючи художню літературу сучасних письменників. Так, сленг і жаргон трапляються в текстах творів Ю. Андруховича, О. Забужко, С. Жадана, Л. Дереша та інших.

Зібрану інформацію студенти фіксували на електронних і паперових носіях, висвітлювали у групі, аналізували типові помилки, добирали нормативні відповідники, аргументували правопис складних слів. На основі переглянутого уроку української О. Авраменка про боротьбу з суржиковими словами (URL: <https://www.youtube.com/watch?v=4sk8xQj-AAAs>) студенти аналізували мовлення виступів відомих людей на телебаченні щодо порушення мовних норм, укладали покликання на опрацьовані відеоматеріали. Також студенти уклали словник типових слів-суржиків, сленгу, діалектів із дібраними літературними відповідниками. У ході виконання проекту студенти чітко окреслили регресивну роль ненормативного мовлення на формування правописної грамотності, презентували власне бачення проблеми та запропонували можливі шляхи її вирішення.

Після завершення проекту було здійснено діагностику рівнів сформованості правописної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Результати діагностики – динаміку сформованості правописної компетентності студентів III курсу спеціальності 013 «Початкова освіта» Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки на констатувальному та контрольному етапах експерименту представлено на рис. 1-2.

Загалом реалізація проекту «Вплив усного мовлення на правописну грамотність молоді» мала позитивний вплив на процес формування правописної компетентності майбутніх учителів початкової школи, про що свідчить порівняння даних констатувального та контрольного етапів експерименту. Крім того, своєрідною особливістю роботи над проектом було вміння студентів співпрацювати в малій групі, бути толерантним до кожного студента проектної групи, вміти вислухати думку кожного й аргументовано представити власну позицію. Тільки за такої умови співпраця може мати якісний результат, успіх у досягненні поставленої мети.

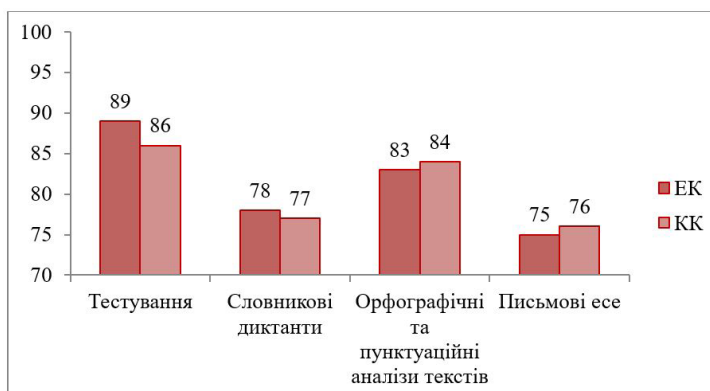

Рис. 1. Динаміка рівнів сформованості правописної компетентності майбутніх учителів початкової школи на констатувальному етапі експерименту.

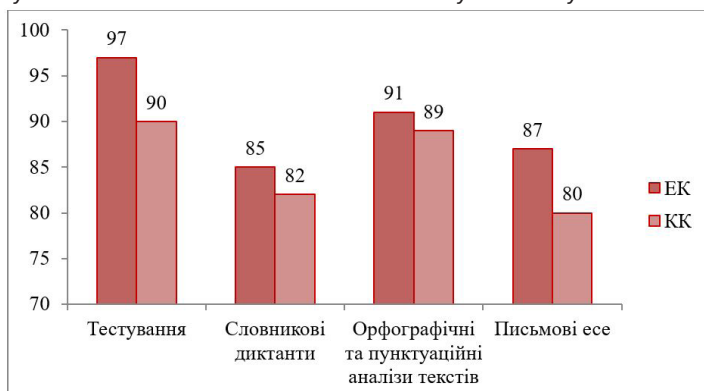

Рис. 2. Динаміка рівнів сформованості правописної компетентності майбутніх учителів початкової школи на контрольному етапі експерименту.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, технологія формування комунікативної культури створює умови, необхідні для того, щоб навчальний досвід став особистісним досвідом майбутнього педагога. Вона вирішує завдання розвитку здатності до діалогу, допомагає у визначенні власного способу входження в культуру, конструюючи і відпрацьовуючи на основі орієнтирів стратегію розвитку таких якостей особистості майбутнього фахівця, як креативність, самостійність, активність, рефлексія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бакум З. (2015). Проектні технології в підготовці вчителів-словесників. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Філологічні студії. Кривий Ріг, 13, 412–419.

Бондаренко Г. (2012). Метод проектів як засіб удосконалення методичної компетентності майбутніх учителів української мови та літератури. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. 12, Ч. 2, 97 - 104.

Голуб Н. (2013). Метод проектів у навчанні української мови. Українська мова і література в школі, 8, 15–19.

Горошкіна О. М. (2004). Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю: монографія. Луганськ : Альма-матер, 362.

Груба Т. (2018). Теорія і практика формування мовної особистості учнів старшої школи на уроках української мови (профільний рівень): монографія. Київ: Інтерсервіс, 336.

Дроздова І. П. (2010). Наукові основи формування українського професійного мовлення студентів нефілологічних факультетів ВНЗ: монографія. Харків: ХНАМГ, 320.

История педагогики и образования: От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в. (2001). / Под ред. А. И. Пискунова. Москва.

Калашник Л. С., Новіков О. В., Юр'єва К. А. (2017). Проектна діяльність студентів у процесі підготовки майбутніх учителів і вихователів до професійної діяльності в умовах етнокультурного різноманіття сучасного суспільства. Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. 49, 81-97.

Ницета В. А. (2009). Технологія життєтворчих проектів на уроках української мови та літератури: навч. посібник. Харків : Основа, 153.

Полат Е. С. (2000). Метод проектів на уроке іностраниого языка. Иностранные языки в школе. 2, 3–10.

Полат Е. С. Метод проектів. URL: http://www.iteach.ru/met/metodika/a_2wn3.php. (дата звернення: 20.08.2019).

Полат Е. С. (2004). Что такое проект: типология проектов. Открытый урок, 5 - 6, 10 - 17.

Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі: навч. посіб. (2015). О. М. Горошкіна, С. О. Караман, З. П. Бакум, О. В. Караман, О. А. Колусь; за ред. О. М. Горошкіної та С. О. Карамана. Київ : «АКМЕ ГРУП», 250.

Савченко Л. О. (2013). Проектна діяльність в практиці вищої педагогічної школи. Science and education a new dimension URL: <http://scaspee.com/6/post/2013/01/11.html>

- Селевко Г. К. (1998). Современные образовательные технологии: Учебное пособие. Москва: Народное образование, 256.
- Сисоєва С. О. (2002). Особистісно-орієнтовані педагогічні технології: метод проектів. Неперервна професійна освіта: теорія і методика. 1 (5), 23-30.
- Сисоєва С. О., Батечко Н. Г. (2011). Вища освіта України : реалії сучасного розвитку. Київ : ВД ЕКМО, 241 – 251.
- Словник-довідник з української лінгводидакти: навч. посіб. (2015) / кол. авторів за ред. М. І. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 320.
- Солодюк Н. (2013). Формування проектної діяльності студентів. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 13 (272), Ч. I, 210–215.
- Супрун Т. В. (2003). Проектна діяльність у початковій школі. Збірник методичних проектів: традиції, перспективи, життєві результати. Київ: Департамент, 500 с.
- Dewey J. (2009). From the child to the world, from the world to the child (Collection of articles). Moscow: Karapuz, 352.
- Lyubchack N. (2016). Project technology essence and the features of using projects in educational process. &11, 5-34.
- Petersen, C. (2004). Project-based learning through the eyes of teachers and students: Investigating opinions of PBL in adult ESL (Master's thesis). University of Victoria, Canada.
- Robayo Luna, A. M., & Hernandez Ortiz, L. S. (2013). Collaborative writing to enhance academic writing development through project work. HOW, A Colombian Journal for Teachers of English, & 20(1), 130-148.
- Stoller, F. (2002). Project work: A means to promote language content in methodology. In J. C. Richards & W. A. Renandya (Eds.), Methodology in language teaching: An anthology of current practice (pp. 107-120). Cambridge, UK: Cambridge University Press. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511667190.016>.
- Stoller, F. (2006). Establishing a theoretical foundation for project-based learning in second and foreign language contexts. In G. H. Beckett & P. C. Miller (Eds.), Project-based second and foreign language education: Past, present, and future (pp. 19-40). USA: Information Age Publishing.

REFERENCES

- Bakum Z. (2015). Proektni tehnologii v pidhotovtsi vchyteliv-slovesnykiv. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu. Filolohichni studii. Kryvyi Rih, 13, 412–419..
- Bondarenko H. (2012). Metod proektiv yak zasib udoskonalennia metodychnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv ukrainskoi movy ta literatury. Visnyk Luhanskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. 12, Ch. 2, 97- 04.
- Holub N. (2013). Metod proektiv u navchanni ukrainskoi movy. Ukrainska mova i literatura v shkoli, 8, 15–19.
- Horoshkina O. M. (2004). Lihvodydaktychni zasady navchannia ukrainskoi movy v starshykh klasakh pryrodnycho-matematychnoho profilii: monohrafiia. Luhansk : Alma-mater.
- Hruba T. (2018). Teoriia i praktyka formuvannia movnoi osobystosti uchniv starshoi shkoly na urokakh ukrainskoi movy (profilnyi riven): monohrafiia. Kyiv: Interservis.
- Drozdova I. P. (2010). Naukovi osnovy formuvannia ukrainskoho profesiinoho movlennia studentiv nefilolohichnykh fakultetiv VNZ: monohrafiia. Kharkiv: KhNAMH.
- Ystoria pedahohyky u obrazovanyia: Ot zarozhdenyia vospytanyia v pervovyitnom obshchestve do kontsa KhKh v. (2001). / Pod red. A. Y. Pyskunova. Moskva.
- Kalashnyk L. S., Novikov O. V., Yurieva K. A. (2017). Proektna diialnist studentiv u protsesi pidhotovky maibutnikh uchyteliv i vykhovateliv do profesiinoi diialnosti v umovakh etnokulturnoho riznomanittia suchasnoho suspilstva. Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty. 49, 81-97.
- Nyshcheta V. A. (2009). Tekhnolohiia zhyttietvorchykh proektiv na urokakh ukrainskoi movy ta literatury: navch. posibnyk. Kharkiv : Osnova.
- Polat E. S. (2000). Metod proektiv na uroke ynostrannoho yazyka. Ynostrannyye yazyky v shkole. 2, 3–10.
- Polat E. S. Metod proektiv. Retrieved from: http://www.iteach.ru/met/metodika/a_2wn3.php. (data zvernennia: 20.08.2019).
- Polat E. S. (2004). Chto takoe proekt : typolohiia proektiv. Otkrytyi urok, 5 - 6, 10 - 17.
- Praktykum z metodyky navchannia movoznavchykh dystsyplin u vyshchii shkoli: navch. posib. (2015). O. M. Horoshkina, S. O. Karaman, Z. P. Bakum, O. V. Karaman, O. A. Kopus; za red. O. M. Horoshkinoi ta S. O. Karamana. Kyiv : «AKME HRUP».
- Savchenko L. O. (2013). Proektna diialnist v praktytsi vyshchoi pedahohichnoi shkoly. Science and education a new dimension Retrieved from: <http://scaspee.com/6/post/2013/01/11.html>.
- Selevko H. K. (1998). Современные образовательные технологии: Учебное пособие. Москва: Народное образование.
- Sysoieva S. O. (2002). Osobystisno-orientovani pedahohichni tehnologii: metod proektiv. Neperervna profesiina osvita: teoriia i metodyka. 1 (5), 23-30.
- Sysoieva S. O., Batechko N. H. (2011). Vyshcha osvita Ukrainy : realii suchasnoho rozvytku. Kyiv : VD ЕКМО, 241–251.
- Slovyk-dovidnyk z ukrainskoi lihvodydakty: navch. posib. (2015) / kol. avtoriv za red. M. I. Pentyliuk. Kyiv: Lenvit.
- Solodiuk N. (2013). Formuvannia proektnoi diialnosti studentiv. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. 13 (272), Ch. I, 210–215.
- Suprun T. V. (2003). Proektna diialnist u pochatkovii shkoli. Zbirnyk metodychnykh proektiv: tradytsii, perspektyvy, zhyttievi rezultaty. Kyiv : Departament.
- Dewey J. (2009). From the child to the world, from the world to the child (Collection of articles). Moscow: Karapuz.
- Lyubchack N. (2016). Project technology essence and the features of using projects in educational process, 11, 5-34.
- Petersen, C. (2004). Project-based learning through the eyes of teachers and students: Investigating opinions of PBL in adult ESL (Masters thesis). University of Victoria, Canada.
- Robayo Luna, A. M., & Hernandez Ortiz, L. S. (2013). Collaborative writing to enhance academic writing development through project work. HOW, A Colombian Journal for Teachers of English, 20(1), 130-148.
- Stoller, F. (2002). Project work: A means to promote language content in methodology. In J. C. Richards & W. A. Renandya (Eds.), Methodology in language teaching: An anthology of current practice (pp. 107-120). Cambridge, UK: Cambridge University Press. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511667190.016>.
- Stoller, F. (2006). Establishing a theoretical foundation for project-based learning in second and foreign language contexts. In G. H. Beckett & P. C. Miller (Eds.), Project-based second and foreign language education: Past, present, and future (pp. 19-40). USA: Information Age Publishing.

Статтю подано до редколегії 25.01.2020 р.
Рекомендовано до друку 09.02.2020 р.

Тетяна Качак,

доктор філологічних наук, професор,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Tetiana Kachak,

Doctor of Philological Sciences, professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
tetiana.kachak@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-6863-1736

Лариса Круль,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Larisa Krul,

Candidate of Pedagogical Sciences (Ph. D.),
Associate professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
larisa-krul@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-1437-7469

УДК 378.147:808.5

ЗМІСТОВІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ» СТУДЕНТАМИ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. Під час формування літературної компетентності та педагогічної майстерності вихователя, учителя надзвичайно важливо розвивати професійні якості, навички комунікації, виразного читання. Пошуки ефективних шляхів досягнення цієї мети в сучасних освітніх умовах дистанційного чи змішаного навчання – актуальна проблема, яка потребує розгляду як на рівні науково-теоретичному, так і на рівні аналізу практичного досвіду. У статті проаналізовано змістові та методичні аспекти вивчення дисципліни «Виразне читання» студентами педагогічних спеціальностей з урахуванням викликів і потреб нашого часу; аргументовано актуальність курсу; окреслено пріоритети власного педагогічного досвіду.

Інструментарій системно-діяльнісного підходу, типологічного зіставлення забезпечив аналіз тематичних блоків дисципліни та аргументацію її ролі у професійній підготовці педагога. Емпіричні методи дослідження (педагогічне спостереження за процесом, апробація традиційних і нових форм, методів й засобів навчання, анкетування), систематизація й узагальнення результатів практичного досвіду викладання дисципліни прислужилися для визначення особливостей методики викладання цього курсу в умовах очного та дистанційного навчання. Методика викладання цього курсу в умовах очного і дистанційного навчання вирізняється не змістом, а обраними методами і формами роботи, рівнем залучення цифрових інструментів та засобів інформаційно-комп'ютерних технологій. Цікавими і продуктивними є авторські методи і форми роботи: літературні п'ятихвилинки, творче інтерактивне читання, конкурси відеозаписів виразного читання, підготовка й укладання портфолію, участь у проєктах.

Ключові слова: підготовка майбутніх учителів, виразне читання, очне і дистанційне навчання, методи роботи.

SUBSTANTIVE AND METHODOLOGICAL ASPECTS STUDY OF THE DISCIPLINE «EXPRESSIVE READING» STUDENTS OF PEDAGOGICAL SPECIALTIES

Abstract. In the process of formation of literary competence and pedagogical skills of the educator, the teacher is extremely important person to develop professional qualities, communication skills, and expressive reading. The search for

effective ways to achieve this goal in modern educational conditions of distance or blended learning is an urgent problem that needs to be considered both at the level of scientific and theoretical, and at the level of analysis of practical experience.

The article analyzes the content and methodological aspects of studying the discipline "Expressive reading" by students of pedagogical specialties, taking into account challenges and needs of our time; the relevance of the course is argued; the priorities of personal pedagogical experience are outlined.

The tools of the system-activity approach, typological comparison provided the analysis of thematic blocks of the discipline and argumentation of its role in the professional training of the teacher. Empirical research methods (pedagogical observation of the process, testing of new forms and methods, questionnaires), systematization and generalization of the results of practical experience were used to determine the methods of teaching this course in the conditions of classroom and distance learning. Expressive reading is not only the art of meaningful, correct, emotional reading in order to convey information and influence the listener, but also a tool for teacher-student interaction. That is why in the professional training of educators and primary school teachers an important role is given to the disciplines of literary and methodological direction. The content of the course "Expressive reading" meets the demands of modern educational discourse and aims to expand knowledge of the theory of the art of speech and improve the performance skills of future educators and teachers; acquaintance with methods and techniques of teaching children expressive reading. The methodology of teaching this course in classroom and distance learning is not different in content, but in the chosen methods and forms of work, the level of involvement of digital tools and information and computer technology. During the classroom training, a lecture-visualization, a binary lecture, a lecture-conference, group work in practical classes, presentations of individual projects were held. In the conditions of distance learning they practiced binary and integrated online lectures, online meeting with the speaker or actors, online master class, webinar, online readers' competition. Author's methods and forms of work are interesting and productive: literary five minute, creative interactive reading, and competitions of expressive reading videos, preparation and compilation of own portfolio, participation in literary projects.

Keywords: training of future teachers, expressive reading, classroom and distance learning, methods of work.

ВСТУП

Постановка проблеми. У контексті сучасних реформ і суспільних викликів освітній процес невпинно змінюється, адже змінюються запити і потреби здобувачів освіти, актуальності набувають нові компетентності. Оновлюється зміст, методики, технології, засоби навчання та виховання. Складником професійної підготовки майбутніх педагогів є літературна освіта, спрямована на ознайомлення студентів із українською та зарубіжною літературою для дітей, опанування методики літературно-художнього розвитку дітей дошкільного віку, навчання літературного читання в початковій школі, організацію роботи з дитячою книжкою та промоцію дитячого читання загалом. Реалізація мети і завдань літературної освіти на педагогічних факультетах відбувається в межах вивчення нормативних («Дитяча література» та «Методика навчання літературного читання») та вибіркового дисциплін (серед яких «Виразне читання»). У процесі формування літературної компетентності та педагогічної майстерності вихователя, учителя надзвичайно важливо розвивати професійно-необхідні якості, уміння, навички комунікації, культури мовлення і виразного читання художніх творів. Пошуки ефективних засобів досягнення цієї мети в сучасних освітніх умовах дистанційного чи змішаного навчання – актуальна проблема, яка потребує розгляду. Досі науковці торкалися її у традиційному контексті, наголошували на потребі розвивати навички культури мови і виразного читання майбутніх педагогів, пропонували звичні для очного навчання методи роботи, однак не враховували умов дистанційної освіти. Не йшлося також про авторські методики й системне використання цифрових інструментів у процесі викладання «Виразного читання». Цим зумовлено актуальність дослідження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті – проаналізувати змістові та методичні аспекти вивчення дисципліни «Виразне читання» студентами педагогічних спеціальностей з урахуванням викликів і потреб нашого часу, умов дистанційного навчання; аргументувати актуальність цього курсу; презентувати власну методику викладання й результати моніторингу її ефективності.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологія дослідження. Використовуючи інструментарій системно-діяльнісного підходу, типологічного зіставлення та інших теоретичних методів дослідження (аналіз нормативних документів, навчальних програм, осмислення та узагальнення результатів науково-методичних студій педагогів), розкриємо специфіку змістового наповнення дисципліни «Виразне читання», визначимо й аргументуємо актуальність курсу в контексті підготовки сучасних педагогів. Актуалізуючи емпіричні методи дослідження (педагогічне спостереження за процесом, апробація традиційних і нових форм, методів і засобів навчання, анкетування, бесіди, математична обробка даних), систематизуючи й узагальнюючи результати практичного досвіду викладання дисципліни, визначимо особливості методики викладання цього курсу в умовах традиційного (аудиторного, очного) та дистанційного навчання. Окреслимо пріоритети власного педагогічного досвіду та результати моніторингу ефективності нашої роботи.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз навчальних програм і силабусів, підручників і навчально-методичних посібників, практикумів із дисципліни «Виразне читання» дає уявлення про специфіку її змісту й методику викладання для студентів спеціальностей «Дошкільна освіта» і «Початкова освіта». Це перша група джерел, на основі опрацювання, осмислення й узагальнення яких ми порівнюємо змістове наповнення дисципліни й визначаємо універсальні теми, проблеми, визначаємо

пріоритетні компоненти. Авторами найвідоміших підручників для студентів є А. Аніщук (2012), Н. Бабич (1990), В. Жовтобрюх (1998), А. Капська (1990), Г. Олійник (2011).

Другу групу джерел, що стали теоретично-методологічною базою нашого дослідження, формують статті українських (В. Бадер (1999), Г. Коваль (2014), Т. Мішеніної (2015)) і зарубіжних (F. Allisson (2015), B. Gramatkovski J. Kochoska, M. Ristevska, D. Sivakova (2017), S. Peha (2003), J. Zutell (1991)) науковців, які акцентують на важливості навичок мистецтва мовлення як складника педагогічної майстерності вчителя; аналізують викладання/вивчення дисципліни «Виразне читання».

Змістове наповнення дисципліни «Виразне читання». Література є одним із засобів пізнання себе і світу не тільки для дітей. Розповідь і читання – інструменти, завдяки яким цей засіб працює. Вплив твору на читача значною мірою залежить від того, як він його прочитає чи почує, як зрозуміє. Виразне читання – мистецтво відтворення у слові ду-мок, почуттів, настроїв, переживань, які пронизують художній твір; передача особистого ставлення виконавця до змісту твору. Це змістовне, правильне, емоційне читання з метою передачі інформації, впливу на слухача. Мистецтво виразного читання забезпечує розуміння суті твору, емоційного переживання за долю героїв.

Мета вивчення дисципліни «Виразне читання» – «ознайомити студентів із методами і прийомами навчання дітей виразно читати з урахуванням їхніх вікових особливостей та можливостей; розширити знання студентів з теорії мистецтва мовленого слова та удосконалити виконавчу майстерність майбутніх вихователів та учителів» (Круль, Л., 2020). Її зміст формують кілька тематичних блоків, які можуть бути окремими модулями: «Теоретичні основи культури мовлення», «Виразне читання в системі професійної педагогічної діяльності», «Практичне використання засобів логіко-емоційної виразності читання» (Аніщук, А., 2012, с. 5). Як засвідчує аналіз навчальних програм дисципліни, кількість тематичних блоків, як і їхні межі, коригуються педагогами залежно від спеціальності студентів, які її вивчають, а також кількості навчальних кредитів. Для студентів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника спеціальності «Дошкільна освіта» пропонуємо такі теми: «Предмет і завдання курсу виразного читання», «Засоби логіко-емоційної виразності читання й мовлення», «Підготовка твору до читання та аналізу його з дітьми», «Читання казок та прозових творів», «Принципи побудови та виконання художньої розповіді», «Особливості виконання поетичних творів та читання байки». Принципи логічності, систематичності, послідовності опрацювання матеріалу, синтезу теорії та практичної роботи уможливають поетапно ознайомити студентів із матеріалом і формувати в них відповідні вміння й навички.

Актуальність курсу в процесі професійної підготовки майбутніх учителів. Культура мовлення, виразне читання, розповідання – основа спілкування та взаємодії учителя і учня, вихователя і дошкільняти. Виховувати і навчати не можливо без спілкування. Як зауважують зарубіжні науковці, «проблема спілкування є дуже важливою як для навчальної роботи, так і для успіху освіти, оскільки освіта залежить саме від успіху міжособистісного спілкування» (Gramatkovski B., Kochoska J., Ristevska M., Sivakova D., 2017, с. 90).

Виразне читання – інструмент педагогічної майстерності вчителя (який забезпечує сприйняття і розуміння тексту дітьми, розширення словникового запасу, появу нового емоційного досвіду) та підвищення якості і техніки мовлення, розвитку інтелектуальних та естетичних здібностей дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Чітка, розуміла, виразна, експресивна мова педагога – зразок для наслідування, який разом із правильно використаними методичними прийомами виразного читання забезпечують педагогічні умови формування компетентностей здобувачів освіти, передбачених Державними стандартами. У Базовому компоненті дошкільної освіти в межах освітньої лінії «Мовлення дитини» передбачено формування в дошкільників мовленнєвої компетенції, тобто «інтегрованого вміння адекватно й доречно спілкуватися рідною мовою в різних життєвих ситуаціях (висловлювати свої думки, наміри, бажання, прохання), розповідати, пояснювати, розмірковувати, оцінювати, використовувати як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності» (Базовий компонент дошкільної освіти, 2012). Мовно-літературна, комунікативна компетенція учнів є однією із пріоритетних для школярів, як свідчить аналіз Державного стандарту початкової освіти і типових програм О. Савченко та Р. Шияна. Так, змістова лінія «Розвиваємо навичку читання, оволодіваємо прийомами розуміння прочитаного» серед інших блоків передбачає «удосконалення й розвиток якісних характеристик технічної і смислової сторін навички під час читання вголос і мовчки; самостійне застосування мовленнєвих та позамовних засобів художньої виразності» (Савченко, О., 2018). Б. Граматковські, Дж. Кочоска, М. Рістевська та Д. Сівакова провели емпіричне дослідження, у ході якого довели, що слухання дітьми виразно прочитаних текстів «значно покращує мовленнєву експресію дітей у дошкільних групах», вдосконалюється просте мовлення, найпростіша дикція, природність інтонації та логічно пов'язане мовлення (Gramatkovski, B. та ін., 2017, с. 103). Виразне читання сприяє інтелектуальному, емоційному й естетичному розвитку дітей, поглиблює пізнавальні процеси, посилює інтерес до книги.

Виразне читання текстів у початковій школі забезпечує безпосередній зв'язок між вираженням та розумінням написаного. Один з провідних дослідників проблеми виразного читання Стів Пеха (Steve Peha) переконаний, що «добре виразити текст, прочитати його з почуттям, що відповідає тому, що воно означає, – це один з найкращих способів його зрозуміти. Щоб відповідати правильному висловленню кожному слову чи фразі, ви повинні зрозуміти як значення слів, так і граматику кожного речення. Виразне читання – це така потужна стратегія розуміння, оскільки миттєво збільшує ваш доступ до сенсу під час читання» (Peha, S., 2003). Цілком погоджуємося з такими висновками, адже виразне читання називають методом вивчення літератури, засобом її пізнання. Має рацію С. Котляренко, яка відтворює послідовність роботи з художнім текстом, а два етапи пов'язує саме з виразним читанням: «Вчитель постійно веде лінію: ознайомлення читця з текстом – первинне осмислення – озвучення вчителем-читцем – вторинне осмислення разом з аудиторією – озвучення учнями в різних варіантах» (Котляренко С., 2017, с. 113).

Курс «Виразне читання» практично спрямований на професійну діяльність майбутніх учителів, які вчать не тільки художньо озвучувати текст, аналізувати його, а й опановують актуальні методики розвитку аналогічних умінь у їхніх вихованців.

Методика викладання дисципліни «Виразне читання» під час очного і дистанційного навчання: порівняльний зріз. Сьогодні диктує нові вимоги до організації навчального процесу. За умов карантину дистанційне навчання стало єдиною альтернативою аудиторним заняттям. І якщо зміст, принципи викладання навчальних предметів залишилися ті ж самі, то методи і форми роботи зазнали істотних змін і трансформацій. Зорієнтованість на цифрові інструменти й можливості інформаційно-комп'ютерних технологій стала визначальним чинником у розробці методичної системи викладання «Виразного читання». Наведемо таблицю, у якій порівнюємо форми, методи і прийоми роботи під час аудиторного і дистанційного навчання на кожному етапі вивчення дисципліни (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Очне і дистанційне вивчення дисципліни «Виразне читання»

Етапи вивчення дисципліни	Методи, прийоми і форми роботи		Види вправ і завдань. Підготовка матеріалів для власного портфоліо
	очне (аудиторне) навчання	дистанційне навчання	
1 етап. Зміст поняття «виразне читання», роль виразного читання у професійній діяльності учителя; техніка мовлення як необхідна передумова словесної дії.	лекція-візуалізація; бесіда; робота в групах; індивідуальне виконання завдань з практикуму; відпрацювання техніки мовлення на практичних заняттях.	відеолекція або онлайн-лекція-візуалізація; тестування на платформі d-learn; завдання з практикуму, призначене в classroom; онлайн-презентація індивідуального виконання артикуляційних вправ; демонстрація власної техніки мовлення на практичному онлайн-занятті на платформі Zoom чи Google-meet.	Виконати запропоновані артикуляційні вправи на вироблення навичок правильного дихання;
2 етап. Засоби логіко-емоційної виразності читання: інтонація, мовні такти, паузи, логічні наголоси, мелодика, темп мовлення та позаговні засоби виразності.	Бінарна лекція (з диктором, актором); літературний конкурс читців; індивідуальна робота з текстом на виявлення й аналіз засобів логіко-емоційної виразності.	Онлайн-зустріч з диктором або актором; онлайн-конкурс читців у соцмережі (де переможець визначають за кількістю переглядів і вподобань); робота з текстом на виявлення й аналіз засобів логіко-емоційної виразності – завдання, призначене у classroom; читацький онлайн-марафон на платформі Zoom чи Google-meet.	У текстах розставити логічні наголоси, паузи і обґрунтувати їх вибір. Продемонструвати виконання вправ на розвиток сили, висоти і швидкості мовлення. Дібрати і прочитати 5 скоромовок. Розробити партитури для виразного читання поетичних текстів для дітей. Підготувати відеозапис читання тексту в різному темпі. На дібраних творах розкрити значення пози, жестів, міміки під час читання.
3 етап. Добір творів для читання чи розповідання дітям різного віку з урахуванням змісту, тематики, специфіки головних героїв, а основне - виховної, пізнавальної та художньо-естетичної вартості.	Інтегрована лекція «Виразне читання та дитяча література»; творче інтерактивне читання; аналіз поетичних і прозових творів у мікрогрупах з використанням інтерактивних методик і прийомів технології розвитку критичного мислення на практичних заняттях.	Інтегрована онлайн-лекція «Виразне читання та дитяча література»; робота в мікрогрупах над аналізом запропонованих творів у спільному документі – завдання, призначене у classroom; онлайн-презентація ментальних карт на основі аналізу запропонованих творів під час практичного онлайн-заняття на платформі Zoom чи Google-meet; онлайн-обговорення алгоритмів аналізу творів для учнів початкової школи	Підготувати для читання та аналізу з дітьми оповідання, казку, вірш. Підготувати рекомендаційний список творів для дітей віком від 4 до 10 років. Розробити ментальну карту на основі аналізу запропонованого твору. Здійснити різні види аналізу запропонованого твору, користуючись алгоритмами. Підготувати алгоритми аналізу творів для учнів початкової школи.

4 етап. Методика проведення художньої розповіді у роботі педагога-вихователя.	Лекція – перегляд відеозаписів літературних занять у ЗДО; майстер-клас з методики підготовки і проведення розповіді педагогом-вихователем.	Онлайн-лекція – перегляд відеозаписів літературних занять у ЗДО; онлайн майстер-клас з методики підготовки і проведення розповіді педагогом-вихователем (коментування студентами попередньо розроблених і завантажених у classroom конспектів літературних занять)	Розробити конспекти літературних занять у ЗДО. Підготувати список текстів різної тематики для розповіді дітям. Підготувати інтерактивний плакат «Як провести розповідь у ЗДО». Підготувати мультимедійний супровід для розповіді.
5 - 6 етапи. Методика читання поетичних і прозових творів.	Лекція-конференція; підготовка групових проєктів та їх презентація чи конкурс на практичному занятті.	Онлайн-лекція-конференція; онлайн-вебіари з методики читання поетичних і прозових творів; виконання індивідуального завдання (відеозйомка виразного читання заданого твору певного жанру), призначеного у classroom.	Підготувати вебінар на теми «Методика виразного читання поетичних творів», «Методика виразного читання казки», «Методика виразного читання оповідання», Відеозйомка виразного читання творів різних жанрів.

Значну увагу в процесі формування у студентів навичок виразного читання приділяємо виконанню вправ (відшліфовуємо дикцію, вимову, дихання, ритмічність мовлення, інтонаційні вміння), аналітичній роботі з текстом, удосконаленню навичок виразного читання текстів різних жанрів. При цьому найпоширенішими є такі види робіт: виразне читання твору (уривка) викладачем і студентами, перегляд відеозаписів і прослуховування аудіозаписів художніх текстів у виконанні акторів та дикторів, декламація напам'ять, вправи на розвиток техніки мовлення студентів, читання в особах, інсценування, взаємоаналіз, опрацювання інформації з теорії виразного читання, робота над укладанням партитури тексту для читання, опрацювання практикуму з виразного читання.

Авторська методична система оволодіння студентами теорії та практики мистецтва слова, культури мовлення і виразного читання. Окрім традиційних методів, підходів і форм роботи, наша методична система викладання «Виразного читання» містить авторські елементи: 1) літературні п'ятихвилинки, які проводимо на кожному занятті з метою навчити студентів правильно дібрати тексти для читання дітям різних вікових категорій з урахуванням тематичних, жанрових чи інших параметрів; 2) творче інтерактивне читання, яке передбачає інтерактивну взаємодію учасників мікрогруп з метою читання, аналізу твору, складання партитури для його виразного читання; 3) підготовка та презентація мультимедійних продуктів, які сприяють формуванню навичок виразного читання у дошкільнят та учнів початкової школи; 4) зйомки та презентація власних декламацій поетичних творів; 5) розробка пам'яток і алгоритмів, інтерактивних плакатів, спрямованих на промоцію дитячого читання, заохочення до виразного читання; 6) підготовка дидактичних матеріалів та укладання власного портфоліо; 7) систематичне залучення студентів до участі у творчих проєктах («Літературна кавалерка», святкування Міжнародного дня дитячої книги), літературних заходах, конкурсах читців та флешмобів у соцмережах. Практика засвідчує, що такі форми роботи значно підвищують рівень літературної компетентності, навичок виразного читання і мотивацію студентів до навчання.

Аналіз моніторингу ефективності апробованої методичної системи викладання дисципліни. З метою з'ясування ефективності занять з «Виразного читання», продуктивності дібраних методів і форм роботи ми провели опитування студентів спеціальності «Дошкільна освіта» ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». З 80 опитаних студентів 92,5 % зазначили, що зміст курсу «Виразне читання» був цікавим і корисним. На запитання «Чи вважаєте ефективними і правильно обраними методи, форми і засоби викладання курсу?» позитивну відповідь дали 93,75 % студентів. Студентам сподобалися різні види завдань: прослуховування аудіозаписів художніх текстів у виконанні акторів та дикторів (77,5 %), виразне читання твору викладачем (66,25 %), виразне читання твору студентами (60 %), декламація напам'ять (52,5 %), вправи на розвиток техніки мовлення студентів (55 %), читання в особах (80 %), інсценування прочитаного (47,5 %), взаємоаналіз прочитаного (36,25 %), опрацювання інформації з теорії виразного читання (33,75 %), робота над укладанням партитури тексту для читання (70 %).

Методику викладання курсу студенти також оцінювали, відповідаючи на запитання «Які форми занять були для вас новими і цікавими, найбільш ефективними і результативними для засвоєння змісту курсу і формування професійної компетентності педагога?» Результати опитування пропонуємо у вигляді діаграми (див. рис. 1).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Виразне читання – це не тільки мистецтво змістовного, правильного, емоційного читання з метою передачі інформації, впливу на слухача, а й інструмент взаємодії учителя й учня. Саме тому в професійній підготовці вихователя ЗДО та учителя початкової школи важливу роль відведено дисциплінам літературно-методичного спрямування, зокрема «Виразному читанню». Змістове наповнення курсу відповідає запитам сучасного

освітнього дискурсу й спрямоване на розширення знань з теорії мистецтва мовленого слова, удосконалення виконавчої майстерності майбутніх педагогів; ознайомлення із методами навчання дітей виразно читати.

Принципи логічності, систематичності, послідовності опрацювання матеріалу, синтезу теорії та практичної роботи забезпечують поетапне ознайомлення студентів із матеріалом, формування навичок виразного читання і відповідних методичних знань і вмінь. Методика викладання цього курсу в умовах очного і дистанційного навчання вирізняється не змістом, а обраними методами і формами роботи, рівнем залучення цифрових інструментів та засобів інформаційно-комп'ютерних технологій. Зазначено, що в аудиторному навчанні відповідно до п'яти етапів курсу студентам було запропоновано лекцію-візуалізацію, бінарну лекцію, лекцію-конференцію, групову роботу на практичних заняттях, презентації індивідуальних проектів. Умови дистанційного навчання уможливили зберегти деякі форми, але перевести їх в онлайн-форматі. Актуальними стали бінарна та інтегрована онлайн-лекції, онлайн-зустріч з диктором чи акторами, онлайн-майстер-клас, вебінар, онлайн-конкурс читців. При цьому проводили роботу на платформах Zoom, Google-meet, classroom, d-learn.

Проведений моніторинг якості й ефективності запропонованої методичної системи вивчення дисципліни «Виразне читання» студентами спеціальності «Дошкільна освіта» ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» засвідчив, що цікавими і продуктивними є авторські методи і форми роботи (літературні п'ятихвилинки, творче інтерактивне читання, участь у проектах, конкурси відеозаписів виразного читання, укладання власного портфоліо).

Перспективним є проведення експериментального дослідження та визначення рівня сформованості навичок виразного читання та набутих методичних знань у студентів педагогічних факультетів.

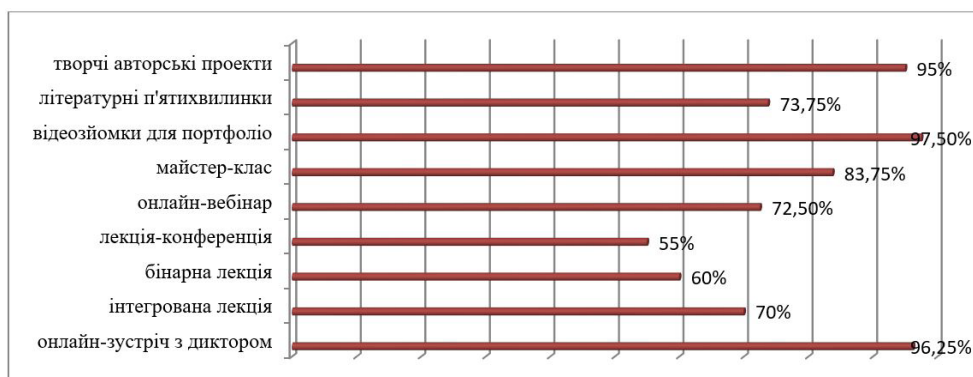

Рисунок 1. Ефективні й результативні форм занять

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аніщук А. (2012). Культура мовлення та виразне читання: навч.-метод. посіб. для студ. вищих пед. навч. закл. спец. «Дошкільна освіта». Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя.
- Бабич Н. (1990). Основи культури мовлення. Львів: Світ.
- Бадер В. (1999). Формування інтонаційних умінь і навичок молодших школярів під час вивчення розділу «Текст». Початкова школа. № 9. 22 – 25.
- Богуш А. (ред.). (2012). Базовий компонент дошкільної освіти. К.: Видавництво. Державний стандарт початкової освіти. (2018). Отримано з URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>
- Жовтобрюх В., Муромцева О. (1998). Культура мови вчителя : Курс лекцій / за ред. О. Муромцевої. Х.: Гриф.
- Капська А. (1990). Виразне читання. К.: Вища школа.
- Коваль Г., Захарчук З. (2014). Практикум з виразного читання. Навч.-метод. посіб. для студентів, вчителів та учнів початкових класів. Тернопіль: Астон.
- Котляренко С. (2017). Виразне читання як один із засобів професійної підготовки студента-філолога. Педагогічні науки. Вип. 133, 108 – 115.
- Круль Л. (2020). Силабус навчальної дисципліни «Виразне читання в ЗДО та ПШ». Отримано з URL: <https://kttmdiso.pnu.edu.ua>
- Мішеніна Т. (2015). Розвиток виразності мовлення на комунікативному етапі читацької діяльності майбутніх учителів філологічних спеціальностей. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Вип. 1.
- Олійник Г. (2011). Виразне читання. Основи теорії: посібник для вчителів. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
- Савченко О. (2018). Типова освітня програма, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко. URL: <https://mon.gov.ua>
- Allison F. (2015). Reading with Expression is Fun! Growing Independence and Fluency Lesson Design. Retrieved from URL: http://www.auburn.edu/academic/education/reading_genie/inroads/feltongf.html.
- Gramatkovski, V., Kochoska, J., Ristevska, M., Sivakova, D. (2017). The expressive reading as an opportunity for improvement of the preschool children's speech. International Journal of Innovation and Research in Educational Sciences. Vol.4, Issue 1, 99 – 104.
- Peha S. (2003). Expression Equals Comprehension. Retrieved from URL: https://www.tms.org/say_about_a_book/expression_equals_comprehension.htm
- Zutell, J.; Rasinski, T. (1991). Training Teachers to Attend to Their Students' Oral Reading Fluency. Theory Pract. 30, 211–217.

REFERENCES

- Anishhuk, A. (2012). Kuljtura movlennja ta vyrazne chytannja: navch.-metod. posib. dlja stud. vyshhykh ped. navch. zakl. spec. «Doshkiljna osvita». Nizhyn: NDU im. M. Ghogholja.
- Babych, N. (1990). Osnovy kuljtury movlennja. Ljviv: Svit.
- Bader, V. (1999). Formuvannja intonacijnykh uminj i navychok molodshykh shkoljariv pid chas vyvchennja rozdilu «Tekst». Pochatkova shkola, 9, 22 – 25.
- Boghush, A. M. (red.). (2012). Bazovyj komponent doshkiljnoji osvity. K.: Vydavnytvo.
- Derzhavnyj standart pochatkovoji osvity. (2018). Otrymano z URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennja-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>
- Zhovtobrjukh, V., Muromceva, O. (1998). Kuljtura movy vchytelja : Kurs lekcij / za red. O.Gh. Muromcevoji. Kh.: Ghryf.
- Kapsjka, A. (1990). Vyrazne chytannja. K.: Vyshha shkola.
- Kovalj, Gh., Zakharchuk, Z. (2014). Praktykum z vyraznogho chytannja. Navch.-metod. posibnyk dlja studentiv, vchyteliv ta uchniv pochatkovykh klasiv. Ternopilj: Aston.
- Kotljarenko, S. (2017). Vyrazne chytannja jak odyn iz zasobiv profesijnoji pidghotovky studenta-filologha. Pedagoghichni nauky. Vyp. 133, 108 – 115.
- Krul, L. (2020). Syllabus navchaljnoji dyscypliny «Vyrazne chytannja v ZDO ta PSh». Otrymano z URL: <https://kttmdiso.pnu.edu.ua>
- Mishenina, T. (2015). Rozvytok vyraznosti movlennja na komunikatyvnomu etapi chytacjkoi djialnosti majbutnikh uchyteliv filologhichnykh specialjnostej. Visnyk Nacionaljnoji akademiji Derzhavnoji prykordonnoji sluzhby Ukrainy, 1.
- Olijnyk, Gh. (2011). Vyrazne chytannja. Osnovy teoriji: posibnyk dlja vchyteliv. Ternopilj: Navchaljna knygha – Boghdan.
- Savchenko, O. (2018). Typova osvithnja proghrama, rozroblena pid kerivnyctvom O. Ja. Savchenko. URL: <https://mon.gov.ua>
- Allison, F. (2015). Reading with Expression is Fun! Growing Independence and Fluency Lesson Design. Retrieved from URL: http://www.auburn.edu/academic/education/reading_genie/inroads/feltongf.html.
- Gramatkovski, B., Kochoska, J., Ristevska, M., Sivakova, D. (2017). The expressive reading as an opportunity for improvement of the preschool children's speech. International Journal of Innovation and Research in Educational Sciences, 4(1), 99 – 104.
- Peha, S. (2003). Expression Equals Comprehension. Retrieved from URL: https://www.tms.org/say_about_a_book/expression_equals_comprehension.htm
- Zutell, J.; Rasinski, T. (1991). Training Teachers to Attend to Their Students' Oral Reading Fluency. Theory Pract, 30, 211–217.

Статтю подано до редколегії 12.03.2020 р.

Рекомендовано до друку 28.03.2020 р.

Мирослав Криштанович,

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри педагогіки та інноваційної освіти,
Національний університет «Львівська політехніка»
(м. Львів, Україна)

Myroslav Kryshchanovych,

Doctor of Science in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Pedagogy
and Innovative Education,
Lviv Polytechnic National University,
(Lviv, Ukraine)
mf0077@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-1750-6385

УДК 378.147

ВИВЧЕННЯ ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНОГО ДИСТАНЦІЙНОГО ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ

Анотація. У статті розглянуто сучасну практику викладання правових дисциплін для майбутніх фахівців, яка має багатий арсенал різноманітних і ефективних способів, прийомів і засобів навчання, зокрема інтерактивних, які повною мірою допомагають розкрити всю специфіку конкретної правничої дисципліни. При вивченні і поясненні окремих тем широко використовуються інтерактивні дошки, електронні підручники і навчальні програми, що включають текст, графіку, фото та відео фрагменти. Використання таких засобів істотно активізує освітній процес.

Інтерактивні технології надають прості і зручні засоби для розв'язання широкого кола завдань у сфері освіти майбутніх фахівців. Вони допомагають створювати такі умови навчання, щоб студенти отримували задоволення від навчальної роботи, прагнули покращувати її результати й усвідомлювали, що отримані знання вони будуть надалі успішно застосовувати в практичній діяльності.

Установлено найбільш ефективні засоби вивчення правових дисциплін засобами інтерактивного дистанційного під час проведення занять в закладах вищої освіти. Насамперед це стосується застосування в освітньому процесі інтерактивної дошки. Використання інтерактивної дошки як традиційного елемента навчального процесу широко застосовується під час проведення лекційного заняття, семінарів, презентацій. Роль і значення інтерактивної практики викладання правових дисциплін уможливило визначити найбільш ефективні інтерактивні засоби викладання фахових дисциплін для майбутніх фахівців, її використання поліпшить роботу майбутніх правників на заняттях у закладах вищої освіти (ЗВО).

Ключові слова: студент, викладач, юрист, ЗВО, традиційні елементи навчання, інтерактивна дошка.

STUDY OF LEGAL DISCIPLINES BY INTERACTIVE DISTANCE LEARNING

Abstract. The article examines the current practice of teaching legal disciplines for future lawyers, which has a rich arsenal of various and effective methods, techniques and training tools, including interactive ones, which fully help to reveal the full specifics of a particular legal discipline.

Interactive whiteboards, electronic textbooks, and tutorials that include text, graphics, photos, and video snippets are widely used in exploring and explaining individual topics. The use of such tools significantly intensifies the educational process.

It should be noted that interactive technologies provide simple and convenient tools for solving a wide range of tasks in the field of education of future lawyers. They help to create learning conditions so that students enjoy learning, seek to improve their learning outcomes, and are aware that they will continue to apply their knowledge successfully in practice.

The most effective means of studying the legal disciplines by means of interactive distance learning during higher education institutions have been established. First of all, it concerns the use of the interactive whiteboard in the educational process. The use of the interactive whiteboard, as a traditional element of the educational process, is widely used in lectures, seminars, presentations. The interactive whiteboard is a flexible tool that combines the simplicity of a regular marker board with the capabilities of a computer. It provides the necessary training page from the Internet, demonstrates the necessary information. It should be noted that anything that is drawn or written on the interactive whiteboard during the lesson can be saved as computer files, printed, and emailed.

Therefore, the role and importance of the interactive practice of teaching legal disciplines allows us to determine the most effective interactive teaching of professional disciplines for future lawyers.

Thus, its use significantly intensifies the work of future lawyers in the classroom.

Keywords: student, teacher, lawyer, ZVO, traditional elements of education, interactive whiteboard.

ВСТУП

Постановка проблеми. Підготовка студентів на правничих факультетах у закладах вищої освіти України має бути максимально спрямованою на майбутні фахові потреби майбутнього юриста, формувати такий високий рівень його професійної та загальної культури, фахової компетентності, який дасть змогу підтримувати високий професіоналізм у будь-якій сфері юридичної діяльності. Тому актуальним завданням для закладу вищої освіти, що готує юристів, стає пошук нових ефективних засобів реалізації правової освіти, пов'язаних з розробленням і введенням в навчальні плани впровадження інноваційних форм викладання.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Питанням дослідження та впровадження в освітній процес інтерактивних методів навчання займалася низка науковців, а саме: Л. Биркун, З. Головка, Я. Заяць, І. Зимня, О. Коваленко, О. Коломінова, О. Косенко, С. Котович, Л. Лотиш, В. Плахотник, С. Роман, Л. Штефан та інші. З огляду на викладене вище, можемо сказати, що серед наукових праць у галузі окресленої проблеми переважають ті, що стосуються професійної підготовки юристів, у той же час недостатня увага приділяється сучасним засобам інтерактивного дистанційного проведення занять з правових дисциплін у закладі вищої освіти.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ – розкрити сучасні інтерактивні технології навчання студентів в контексті вивчення та засвоєння правових дисциплін засобами дистанційного проведення занять.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: теоретичне узагальнення теоретико-методологічної, науково-методичної, філософської, психолого-педагогічної, лінгвістичної літератури з використанням методів ретроспективного, порівняльного та системного аналізу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Потреба в юристах з новими особистісними і професійними якостями зумовила необхідність застосування такого засобу, як коучинг. В освітньому контексті його почали використовувати в другій половині XIX століття, однак як ефективний інструмент особистісного і професійного розвитку коучинг переважно застосовували для вдосконалення кваліфікації персоналу організації в бізнес-діяльності (Парслоу Э., Моника Р., 2003). Його значення у справі засвоєння правових дисциплін майбутніми юристами вбачається у тому, що, забезпечуючи навчання і розвиток, коучинг сприяє вдосконаленню їх компетентностей та професійних навичок і загалом допомагає їм навчитися навчатися, самостійно допомагати собі. У межах реалізації педагогічного коучингу з допомогою дистанційного навчання уможливується застосування різних форм і методів, залежно від навчальної ситуації чи потреб студентів, повною мірою відповідає завданням вищої юридичної освіти. Основні принципи реалізації коучинг-навчання з юридичних дисциплін – це науковість і інноваційність, що забезпечується через використання різних джерел навчальної інформації, наукової літератури і гуманізм, який передбачає: створення під час навчання умов, сприятливих для розвитку особистості студента, вияву його творчої індивідуальності, реалізації набутого потенціалу для успішного розв'язання навчальних завдань та підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Для викладання кожної з правових дисциплін можуть застосовуватися будь-які засоби дистанційного навчання (далі – ДН), їх успішне поєднання дає змогу зробити процес пізнання менш монотонним і більш цікавим і продуктивним. Зокрема значний ефект має практика проведення відеолекції. Відеолекції – це вид електронного заняття, у ході якого використовується обладнання, спеціально розроблене для голосового спілкування. Вони є досить доступним засобом навчання завдяки відсутності складнощів у технічному забезпеченні. За допомогою цього засобу дистанційної освіти можна організувати практичні заняття і семінари. Для цього використовується дво- або багатоканальне відео та аудіо. Відеолекції впевнено стають невід'ємним видом дистанційного навчання. Незаперечна перевага цієї форми подачі навчального матеріалу перед традиційною онлайн-овою полягає в тому, що студент може самостійно регулювати хід відеолекції, скільки завгодно разів повертатися до попередніх розділів і складних моментів.

Добре зарекомендували себе вебінари, як особливий вид відеоконференцій, що одночасно забезпечує двосторонню передачу, обробку, перетворення й подання інтерактивної інформації на відстань у реальному режимі часу. Вебінари переважно використовуються для донесення навчального матеріалу, тому що в цій системі мінімізовано зворотний зв'язок з аудиторією. Вони дають можливість проводити онлайн-презентації, сумісно працювати з документами й додатками, синхронно переглядати сайти, відеофайли й зображення. Такі технології застосовують безпосередньо для організації онлайн-зустрічей і співпраці викладачів та студентів юридичного факультету в режимі реального часу через Інтернет.

Серед інтерактивних технологій, на основі яких у закладі вищої освіти (далі – ЗВО) повинно створюватися нове освітнє середовище, де студенти можуть отримати доступ до навчальних матеріалів у будь-який час і в будь-якому місці, є можливість використання електронного підручника, який орієнтований насамперед на самостійну роботу студентів. Він містить необхідну навчальну інформацію, що уможливує студентів легко використовувати її під час підготовки, зокрема для семінарських і практичних занять, сприяє виробленню умінь і навичок застосування теоретичних знань із прикладами виконання завдань і аналізом найтипівіших помилок, які можуть виникнути в процесі засвоєння правових дисциплін. У ньому подаються покликання на літературні джерела, електронні бібліотеки та на джерела інформації в мережі Інтернет. Основні вимоги для ефективного використання електронного підручника полягають в тому щоб:

- навчальний матеріал у ньому повинен бути розбитий на блоки;
- кожен блок має містити ілюстрації, які повинні добиратися таким чином, щоб більш докладно і просто пояснити матеріал, який важко сприймається студентами;

- основний матеріал блоку повинен об'єднуватися в одне ціле за допомогою гіперпосилань;
- доцільно доповнити матеріал посібника підказками, що впливають.

Електронний підручник, може бути виконаний у двох варіантах:

- для відкритого доступу через глобальну комп'ютерну мережу Інтернет;
- для використання в процесі дистанційного навчання правових дисциплін у локальній мережі.

Добре себе зарекомендували кейс-технології. Якщо у вищих навчальних закладах США та країнах Західної Європи цей метод застосовується понад 100 років для вивчення юриспруденції, то в Україні він почав широко впроваджуватися протягом останніх десяти років. Цінність цього технологічного засобу полягає в його прикладній спрямованості, коли майбутній юрист навчається ухвалювати професійні рішення ще в університетській аудиторії. Аналіз конкретних ситуацій, їх обговорення, ознайомлення з різними підходами до розв'язання проблеми, пошук необхідної інформації, – усі ці види робіт з використанням кейс-технології в системі дистанційного навчання допомагають сформувати важливі для представників юридичної професії практичні вміння й навички: комплексного підходу до аналізу й оцінки фактів, логічного та причинно-наслідкового стилю мислення, правильного ухвалення рішення. У дослідженнях (Сурмін Ю. П., 1999) вивчалась думка про вплив кейс-технології на формування спеціальних якостей майбутнього фахівця. Автор переконаний, що до них неодмінно слід віднести:

- уміння ухвалювати рішення;
- розвиток умінь і навичок організації самостійної пізнавальної діяльності;
- уміння працювати з інформацією, аналізувати, осмислювати та класифікувати її;
- розвиток здібностей розпізнавати проблеми;
- конструктивні вміння;
- уміння пристосуватися до нових умов тощо.

Упровадження хмарних технологій в освітній процес навчання в закладі вищої освіти забезпечує ефективне використання навчальних майданчиків (відпадає необхідність виділяти окремі і спеціально обладнані приміщення під традиційні комп'ютерні класи); забезпечує якісно інший рівень отримання сучасних знань – студенти отримують можливість перебувати в процесі навчання в будь-який час і в будь-якому місці, де є Інтернет; більш ефективно використовувати інтерактивний навчальний процес; вони мають можливість швидко створювати, адаптувати й тиражувати освітні послуги в ході навчального процесу; здійснювати зворотний зв'язок з викладачем шляхом оцінки і коментування пропонуваного їм освітніх сервісів. Нині найбільш поширеними системами сервісів на основі технології хмарних обчислень, що застосовуються в освітньому процесі, є Microsoft live@edu і Google Apps Education Edition (Сейтвелієва С. Н., 2011). Хмарні технології як новий спосіб організації освітнього процесу створюють альтернативу традиційним методам організації навчання студентів, надають можливість для персонального навчання. Основною перевагою використання хмарних технологій в освіті майбутніх юристів є їх підготовка до життя в сучасному інформаційному суспільстві.

До інших засобів проведення навчальних занять з правових дисциплін при здійсненні освітнього процесу в ЗВО можуть відноситися ділові ігри. Основні компоненти їх підготовки і проведення передбачають: створення фабули (конкретна життєва або наближена до такої ситуація); роботу з нормативними документами; збір матеріалів судової справи; перевірку виконання законів. Щодо можливих ролей у ділових іграх, то перелік її учасників визначається залежно від її характеру, змісту і призначення. Студенти-правники можуть виконувати ролі не лише учасників судового засідання, але й державних службовців, керівників різного рівня, експертів, працівників правоохоронних органів та ін. Цей засіб навчальних занять може проводитися дистанційно у синхронному або асинхронному режимі, що визначається робочою програмою тієї чи іншої дисципліни.

Надзвичайно високу ефективність освітнього процесу у ЗВО забезпечує застосування такого засобу, як: «Мозковий штурм» (брейнстормінг від англ. brain storming) (Цезерани Д., 2005). Це засіб організації спільної групової та творчої роботи в аудиторії з метою підвищити розумову активність учасників і знайти плідні ідеї, конструктивні рішення, розв'язання складних проблем або нестандартних ситуацій. Його доцільно застосовувати на самому початку розв'язання проблеми або якщо цей процес зайшов у глухий кут. Усі пропозиції фіксуються (на електронній дошці). Згодом з допомогою засобів дистанційного навчання відбувається активне обговорення, здійснюється класифікація та відбір найбільш перспективних пропозицій.

Для дистанційного навчання майбутніх фахівців у ЗВО може використовуватися такий технологічний спосіб, як «Сократів діалог». У його основі лежить метод Сократа, який формує вміння студентів грамотно ставити запитання, спрямовувати діалог, складати його алгоритм, передбачати можливі варіанти відповідей і заздалегідь готувати варіанти наступних ланцюжків запитань. Цей засіб стимулює творче (аналітичне і синтетичне) мислення студентів, самостійний пошук ними відповідей, навчає їх логічно вибудовувати ланцюг запитань, які наближають до остаточної відповіді.

Простим практичним способом зважити переваги і недоліки різних варіантів дій, рішень тощо є застосування технології «Дерево рішень». Плюси і мінуси фіксуються у спеціальних таблицях, розміщених на електронній дошці в аудиторії. Студенти з допомогою цього способу підвищують свою компетентність, аналізуючи та оцінюючи альтернативні варіанти розв'язання проблеми та прогнозуючи наслідки кожного з них. У цьому їм допомагають робочі запитання, які формулює викладач. Уміння поставити правильні запитання є запорукою всебічної та об'єктивної оцінки можливих варіантів рішень (Криштанович М.Ф., 2019, с. 365).

Заслуговує на увагу і такий спосіб навчання майбутніх юристів, як тренінги (індивідуальні та групові). Цей ефективний для викладання практичної юриспруденції засіб у літературі навчального характеру висвітлюється здебільшого у плані його застосування для навчання управлінців, менеджерів, бізнесменів та представників інших професій, проте він заслуговує на широке впровадження в навчання майбутніх фахівців у ЗВО. Мета тренінгу полягає в забезпеченні студента практичними знаннями, уміннями, навичками, необхідними для виконання конкретних завдань шляхом тренування (повторення й закріплення) певних дій. Якщо вивчення дисципліни загалом забезпечує студента певною теоретичною і концептуальною системою, цілісним уявленням про систему понять тієї чи іншої правової дисципліни, то тренінг спрямований на вироблення передбачуваних схем його майбутньої професійної діяльності. Для того, щоб тренінг був успішним, викладачеві потрібно пам'ятати про прагматичну спрямованість такого засобу навчання з допомогою ДН, адаптувати програму тренінгу до конкретних навчальних потреб з урахуванням індивідуальних особливостей студентів та заохочувати їх до самовдосконалення (Бакли Р., Кэйпл Дж., 2002).

Окрім розглянутих засобів ДН у закладі вищої освіти вельми ефективними є також дискусії із запрошенням фахівців. Отже, використання інтерактивних засобів навчання (інтерактивна дошка, коучинг, відеолекція, вебіари, електронні підручники, кейсові технології, хмарні технології, ділові ігри, мозковий штурм, Сократів діалог, дерево рішень і тренінги) створюють умови для вибору студентами індивідуальної траєкторії освоєння навчального матеріалу з правових дисциплін і сприяють значному підвищенню ефективності освітнього процесу у ЗВО.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Освітній процес майбутніх юристів, без сумніву, повинен здійснюватися з урахуванням можливостей сучасних інтерактивних технологій навчання та орієнтуватися на формування в них освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення наукових знань та швидкої адаптації до змін у професійній діяльності. Щоб підвищити якість та інтенсивність освітнього процесу майбутніх юристів, необхідно органічно поєднувати інноваційні методикі із класичними, традиційними, проводити продумане і гармонійне комбінування різних засобів щодо кожної дисципліни та кожного заняття залежно від їхньої мети, призначення, специфіки.

Розроблення й впровадження інтерактивних засобів викладання правових дисциплін, хоча й містить певні ризики, є надзвичайно важливим складником науково-методичної та навчально-методичної роботи у ЗВО, оскільки допомагає студентам підтримувати їх професіоналізм і компетентність на рівні сучасних вимог. Тому вдосконалення й модернізація дистанційного навчання щодо фахової підготовки правників є надзвичайно важливою науково-освітньою проблемою, яка має розв'язуватися спільними зусиллями з урахуванням сучасних вимог до правничої суспільних потреб, найкращого вітчизняного та зарубіжного освітнього досвіду використання дистанційного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Парслоу, Э., Моника, Р. (2003). Коучинг в обучении: практические методы и техники [перев. с англ. А. Маслова]. СПб. : Питер.
Сурмин, Ю.П. (1999). Методология анализа ситуаций. К.: Центр инноваций и развития.
Сейтвелиева, С.Н. (2011). Облачные сервисы в образовании. Информационные технологии в образовании, 9, 105-111.
Цезерани, Д. (2005). От мозгового штурма к большим идеям: NLP и синектика в инновационной деятельности. Пер. с англ. В.В. Егорова. М.:ФАИР-ПРЕСС.
Криштанович, М.Ф. (2019). Організаційні умови застосування інформаційно-комунікаційних технологій при викладанні права у закладі вищої освіти. Фаховий збірник наукових праць «Науковий вісник Льотної академії. Серія: Педагогічні науки». Кропивницький, 5 (496). 363-367.
Бакли, Р., Кэйпл, Дж. (2002). Теория и практика тренинга СПб.: Питер.

REFERENCES

- Parslou, E., &Monika, R. (2003). Kouching v obuchenii: prakticheskiye metody i tekhniki [perv. s angl. A. Maslova]. Piter.
Surmin YU.P. (1999). Metodologiya analiza situatsiy Kyiv. Tsentr innovatsiy i razvitiya.
Seytveliyeve, S.N. (2011). Oblachnyye servisy v obrazovanii. Informatsionnyye tekhnologii v obrazovanii, 9, 105-111.
Tsezzerani, D. (2005). Ot mozgovogo shturma k bol'shim ideyam: NLP i sinektika v innovatsionnoy. Per. s angl. V.V. Yegorova. M. FAIR-PRESS.
Kryshstanovych, M.F. (2019). Orhanizatsiyni umovy zastosuvannya informatsiyno -komunikatsiynykh tekhnolohiy pry vykladanni prava u zakladi vyshchoyi osvity. Fakhovyy zbirnyk naukovykh prats' «Naukovyy visnyk L'otnoyi akademiyi. Seriya: Pedagogichni nauky» L'otna akademiya NAU. Kropyvnyts'kyu, 5(496), 363-367.
Bakli, R., & Keypl, Dzh. (2002). Teoriya i praktika treninga. Piter.

Статтю подано до редколегії 16.01.2020 р.

Рекомендовано до друку 04.04.2020 р.

Світлана Криштанович,

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри економіки та менеджменту
Львівського державного університету фізичної
культури імені Івана Боберського
(м. Львів, Україна)

Svitlana Kryshtanovych,

Associate Professor of the Department
of Economics and Management,
PhD of Public Administration, Associate Professor,
Lviv State University of Physical Culture
named after Ivan Bobersky
(Lviv, Ukraine)
skrischtanovych@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-2147-9028

УДК 378:796.075:004.81

ПЕДАГОГІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ ЗА ІНФОРМАЦІЙНО-КОГНІТИВНИМ КРИТЕРІЄМ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті визначено основу експериментального дослідження та встановлено методику експерименту, яка включала мету, завдання, вибір варіативних складників, обґрунтування засобів вимірювання, опис процедури експерименту та узагальнення результатів експерименту.

Для розв'язання поставлених завдань на різних етапах експериментального дослідження використано методи та методики досліджень, зокрема математичної статистики для кількісного й якісного аналізу та перевірки достовірності результатів експериментального дослідження (метод оцінки достовірності середніх величин, метод вимірювання та математичної обробки даних; t-критерій Стьюдента – для визначення наявності або відсутності статистичної розбіжності двох середніх, які подані в абсолютних значеннях). Для достовірності педагогічного експерименту було залучено магістрантів сфери знань 017 «Фізична культура і спорт» у 5-ти закладах вищої освіти України. Було виокремлено контрольну та експериментальну групи. Для розподілу груп на експериментальні та контрольні проаналізовано їхню академічну успішність за дисциплінами, які є фундаментальними для формування професійної компетентності майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту за інформаційно-когнітивним критерієм.

Установлено, що показниками інформаційно-когнітивного критерію є система знань фахових дисциплін щодо професійної підготовки та здатність використання дослідницьких умінь. Проаналізовано результати педагогічного експерименту для визначення сформованості професійної компетентності майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту за інформаційно-когнітивним критерієм. З'ясовано, що результатом проведеного формувального етапу педагогічного експерименту є підвищення рівня сформованості професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту в магістрів за інформаційно-когнітивним критерієм, що сприятиме в подальшому їхній управлінській діяльності.

Ключові слова: професійна компетентність, менеджер, фізична культура, спорт, інформаційно-когнітивний критерій, рівні сформованості.

PEDAGOGICAL EXPERIMENT OF THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE MANAGERS OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS, INFORMATION AND COGNITIVE CRITERIA IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Abstract. The article defines the basis of experimental research and establishes the methodology of the experiment, which included the purpose, objectives, selection of variable components, justification of measuring instruments, description of the experimental procedure and generalization of the experimental results.

To solve the problems at different stages of experimental research, research methods and techniques were used, including mathematical statistics for quantitative and qualitative analysis and verification of experimental research results: method of estimating the reliability of averages, method of measuring and mathematical data processing; Student's t-test - to determine the presence or absence of statistical discrepancy between the two means, which are given in absolute values.

For the reliability of the pedagogical experiment, undergraduates in the field of knowledge 017 «Physical Culture and Sports» were involved in 5 institutions of higher education in Ukraine. The control group and the experimental group were separated. To divide the groups into experimental and control, their academic success was analyzed by disciplines that

are fundamental for the formation of professional competence of future managers of physical culture and sports on the information and cognitive criteria.

It is established that the indicators of the information-cognitive criterion are the system of knowledge of professional disciplines on professional training and the ability to use research skills. The results of a pedagogical experiment to determine the formation of professional competence of future managers of physical culture and sports according to the information-cognitive criterion are analyzed.

During the study it was found that the result of the formative stage of the pedagogical experiment is to increase the level of professional competence of managers of physical culture and sports in masters on information and cognitive criteria, which will contribute to their future management.

Keywords: professional competence, managers, physical culture, sports, information and cognitive criteria, levels of formation.

ВСТУП

Постановка проблеми. Проведенню педагогічного експерименту відводиться особлива роль в процесі дослідження формування професійної компетентності майбутніх менеджерів з фізичної культури і спорту, оскільки в ньому перевіряються гіпотези наукового характеру, що дають змогу отримувати достовірні професійні знання, а також відпрацьовуються прийоми та методи, за допомогою яких з'ясовується рівень готовності цих фахівців до професійної діяльності. Організація педагогічного експерименту (ПЕ) розглядається як сукупність цілеспрямованих процесуальних дій суб'єктів цього процесу (науково-педагогічних працівників і магістрів) згідно з технологіями, які забезпечують аналіз стану формування професійної компетентності в майбутнього менеджера фізичної культури і спорту в закладах вищої освіти.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Теорія та практика процесу формування професійної компетентності фахівців передбачає загальні вимоги до виокремлення й обґрунтування її критеріїв, показників та рівнів сформованості. Цим питанням у наукових дослідженнях присвячено праці таких відомих педагогів, як І. Баклицький, С. Гончаренко, І. Зимня, В. Ортинський, Н. Фоменко, В. Ягупов та ін. Зміст цих праць дає підстави стверджувати, що сьогодні в педагогічній науці є різні погляди щодо визначення критеріїв, показників та їх рівнів сформованості професійної компетентності фахівців.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є проведення та аналіз результатів педагогічного експерименту сформованості професійної компетентності майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту за інформаційно-когнітивним критерієм у закладах вищої освіти.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для розв'язання поставлених завдань у статті використано методи математичної статистики для кількісного й якісного аналізу та перевірки достовірності результатів експериментального дослідження – це метод оцінки достовірності середніх величин, метод вимірювання та математичної обробки даних; t-критерій Стьюдента – для визначення наявності або відсутності статистичної розбіжності двох середніх, які подані в абсолютних значеннях.

Для реалізації формувального етапу експерименту брали участь майбутні магістри сфери знань 017 «Фізична культура і спорт» (249 магістрантів) у 5-ти закладах вищої освіти України (Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, Національного університету фізичного виховання і спорту України, Харківської державної академії фізичної культури). Було виокремлено контрольну групу (КГ) (n = 129 осіб) та експериментальну групу (ЕГ) (n = 120 осіб).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Технологія проведення педагогічного експерименту передбачає послідовність взаємопов'язаних методологічних, методичних та організаційно-технічних процедур, спрямованих на отримання достовірних висновків щодо змісту формування професійної компетентності майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту. Науковці (Глазунов А. 2003), (Дендеренко О., 2017), (Ніколаї Г., 1999), (Тверезовська Н., 2014) та інші наголошують, що встановлені загальні вимоги до проведення науково-педагогічного експерименту, зокрема: по-перше, наявність педагогічного колективу, що має готовність і бажання до експериментальної роботи та впровадження у практику інновацій; по-друге, наявність гіпотези для проведення експерименту, яка має бути спрямована на отримання нового результату, що підвищуватиме ефективність освітнього процесу; по-третє, забезпечення педагогічного експерименту всім необхідним для його ефективного проведення; по-четверте, дотримання правила виконання вимог, відповідно до навчального плану та освітньої програми, а також академічної доброчесності щодо збору та інтерпретації фактів, достовірності у формулюванні висновків.

Серед основних вимог до формування програми проведення педагогічного експерименту визначають такі: теоретико-методологічна обґрунтованість; структурна повнота, зокрема наявність у програмі всіх структурних елементів; логічна послідовність усіх елементів програми; гнучкість програми.

З метою уникнення неконтрольованих чинників на перебіг експерименту групи експериментальні та контрольні обиралися так, щоб навчання проходило паралельно, а після закінчення експерименту можна було зробити порівняльний аналіз результатів. Для розподілу груп на експериментальні та контрольні важливо було проаналізувати їхню академічну успішність за дисциплінами, які є фундаментальними для формування професійної компетентності майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту.

Важливою умовою є вимога застосування t-критерію Стьюдента щодо нормальності розподілу досліджуваної ознаки в кожній з порівнюваних груп. Зазначимо, що t-критерій Стьюдента – це параметричний критерій, який включає у формулу розрахунку параметрів розподілу (середні арифметичні й дисперсії). За допомогою цього

критерію встановлюється рівень статистичної значущості різниці між двома вибірками, кожна з яких була представлена середнім арифметичним.

Необхідною умовою застосування t-критерію Стюдента в проведеному нами педагогічному експерименті є вимога достовірності розподілу досліджуваної ознаки в кожній з порівнюваних груп. Тому кожного разу під час проведення експерименту перевіряли, чи підпорядковані вибірки відповідають обґрунтованим вимогам педагогічного експерименту.

Проаналізуємо результати проведеного формувального етапу педагогічного експерименту сформованості професійної компетентності майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту за інформаційно-когнітивним критерієм.

Інформаційно-когнітивний критерій сформованості професійної компетентності майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту відтворює рівень теоретичної підготованості магістрів з циклу фахових дисциплін, засвоєння цих знань; володіння системою знань (правових, документознавчих, управлінських, психолого-педагогічних, методичних, комунікативних, інформаційно-технологічних, аналітико-статистичних тощо), необхідних для ефективного виконання професійних завдань; володіння дослідницькими знаннями, які розкривають розуміння сутності, змісту, цілей та завдань професійної діяльності.

Отже, показниками інформаційно-когнітивного критерію є система знань фахових дисциплін щодо професійної підготовки та здатність використання дослідницьких умінь.

Високий рівень сформованості професійної компетентності майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту за інформаційно-когнітивним критерієм характеризується наявністю ґрунтовної теоретичної підготованості магістрів з циклу фахових дисциплін, засвоєнням цих знань, умінням виконувати професійно-орієнтовані завдання; оперування системою знань (правових, документознавчих, управлінських, психолого-педагогічних, методичних, комунікативних, інформаційно-технологічних, аналітико-статистичних), необхідних для ефективного виконання професійних завдань; яскраво виражена здатність дослідницьких знань, які розкривають розуміння сутності, змісту, цілей та завдань професійної діяльності.

Середній рівень сформованості професійної компетентності майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту за інформаційно-когнітивним критерієм характеризується наявністю теоретичної підготованості магістрів з циклу фахових дисциплін, засвоєння цих знань, умінням виконувати професійно-орієнтовані завдання; помірним володінням системою знань (правових, документознавчих, управлінських, психолого-педагогічних, методичних, комунікативних, інформаційно-технологічних, аналітико-статистичних), необхідних для ефективного виконання професійних завдань; помірною здатністю щодо дослідницьких знань, які розкривають розуміння сутності, змісту, цілей та завдань професійної діяльності.

Низький рівень сформованості професійної компетентності майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту за інформаційно-когнітивним критерієм характеризується фрагментарністю теоретичної підготованості магістрів з циклу фахових дисциплін, засвоєння цих знань, умінням виконувати професійно-орієнтовані завдання; незацікавленість щодо засвоєння системи знань (правових, документознавчих, управлінських, психолого-педагогічних, методичних, комунікативних, інформаційно-технологічних, аналітико-статистичних), необхідних для ефективного виконання професійних завдань; відсутні дослідницькі знання, які розкривають розуміння сутності, змісту, цілей та завдань професійної діяльності.

У таблиці 1 представлено показники, які характеризують сформованість професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту в магістрів контрольної та експериментальної груп за інформаційно-когнітивним критерієм до проведення педагогічного експерименту.

Таблиця 1

Показники, що характеризують сформованість професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту в магістрів контрольної та експериментальної груп до педагогічного експерименту за інформаційно-когнітивним критерієм (бали)

Сукупність питань	Кількість магістрів контрольних груп, n=129			Кількість магістрів експериментальних груп, n=120			Ймовірність, p	$t_{роз.}$	$t_{теор.}$
	Середнє значення ознаки, M	Середнє квадратичне відхилення середнього значення, δ	Середня похибка середнього значення, m	Середнє значення ознаки, M	Середнє квадратичне відхилення середнього значення, δ	Середня похибка середнього значення, m			
1	23,65	9,69	0,85	25,06	10,46	0,95	0,95	1,10	1,99

Компаративний аналіз засвідчує відсутність статистично достовірної відмінності між середніми значеннями показників, які характеризують сформованість професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту в магістрів контрольної та експериментальної груп до проведення педагогічного експерименту. Тому можемо зробити висновок, що контрольна та експериментальна групи були однорідними за своїм складом (при $t_{роз.} = 1,10$).

У таблиці 2 відтворено зміни, що відбулися в показниках, які характеризують сформованість професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту в магістрів контрольної та експериментальної груп у процесі проведення педагогічного експерименту.

Таблиця 2

Динаміка показників, які характеризують сформованість професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту в магістрів контрольної та експериментальної груп за інформаційно-когнітивним критерієм (бали)

№ п/п	Середнє значення показника «О», бали		Середнє квадратичне відхилення середнього значення показника «О»		Середня похибка середнього значення показника «О»		Ймовірність, р	t _{роз.}	t _{теор.}
	На початок експерименту	на кінець експерименту	на початок експерименту	на кінець експерименту	на початок експерименту	на кінець експерименту			
1	Контрольна група, n=129								
2	23,65	25,60	9,69	9,89	0,85	0,87	0,95	1,57	1,99
3	Експериментальна група, n=120								
4	25,06	30,38	10,46	9,42	0,95	0,86	0,95	4,21	1,99

Наприкінці формуального етапу педагогічного експерименту середні значення показників, які характеризують сформованість професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту в магістрів контрольної групи, збільшилися з 23,65 ± 0,85 до 25,60 ± 0,87 балів, у магістрів експериментальної групи – відповідно з 25,06 ± 0,95 до 30,38 ± 0,86 балів. При цьому виявлено відмінність між показниками (25,60 ± 0,87), які характеризують сформованість професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту в магістрів контрольної групи, і показниками (30,38 ± 0,86), які характеризують сформованість професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту в магістрів експериментальної групи (при t_{роз.} = 4,21).

Динаміку рівнів, які характеризують сформованість професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту в магістрів контрольної та експериментальної груп, відображено в табл. 3.

Таблиця 3

Динаміка рівнів, які характеризують сформованість професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту в магістрів контрольної та експериментальної груп за інформаційно-когнітивним критерієм

№ п/п	Рівень	Контрольна група, n=129					Експериментальна група, n=120				
		педагогічний експеримент									
		Початок		Кінець		у % різниці	Початок		Кінець		у % різниці
		в абсолютних цифрах	у % від загальної кількості	в абсолютних цифрах	у % від загальної кількості		в абсолютних цифрах	у % від загальної кількості	в абсолютних цифрах	у % від загальної кількості	
1	Високий	8	6,20	15	11,63	5,43	10	8,33	21	17,50	9,17
2	Середній	59	45,74	70	54,26	8,53	58	48,33	76	63,33	15,00
3	Низький	62	48,06	44	34,11	13,95	52	43,33	23	19,17	24,17

На початку педагогічного експерименту високий рівень сформованості професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту продемонстрували 8 магістрів контрольної групи, що становить 6,20 %, і 10 магістрів експериментальної групи, що становить 8,33 %; середній рівень сформованості професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту продемонстрували 59 магістрів контрольної групи, що становить 45,74 %, і 58 магістрів експериментальної групи, що становить 48,33 %; низький рівень сформованості професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту продемонстрували 62 магістри контрольної групи, що становить 48,06 %, і 52 магістри експериментальної групи, що становить 43,33 %.

На завершення педагогічного експерименту високий рівень сформованості професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту засвідчили 15 магістрів контрольної групи, що становить 11,63 %, і 21 магістрів експериментальної групи, що становить 17,50 %; середній рівень сформованості професійної

компетентності менеджерів фізичної культури і спорту продемонстрували 70 магістрів контрольної групи, що становить 54,26 %, і 76 магістрів експериментальної групи, що становить 63,33 %; низький рівень сформованості професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту продемонстрував 44 магістрів контрольної групи, що становить 34,11 %, і 23 магістрів експериментальної групи, що становить 19,17 % (рис. 1).

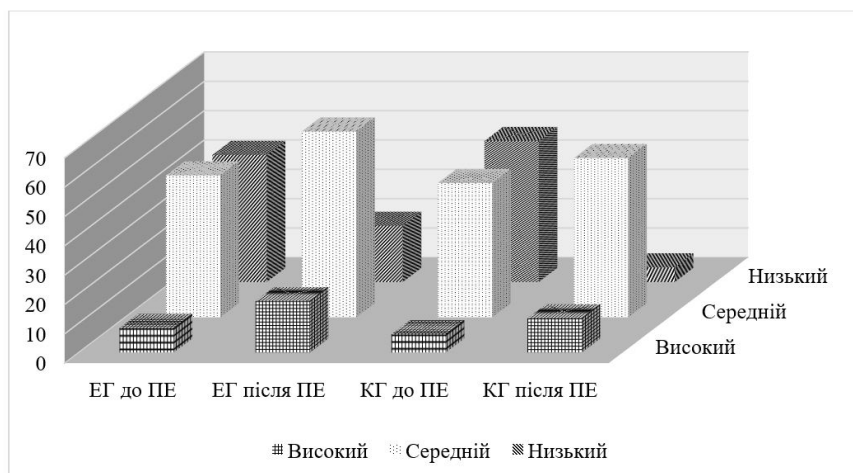

Рис. 1. Динаміка рівнів сформованості професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту в магістрів контрольної та експериментальної груп, %

Результатом проведеного формувального етапу педагогічного експерименту вважаємо підвищення рівня сформованості професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту в магістрів контрольної та експериментальної груп. Підтвердженням вищезазначеної тези є збільшення в експериментальній групі на 9,17 % кількості магістрів з високим рівнем сформованості професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту порівняно зі збільшенням в контрольній групі на 5,43 % кількості магістрів з високим рівнем сформованості професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту. Також простежуємо збільшення в експериментальній групі на 15,00 % кількість магістрів із середнім рівнем сформованості професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту порівняно зі збільшенням в контрольній групі на 8,53 % кількості магістрів з середнім рівнем сформованості професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту. Позитивна динаміка спостерігалася у зменшенні в експериментальній групі на 24,17 % кількості магістрів з низьким рівнем сформованості професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту порівняно зі зменшенням в контрольній групі на 13,95 % кількості магістрів з низьким рівнем сформованості професійної компетентності менеджерів фізичної культури і спорту.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, педагогічний експеримент показав ефективність запропонованої системи формування професійної компетентності майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту до розв'язання можливих професійних завдань за інформаційно-когнітивним критерієм.

Подальшого вивчення потребують питання сучасного навчально-методичного супроводу щодо формування професійної компетентності майбутніх фахівців у сфері менеджменту фізичної культури і спорту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Глазунов А.Т. (2003). Педагогические исследования: содержание, организация, обработка результатов. М.: Издательский центр АПО.
- Дендеренко О.О. (2017). Організація та результати педагогічного експерименту з формування професійної компетентності майбутніх суднових механіків. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, Вип. 59. С. 40-47.
- Ніколаї Г.Ю. (1999). Методологія та технологія науково-педагогічних досліджень. Суми: СДПУ ім. А.С. Макаренка.
- Тверезовська Н.Т. (2014). Методологія педагогічного дослідження. Київ: Центр учбової літератури.

REFERENCES

- Glazunov A.T. (2003). Pedagogicheskiye issledovaniya: soderzhaniye, organizatsiya, obrabotka rezul'tatov. M.: Izdatel'skiy tsentr APO.
- Denderenko O.O. (2017). Orhanizatsiya ta rezul'taty pedahohichnoho eksperymentu z formuvannya profesynoyi kompetentnosti maybutnikh sudnovykh mekhanikiv. Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 5 : Pedahohichni nauky : realiyi ta perspektivy. Kyiv : Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 59. 40-47.
- Nikolayi H.YU. (1999). Metodolohiya ta tekhnolohiya naukovo-pedahohichnykh doslidzhen. Sumy: SDPU im. A.S. Makarenka.
- Tverezovskaya, N. T. (2014). Methodology of pedagogical research. Kyiv: Center for Educational Literature.

Статтю подано до редколегії 02.03.2020 р.
Рекомендовано до друку 22.03.2020 р.

Тетяна Кулага,

аспірант кафедри теорії і методики музичної освіти та хореографії,
Мелітопольський державний педагогічний університет
ім. Б. Хмельницького,
(м. Мелітополь, Україна)

Tetiana Kulaha,

postgraduate student of the Department of Theory and
Methods of Music Education and Choreography,
Melitopol State Pedagogical University named after B.
Khmelnysky,
(Melitopol, Ukraine)
mmemsh1@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-6116-7881

УДК 378.091.33:784.9:001.895

ІННОВАЦІЙНІ ІДЕЇ ВИКЛАДАННЯ ЕСТРАДНОГО ВОКАЛУ В КОНТЕКСТІ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВОКАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Анотація. Стаття присвячена огляду зарубіжних досліджень останніх 20 років, що знаходяться у вільному доступі мережі Інтернет і використання досвіду яких здатне збагатити й оновити систему вітчизняної вокальної освіти. Дослідження проводилося з погляду принципу культуровідповідності та ґрунтувалося на холистсько-емерджентному, вітально-аксіологічному, прaksiологічному, синергетичному й тезаурусному підходах, які актуалізують спрямування навчального процесу на активізацію творчого оволодіння відповідними компетентностями та розширення меж особистого досвіду. У статті окреслено проблеми сучасної естрадної вокальної педагогіки, а саме: відсутність цілісного систематизованого науково-методичного знання; використання переважно результатів досліджень, проведених ще в ХХ столітті; недостатня увага до досвіду зарубіжних вокальних педагогів та мистецтвознавців; академічна спрямованість та невідповідність змісту і рекомендованого репертуару рівню культури та її цивілізаційних перспектив в програмах для спеціалізованих музичних шкіл та шкіл мистецтв. У статті представлені результати досліджень, які стосуються: ролі педагога в освітньому процесі; інтеграції різних видів мистецтв; інноваційних методів навчання і видів музичної діяльності, що відповідають сучасному стану музичної і, зокрема, вокальної культури; особливостей голосоутворення і специфічних способів звуковидобування естрадного вокалу та способів оволодіння ними через традиційну техніку *bel canto*; критеріїв оцінювання результатів навчання естрадного вокаліста; доцільності введення джазу в сучасну програму навчання; питань естрадно-джазової інтерпретації та імпровізації. Результати дослідження можуть бути використані при розробці моделі формування естрадного вокально-виконавської тезауруса старшокласників закладів спеціалізованої музичної освіти.

Ключові слова: естрадний вокал; сучасна вокальна педагогіка; методологія; методика; інновації.

INNOVATIVE IDEAS OF TEACHING POP VOCAL IN THE CONTEXT OF DECISION PROBLEMS OF UKRAINIAN VOCAL PEDAGOGY

Abstract. The article is devoted to the issues of pedagogical interaction and methods of teaching pop vocal and it is an overview of modern foreign publications that are freely available on the Internet. The study conducted from the standpoint of cultural-conformity and based on vital-axiological, holistic-emergent, praxiological, synergetic and thesaurus approaches, which actualize the direction of the educational process to enhance the creative mastery of relevant competencies and expand the boundaries of personal experience. This article outlines the problems of contemporary pop vocal pedagogy, namely: the lack of a holistic systematic scientific and methodological knowledge; use mainly the results of research conducted as early as the twentieth century; insufficient attention to the experience of foreign vocal teachers and art historians; academic focus, non cultural-conformity of content and recommended repertoire in programs for specialized music schools and art schools. It presents contemporary opinions, suggestions and recommendations regarding the organization and content of the educational process with pop singers. This is the role of the teacher in the educational process; integration of various arts; innovative teaching methods and types of musical activity corresponding to the current tendencies of musical and, in particular, vocal culture; features of contemporary vocal techniques, specific vocal qualities and methods of mastering them through the traditional *bel canto* technique; competencies necessary for pop singers; criteria for evaluating the results of training of a pop vocalist; the appropriateness of introducing jazz into a modern curriculum; issues of pop&jazz interpretation and improvisation. The article provides a description of non-traditional approaches characteristic of informal education and emphasizes promising of introducing them into a specialized art education. It is noted that the results of this study can be used in the development of a model for the formation of a pop vocal-performing thesaurus of high school students of institutions of non-formal specialized music education.

Keywords: pop vocal; contemporary vocal pedagogy; methodology; methods; innovations.

ВСТУП

Постановка проблеми. Естрадний вокал як різновид сольного співу є мистецтвом особистісним і творчим. Він сприяє виявленню індивідуальних задатків, розкриттю та розвитку інтелектуальних і творчих здібностей, що активно впливає на естетичне і моральне виховання та формування особистості в цілому. Різні музичні шоу, конкурси, фестивалі, якими наповнений телевізійний ефір і мережа Інтернет, сприяють популяризації естрадного співу та пошуку виконавцями нових засобів для досягнення максимального результату. Але, незважаючи на те, що на сучасному етапі розвитку української незалежної держави відбувається активне оновлення музичної освіти, теорія і методологія викладання естрадного вокалу, зокрема в закладах спеціалізованої музичної освіти, тільки починає формуватися, як і естрадне мистецтво в цілому, яке, згідно з В. Откидач, «знаходиться ще в тому періоді свого розвитку, коли визначеність контурів тільки вимальовується, роди та жанри формуються, перевіряються часом, уточнюються їх функціональні особливості» (Откидач В., 2013, с. 17).

Аналіз наукових досліджень і публікацій. До недавнього часу вітчизняні дослідження методики викладання сучасної музики стосувалися інструментального мистецтва. Сучасний вокал розглядається тільки протягом останніх 15-20 років, на відміну від США, де з 1970-х років попереднього століття в коледжах і університетах почали пропонувати навчання співу МТ (музичний театр), який містить всі характерні риси сучасного вокалу і охоплює всі жанри неklasичної вокальної музики.

У даний час існують досить яскраві роботи українських дослідників Д. Бабич, А. Довгань, Н. Дрожжиної, Л. Каменевої, Л. Коваль, А. Павленко, В. Плахотнюка, Г. Постевки, Т. Самої, В. Славної, Г. Цзинхен, Л. Червонської, С. Чернікової, А. Чечі тощо з питань естрадної вокальної освіти. Однак слід зазначити, що вітчизняні вчені спираються переважно на результати досліджень, проведених ще в ХХ столітті і недостатньо використовують досвід зарубіжних вокальних педагогів та мистецтвознавців, а їх дослідження стосуються окремих аспектів навчання естрадному вокалу і не виявляють цілісного систематизованого науково-методичного знання. До того ж аналіз програм для спеціалізованих музичних шкіл та шкіл мистецтв, а також спілкування з вокальними педагогами дають можливість констатувати, що сучасні вітчизняні методики навчання естрадному вокалу, по-перше, мають переважно академічну спрямованість; по-друге, в них не враховуються реалії сучасної музичної культури; по-третє, пропонований в них репертуар не відповідає часу і бажанням сучасного молодого покоління; по-четверте, в них не приділяється належної уваги питанням стилістики, музичної мови і специфічних вокальних технік сучасного неklasичного вокалу.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

У світовій педагогічній думці проблематика естрадної вокальної освіти в останні роки розглядається досить активно, що й актуалізує мету даної статті, що може бути сформульована як надання додаткової інформації з питань естрадної вокальної педагогіки, яку доцільно використовувати в процесі формування естрадного вокально-виконавського тезаурусу учнів старших класів закладів спеціалізованої музичної освіти України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

За межами України питання організації педагогічної взаємодії висвітлюють А. Богдзевич, С. Бордман, Р. Вайсберг, Р. Вуді, П. Джонс, Ж. Дурлак, А. Іванова, Дж. Мрозіак, А. Назіна, М. Паша, М. Степанов та інші вчені. Проблемам методики навчання естрадному вокалу присвячують дослідження Е. Бонацці, В. Боумен, Т. Борн, Б. Вінні, Л. Грін, П. Грейг, Д. Каток, Б. Кемпфер, Г. Купер, В. Сайн, К. Седолін, Дж. Слобода, А. Уеллс, Р. Флемінг-ДеБергер, Г. Холлі, Л. Хрестіансін, Т. Хьюгес, Р. Едвін, А. Еддісон та інші.

Естрадна музика є мистецтвом більше практичним, ніж теоретичним, і вимагає продуктивних методів навчання, тому, на мій погляд, слід звернути увагу на публікацію А. Богдзевич зі співавторами, які відзначають, що в сучасній неформальній освіті викладача замінює тренер або модератор, який підтримує і координує процес навчання і його роль полягає не в передачі знань, а в створенні і підтримці умов, що сприяють оптимізації процесу навчання (Богдзевич А., 2009, с. 10). Основними завданнями вчителя, на наш погляд, повинно стати спрямування навчальної діяльності на особисте дослідження учнем свого вокального апарату, діагностування вокальних труднощів, які в нього виникають, та надання йому методів подолання цих труднощів.

Використовуючи принципи естетичного виховання, критичної педагогіки та технологічного педагогічного змісту, Дж. Мрозіак пропонує інноваційну освітню технологію, в якій «учень розміщується в центрі змістовного, автентичного досвіду мистецької освіти» (Mroziak J., 2017, с. 167), в якому пропонується особистісний шлях до навчання, що виходить за межі єдиної дисциплінарної точки зору й використовуються методи взаємодії, діалогу, творчості та особистісної ідентичності й емпатії, яка вимагає від учнів розуміння і втілення досвіду інших як емоційно, так і інтелектуально. Ця технологія дає можливість викладачам «брати участь в тому, щоб допомогти учням стати тими, ким вони ще не є» (Mroziak J., 2017, с. 169). При цьому дуже важливо, з одного боку, враховувати потреби, переваги і бажання дітей, а з іншого, – граніти їх (як алмаза), за необхідності коригувати і спрямовувати вектор їх розвитку.

Музичний навчальний план ХХІ століття, вважає П. Джонс, по-перше, повинен зв'язати учнів з музичним середовищем, в якому вони живуть, а музичні події повинні підкреслювати музику, яку вони знайдуть в своїх громадах, надаючи можливість учням її виконувати; по-друге, підготувати учнів до боротьби з маніпулюванням музикою в рекламі, торгових центрах і місцевих магазинах (Jones P., 2004, с. 12-130). Автор пропонує оригінальну програму, в якій учні «розробляють виконавські навички, аналітичні, критичні і композиційні вміння, які вони можуть використовувати поза школою, незалежно від будь-якого музичного «експерту», який ними керує. Кінцевим результатом має бути незалежна музика» (Jones P., 2004, с. 14). Також автор рекомендує оснащувати індивідуальні та групові аудиторії технологіями, необхідними для супроводу, запису і відтворення музики (Jones P., 2004, с. 15).

Вчені Американської академії вокальних педагогів (англ. – American Academy of Teachers of Singing) зазначають, що викладачі повинні поважати будь-який стиль, якому вони вчать, використовувати характерні для кожного з них

засоби виразності і вокальні техніки і не намагатися змінити стиль, тим самим «компрометуючи цілісність жанру і вміння співака успішно конкурувати в ньому» (Addison A., 2008, с. 10) не тому, що одна техніка або стиль кращі, ніж інші, а тому, що вони різні естетично, фізіологічно і акустично, отже, вимагають різних педагогічних підходів.

В. Боумен зазначає, що побоювання щодо недоліків популярної музики, які проголошуються деякими класичними педагогами, «не повинні тримати її поза школою: по-перше, вона не є дефектною чи недостатньою; по-друге, однією з проблем освіти є поліпшення доступу людей до того, що допоможе зробити їх більш усвідомленими в сприйнятті і виборі. Освіта дійсно може актуалізувати поліпшення якості популярної музики, роблячи учнів більш обізнаними і компетентними» (Bowman W., 2004, с. 40).

Ж. Дурлак і А. Уеллс (Durlak J. & Wells A., 1997) рекомендують використовувати активні методи навчання, тобто після того, як учень отримає основні вказівки, необхідно дати йому можливість «практикувати нову поведінку і отримувати зворотний зв'язок про свою роботу (Durlak J. & Wells A., 1997, с. 296), «цикл практики і зворотного зв'язку триває до досягнення майстерності» (Durlak J. & Wells A., 1997, с. 296).

У дисертації С. Бордман «Voice Training for the Musical Theater Singer» визначено завдання вокальної освіти, які в українській педагогіці поки не отримали належної уваги, а, наш погляд, мають велику цінність для організації повноцінного процесу навчання естрадному вокальному мистецтву. До них автор відносить інтеграцію мови, співу і навичок руху; володіння тілом; звільнення голосу; розвиток емоцій і уваги; розуміння і відчуття музики й ритму на глибокому фізичному і психічному рівнях тощо (Boardman S., 1987, с. 88-96).

Про необхідність розробки нової системи вокальної педагогіки, заснованої на синергії різних жанрів і стилів наполягають багато вчених з усього світу. Зокрема, Б. Вінні вважає, що співакам необхідно бути гнучкими у створенні «здорового» вокалізму, який відповідає сучасним вокальним стилям і жанрам. Важливо розуміти, що жодна з вокальних якостей не є ексклюзивною для певного неklasичного жанру, а їх елементи можуть використовуватися в будь-яких стилях і в різних комбінаціях. У свою чергу, основні положення *bel canto* використовуються в сучасній вокальній техніці (CBT) «з різними вокальними механістичними змінами в кожній з якостей» (Winnie B., 2014, с. 30). До того ж, вокалісту необхідно чітко усвідомлювати специфічні способи звуковидобування, такі як оральний і нозальний «twang» (вокальний дзвін) в кантрі, «wail» (стогони) в соул, «gasp» (розщеплений звук) в стилі рок тощо (Addison A., 2008, с. 10).

Т. Борн зі співавторами демонструють істотні і специфічні відмінності між класичним і МТ вокальним виробництвом; проблеми вокального здоров'я для МТ співаків; сучасні знання про фізіологічні і акустичні елементи звуковидобування, специфічні для співу МТ; результати голосової науки щодо вокального виробництва МТ; інформацію про реєстрацію з включенням belts; тренувальні вправи і рекомендації про підходи до «здорової» вокальної підготовки (Bourne T., Garnier M. & Kenny D., 2011, с. 441-442).

Один із відомих дослідників сучасного вокалу Р. Едвін пропонує перехресну постановку голосу на основі використання техніки *bel canto* і CBT, яка дає можливість знаходити способи досягнення результату в сучасному вокалі через традиційні академічні методи (Edwin R., 2008). Автор визначає різницю голосової техніки в сучасному вокалі і пропонує цікаві методи її формування, наприклад, порівняльну вокалізацію (академічну і сучасну) для відчуття різниці в звуковидобуванні в різних стилях, плавний перехід з мови до співу тощо (Edwin R., 2008, с. 71). При виконанні класичних творів він пропонує знижувати гортань, збільшувати глотку, відкривати рот і піднімати м'яке піднебіння, а в сучасних творах злегка піднімати гортань, звужувати глотку і знижувати м'яке піднебіння при відкритому положенні рота (Edwin R., 2000, с. 73). Стиль, на його думку, «інформується вокальною технікою, створенням характеру, використанням відповідної мови, кругозором, традиційними очікуваннями аудиторії і, мабуть, найважливіше, бажанням розповісти історію чесно і захоплююче» (Edwin R., 2008, с. 72).

Використовуючи одночасно різні методи донесення навчальної інформації, такі як: анатомічні пояснення, фізичні інструкції, приклади «саунду» на CD, ілюстрації і опис суб'єктивного сприйняття внутрішніх образів і відчуттів, – К. Садолин пропонує практичні рекомендації з оволодіння:

1) основами вокального виробництва (відкрите горло, підтримка дихання, ненапружені м'язи щелепи і формування голосних, не сильно змінюючи форму рота);

2) чотирма вокальними режимами – нейтральний (Neutral); напівметалевий (Curbing), який звучить дещо тужливо або стримано, як коліс ви стогнете від болю; металевий (Overdrive), який в традиційній музиці має назву грудного регістру; вокальний крик (Belting);

3) різними вокальними якостями, яких можна досягти, змінивши форму голосового тракту, форму воронки епіглоту, положення гортані, форми язика та рота, положення піднебіння, відкриття або закриття носового проходу тощо;

4) вокальними ефектами, такими як повна і часткова деформація звуку (full and half-distortion), деренчання (rattle), гарчання (growl), субтон (subtone), додавання дихання до вокальному звуку (breathiness), хрип або скрип (scream), діафрагматичне вібрато, техніка орнаменталізації (running) тощо (Sadolin K., 2008).

Автор вважає, що виконання технічних вправ повинно мати намічений ефект негайно, інакше тренування виконується неправильно, а практика повинна бути максимально наближена до реальної ситуації (наприклад, музиканти, які співають сидячи, повинні і тренуватись сидячи). К. Садолин пропонує вчитися співу зручно, радіючи і довіряючи своїм почуттям, а одним з основних завдань вчителя вважає допомогу співакові досягти бажаного звучання без шкоди для здоров'я, тобто розпізнавши м'язову напругу, пропонувати методи її усунення. Вчитель, вважає автор, може також пропонувати різні варіанти «саунду», але співак повинен зробити свій власний художній вибір самостійно (Sadolin K., 2008, с. 9-11).

Прямий тон (англ. – straight tone) як мінімально відчутне резонансне і врівноважене вібрато, яке може використовуватися для поліпшення резонансу і фокусу, а також забезпечувати вихідну точку трансформації голосу, досліджує Д. Каток. Автор пропонує вокальні вправи, розроблені для виявлення вродженого основного звуку

співака, який можна використовувати для визначення прямого тону, який «універсальний співак може модифікувати для досягнення палітри стилістичних фарб і ефектів для будь-якого жанру» (Katok D., 2016, с. 104).

Основні музичні характеристики фанку з точки зору взаємодії ритму і метру; основну для соулу і фанку музичну концепцію «Groove and Flow», яка відображається у використанні повторюваних музичних фігур (groove) для того, щоб сформувати почуття руху або потоку; парадокс колективної індивідуальності як однієї з найпотужніших сил, що формують американську популярну музику, та інше розглядає Т. Хьюгес (Hughes T., 2003).

Загальна тенденція до злиття європейської і неєвропейських культур, яка характерна для музики ХХ та ХХІ століть, виражається у вторгненні джазових інтонацій в європейське мистецтво, яке піднімає його на принципово новий щабель (Конен В., 1975, с. 417). Використання джазу в навчальних програмах з підготовки сучасних естрадних вокалістів, на наш погляд, активізує слухове сприйняття і розуміння, може допомогти в оволодінні основами теорії музики та концептуальними виконавчими навичками і дозволяє співакові бути неповторним, креативним і виразним. Однак, як зазначає В. Сайн, серед педагогів існує думка, що «джаз є сприйнятним, а не навченим» (Singh V., 2006, с. 47) і навчитися виконанню джазу можливо тільки з особистого досвіду викладача або копіюючи джазових музикантів. Це справедливо в тому контексті, що, по-перше, чітко і в подробицях записати інтонаційні, ритмічні і сонорні особливості джазового виконання засобами сучасної нотації неможливо; по-друге, джаз для європейців не є сприйнятним на генетичному рівні; по-третє, на даний момент відсутній загальноприйнятий категоріально-понятійний апарат цього жанру музичного мистецтва, що зумовлює складність у формуванні теоретичної бази естрадно-джазової педагогіки. З іншого боку, педагогу-вокалісту, який працює з естрадними і джазовими співаками, необхідно мати на увазі, що вокалісти-початківці в силу недостатності власного досвіду не в змозі самостійно розібратися в особливостях музичної мови і методах оволодіння ними. Тому необхідною умовою плідної педагогічної діяльності в даному жанрі є глибоке розуміння його специфіки та вміння донести її зрозумілою і доступною для кожного учня мовою. Важливими для розвитку навичок джазового музикування факторами, вважає Дж. Слобода, є «можливість брати участь в спільних джазових заходах, де допускаються помилки, і де можна вибрати рівень ризику і складність своєї роботи» (Sloboda J., 1990, с. 174).

Посилаючись на досвід власного становлення і розвитку в якості вокаліста музичного театру, Г. Холлі визначає необхідні компетентності в цій сфері, а саме: володіння стилями; тверде розуміння того, як голос працює як в класичних, так і в сучасних жанрах; розвинені технічні навички і вміння застосовувати специфічні «вокальні якості» відповідно до обраного стилю; використання повною мірою свого діапазону і розвиток його через різні вокальні стилі; довговічність голосу і вокальна стійкість; універсальність в багатьох сферах співу, танцю та акторської майстерності; стійкість до успіху, критики й здатність вчитися на коментарях; вміння експериментувати з такими областями, як монолог, імпровізація, комедія тощо (Holley G., 2016, с. 94-97).

Р. Флемінг-Де-Бергер пропонує критерії оцінювання результатів навчання в сучасному вокалі. У процесі аналізу її дослідження були виділені доцільні для використання в спеціалізованій музичній освіті критерії, які відповідають сучасним вокальним стилям, а саме: розуміння і вміння здорового грудного, змішаного і головного голосоутворення і доречності використання кожного з них відповідно до стилю твору; здатність співати з мовним резонансом і артикуляцією; гнучкість і підтримка єдиного вокального виробництва при переході між промовою і співом; рівень навичок роботи над твором; інтерпретація; знання репертуару і стилів МТ; розуміння і вміння виконувати твори в максимальній кількості музичних стилів; розуміння відповідності вокального виробництва характеру твору; здатність аналізувати музику, тексти і синтезувати всі сфери діяльності і знання (Fleming-DeBerger R., 2011, с. 76-79).

Естрадне і, особливо, джазове мистецтво передбачають наявність індивідуальності і непередбачуваності у виконанні творів будь-якого стилю, чого неможливо зробити за недостатнього рівня самостійності й можливості експериментувати в «пошуках» свого особистого «саунду» і манери виконання. Тому вважаємо, що дослідження Л. Грін, в якому автор описує деякі суттєві відмінності в інструментальних і технологічних навичках, груповій взаємодії, поглядах і цінностях поп-музикантів від 15 до 50 років, які мають досвід інформального навчання, можуть збагатити українську вокальну педагогіку деякими нетрадиційними підходами, наприклад:

1) позитивне сприйняття процесу розвитку музичного слуху, музичної пам'яті та музичного мислення шляхом особистісно-цінного музикування із застосуванням музики, яка подобається учням і яку вони чітко ідентифікують;

2) практичне ознайомлення зі стилістичними особливостями творів від «носіїв» кожного окремого стилю музики, а не з розповіді викладача через усвідомлене і неусвідомлене навчання, що включає дискусію, спостереження, слухання та імітацію;

3) активізація самонавчання та творчої самореалізації, які відбуваються шляхом інтеграції слухання, виконання, імпровізації і композиції тощо (Green L., 2013).

Вищезазначене і власний виконавський досвід дає можливість вважати, що використання певних складових «нерегламентованої» інформальної освіти має великий практичний потенціал для поліпшення змісту вітчизняної естрадної вокальної педагогіки.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, проаналізувавши іноземні джерела в сфері естрадної вокальної педагогіки, можна констатувати, що в світовій педагогіці існують ґрунтовні теоретичні й практичні дослідження з питань методології та методики навчання мистецтву сучасного естрадного вокалу. Тому актуальним є вивчення зарубіжного досвіду та його впровадження в розробку моделі формування сучасного естрадного вокально-виконавського тезаурусу учнів старших класів закладів спеціалізованої музичної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Addison, A., Bonazzi, E., Christiansen, L., Craig, P., Douglas, J., Edwin, R., Emmons, S. & Others (2008). In Support Of Contemporary Commercial Music (Nonclassical) Voice Pedagogy. *Journal of Singing*, 65 №1, p. 7-10.
- Boardman, S. (1987). *Voice Training for the Musical Theater Singer*. DMA Thesis. University of Cincinnati. Cincinnati.
- Богдзевич, А., Иванова, О., Назина, А., Степанов, М. (2009). Тренер – группа – семинар: другой путь образования молодежи, Берлин: Коллегия им. Теодора Хойсса, фонд им. Роберта Боша, MitOst, 139 с.
- Bourne, T., Garnier, M., Kenny, D. (2011). *Music Theater Voice: Production, Physiology and Pedagogy*, *Journal of Singing*, 67 №4, pp. 437-444.
- Bowman, W. (2004). *Pop' Goes...? Taking Popular Music Seriously*. In Rodriguez C. (Ed.). *Bridging the gap: popular music and music education*. Reston, VA: MENC, pp. 29-49.
- Durlak, J., Wells, A. (1997). *Primary Prevention Mental Health Programs For Children And Adolescents: A Meta-Analytic Review*, *American Journal of Community Psychology*, 25, p. 115-152.
- Edwin, R. (2008). *Cross training for the voice*, *Journal of Singing*, 65, №1, pp. 73-76.
- Edwin, R. (2000). *From Classical to Pop: A Case Study*, *Journal of Singing*, 56, №3, pp. 71-72.
- Fleming-DeBerger, R. (2011). *Guidelines And Criteria To Assess Singing And Music Training In Baccalaureate Music Theater Programs*. Doctoral thesis. University Of Miami, Coral Gables. Florida.
- Green, L. (2013). *How Popular Musicians Learn. A Way Ahead for Music Education*, London: Ashgate Publishing, Ltd.
- Holley, G. (2016). *From Classical to Music Theatre: A Vocalist's Experience*. Doctoral thesis. Queensland Conservatorium. South Brisbane.
- Hughes, T. (2003). *Groove and Flow: Six Analytical Essays on the Music of Stevie Wonder*. Doctoral thesis. University of Washington. Washington.
- Jones, P. (2004). *Returning music education to the mainstream: Reconnecting with the community*. Conference; 26TH, International Society for Music Education: Sound worlds to discover. Tenerife, Spain, Madrid: Enclave Creativa Ediciones, p. 38-57.
- Katok, D. (2016). *The Versatile Singer: A Guide to Vibrato & Straight Tone*. Doctoral thesis. The City University. New York.
- Конен, В. (1975). *Этюды о зарубежной музыке*, Москва: Музыка, 480 с.
- Mroziak, J. (2017). *Exiles on Main Street: A Pedagogy of Popular Music Through Technology and Aesthetic Education*. Doctoral thesis. Duquesne University. Pittsburgh.
- Откидач, В. (2013). *Естрадний спів і шоу-бізнес : навч.-метод. посіб.,* Вінниця: Нова Книга, 368 с.
- Sadolin, K. (2008). *Complete Vocal Technique*. New South Wales, Australia: Shout Publications.
- Singh, V. (2006). *Advocacy for Jazz Pedagogy: Where to Find Resources and Quality Teaching Tools*. *Choral Journal*, 47, №3, pp. 47-51.
- Sloboda, J. (1990). *Musical excellence – how does it develop. Encouraging the development of exceptional skills and talents*, pp. 165-178.
- Winnie, B. (2014). *Contemporary vocal technique in the choral rehearsal: Exploratory strategies for learning*. Doctoral thesis. University of Washington. Washington.

REFERENCES

- Addison, A., Bonazzi, E., Christiansen, L., Craig, P., Douglas, J., Edwin, R., Emmons, S. & Others (2008). In Support Of Contemporary Commercial Music (Nonclassical) Voice Pedagogy. *Journal of Singing*, 65 №1, p. 7-10.
- Boardman, S. (1987). *Voice Training for the Musical Theater Singer*. DMA Thesis. University of Cincinnati. Cincinnati.
- Bogdzevich, A., Ivanova, O., Nazina, A., Stepanov, M. (2009). *Trener – gruppa – seminar: drugoj put' obrazovaniya molodezhi (Trainer – group – seminar: another way of youth education)*. Berlin: Kollegija im. Teodora Hojsa, fond im. Roberta Bosha, MitOst, 139 s.
- Bourne, T., Garnier, M., Kenny, D. (2011). *Music Theater Voice: Production, Physiology and Pedagogy*, *Journal of Singing*, 67, №4, pp. 437-444.
- Bowman, W. (2004). *Pop' Goes...? Taking Popular Music Seriously*. In Rodriguez C. (Ed.). *Bridging the gap: popular music and music education*. Reston, VA: MENC, pp. 29-49.
- Durlak, J., Wells, A. (1997). *Primary Prevention Mental Health Programs For Children And Adolescents: A Meta-Analytic Review*, *American Journal of Community Psychology*, 25, p. 115-152.
- Edwin, R. (2008). *Cross training for the voice*, *Journal of Singing*, 65, №1, pp. 73-76.
- Edwin, R. (2000). *From Classical to Pop: A Case Study*, *Journal of Singing*, 56, №3, pp. 71-72.
- Fleming-De-Berger, R. (2011). *Guidelines And Criteria To Assess Singing And Music Training In Baccalaureate Music Theater Programs*. Doctoral thesis. University Of Miami, Coral Gables. Florida.
- Green, L. (2013). *How Popular Musicians Learn. A Way Ahead for Music Education*, London: Ashgate Publishing, Ltd.
- Holley, G. (2016). *From Classical to Music Theatre: A Vocalist's Experience*. Doctoral thesis. Queensland Conservatorium. South Brisbane.
- Hughes, T. (2003). *Groove and Flow: Six Analytical Essays on the Music of Stevie Wonder*. Doctoral thesis. University of Washington. Washington.
- Jones, P. (2004). *Returning music education to the mainstream: Reconnecting with the community*. Conference; 26TH, International Society for Music Education: Sound worlds to discover. Tenerife, Spain, Madrid: Enclave Creativa Ediciones, p. 38-57.
- Katok, D. (2016). *The Versatile Singer: A Guide to Vibrato & Straight Tone*. Doctoral thesis. The City University. New York.
- Konen, V. (1975). *Jetjudy o zarubezhnoj muzyke (Studies on foreign music)*, Moskva: Muzyka.
- Mroziak, J. (2017). *Exiles on Main Street: A Pedagogy of Popular Music Through Technology and Aesthetic Education*. Doctoral thesis. Duquesne University. Pittsburgh.
- Otkydach, V. (2013). *Estradnyi spiv i shou-biznes : navch.-metod. posib. (Pop singing and show business : A Manual)*. Vinnytsia: Nova Knyha.
- Sadolin, K. (2008). *Complete Vocal Technique*. New South Wales, Australia: Shout Publications.
- Singh, V. (2006). *Advocacy for Jazz Pedagogy: Where to Find Resources and Quality Teaching Tools*. *Choral Journal*, 47, №3, pp. 47-51.
- Sloboda, J. (1990). *Musical excellence – how does it develop. Encouraging the development of exceptional skills and talents*, pp. 165-178.
- Winnie, B. (2014). *Contemporary vocal technique in the choral rehearsal: Exploratory strategies for learning*. Doctoral thesis. University of Washington. Washington.

Статтю подано до редколегії 13.01.2020 р.

Рекомендовано до друку 27.01.2020 р.

Альона Прокопенко,

кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри інформатики,
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-
педагогічна академія» Харківської обласної ради,
(м. Харків, Україна)

Alona Prokopenko,

PhD of Pedagogical Sciences,
lecturer at the Department of Informatics,
Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-
Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council
(Kharkiv, Ukraine)
prokopenko.hgpa@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-3735-342X

УДК 371.134**СИСТЕМА БАГАТОРІВНЕВОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ В УКРАЇНІ**

Анотація. На основі аналізу науково-педагогічної та спеціальної літератури у статті розглянуто рівні підготовки фахівців, а саме: початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень; другий (магістерський) рівень; третій (освітньо-науковий / освітньо-творчий) рівень; науковий рівень.

Зосереджено увагу на принципах, які представлено у Меморандумі безперервного процесу освіти європейського союзу, а також принципах безперервного навчання майбутніх учителів, а саме: багаторівневості професійних освітніх програм; додатковості базової і післядипломної професійної освіти; маневреності професійних освітніх програм; наступності; послідовності; зв'язку із життям.

Також у процесі дослідження з'ясовано, що термін «багаторівневе навчання» асоціюється близько із двадцятьма супутніми, такими як: навчання протягом життя, безперервне навчання, навчання людей третього віку тощо.

Ключові слова: багаторівневе навчання, безперервна освіта, принципи, майбутні учителі, рівні освіти, підготовка фахівців.

SYSTEM OF MULTILEVER EDUCATION OF FUTURE TEACHERS IN UKRAINE

Abstract. In today's globalized world, the main goal is to improve the education system to provide the country in the future with highly qualified and competitive professionals who are able to learn new approaches to professional activities, promote digitalization and use innovative technologies.

Based on the analysis of scientific and pedagogical and special literature, the author considers the levels of training, namely the initial level (short cycle) of higher education; first (bachelor's) level; second (master's) level; third (educational-scientific / educational-creative) level; scientific level ".

The focus is on the principles presented in the Memorandum on the Continuing Education Process of the European Union - new basic knowledge and skills for all; increase investment in human resources; innovative teaching and learning methods; new system of evaluation of received education; development of mentoring and counseling; bringing education closer to the place of residence, as well as the principles of continuous training of future teachers, namely: multilevel professional educational programs; additionality of basic and postgraduate professional education; maneuverability of professional educational programs; continuity; sequences; connection with life.

These principles confirm that the level of competitiveness of the state on the world stage increasingly depends on the quality of specialists, the level of their competence. That is why it is time to use continuing education to achieve this goal and as a result it is necessary to rethink the goals and functions of education as a system, the tasks of its individual parts.

The study also found that the term multilevel learning is associated with about twenty related ones such as: lifelong learning, lifelong learning, learning for the elderly, and so on.

Keywords: multilevel learning, continuing education, principles, future teachers, levels of education, training.

ВСТУП

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі головною метою є удосконалення системи освіти задля забезпечення країни в майбутньому висококваліфікованими та конкурентоспроможними фахівцями, які здатні освоювати нові підходи до професійної діяльності, сприяють процесам діджиталізації та використовують інноваційні технології у роботі.

«Проблема освіти виходить на передній план у зв'язку зі становленням нового типу суспільних відносин ..... Наразі в Україні склалася суперечлива ситуація між вимогами суспільства до фахівця, з одного боку, і реальним рівнем його підготовки у вищих навчальних закладах – з іншого» (Харківська А., 2009, с. 411–420).

Ці чинники сприяють зосередженню уваги вітчизняних науковців із різних галузей педагогіки, психології, управління, соціології, інформатики, економіки та інших на більш детальному дослідженні проблеми розвитку системи багаторівневої підготовки майбутніх фахівців, тобто їх безперервної освіти.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблеми неперервної освіти, її концептуальні положення досліджували І. Бех, О. Василечко, Б. Гершунський, Р. Гуревич, М. Євтух, І. Зязюн, А. Лігоцький, О. Онушкін, С. Сисоєва. Систему підготовки педагогічних кадрів представлено у дослідженнях О. Глузман, В. Кременя, В. Луговий, А. Харківської, Є. Хрикова та інших. Однак питання розгляду передумов розвитку системи багаторівневого навчання майбутніх учителів не стало предметом окремого дослідження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження – дослідити аспекти розвитку системи багаторівневого навчання майбутніх учителів, проаналізувати принципи безперервної освіти.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У процесі дослідження для розв'язання визначених завдань використано системний і порівняльний аналіз: методичної, педагогічної, психологічної, управлінської та спеціальної літератури, довідникової, навчально-методичної та нормативної документації з метою вивчення стану розробки проблеми та з'ясування рівнів і принципів системи багаторівневої підготовки майбутніх учителів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретичні та практичні напрацювання щодо питань багаторівневого навчання виключно актуальні для сучасної системи освіти України. Так, у Меморандумі про безперервну освіту Комісії Європейського Союзу було визначено шість основних аспектів розвитку безперервної освіти:

1. Нові базові знання і навички для всіх. Мета – гарантувати загальний безперервний доступ до освіти з метою отримання і оновлення навичок, необхідних для входження в інформаційне суспільство.
2. Збільшення інвестицій в людські ресурси. Мета – значно збільшити інвестиції в людські ресурси для підвищення пріоритету найважливішого надбання Європи – її людей.
3. Інноваційні методи викладання і навчання. Мета – розробити нові методології навчання для системи безперервної освіти.
4. Нова система оцінки отриманої освіти. Мета – докорінно змінити підходи до розуміння та визнання освітньої діяльності та її результатів, особливо в сфері неформальної та інформальної освіти.
5. Розвиток наставництва і консультування. Мета – протягом усього життя забезпечити кожному вільний доступ до інформації про освітні можливості в Європі й необхідні консультації та рекомендації.
6. Наближення освіти до місця проживання. Мета – наблизити освітні можливості до місця проживання за допомогою мережі освітніх і консультаційних пунктів, а також використовуючи інформаційні технології (Меморандум безперервного процесу освіти європейського союзу, 2006).

Визначені аспекти підтверджують те, що рівень конкурентоспроможності держави на світовій арені все більше залежить від якості підготовки фахівців, рівня їх компетентності. Саме тому на часі доцільним стає використання безперервної освіти задля досягнення даної мети і як наслідок – переосмислення цілей і функцій освіти як системи, завдань її окремих ланок.

У Законі України «Про вищу освіту» в статті 5 визначено рівні та ступені вищої освіти і наголошено, що «підготовка фахівців з вищою освітою здійснюється за відповідними освітніми чи науковими програмами на таких рівнях вищої освіти: початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень; другий (магістерський) рівень; третій (освітньо-науковий / освітньо-творчий) рівень; науковий рівень» (Закон України «Про вищу освіту», зі змінами 2019).

Так, у документі надаються роз'яснення, а саме: початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти передбачає набуття здобувачами вищої освіти здатності до розв'язування типових спеціалізованих задач у певній галузі професійної діяльності; перший (бакалаврський) рівень вищої освіти передбачає набуття здобувачами вищої освіти здатності до розв'язування складних спеціалізованих задач у певній галузі професійної діяльності; другий (магістерський) рівень вищої освіти передбачає набуття здобувачами вищої освіти здатності до розв'язування задач дослідницького та/або інноваційного характеру у певній галузі професійної діяльності; третій (освітньо-науковий / освітньо-творчий) рівень передбачає набуття здобувачами вищої освіти здатності розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності. Освітньо-науковий рівень вищої освіти передбачає здобуття особою теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності, а також проведення власного наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення. Освітньо-творчий рівень вищої освіти передбачає оволодіння методологією мистецької та мистецько-педагогічної діяльності, здійснення самостійного творчого мистецького проекту, здобуття практичних навичок продукування нових ідей і розв'язання теоретичних та практичних проблем у творчій мистецькій сфері. Науковий рівень вищої освіти передбачає здатність особи визначати та розв'язувати соціально значущі системні проблеми у певній галузі діяльності, які є ключовими для забезпечення сталого розвитку та вимагають створення нових системоутворювальних знань і прогресивних технологій.

Таким чином, успішне виконання здобувачами освіти певної освітньої чи наукової програми забезпечить їм присудження відповідного ступеня вищої освіти та сприятиме багаторівневному навчанню фахівців.

На даному етапі дослідження нами з'ясовано, що проблеми багаторівневого навчання стали предметом досліджень безлічі вчених, дану тематику вони розглядають із різних точок зору та спираючись при цьому на різнопланові підходи. Однак, незважаючи на велику кількість досліджень, у теоретичних та практичних надбаннях досі не існує єдності поглядів на дану проблему. Нами з'ясовано, що до даного поняття науковці відносять більше двадцяти термінів, а саме: «безперервна освіта» (continuing education), «навчання протягом життя» (lifelong education), «постійна освіта» (permanent education), «подальша освіта» (нім. *weiterbildung*), а також «освіта дорослих», «освіта людей третього віку», «післядипломне навчання» та інші.

У межах нашого дослідження, а саме багаторівневого навчання майбутніх учителів, заслуговують на увагу принципи побудови змісту багаторівневої педагогічної освіти в підготовці майбутніх вчителів, визначені А. Стручковою:

- 1) багаторівневості професійних освітніх програм;
- 2) додатковості базової і післядипломної професійної освіти;
- 3) маневреності професійних освітніх програм (Стручкова А., 2005, с. 38).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підготовка висококваліфікованих, компетентних та конкурентоспроможних майбутніх учителів можливе не тільки за умови дотримання розглянутих у статті аспектів розвитку безперервної освіти, а повинна враховувати також принципи наступності, послідовності, зв'язку із життям та іншими. Ці напрями потребують окремого спеціального дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Закон України «Про вищу освіту». (2019). Відомості Верховної ради України. №243-VIII. 2300 – VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-19>.
- Меморандум безперервного процесу освіти європейського союзу (2006). Адукатар № 2 (8), С. 25. URL: http://adukatar.net/wp-content/uploads/2009/12/Adu_8_Pages_24-27.pdf
- Стручкова, А. Е. (2005) Педагогічні умови моделювання підготовки майбутніх вчителів технології в системі «коледж – вуз»: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Якутськ, 2005. 169 с.
- Харківська, А. А. (2009). Формування інформатичної компетентності майбутнього вчителя-інформатики у педагогічному ВНЗ. Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. пр. / відп. ред. Брюханова Н. О. Харків: УІПА. 2009. С. 411–420.

REFERENCES

- Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu». (2019). Vidomosti Verkhovnoi rady Ukrainy. №243-VIII. 2300 – VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-19>.
- Memorandum bezperervnoho protsesa osvity yevropeiskoho soiuzu. (2006). Adukatary № 2 (8), S. 25. URL: http://adukatar.net/wp-content/uploads/2009/12/Adu_8_Pages_24-27.pdf
- Struchkova, A. E. (2005) Pedagogichni umovy modeliuвання pidhotovky maibutnix vchyteliv tekhnolohii v systemi «koledzh - vuz»: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01. Yakutsk, 169 s.
- Kharkivska, A. A. (2009). Formuvannya informatychnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia-informatyky u pedagogichnomu VNZ. Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity: zb. nauk. pr. / vidp. red. Briukhanova N. O. Kharkiv: UIPA. S. 411–420.

Статтю подано до редколегії 12.01.2020 р.
Рекомендовано до друку 02.02.2020 р.

Світлана Скворцова,

доктор педагогічних наук, член-кореспондент
НАПН України, професор, завідувач кафедри
математики та методики її навчання,
Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського
(м. Одеса, Україна)

Svitlana Skvortsova,

Doctor of Pedagogical Sciences,
Corresponding Member of the National Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine, Professor,
Head of the Department of Mathematics
and Methods of Teaching Mathematics,
South Ukrainian National Pedagogical University
named after K.D. Ushinsky
(Odessa, Ukraine)
irinasherbak19920626@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-4047-1301

УДК 378.372.3+51

МЕТОДИЧНА СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ

Анотація. Сучасний етап розвитку системи вищої педагогічної освіти України вимагає оновлення методичної системи підготовки майбутніх учителів до навчання учнів математики. Вже сьогодні, учні 1 – 2-х класів навчаються за новим Державним стандартом початкової загальної освіти, проект Стандарту базової середньої освіти чекає на затвердження, проект Професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти» представлено для громадського обговорення на сайті МОН.

Метою методичної підготовки майбутніх учителів є формування в них методичної компетентності, яка розуміється як внутрішнє особистісне утворення, яке виявляється у здатності і спроможності ефективно розв'язувати стандартні та проблемні методичні задачі, що ґрунтується на теоретичній і практичній готовності до виконання функції навчання учнів предмету чи інтегрованого курсу. Виходячи із суті методичної діяльності вчителя, методична компетентність розглядається нами як система складників, серед яких: нормативний, варіативний, спеціально-методичний, контрольньо-оцінювальний, технологічний проєктувально-моделювальний. Таким чином, зміст методичної системи підготовки майбутніх учителів має бути спрямовано на формування в здобувачів освіти кожного із зазначених складників.

Очевидно, що на сучасному етапі розвитку системи освіти України, для досягнення мети підготовки майбутніх вчителів – формування в них методичної компетентності, потребують оновлення змісту, форми та технології навчання. Виходячи з того, що вже зараз у початковій школі навчаються учні – представники цифрового покоління, що набули надмірної здатності у засвоєнні цифрової інформації, які змалечку перебувають у двох світах – фізичному і віртуальному, зміст методичних дисциплін має бути розширений питаннями використання ІКТ у процесі навчання учнів математики. Виходячи із потреби сьогодення у застосуванні ІКТ у процесі навчання, із можливості набуття методичної компетентності не лише в умовах формальної освіти, а й у процесі неформальної та інформальної освіти, у методичній системі підготовки набули оновлення й форми навчання. Крім того, ІКТ мають бути для студентів не лише предметом вивчення, а й широко використовуватись безпосередньо у процесі підготовки майбутніх фахівців. Тому нами вдосконалено й технологічний блок методичної системи.

Таким чином, у статті пропонується оновлення розробленої автором структурно-функціональної моделі підготовки майбутніх учителів до навчання учнів математики в блоці «Методична система підготовки майбутніх учителів до навчання учнів математики».

Ключові слова: підготовка майбутніх учителів, методична компетентність, методична система підготовки, навчання математики.

METHODICAL SYSTEM OF STUDENT-TEACHERS TRAINING FOR TEACHING MATHEMATICS

Abstract. The current stage of development of the system of higher pedagogical education in Ukraine requires updating the methodological system of training future teachers to teach mathematics to learners. Already today, students of 1st-2nd

grades study according to the new State Standard of Primary General Education, the draft Standard of Basic Secondary Education is awaiting approval, the draft Professional Standard for Professions "Primary School Teacher of General Secondary Education Establishment", "Teacher of General Secondary Education Establishment" have been presented for public discussion on the Ministry of Education and Science website.

The purpose of methodological training of future teachers is to form in them methodical competence, which is understood as internal personal education, which is manifested in the ability and capability to effectively solve standard and problematic methodological problems, based on theoretical and practical readiness to perform the function of teaching a subject or an integrated course. Based on the essence of the methodological activity of the teacher, methodical competence is considered by us as a system of components, among which – normative, variable, special-methodical, control-evaluation, technological and design-modeling. Thus, the content of the methodological system of training future teachers should be aimed at the formation of each of these components in students.

It is obvious that at the present stage of development of the education system of Ukraine, in order to achieve the goal of training future teachers – the formation of methodical competence in them, the content, form and technology of teaching need to be updated. Based on the fact that elementary school learners are already representatives of the digital generation, who have acquired an excessive ability to absorb digital information, who are from an early age in two worlds – physical and virtual, the content of methodological disciplines should be expanded to use ICT in teaching learners mathematics. Based on the current need in the use of ICT in the learning process, the possibility of acquiring methodological competence not only in formal education but also in the process of non-formal and informal education, the methodological system of training has acquired updates and forms of learning. In addition, ICT should not only be the subject of study for student-teachers, but also be widely used directly in the training of future professionals. Therefore, we have improved the technological unit of the methodological system.

Thus, the article proposes an update of the developed by the author structural and functional model of training future teachers to teach mathematics to learners, in the block "Methodical system of training student-teachers to teach mathematics to learners".

Keywords: student-teachers training, methodical competence, methodical system of training, teaching mathematics.

ВСТУП

Постановка проблеми. У 2016 році, в результаті польсько-українського проекту «Нова українська школа», уряд України затвердив Концепцію реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа (НУШ)» на період до 2029 року (№ 988-р від 14.12.2016 р.). Державний стандарт початкової загальної освіти затверджено Кабінетом міністрів України (постанова № 87 від 21.02.2018 р.), і за ним вже навчаються учні України 1 – 2-х класів та учні 3-х класів 100 шкіл України, що пілотують новий Держстандарт. Проект Державного стандарту базової середньої освіти було виставлено для громадського обговорення з 12 червня до 25 червня 2019 року на сайті МОН України, але він одержав досить багато критичних зауважень, був доопрацьований, і ще раз з 4 березня по 31 березня 2020 року виставлений МОН України на громадське обговорення. Отже, маємо констатувати, що нормативне забезпечення загальної середньої освіти оновлюється, що не може не впливати на підготовку майбутніх учителів.

Крім того, починаючи з 2014 року набув чинності Закон України «Про вищу освіту», і заклади вищої освіти, які проводять підготовку майбутніх учителів, створюють власні освітні програми, спрямовані на формування інтегральної компетентності, що відповідає певному рівню Національної рамки кваліфікацій, на формування загальних і спеціальних компетентностей. Серед спеціальних компетентностей виокремлюється методична компетентність вчителя.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблема формування методичної компетентності вчителя у галузі навчання учнів математики є предметом наукового пошуку провідних методистів І. Акуленко, Н. Глузман, О. Ларіонової, О. Лебедевої, І. Малової, О. Матяш, В. Моторіної, Н. Тарасенкової та ін.

На дидактичних і методичних засадах професійної підготовки майбутніх учителів математики у вищих педагогічних навчальних закладах зосередила увагу В. Моторіна, яка визначає одним із видів професійної компетентності вчителя методичну компетентність. На думку вченої, методична компетентність – інтегративна якість особистості спеціаліста, що виявляється в методичній і предметній орієнтації майбутнього вчителя (Моторіна В. Г., 2005). Наукові засади методичної підготовки майбутнього вчителя математики, результатом якої є формування в нього методичної компетентності, знаходяться у центрі уваги А. Кузьмінського, Н. Тарасенкової та І. Акуленко. Причому методичну компетентність автори розуміють як систему спеціально-наукових, психологічних, педагогічних знань, умінь і особистого досвіду в їхньому застосуванні під час викладання певної навчальної дисципліни. Основою для визначення методичних компетентностей учителя математики вчені вбачають основні фахові функції й відповідні їм типові задачі методичної діяльності вчителя (Кузьмінський А.І., 2009). Безперервну методичну підготовку учителя математики досліджує І. Малова, а її результат – методичну компетентність – в залежності від підходів до трактування змісту поняття «педагогічна діяльність», авторка визначає як певний ступінь оволодіння: 1) методичними вміннями, відображеними у професіограмі вчителя; 2) управлінськими вміннями; 3) прийомами і способами розв'язування методичних завдань; 4) організацією педагогічного процесу, що забезпечує засвоєння математики (Малова І. Е., 2007). Предметом дослідження О. Матяш є теоретико-методичні засади формування методичної компетентності майбутнього вчителя математики до навчання учнів геометрії, яка розглядається вченою лише як очікуваний результат методичної підготовки вчителя, який включає методичну грамотність, досвід методичної діяльності та методичні переконання (Матяш О. І., 2013). Формування методичної компетентності вчителя профільної школи є в колі наукових

інтересів І. Акуленко. Виходячи із змісту методичної діяльності вчителя у навчанні учнів математики, дослідниця трактує методичну компетентність як інтегративну професійну якість особистості, що проявляється у теоретичній готовності й практичній спроможності до самостійного, відповідального й ефективного виконання всіх видів методичної діяльності, які виконує вчитель у процесі навчання математики в старшій ланці закладу загальної середньої освіти, а також у ціннісному ставленні до категорій дидактики математики – цілей, змісту, методів, прийомів, організаційних форм, засобів навчання математики в профільній школі, сучасних тенденцій розвитку теорії й методики навчання математики, технологій навчання математики тощо; формується на основі поєднання науково-теоретичної підготовки (спеціальної математичної, психолого-педагогічної, підготовки із загальної методики та методик навчання окремих розділів математики в старшій школі) та набуття досвіду в здійсненні різних видів методичної діяльності; виявляється у ході розв'язування як типових задач фахової діяльності вчителя математики профільної школи, так і проблемних ситуацій, що виникають у процесі навчання математики старшокласників, з використанням знань та суб'єктного досвіду (життєвого й професійного) (Акуленко І. А., 2013).

Дидактико-методична компетентність вчителя початкової школи у навчанні математики стала предметом дослідження Н. Глузман. Авторка визначає її як системне оволодіння дидактико-методичними компетенціями (мотиваційними, методичними, діагностичними, організаційними, комунікативними, проєктувальними тощо), застосування системи загальнонавчальних технологій навчання математики в початковій школі; володіння досвідом, властивостями, особистісними якостями, що забезпечують можливість ефективно здійснювати педагогічну діяльність; цілеспрямовано здійснювати процес педагогічного спілкування, взаємодію, самовдосконалення та розвиток особистості молодшого школяра (Глузман Н. А., 2010).

Детальний аналіз поняття методичної компетентності подано у монографії автора (Скворцова С. О. & Гаєвець Я. С., 2013) та у наступних публікаціях автора (Скворцова С. О., 2015; Скворцова С. О., 2015; Скворцова С. А., 2014; Скворцова С. О., 2014). Отже, в нашому дослідженні на підставі змісту методичної діяльності вчителя, яку ми розглядаємо як ланцюжок розв'язування методичних задач (стандартних, проблемних), методичну компетентність (МК) потрактовано як внутрішнє особистісне утворення, яке виявляється у здатності і спроможності ефективно розв'язувати стандартні та проблемні методичні задачі, яка ґрунтується на теоретичній і практичній готовності до виконання функцій навчання учнів предмету чи інтегрованого курсу за різними навчально-методичними комплектами (Скворцова С. А., 2014).

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті полягає у презентації оновленої методичної системи підготовки майбутніх учителів до навчання учнів математики, яка є складником моделі підготовки майбутніх учителів, що презентована нами у попередніх публікаціях (Скворцова С. О., 2014).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У результаті аналізу методичної діяльності вчителя нами виділено систему складників методичної компетентності: нормативний (готовність вчителя користуватися нормативними документами; здатність реалізовувати цілі і завдання навчання математики), варіативний (здатність обирати навчально-методичний комплект, найбільш ефективний щодо досягнення цілей і завдань навчання математики, визначеними Держстандартом і типовою освітньою програмою з математики), спеціально-методичний (здатність вчителя ефективно формувати в учнів обов'язкові результати навчання здобувачів освіти, що ґрунтується на знаннях методичних систем, методик навчання окремих питань програми та вміннях їх використовувати під час навчання учнів предмету та досвіді такої діяльності), контрольньо-оцінювальний (спроможність адекватно оцінювати навчальні досягнення учнів, що ґрунтується на знаннях про формувальне, поточне і підсумкове оцінювання, знаннях критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів по окремих видах робіт, з окремих розділів курсу, вміннях їх реалізовувати під час оцінювання учнів), технологічний (здатність до впровадження сучасних навчальних технологій, ІКТ, інноваційних підходів до навчання математики, окремих питань курсу математики, ефективного педагогічного досвіду), проєктувально-моделювальний (здатність до проєктування, відповідно до сучасних вимог, процесу навчання предмету протягом навчального року, до проєктування уроків за різними навчально-методичними комплектами; здатність до моделювання діяльності вчителя та діяльності учнів, спрямованої на досягнення освітніх результатів, на кожному з етапів уроку) (Скворцова С.О., 2015; Скворцова С.О., Гаєвець Я.С., 2013).

Формування методичної компетентності майбутніх учителів у навчанні математики відбувається шляхом опанування студентами методичних компетенцій, базис яких становлять знання загальної та спеціальної методики навчання математики, вміння розв'язувати методичні задачі, а також мінімальний досвід діяльності із навчання математики та емоційно-ціннісне ставлення до цього процесу. Методичні знання, вміння й досвід діяльності, ставши внутрішнім досягненням особистості, зумовлюють МК вчителя.

Слід зазначити, що структурно-функціональна модель підготовки майбутніх учителів до навчання учнів математики була презентована нами у публікації (Скворцова С. О., 2014) (див. рис. 1). Її метою є формування в майбутніх учителів методичної компетентності у навчання учнів математики. Ця мета реалізується шляхом формування всіх складників методичної компетентності (МК), на підставі компетентнісного, системного, діяльнісного, задачного та особистісно-зорієнтованого підходів. Ці теоретичні засади реалізовано у структурно-функціональній моделі підготовки майбутніх учителів до навчання математики, в межах якої реалізується методична система формування МК, що визначає завдання, навчально-змістовий ресурс (зміст та організаційні форми навчання), технології та засоби навчання; а також передбачено моніторинг перебігу процесу формування МК (Скворцова С. О., 2015).

Таблиця 1

Структурно-функціональна модель підготовки майбутніх учителів до навчання учнів математики

Сьогодні система освіти України постала перед викликом: через поширення епідемії коронавірусу всі заклади освіти вимушені перейти на дистанційне навчання. Ситуація карантину, коли учні не мають можливості відвідувати заклади загальної середньої освіти, а вчителі не можуть виконувати свої професійні функції безпосередньо з учнями, у стінах школи, викликає потребу у підготовці майбутніх учителів до використання ІКТ. Зокрема, вчитель має не лише вміти створювати презентації до уроків з використанням анімацій в Power Point або Canva тощо, а ще й записувати відео уроки, організовувати он-лайн уроки, наприклад на платформі Zoom, Classdojo, проводити відеоконференції Skype, Teams тощо; організовувати навчання за допомогою сервісу Classtime, Google Classroom, Padlet, створюючи віртуальні класи; розробляти інтерактивні завдання з математики в сервісах Learning Apps, Plickers та H5P тощо. А це, у свою чергу, вимагає удосконалення моделі методичної підготовки майбутнього вчителя в контексті застосування сучасних засобів ІКТ.

Можна очікувати, що навчання роботи з сервісами Web 2, Google та Office 365 відбуватиметься у процесі вивчення студентами курсів з ІКТ, але для навчання учнів математики потрібно навчити майбутніх вчителів виконувати специфічні задачі, а саме: 1) вибір сервісу та шаблону для створення інтерактивних завдань з математики, враховуючи етап уроку та спосіб виконання завдання; 2) розробку методики навчання певного питання теми, яке має бути представлено у мультимедійній презентації; 3) підготовки і проведення відео уроку, під час якого реалізуються всі етапи навчального пізнання учнів та методика роботи на кожному з них з врахуванням особливостей пізнавальних процесів сучасних учнів; 4) розробки перевірних робіт у вигляді он-лайн тестів з вибором однієї або кількох правильних відповідей та відкритої форми відповіді; 5) опрацювання та якісної інтерпретації статистичних даних щодо виконання учнями певних завдань та одержаних результатів.

Таким чином, під час вивчення ІКТ-дисциплін студенти мають навчитися працювати із зазначеними сервісами, але їх застосування для організації навчання математики можливе лише у площині методичних дисциплін, як окремих курс, на зразок «ІКТ у навчанні математики», або як окремі модулі у курсі методики навчання математики.

Отже, враховуючи вимоги сьогодення, а також особливості сучасних учнів – представників цифрового покоління, зміст методичної системи підготовки майбутніх учителів до навчання учнів математики має бути оновлений шляхом включення модулів або курсу із підготовки майбутніх учителів до застосування ІКТ у навчанні математики (рис. 2).

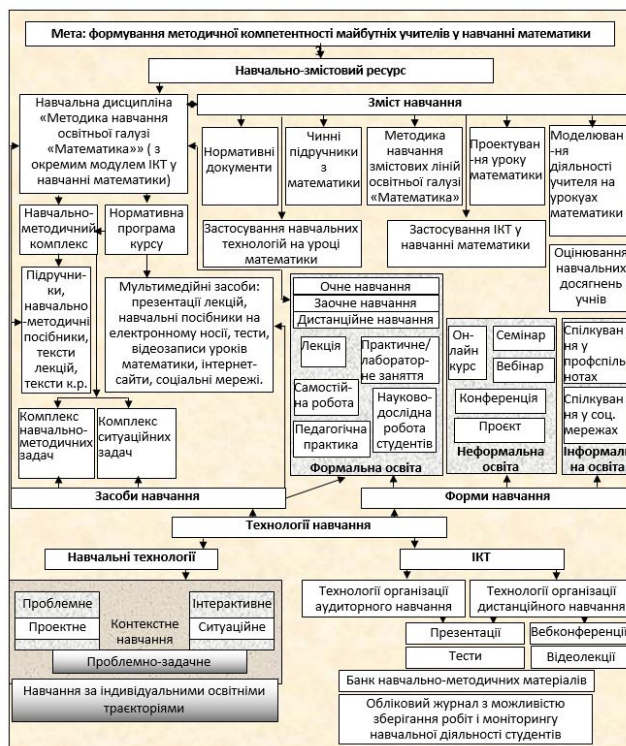
Тому розроблена нами структурно-функціональна модель підготовки майбутніх учителів до навчання учнів математики (Скворцова С. О., 2015) набула удосконалення в блоці методичної системи підготовки. Крім того, очевидно, що на сучасному етапі розвитку системи освіти значно розширилися форми навчання – поряд із формальною освітою, коли майбутні вчителі здобувають світу у закладах вищої освіти, для них ще існує можливість неформальної освіти через різноманітні дистанційні курси, вебінари, семінари, курси професійного розвитку тощо. Спілкування зі вчителями у професійних спільнотах, соціальних мережах також сприяє набуттю майбутніми вчителями МК, а це вже інша форма навчання – інформальна освіта.

Очевидно, що неформальна та інформальна освіта також здійснює свій внесок у досягнення мети формування МК. Таким чином, навчально-змістовий ресурс методичної системи підготовки майбутніх учителів має включати форми не лише формальної освіти, а ще й неформальної та інформальної освіти.

Таблиця 2.

Методична система підготовки майбутніх учителів до навчання математики

У контексті підготовки майбутніх учителів до застосування ІКТ у навчанні учнів математики, враховуючи обмежену кількість кредитів на вивчення курсу методики навчання математики, можуть допомогти різні форми неформальної та інформальної освіти. Серед переліку он-лайн курсів, які пропонують EdEra, Prometheus, Освітній портал тощо, серед вебінарів на сайті

interactive.ranok.com.ua в розділі «Віртуальна педрада», для вчителів пропонується навчання користуванню он-лайн сервісами. Очевидно, що така інформація для вмотивованих майбутніх учителів буде дуже корисною, але такі форми навчання, навіть для них, не передбачають набуття досвіду роботи з цими сервісами, і тут головну роль відіграє формальна освіта у процесі навчання методичних дисциплін. Тому зміст методичних дисциплін має бути оновлений через введення змісту щодо створення презентацій до уроків математики з використанням анімацій, розробки інтерактивних завдань з математики, створення віртуальних класів. Можна очікувати, що подальше вдосконалення умінь у застосуванні ІКТ у навчанні учнів математики буде відбуватися у процесі інформальної освіти під час спілкування з колегами-вчителями, які широко застосовують цифрові інструменти у своїй роботі.

Виходячи з необхідності оновлення змісту навчання у бік використання он-лайн сервісів для навчання учнів математики, розширення форм навчання через різні види неформальної та інформальної освіти, а також враховуючи існуючу сьогодні необхідність дистанційного навчання у зв'язку з епідемією коронавірусу, все це передбачає широке застосування ІКТ у процесі підготовки майбутніх учителів. Тому технологічний блок моделі підготовки майбутніх учителів нами оновлено і зроблено акцент на застосуванні ІКТ для створення мультимедійних презентацій, створення он-лайн тестів для перевірки навчальних досягнень студентів, оцифрування книжок та створення банку мультимедійних навчально-методичних матеріалів, у тому числі відео-лекцій, добірки відеозаписів уроків математики, організації віртуальної групи на певному он-лайн сервісі з метою зберігання та накопичення студентських робіт, моніторингу навчальних досягнень здобувачів освіти. Доцільно широко застосовувати сервіси для відео-конференцій не лише в умовах дистанційного навчання, а й під час очного навчання для проведення консультацій тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Враховуючи виклики, які сьогодні виникли перед системою освіти, – переходом на дистанційне навчання, підвищується роль ІКТ у підготовці майбутніх учителів до навчання учнів математики. Тому нами було оновлено модель підготовки в блоці методичної системи підготовки майбутніх учителів до навчання учнів математики за рахунок розширення змісту методичних дисциплін, включенням модулів із навчання студентів застосування різноманітних он-лайн сервісів у процесі організації навчання математики. Це і питання методики створення мультимедійної презентації до уроку, і розробки інтерактивних завдань та он-лайн тестів, і за потреби, підготовки відеозапису уроку; це і питання організації віртуального класу, зберігання результатів навчальної діяльності дітей та моніторингу поступу учнів і фіксації їх навчальних досягнень. За рахунок цих питань пропонується оновити зміст підготовки майбутніх учителів до навчання учнів математики.

Оновленню підлягає не лише зміст підготовки майбутніх учителів, а й технологічний блок методичної системи. Саме на прикладі використання викладачем ІКТ на лекціях, практичних/лабораторних заняттях студенти – майбутні учителі мають можливість побачити зразки діяльності вчителя і перевірити на власному досвіді їх доцільність. Тому пропонується розширений технологічний блок методичної системи підготовки за рахунок визначення продуктів, які мають бути створені з використанням ІКТ.

Окремого вивчення потребує питання внеску неформальної освіти у процес підготовки майбутніх учителів та врахування її результатів при оцінюванні навчальних досягнень студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Акуленко, І. А. (2013). Компетентнісно орієнтована методична підготовка майбутнього вчителя математики профільної школи (теоретичний аспект) : монографія. Черкаси: Видавець Ю.А. Чабанененко, 460 с.
- Глузман, Н.А. (2010). Методико-математична компетентність майбутніх учителів початкових класів : монографія. К.: ВИЩА ШКОЛА–ХХІ, 407 с.
- Кузьмінський, А.І. (2009). Наукові засади методичної підготовки майбутнього вчителя математики. Черкаси : Вид. від ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 320 с.
- Малова, І.Е. (2007). Непрерывная методическая подготовка учителя математики: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.08, 13.00.02. Ярославль, 348 с.
- Матяш, О.І. (2013). Теоретико-методичні засади формування методичної компетентності майбутнього вчителя математики до навчання учнів геометрії : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 450 с.
- Моторіна, В.Г. (2005). Дидактичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів математики у вищих педагогічних навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти», Харківський нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. Х., 512 с.
- Скворцова, С.О., Гаєвець, Я.С. (2013). Підготовка майбутніх учителів початкових класів до навчання молодших школярів розв'язувати сюжетні математичні задачі: монографія. Харків: Ранок-НТ, 332 с.
- Скворцова, С.О. (2015). Підходи до формування методичної компетентності майбутніх учителів у галузі навчання математики. Гірська школа Українських Карпат. № 12-13. С. 204-208.
- Скворцова, С.О. (2015). Структурно-функціональна модель формування методичної компетентності майбутніх учителів у навчанні математики учнів початкових класів. Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 65. Херсон: ХДУ, С. 270-276.
- Скворцова, С.А. (2014). Пути формирования профессиональной компетентности будущих учителей. Интеграция общего и профессионального математического образования стран европейского содружества в контексте Болонского соглашения : Материалы международной научно-методической конференции. Брянск : Изд-во ООО «Ладомир», С. 192-202.
- Скворцова, С.О. (2014). Рефлексивно-творчий компонент методичної компетентності вчителя. Актуальні питання природничо-математичної освіти. – Суми ВВП «Мрія», С. 175-181.
- Скворцова, С.О. (2015). Теоретичні засади формування методичної компетентності майбутніх учителів у навчанні математики. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Київ Вінниця: ТОВ фірма «Планер», С. 442-447.

REFERENCES

- Akulenko, I. A. (2013). Kompetentnisno oriyentovana metodychna pidhotovka maybutn'oho vchytelya matematyky profil'noyi shkoly (teoretychnyy aspekt) : monohrafiya. Cherkasy: Vydavets' YU.A. Chabanenenko, 460 s.
- Hluzman, N.A. (2010). Metodyko-matematychna kompetentnist' maybutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv : monohrafiya. K.: VYSHCHA SHKOLA–KHKHI, 407 s.
- Kuz'mins'kyi, A.I. (2009). Naukovi zasady metodychnoyi pidhotovky maybutn'oho vchytelya matematyky. Cherkasy : Vyd. vid CHNU imeni Bohdana Khmel'nyts'koho, 320 s.
- Malova, Y.E. (2007). Npreryvnaya metodychskaya podhotovka uchytelya matematyky: dys. ... doktora ped. nauk: 13.00.08, 13.00.02. Yaroslavl', 348 s.
- Matyash, O.I. (2013). Teoretyko-metodychni zasady formuvannya metodychnoyi kompetentnosti maybutn'oho vchytelya matematyky do navchannya uchniv heometriyi : monohrafiya. Vinnytsya : TOV "Nilan-LTD", 450 s.
- Motorina, V.H. (2005). Dydaktychni i metodychni zasady profesiynoyi pidhotovky maybutnikh uchyteliv matematyky u vyshchyykh pedahohichnykh navchal'nykh zakladakh : dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.04 "Teoriya ta metodyka profesiynoyi osvity", Kharkiv's'kyi nats. ped. un-t im. H.S.Skovorody. K., 512 s.
- Skvortsova, S.O., Hayevets', YA.S. (2013). Pidhotovka maybutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do navchannya molodshykh shkolyariv rozv'yazuvaty syuzhetni matematychni zadachi: monohrafiya. Kharkiv: Ranok-NT, 332 s.
- Skvortsova, S.O. (2015). Pidkhody do formuvannya metodychnoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv u haluzi navchannya matematyky. Hirs'ka shkola Ukrayins'kykh Karpat. № 12-13. S. 204-208.
- Skvortsova, S.O. (2015). Strukturno-funktsional'na model' formuvannya metodychnoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv u navchanni matematyky uchniv pochatkovykh klasiv. Zbirnyk naukovykh prats'. Pedahohichni nauky. Vypusk 65. Kherson: KHDU, S. 270-276.
- Skvortsova, S. A. (2014). Shlyakhy formuvannya profesiynoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv. Intehratsiya zahal'noyi ta profesiynoyi matematychnoyi osvity Yevropeys'koyi Spivdruzhnosti v konteksti Bolons'koyi uhody: Materialy mizhnarodnoyi naukovo-metodychnoyi konferentsiyi. Bryans'k: Izd-vo TOV "Ladomyr", S. 192-202.
- Skvortsova, S.O. (2014). Refleksyivno-tvorcha skladova metodychnoyi kompetentnosti vchytelya. Aktual'ni pytannya pryrodnycho-matematychnoyi osvity. Sumy VVP "Mriya", S. 175-181.
- Skvortsova, S.O. (2015). Teoretychni osnovy formuvannya metodychnoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv z vykladannya matematyky. Suchasni informatsiyi tekhnolohiyi ta innovatsiyi metody navchannya u navchanni: metodolohiya, teoriya, dosvid, problemy. Kyiv's'ka Vinnytsya: TOV «Planer», S.442-447.

Статтю подано до редколегії 15.04.2020 р.

Рекомендовано до друку 04.05.2020 р.

Марія Сотер,

кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Первомайська філія Національного університету
кораблебудування імені адмірала Макарова
(м. Первомайськ, Україна)

Mariia Soter,

Ph.D. in Pedagogical Sciences,
Lecturer of the Department of Social
and Humanitarian Disciplines,
Pervomaisk Branch of Admiral Makarov
National University of Shipbuilding
(Pervomaisk, Ukraine)
sotermariia@gmail.com
ORCID ID 0000-0000-0002-4626-0137

УДК 378.141**ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЯ ЯК ЗАСІБ ІНШОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ**

Анотація. У статті наголошено на актуальності впровадження відеоконференції в освітній процес закладів вищої освіти, що дає змогу оптимізувати як аудиторну, так і позааудиторну іншомовну підготовку студентів. Метою статті є дослідження відеоконференції як засобу іншомовної підготовки студентів. Для досягнення мети наукового дослідження використано комплекс методів: аналіз та систематизація для виокремлення представленої проблеми на сучасному етапі; метод узагальнення для представлення переваг імплементації відеоконференцій в освітній процес закладів вищої освіти.

Акцентовано, що до переваг використання відеоконференцій з метою іншомовної підготовки студентів закладів вищої освіти належить: створення рівних можливостей доступу до взаємодії студентів та викладачів (зокрема, комунікативної взаємодії іноземною мовою) незалежно від місця їх перебування в зручній для кожного учасника вебконференції час; реалізація студентоцентрованого навчання і викладання, у межах якого всі зусилля спрямовуються на забезпечення кожного студента окремо і всіх разом необхідною інформацією в режимі онлайн; наявність постійного зворотного зв'язку між усіма суб'єктами освітнього процесу (як завдяки діалогу між учасниками в ході конференції, так і шляхом залучення під час конференції чату); розширення доступу до освітніх ресурсів за наставництва викладача й обміну інформацією онлайн; гнучкість для того, хто навчається, внаслідок можливості цілодобового доступу до інформації в режимі реального часу (у будь-який час і в будь-якому місці); візуалізація освітнього процесу онлайн (бачити, чути співрозмовника (як викладача, так і всіх студентів), а також пропонувану викладачем інформацію, активно комунікувати, що важливо для іншомовної підготовки); одночасне залучення значного числа учасників із різних регіонів України і зарубіжжя.

Ключові слова: відеоконференція, програма Skype, програма Zoom, месенджер Discord, додаток до мобільного телефону Viber, програма Messenger.

VIDEOCONFERENCE AS A MEANS OF STUDENTS' FOREIGN LANGUAGE TRAINING

Abstract. The relevance of the implementation of videoconference in the educational process of higher education institutions has been emphasized. It has been noted that videoconference gives an opportunity to optimize both classroom and extracurricular students' foreign language training. The aim of the article is to study the videoconference as a means of students' foreign language training.

To achieve the aim of scientific research, a set of methods has been used such as the method of analysis and systematization – to identify the problem at the present stage; the method of generalization – to represent the benefits of implementing videoconferencing in the educational process of higher education institutions.

It has been emphasized that the advantages of using videoconferencing for students' foreign language training of higher education institutions include: the creation of equal opportunities for access to interaction of students and lecturers (in particular, communicative interaction in the foreign language) regardless of their location at a suitable period of time for each participant of the conference; the implementation of student-centered learning and teaching, within which all efforts are aimed at providing each student individually and all together with the necessary information online; the availability of constant feedback among all subjects of the educational process (both through the dialogue among participants during the videoconference and with the help of engaging in chat during the conference); the expanding access to educational resources under the lecturer's guidance and the exchange of information online; flexibility for the learner, due to the possibility of round-the-clock access to information in real time (anytime and anywhere); the visualization of the educational process online (see, hear the interlocutor, both the lecturer and all students, as well as the information offered by the lecturer, actively communicate; all these factors are important for foreign language training); simultaneous involvement of a significant number of participants from different regions of Ukraine and abroad.

Keywords: web conference; Skype program; Zoom program; Discord Messenger; Viber mobile phone application; Messenger program.

ВСТУП

Постановка проблеми. Нові виклики, що постали перед іншомовною підготовкою висококваліфікованих фахівців закладів вищої освіти, вимагають термінових нагальних кроків щодо їх швидкого розв'язання, зокрема й через упровадження різного роду ефективних новітніх засобів навчання, одним із яких є відеоконференція. Відзначмо, що врегулювання питань, які пов'язані з іншомовною підготовкою студентів закладів вищої освіти України, здійснюються з урахуванням Законів України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про професійно-технічну освіту» (1998), Рекомендацій N R (98) 6 Комітету Міністрів Ради Європи «Про сучасні мови» (1998), «Про національну програму інформатизації» (1998), Національної доктрини розвитку освіти (2002), Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти (Страсбург, 2003), Програми з англійської мови для професійного спілкування (2005) та ін.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Дослідження можливостей імплементації відеоконференції в освітній процес закладів вищої освіти є предметом розгляду як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, різні аспекти цієї проблеми представили у своїх працях В. Биков, О. Глазунова, Л. Дідух, І. Задорожна, І. Козубовська, Л. Лисенко, А. Приходько, О. Словінська, Р. Шаран, Б. Шуневич, L. Basko, B. S. Bloom, M. S. Cohen, R. L. DeMichielli, J. Hartman, R. D. Manning, та ін.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою наукової розвідки є аналіз відеоконференції як засобу іншомовної підготовки студентів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення мети наукового дослідження використано комплекс методів: аналіз та систематизація для виокремлення представленої проблеми на сучасному етапі; метод узагальнення для представлення переваг імплементації відеоконференцій в освітній процес закладів вищої освіти.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Реалізація навчання через відеоконференцію дає можливість синхронізувати освітній процес (Basko L., Hartman J., 2017, с. 24). Л. Басько, Дж. Хартман відзначають, що відеоконференції дають змогу викладачеві взаємодіяти з кількома студентами одночасно, а також з кожним студентом окремо, що сприяє досягненню їх індивідуального успіху в навчанні. Понад те, імплементація відеоконференції в освітній процес закладів вищої освіти сприяє оптимізації як аудиторної, так і позааудиторної роботи студентів.

За визначенням І. Задорожної, відеоконференція – це «Інтернет-технологія, спрямована на підтримку багатостороннього діалогу реального часу» (Задорожна І., 2013, с. 62). Зазначається, що відеоконференція «відрізняється від чату більш досконалою системою ідентифікації учасників діалогу і використанням мультимедійних матеріалів – презентацій, аудіозаписів тощо ... під час відеоконференції формами передачі інформації є не лише текст, як у випадку з чатом, а й статичне, динамічне зображення, звук». Так, можливість бачити один одного під час вебконференції дає змогу налаштувати всіх суб'єктів освітнього процесу (як викладача, так і студентів) на ефективну комунікативну взаємодію задля досягнення спільної мети і поставлених завдань, оптимізує та активізує їх співпрацю і співучастя, уможливорює підтримувати зоровий контакт з усіма учасниками вебконференції, що налаштує їх на творчу і доброзичливу атмосферу.

Л. Лисенко виокремлює поняття «відеоконференція» як «інтерактивний інструмент, який включає аудіо, відео, комп'ютерні технології для здійснення зв'язку віддалених територіально співрозмовників «обличчям до обличчя» в реальному часі» (Лисенко Л. О., 2019, с. 127). Дослідниця відносить його до виду онлайн навчання. Відеоконференція при вивченні іноземної мови дає змогу «формує свідоме ставлення і розгляд висунених проблем у термінології, активність в її обговоренні, мовну культуру тощо. Співрозмовники мають можливість бачити вираз обличчя і мову жестів, ці речі є найважливішими аспектами спілкування, які втрачаються при асинхронних видах роботи (e-mail, чат, форум, блог)». Відеоконференція дає можливість «об'єднувати разом різні групи студентів з різних вишів для спільного обговорення».

Л. Дідух наголошує, що «відеоконференція» є інструментом електронного навчання (E-learning), що сприяє проведенню таких форм організації освітнього процесу, як лекції, семінари, індивідуальні консультації, іспити, заліки тощо, відеоконференції використовуються також «для зустрічей, презентацій у мережі Інтернет, що підключений до інших учасників конференції за технологією «клієнт-сервер» через мережу Інтернет» (Дідух Л. І., 2012, с. 256). Дослідниця до недоліків проведення вебконференції відносить їх обмеженість, що «полягає в тому, що всі учасники відеоконференції мають бути підключеними до Інтернет».

Значною перевагою відеоконференції є те, що вона «забезпечує практично таку саму ефективність взаємодії просторово розділених користувачів, як і при їх особистій зустрічі в одній аудиторії» (Жарких Ю. С., Лисоченко С. В., Сусь Б. Б., Третяк О. В., 2012, с. 155). Відеоконференції поділяють на декілька видів: студійні відеоконференції (проводяться звичайно з одностороннім відеозв'язком), групові та персональні (двосторонній відеозв'язок) (там само, с. 155-160).

А. Приходько серед інших переваг застосування відеоконференції визначає такі: «забезпечує більш якісні аудіо та відеосигнали у достатньо великих приміщеннях за участі великої кількості учасників»; «можна використовувати для проведення лекцій відомих учених і практиків, а також для проведення телемостів між університетами для встановлення та підтримки зв'язку між студентами та викладачами із різних університетів»; сприяє комунікації «одного із багатьма» (викладач-група студентів в аудиторії та у віртуальному просторі); є можливість «у реальних умовах (малознайома аудиторія, незвичний формат професійної комунікації), але у віртуальному середовищі практикувати уміння проведення презентацій, участі у дискусії»; «уміння проведення ділових зустрічей у віртуальному форматі»; «у студентів формується риторична культура»; «віртуальний бар'єр, відеокамера, невимущена атмосфера сприяє зняттю психологічної напруги

у комунікантив»; «розвиток особистісних якостей студентів (гнучкість мислення, толерантність, креативність тощо)». До недоліків вчена уналежнює те, що «спілкування при такому виді зв'язку відбувається зазвичай нерівномірно, не встановлюється тісний контакт, не виникають довірливі стосунки між учасниками відеоконференції»; «комунікація при цьому виді зв'язку є доволі офіційною за характером взаємодії» (Приходько А. М., 2015, с. 94).

О. Глазунова підкреслює необхідність з-поміж чинних технологій е-навчання використовувати відеоконференцію, зокрема, й з використанням інтерактивної дошки для візуалізації матеріалу (Глазунова О. Г., 2017, с. 47). При цьому вчена зауважує, що добір і створення е-навчальних ресурсів, одним із яких є вебконференція, має базуватися на таких принципах, як-от: технологічності, гнучкості, модульності, доступності, індивідуальності (там само, с. 51). На думку О. Глазунової, принцип технологічності «реалізується через застосування форм, методів та засобів, які характерні для е-навчання та відповідають педагогічним технологіям веб-орієнтованого навчання», потреба в адаптуванні та реагуванні на сучасні зміни «у змісті, технологіях навчання, навчального стилю студентів вимагають дотримання принципу гнучкості при формуванні змістових елементів електронного навчального курсу», принцип індивідуальності імплементується в освітній процес «через побудову індивідуальної траєкторії навчання студентів, що підвищує рівень диференційованого навчання, яке враховує індивідуальні особливості студентів», принцип модульності «враховується при побудові модульної структури електронного навчального курсу», принцип доступності «передбачає врахування рівня розвитку індивідуальних, вікових особливостей студентів, дотримання правил: від простого – до складного, від відомого – до невідомого, від близького – до далекого».

О. Словінська наголошує, що «впровадження онлайн-заходів, зокрема вебконференцій, у технології e-learning дають змогу зробити освітній процес: зручним і комфортним з точки зору створення умов для освоєння матеріалу; персоналізованим у плані вибору рівня складності, часу й обсягу освоєння навчального матеріалу; інтерактивним, тому що можна навчатися за допомогою синхронного та асинхронного взаємодії з викладачем та однокурсниками» (Словінська О. Д., 2015, с. 89). При цьому акцентується увага, що «правильне використання та застосування в галузях освітньої діяльності засобів організації вебконференцій забезпечує інтенсифікацію всіх рівнів навчально-виховного процесу, інтерактивність наукового процесу та зворотний зв'язок між обома сторонами навчального процесу» (Словінська О. Д., 2015, с. 90). Крім того, до переваг залучення вебконференцій у науково-педагогічну діяльність вона уналежнює такі, як можливість «покращити менеджмент публікацій, підвищити ефективність навчально-дослідного процесу на всіх рівнях організації, інтенсифікувати когнітивну діяльність та підвищити її результативність» (Словінська О. Д., 2015, с. 90).

Одними із засобів проведення вебконференцій є програми Skype і Zoom, додаток до мобільного телефону Viber, безкоштовний месенджер Discord, що був на початку розроблений з метою його використання користувачами комп'ютерних ігор; вони дають можливість шляхом їх застосування впроваджувати всі можливі способи проведення вебконференцій.

Комп'ютерна програма Skype, на думку А. Приходько, заслуговує на увагу з метою інтенсифікації освітнього процесу з іншомовної підготовки студентів, оскільки встановлює миттєвий відеозв'язок із абонентом. Учений відзначає, що «проведення відеоконференцій за допомогою зазначеної програми не потребує від викладача та студентів особливих навичок використання інтернет-технологій у навчальному процесі, що суттєво полегшує процес підготовки, проведення та аналізу такої форми роботи» (Приходько А. М., 2015, с. 94). Як влучно зазначає П. Лозинський, «інтеграція Skype в навчальний процес дає змогу ефективніше вирішувати цілий ряд дидактичних завдань на занятті таких, як формувати і вдосконалювати навички читання, письма, говоріння та аудіювання, уміння діалогічного мовлення, поповнювати словниковий запас (активний і пасивний) лексику сучасної іноземної мови, знайомити курсантів із соціокультурними реаліями мови, що вивчається (мовний етикет, особливості мовної поведінки, особливості культури, традиції країни, мова якої вивчається)» (Лозинський П. І., 2015, с. 233). При цьому варто зауважити, що, на противагу програмі Skype і месенджеру Discord, програма Zoom обмежує час групової конференції, яка включає понад двох учасників до 40 хвилин. Водночас вони всі підходять як для реалізації індивідуальних, так і для групових занять. Для індивідуальних занять у форматі відеоконференції можна використовувати також програму Messenger, що розроблена Facebook.

Розглянемо варіанти проведення вебконференції з використанням програми Zoom для іншомовної підготовки студентів. Так, при вивченні теми «Проблеми іншомовного спілкування з іноземцем у сучасному світі» студентам може бути запропоноване заняття у вигляді вебконференції для формування іншомовної лексичної компетенції, а також іншомовної компетенції в говорінні. Заздалегідь студенти готують повідомлення у вигляді презентації на запропоновані викладачем теми. На практичному занятті вони представляють проблеми, з якими може зіштовхнутися людина при спілкуванні з іноземцем (наприклад: соціально-культурний бар'єр розуміння; етика спілкування; мовний (комунікативний) бар'єр тощо). Наприкінці такого заняття викладач за допомогою чату, який містить програма Zoom, пропонує студентам відповісти на низку тестових завдань з пройдені теми, зокрема, можливим є залучення вправ «True (T) or False (F)», «Mind-map» тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналіз передових наукових розвідок та досвід практичного використання відеоконференцій для організації іншомовної підготовки студентів уможливило констатувати, що до переваг використання відеоконференцій належить:

1) створення рівних можливостей доступу до взаємодії студентів та викладачів (зокрема, комунікативної взаємодії іноземною мовою) незалежно від місця їх перебування в зручний для кожного учасника вебконференції час;

2) реалізація студентоцентрованого навчання і викладання, у межах якого всі зусилля спрямовуються на забезпечення кожного студента окремо і всіх разом необхідною інформацією в режимі онлайн;

3) наявність постійного зворотного зв'язку між усіма суб'єктами освітнього процесу (як завдяки діалогу між учасниками в ході конференції, так і шляхом залучення під час конференції чату);

4) розширення доступу до освітніх ресурсів за наставництва викладача і обміну інформацією онлайн; гнучкість для того, хто навчається, унаслідок можливості цілодобового доступу до інформації в режимі реального часу (у будь-який час і в будь-якому місці);

5) візуалізація освітнього процесу онлайн (бачити, чути співрозмовника (як викладача, так і усіх студентів), а також пропонувану викладачем інформацію, активно комунікувати, що важливо для іншомовної підготовки);

6) одночасне залучення значного числа учасників із різних регіонів України і зарубіжжя.

Таким чином, використання відеоконференції у закладах вищої освіти підвищує ефективність професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема іншомовної. Перспективним є дослідження можливостей комбінування різного роду новітніх засобів навчання під час проведення вебконференцій (залучення мультимедійних дощок, проєкторів тощо) задля забезпечення якості іншомовної підготовки студентів закладів вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Глазунова, О. Г. (2017). Методологічні засади створення та використання електронних навчальних ресурсів в системі вищої освіти. Інформаційні технології в економіці і природокористуванні, 2, 45-55. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Inf/article/viewFile/9743/8711>
- Дідух, Л. І. (2012). Використання соціальних мереж для формування готовності до професійного спілкування. Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: збірник наукових праць третьої Міжнародної науково-практичної конференції. ЛДУБЖД. URL: http://virt.ldubgd.edu.ua/konferenc/kon_ikt/sekziya2/Didych.pdf
- Жарких, Ю. С., Лисоченко, С. В., Сусь, Б. Б., Третяк, О. В. (2012). Комп'ютерні технології в освіті: навчальний посібник. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
- Задорожна, І. (2013). Організаційні форми і засоби реалізації самостійної роботи майбутніх учителів іноземних мов. Людинознавчі студії. Педагогіка, 27, 59-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstud_2013_27_7
- Лисенко, Л. О. (2019). Використання IT-технологій при вивченні англійської мови за професійним спрямуванням. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки, 178, 125-128.
- Лозинський, П. І. (2015). Використання комп'ютерної програми Skype на заняттях іноземної мови. Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки, 1 (79), 230 - 235.
- Приходько, А. М. (2015). Відеоконференція як засіб формування професійно-комунікативної компетентності іноземних студентів вищих технічних навчальних закладів. Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки», 32 (365), 92-96.
- Словінська, О. Д. (2015). Науково-організаційні засади та чинники доцільності використання систем веб-конференцій як новітніх електронних засобів навчання. Теорія і практика управління соціальними системами, 3, 87 - 92.
- Basko, L., Hartman, J. (2017). Increasing student engagement through paired technologies. Grand Canyon University. Journal of Instructional Research, 6, 24-28. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1152968.pdf>
- Soter, M. (2020). Using Zoom in Ukrainian technical higher education institutions. Modern approaches to the introduction of science into practice: the X-th International scientific and practical conference. Abstracts of X International Scientific and Practical Conference. San Francisco, USA.

REFERENCES

- Hlazunova, O. H. (2017). Metodolohichni zasady stvorennia ta vykorystannia elektronnykh navchalnykh resursiv v systemi vyshchoi osvity. Information technologies in economics and nature management, 2, 45-55. Retrieved from: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Inf/article/viewFile/9743/8711>
- Didukh, L. I. (2012). Vykorystannia sotsialnykh merezh dlia formuvannia hotovnosti do profesiinoho spilkuvannia. Information and communication technologies in modern education: experience, problems, prospects: Proceedings of the 3rd International Scientific-Practical Conference. Retrieved from: http://virt.ldubgd.edu.ua/konferenc/kon_ikt/sekziya2/Didych.pdf
- Zharkyyh, Yu. S., Lysochenko, S. V., Sus, B. B., Tretiak, O. V. (2012). Kompiuterni tekhnolohii v osviti. Kyiv.
- Zadorozhna, I. (2013). Orhanizatsiini formy i zasoby realizatsii samostiinoi roboty maibutnykh uchyteliv inozemnykh mov. Human Studies. Series of Pedagogy, 27, 59-72. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstud_2013_27_7
- Lysenko, L. O. (2019). Vykorystannia IT-tekhnohologii pry vyvchenni anhliskoi movy za profesiinym spriamuvanniam. Scientific Proceedings. Series: Pedagogical Sciences, 178, 125-128.
- Lozynskyy, P. I. (2015). Vykorystannia kompiuternoï prohramy Skype na zaniattiakh inozemnoi movy. Zhytomyr State University Journal, Philological sciences, 1 (79), 230-235.
- Prykhodko, A. M. (2015). Videokonferentsiia yak zasib formuvannia profesiino-komunikatyvnoi kompetentnosti inozemnykh studentiv vyshchykh tekhnichnykh navchalnykh zakladiv. Bulletin of Cherkasy University, Series: Pedagogical Sciences, 32 (365), 92-96.
- Slovinska, O. D. (2015). Naukovo-orhanizatsiini zasady ta chynnyky dotsilnosti vykorystannia system veb-konferentsii yak novitnykh elektronnykh zasobiv navchannia. Theory and practice of social systems management, 3, 87-92.
- Basko, L., Hartman, J. (2017). Increasing student engagement through paired technologies. Grand Canyon University. Journal of Instructional Research, 6, 24-28. Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1152968.pdf>
- Soter, M. (2020). Using Zoom in Ukrainian technical higher education institutions. Modern approaches to the introduction of science into practice: the X-th International scientific and practical conference. Abstracts of X International Scientific and Practical Conference. San Francisco, USA.

Статтю подано до редколегії 12.05.2020 р.

Рекомендовано до друку 02.06.2020 р.

Володимир Стадник,

кандидат наук з фізичного виховання і спорту,
доцент кафедри фізичного виховання,
Національний університет «Львівська політехніка»
(м. Львів, Україна)

Volodymyr Stadnyk,

PhD (Science in Physical Education and Sport),
Associate Professor,
Dotsent of the Department of Physical Education
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine)
vova121212131313@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-2864-4794

Олександр Король,

старший викладач кафедри фізичного виховання,
Національний університет «Львівська політехніка»
(м. Львів, Україна)

Aleksandr Korol,

Senior Lecturer of the Department of Physical Education
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine)
irinasherbak19920626@gmail.com

Галина Гребінка,

старший викладач кафедри фізичного виховання,
Національний університет «Львівська політехніка»
(м. Львів, Україна)

Galyna Grebinka,

Senior Lecturer of the Department of Physical Education
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine)
galja_grebinka@ukr.net

Юрій Боровик,

старший викладач кафедри фізичного виховання,
Національний університет «Львівська політехніка»
(м. Львів, Україна)

Yuriy Borovik,

PSenior Lecturer of the Department of Physical
Education
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine)
borovykyi@gmail.com

УДК 796.011.3:373.62

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ У ПОЗААУДИТОРНИХ ФОРМАХ ЗАНЯТЬ

Анотація. У статті розглянуто питання занять із фізичного виховання студентів у позааудиторних формах під час навчання у закладах вищої освіти. Актуальність дослідження зумовлена значними проблемами щодо збереження здоров'я молоді у державному масштабі. Отже, однією з ключових проблем вищої освіти стає належна організація фізкультурно-оздоровчої діяльності студентів у позааудиторний час. Мета дослідження – визначення методологічних засад фізичного виховання студентів закладів вищої освіти у позааудиторних формах. В основу дослідження покладено використання комплексу загальнонаукових теоретичних методів: аналіз, синтез, систематизацію, узагальнення.

На підставі розгляду та узагальнення напрацювань з досліджуваного питання, загальнотеоретичного фундаменту теорії і методики фізичного виховання, власного авторського бачення конкретизовано й систематизовано методологічні засади фізичного виховання студентів у позааудиторних формах. Матеріали здійсненого дослідження дозволяють конкретизувати, що ефективна реалізація функцій та завдань позааудиторних занять, які загалом скеровані на досягнення цілей фізичного виховання студентів, забезпечується на основі взаємодії антропологічного, компетентнісного, аксіологічного, діяльнісного, акмеологічного, диференційованого й особистісно орієнтованого, системного та інноваційного методологічних підходів. Установлено, що раціональна організація позааудиторних занять із фізичного виховання студентів вимагає дотримання базових та науково-методичних принципів як загальних керівних норм дії, що адекватні меті й завданням задля забезпечення ефективного вирішення їхніх завдань. За результатами дослідження доповнено інформацію щодо шляхів підвищення дієвості фізичного виховання студентів у позааудиторних формах задля забезпечення ефективності цього процесу.

Ключові слова: фізичне виховання, студент, заклад вищої освіти, позааудиторні форми, ефективність, здоров'язбереження.

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF PHYSICAL EDUCATION OF STUDENTS IN EXTRA-CURRICULUM ACTIVITIES

Abstract. In the article the deals issues of physical education of students in extra-curriculum activities while studying in higher education institutions have been studied. The purpose of the study is to determination of methodological bases of physical education of students of university in extra-curriculum activities. The research is based on the use of a set of general scientific theoretical methods: analysis, synthesis, systematization, and generalization.

That in view of the considerable problems of preserving the health of the youth on a state scale, one of the key problems is the proper organization of the students' physical-health activity in the extra-curricular time it is established. On the basis of consideration and generalization of the researches on the researched question, general theoretical foundation of the theory and methodology of physical education, own author's vision concretized and systematized information about methodological principles of physical education of students in extra-curricular activities. The idea of using anthropological, competence, axiological, activity, acmeological, differentiated and personality-oriented, systematic and innovative methodological approaches in extra-curricular forms of physical education of students to ensure the effectiveness of this process has been further developed. The principles of organization of physical education of students in extra-curriculum activities are defined, which are based on theoretical generalization of pedagogical provisions of the theory and methodology of physical education and generally didactic principles of organization of classes. That the rational organization of extra-curriculum activities on physical education of students requires observance of basic and scientific-methodical principles as general guidelines of action, which are adequate to the purpose and task in order to ensure the effective solution of their problems it is established. Information on ways of improving the efficiency of physical education of students in extra-curriculum activities was added to ensure the effectiveness of this process, according to the results of the stud.

Keywords: physical education, student, university, extra-curriculum activities, health care.

ВСТУП

Постановка проблеми. Держава визначила проблемою національного значення, що потребує першочергового вирішення, стан готовності майбутніх висококваліфікованих спеціалістів, яких готує вища школа (Грибан, Г.П., 2014, с. 22). Здатність до збереження й примноження потенціалу країни, яким є студентська молодь, життєво необхідна для суспільства в умовах глобалізації (Корягін, В., Блавт, О., Стадник, В. & Цьовх, Л., 2020, с. 15).

Нова освітня парадигма та інтеграція системи вищої освіти України в європейській освітній і науковий простір передбачає формування висококваліфікованого фахівця (Довгань, Н.Ю., 2018, с. 45). Саме тому якість вищої освіти ототожнюється із якістю підготовки процеспроможних фахівців, що забезпечується належним станом їхнього здоров'я і є головним рушієм прогресу у всіх сферах діяльності суспільства і держави. Відтак питання збереження та покращання здоров'я студентської молоді сьогодні вважається одним із найактуальніших.

Сучасна молодь студентського віку відзначається малорухомим способом життя. Обов'язкові дві академічні години на тиждень занять з фізичного виховання, визначені навчальною програмою, не можуть повною мірою забезпечити формування належного ступеня готовності студентів до майбутньої професійної діяльності. Тому позааудиторні додаткові заняття фізичною культурою повинні бути невід'ємною складовою частиною їхнього здорового способу життя (Єрмак, Л.С., 2009, с. 46; Stadnik, V.V., 2014, р. 49). А зважаючи на введення не обов'язковості занять фізичним вихованням у певних закладах вищої освіти (ЗВО) та значні проблеми щодо збереження здоров'я молоді у державному масштабі, однією з ключових проблем стає належна організація

фізкультурно-оздоровчої діяльності студентів у позааудиторний час. Саме така діяльність забезпечує ефективність фізичного виховання студентів, а відтак, сприяє їхньому здоров'язбереженню (Носко, М.О., Гаркуша, С.В. & Воєділова, О.М., 2014, с. 57).

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Фізичне виховання студентів як чинник їхнього здоров'язбереження є об'єктом постійної дослідницької уваги науковців. Сучасні уявлення щодо особливостей дисципліни «Фізичне виховання» студентів у ЗВО репрезентовані у численних наукових працях. У науковому доробку висвітлено окремі аспекти організації та реалізації позааудиторних занять зі студентами ЗВО (Воронецький, В.Б., 2018; Грибан, Г.П., 2014; Корягін, В., Блавт, О., Стадник, В. & Цьовх, Л., 2020; Туркот, Т.І. & Осадчук І.В., 2011). Питання загальної теорії самостійних занять фізичною культурою репрезентовано у багатомірному ракурсі (Довгань, Н.Ю., 2018; Єрмак, Л.С., 2009; Stadnik, V.V., 2014).

Однак низка питань щодо позааудиторних форм фізичного виховання дотепер залишається не з'ясованою, спроби вписати певні новації в педагогічний процес не дають достатнього результату, а запропоновані шляхи вирішення проблеми дефіциту рухової активності студентства виявляються неідеальними. Це зумовлює необхідність пошуку нових шляхів оновлення змісту, форм і методів позааудиторної роботи як вагомого чинника оптимізації рухової активності студентів для забезпечення належного рівня психофізичного стану.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження – визначення методологічних засад фізичного виховання студентів ЗВО у позааудиторних формах.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових теоретичних методів: аналіз, синтез, систематизацію, узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для здійснення наукової розвідки у визначеному напрямку необхідно наголосити, що методологічні засади визначають цілісну синтезовану реалізацію наукових підходів у позааудиторних формах фізичного виховання студентів, необхідних для репродуктивної організації цього процесу, інтеграції нових знань й корегування його ходу (Корягін, В., Блавт, О., Стадник, В. & Цьовх, Л., 2020, с. 48).

Матеріали дослідження дозволяють конкретизувати, що ефективна реалізація функцій та завдань позааудиторних занять, які загалом скеровані на досягнення цілей фізичного виховання студентів, забезпечується на основі взаємодії антропологічного, компетентнісного, аксіологічного, діяльнісного, акмеологічного, диференційованого й особистісно орієнтованого, системного та інноваційного методологічних підходів.

Антропологічний підхід забезпечує проектування й побудову антропологічно скерованої методики позааудиторних занять для створення умов розвитку, продуктивного існування кожної особистості. Останнє передбачає стимулювання й реалізацію потенційних можливостей студентів у цілісному педагогічному процесі фізичного виховання.

Антропологічний підхід найбільш адекватно відображає суть сучасної освітньо-виховної парадигми, вираженої в дефініції категорії виховання, у тому числі фізичного (Корягін, В., Блавт, О., Стадник, В. & Цьовх, Л., 2020, с. 55). Доцільність використання антропологічного підходу у тому, що він вимагає не обмежуватися вивченням впливу розумної, раціональної мотивації, виявляти й ірраціональні, інстинктивні, біологічні й інші мотиви студентів, які б спонукали їх до занять. Навчально-виховну роботу з позиції педагогічної антропології визначено як цілісний процес, спрямований не тільки на засвоєння знань, а й на вдосконалення потреб студентів.

Педагогічна сутність антропологізму як суттєвого чинника індивідуального розвитку студента передбачає спільну діяльність з викладачем зі створення, підтримки та відтворення умов у процесі фізичного виховання, що сприяють саморозвитку, самореалізації, самовихованню. При цьому самовиховання тож саме суб'єктивності у вихованні і розуміється як керований самим студентом саморозвиток, коли він за допомогою власних зусиль, спираючись на мотиваційні передумови, індивідуальний досвід, фахову підтримку, максимально можливою мірою реалізує себе у позааудиторних заняттях, самодостатніх і націлених на себе.

Педагогічний процес на основі антропологічного підходу проектується і здійснюється як створення умов для стимулювання та розвитку процесів самопізнання, самореалізації, самовиховання студентів. Реалізація антропологічного підходу у навчально-виховному процесі фізичного виховання студентів потребує організації змісту і форми позааудиторних занять відповідно до їхнього віку, рухового досвіду, реакції на впливи тощо. У зв'язку з тим, що студенти у процесі позааудиторної роботи набувають навичок самоаналізу, самоспостереження, самооцінки, самоконтролю, цей процес набуває ефективності.

Компетентнісний підхід є одним із шляхів оновлення змісту фізичного виховання (Грибан Г.П., 2014, с. 177). Він забезпечує орієнтацію позааудиторних занять на реалізацію особистісного смислу у цьому процесі, на результат за обсягом власних досягнень кожного студента у його фізичному вихованні. Це уможливило розгляд особистого розвитку студента як системоутворювального мотиваційного чинника.

Компетентнісний підхід є системоутворювальним фактором розвитку особистісних якостей студентів та формування позитивного ставлення до систематичних занять фізичною культурою. При цьому важливо звернути увагу на чинники соціального та фізичного оточення, які зумовлюють формування мотивів та бажань до занять студентів в повсякденному житті. Слід урахувати й поведінкові фактори (споживання алкоголю, заняття фізичними вправами у вільний від навчання час, ціннісне ставлення до свого здоров'я тощо), що визначають індивідуальний потенціал здоров'я студента (Носко, М.О., Гаркуша, С.В. & Воєділова, О.М., 2014, с. 221).

Аксіологічний підхід (Грибан Г.П., 2014, с. 193), забезпечує розгляд здорової розвинутої особистості як найвищої цінності суспільства та самоціль суспільного розвитку. Він виконує функцію орієнтира в поведінці і діяльності, яка характеризує ставлення особистості до тих чи інших цінностей фізичної культури, виступає засобом пізнання значимості занять у вільний від навчання час, задоволення потреб. Останні на емоційному рівні супроводжуються почуттями задоволення або незадоволення, а на раціональному – усвідомлюється їхня корисність і значущість.

Результатом реалізації аксіологічного підходу в позааудиторних заняттях студентів фізичним вихованням повинно стати свідоме сприйняття та засвоєння ними комплексу відповідних знань, формування позитивних ставлень та набуття ціннісних орієнтирів у цьому процесі. Такі ціннісні орієнтири, які поширюються від потреб до ідеалів, забезпечують поведінкові позиції, що формують здоровий спосіб життя студентів. Поведінка визначається цінностями. У синтезі поведінкові позиції утворюють систему ціннісних орієнтацій. При цьому формування мотивів та потреб у студентів заняттям фізичною культурою у вільний від навчання час передбачає не тільки інформативність студентів, але й застосування здобутих знань на практиці, володіння методиками зміцнення здоров'я й запобігання розвитку захворювань в подальшому.

Такій позиції сприяє застосування діяльнісного підходу, який ґрунтується на принципі єдності свідомості та діяльності (Корягін, В., Блавт, О., Стадник, В. & Цювх, Л., 2020, с. 61), послідовною індивідуалізацією педагогічного процесу. Його застосування скеровано на вмотивування студентів на досягнення власних цілей, а педагога орієнтує на об'єктивну оцінку, аналіз отриманих результатів та відповідне коригування педагогічних впливів. Як наслідок, цей процес супроводжується зміною мотиваційної сфери.

Реалізація диференційованого й особистісно-орієнтованого підходу (Довгань, Н.Ю, 2018, с. 201) сприяють забезпеченню імперативу врахування індивідуальних особливостей стану здоров'я студентів у забезпеченні адресної корекції відповідно до бажань та потреб студентів для ефективного вирішення завдань фізичного виховання загалом.

Акмеологічний підхід (Гетман, В. & Новицький, Ю., 2008, с. 70) сприяє скеруванню процесів організації позааудиторних занять на особистісне досягнення кожного студента, а не міри відповідності їхніх досягнень виконанню програмних нормативів. Таким чином формуються умови особистісного розвитку кожного студента. Акмеологічний підхід вимагає від фахівця чітко конкретизувати завдання занять, які повинні бути особистісно значимі для студента. Відповідно провідним рушійним чинником у такому разі стають мотиви й потреби студентів до власного розвитку, що сприяє підвищенню якості фізичного виховання в цілому.

Реалізація системного підходу (Грибан Г.П., 2014, с. 196) сприяє цілісності реалізації цілей та завдань занять фізичною культурою у позааудиторний час, його доцільній організації на засадах ієрархічності, структурованості, взаємозумовленості різноманітних її складових у формуванні змісту. Системний підхід дозволяє розглядати позааудиторну роботу у фізичному вихованні як систему у всій її повноті і цілісності, виявити різноманіття зв'язків її підсистем і створити єдину картину; визначити основні чинники, що сприяють здійсненню педагогічного задуму, досягнення поставлених цілей; спроектувати систему з поліпшеним функціонуванням і впровадити її в освітню практику. Використання цього підходу забезпечує цілісність процесу фізичного виховання студентів під час навчання у ЗВО, комплексне застосування методів та засобів й визначення значущих факторів педагогічного впливу.

Інноваційний підхід забезпечує впровадження новітніх технологій у процес фізичного виховання студентів як вагомих аспектів оновлення цього процесу. Його розвиток і перехід на новий якісний рівень неможливі без розробки й практичної реалізації інноваційних технологій. Процес реорганізації всієї системи фізичного виховання студентів відповідно до викликів сучасності підвищує вимоги до його організації (Воронецький В.Б., 2018, с. 34).

Оновлення змісту занять на основі інноваційного підходу є еволюційним процесом та ґрунтується на урахуванні здобутків і позитивного досвіду галузі й водночас передбачає істотні зміни, зумовлені сучасними тенденціями суспільного розвитку. Це пов'язано із започаткуванням нових ідей, із застосуванням нових знань або розширенням потенціалу вже існуючих. Отже, такі підходи передбачають якісну конверсію методів та засобів позааудиторних занять відповідно до їхніх пріоритетних цілей та загалом фізичного виховання студентів у ЗВО.

Необхідність пошуку інноваційних підходів до оптимізації навчального процесу в позааудиторних формах зумовлена переорієнтацією системи цих занять на європейську модель освіти. Впровадження нововведень у цей процес розглядається як можливість підвищити ефективність занять із фізичного виховання студентів.

Раціональна організація задля ефективного вирішення завдань позааудиторних занять фізичною культурою вимагає дотримання низки принципів як загальних керівних норм дії, що адекватні меті й завданням. З погляду системного підходу (Грибан Г.П., 2014, с. 192), це теоретичні положення, узгоджене дотримання й урахування яких забезпечує цілеспрямоване злагоджене функціонування системи. Визначені принципи ґрунтуються на теоретичному узагальненні педагогічних положень теорії та методики фізичного виховання й загальнодидактичних принципах організації занять.

Базові принципи, як початкові ідеї, науково обґрунтовані теоретичні положення, регламентують чільні аспекти позааудиторних занять:

1. Науковості: передбачає організацію та реалізацію занять із наукових позицій, в основу яких покладена практична діяльність. Водночас цей принцип вимагає обліку новітнього поступу методології фізичного виховання. Дієвість втілення принципу науковості передбачає задоволення певних вимог: реалізацію позааудиторних занять на засадах комплексного підходу; модернізацію методики реалізації з урахуванням новітніх здобутків теорії та практики фізичного виховання й суміжних галузей знань: у його змісті слід узагальнити науковий потенціал їхніх сучасних досягнень; ретельно обґрунтоване формування змісту позааудиторних занять та їхня динамічна корекція

з вибором альтернативних засобів; використання раціональних засобів у заняттях, які абсолютно задовольняють вимоги науковості.

2. Оздоровчо-розвивальної спрямованості: керівним положенням під час формування змісту позааудиторних занять є їхнє оздоровче спрямування.

3. Оптимальності – принцип, на основі якого здійснюється порівняльна оцінка альтернативних методик і вибір найкращої, що забезпечує раціональний синтез найдоцільніших методів та засобів занять.

4. Неупередженості (об'єктивності). Цей принцип передбачає отримання достовірних інформативних перманентних підсумків занять, а його реалізація забезпечується об'єктивністю оцінювання отриманих результатів.

5. Цілісності – передбачає перманентний взаємозв'язок усіх форм реалізації позааудиторних занять в єдине ціле та відповідність їх у синтезі завданням та цілям, що забезпечує їхнє ефективне вирішення.

6. Системності – усі заняття повинні бути інтегровані у комплекс взаємопов'язаних компонентів.

7. Динамічності – передбачає використання у методиці занять останніх наукових досягнень, що забезпечує вдосконалення відомих та використання якісно нових підходів до його організації й корекції методик.

8. Емерджентності – принцип, фактично опозиційний до попереднього, передбачає можливість присутності розбіжності локальних цілей окремих складових позааудиторних занять з глобальним оптимумом цілі.

9. Інтегративності – спрямований на гармонійний розвиток особистості студентів, на всебічність їх фізичного розвитку.

10. Систематичності – забезпечується регулярними, правильно побудованими заняттями, дотриманням оптимального чергування навантажень і відпочинку, послідовним розподілом матеріалу тренувань.

Методично-реалізаційні принципи регламентують організацію й методику позааудиторних форм занять і відображають загальні закономірності їхнього функціонування. Кожен із цих принципів є узагальненням більшості встановлених закономірностей, які необхідно враховувати в ході організації таких занять:

- рефлексивності: є похідним від принципу мотивації, який передбачає самостійність у заняттях, вміння студентів здійснювати самооцінку своїх результатів, здатність до прогресу і, за рахунок критичного аналізу, коригування дій;
- ілюстрованості: принцип тлумачимо як положення, що зобов'язує будувати процес занять так, щоб у студентів сформувався точний образ дії; у такий спосіб забезпечується зворотний зв'язок;
- адекватності: потребує врахування індивідуальних особливостей і можливостей студентів, зумовлених фізичним розвитком, рівнем фізичної підготовленості, соматичного здоров'я. Ця вимога забезпечує реалізацію особистісно орієнтованого підходу;
- упорядкування: методика позааудиторних занять фізичною культурою на кшталт певного чітко окресленого алгоритму, повинна забезпечувати логіку і єдність цього процесу;
- прогресування: принцип втілює загальну тенденцію до підвищення вимог у процесі занять;
- раціональності: передбачає вибір методів, які забезпечували б найкращий результат;
- диференційованого підходу: його реалізація передбачає врахування особливостей студентів під час вибору методики занять.

Усі перелічені принципи утворюють систему принципів, яка спрямована на реалізацію цілей фізичного виховання та описує цілісне, системне педагогічне явище, яким є процес позааудиторних занять. Вони забезпечують їхню реалізацію на науковій, об'єктивній основі цілеспрямованого й ефективного функціонування.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Систематичність рухової активності студентів ЗВО забезпечується проведенням занять з навчальної дисципліни «Фізичне виховання» у всіх можливих формах, що відповідають сучасним освітнім стандартам вищої школи. Для комплексного вирішення поставлених завдань зі зміцнення здоров'я студентської молоді під час навчання засобами фізичної культури та за умови обмеженості годин, які відводяться для занять фізичним вихованням у ЗВО в академічних формах, доведено необхідність якісної реалізації занять у позааудиторних формах.

За результатами наукового пошуку уніфіковано та обґрунтовано положення методологічних засад щодо організації та реалізації занять із фізичного виховання студентів у позааудиторних формах. Набули подальшого розвитку ідеї щодо використання антропологічного, компетентнісного, аксіологічного, діяльнісного, акмеологічного, диференційованого й особистісно орієнтованого, системного та інноваційного методологічних підходів у позааудиторних формах фізичного виховання студентів задля забезпечення ефективності цього процесу.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у виявленні методичних прийомів реалізації основних принципів методики та реалізації занять із фізичного виховання студентів у позааудиторних формах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Воронецький, В.Б. (2018). Модель розвитку рухової активності студенток у процесі позааудиторних занять пауерліфтингом. Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, 9, 31–43.
- Гетман, В., & Новицький, Ю. (2008). Антропоетика здоров'я як сучасний напрям оздоровчої освіти. Вища освіта України, 2, 68–72.
- Грибан, Г.П. (2014). Методична система фізичного виховання студентів: монографія. Житомир: Вид-во «Рута».
- Довгань, Н.Ю. (2018). Теоретичні і методичні основи виховання фізичної культури студентів вищих навчальних закладів у процесі позааудиторної спортивно-масової роботи: Дис.....д. пед.: наук за спец.: 13.00.07. Інститут проблем виховання НАПУ України, Київ.

- Єрмак, Л.С. (2009). Теоретичні основи формування у студентів навичок планування та організації самостійної роботи. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах, 5(58), 44–48.
- Корягін, В., Блавт, О., Стадник, В., & Цьовх, Л. (2020). Організація і методика позаакадемічних занять фізичним вихованням студентів закладів вищої освіти: навч. пос. Видавництво Львівської політехніки.
- Носко, М.О., Гаркуша, С.В., & Воєділова, О.М. (2014). Здоров'язбережувальні технології у фізичному вихованні: монографія. К.: СПД Чалчинська Н.В.
- Туркот, Т.І., & Осадчук І.В. (2011). Технологія самостійної роботи студентів, що зберігає їхнє здоров'я (з досвіду роботи). Фізичне виховання спорт і культура у сучасному суспільстві, 3(15), 59–64.
- Stadnik, V.V. (2014). Content of the extra-curriculum activities in the system of physical education of students of higher educational institutions. Research Journal of International Studies, 3(22), 47–51.

REFERENCES

- Voronetskiy, V.B. (2018). Model rozvytku rukhovoї aktyvnosti studentok u protsesi pozaaudytornykh zaniat pauerliftynom. Naukovyi visnyk Kremenetskoї oblasnoї humanitarno-pedahohichnoї akademii im. Tarasa Shevchenka, 9, 31–43.
- Hetman, V. & Novytskyi, Yu. (2008). Antropoetyka zdorovia yak suchasnyi napriam ozdorovchoї osvity. Vyshcha osvita Ukrainy, 2, 68–72.
- Hryban, H.P. (2014). Metodychna systema fizychnoho vykhovannia studentiv: monohrafiia. Zhytomyr: Vyd-vo «Ruta».
- Dovhan, N. Іu. (2018). Teoretychni i metodychni osnovy vykhovannia fizychnoi kultury studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv u protsesi pozaaudytornoї sportyvno-masovoї roboty: Dys.....d. ped.. nauk za spets: 13.00.07. Instytut problem vykhovannia NAPU Ukrainy, Kyiv.
- Yermak, L.S. (2009). Teoretychni osnovy formuvannia u studentiv navychok planuvannia ta orhanizatsii samostiinoї roboty. Pedahohika formuvannia tvorchoї osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh, 5(58), 44 – 48.
- Koriahin, V., Blavt, O., Stadnyk, V. & Tsovk, L. (2020). Orhanizatsiia i metodyka pozaakademichnykh zaniat fizychnym vykhovanniam studentiv zakladiv vyshchoї osvity: navch. pos. Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki.
- Nosko, M.O., Harkusha, S.V., & Voiedilova, O.M. (2014). Zdoroviazberezhuvalni tekhnolohii u fizychnomu vykhovanni: monohrafiia. K.: SPD Chalchynska N.V.
- Turkot, T.I., & Osadchuk I.V. (2011). Tekhnolohiia samostiinoї roboty studentiv, shcho zberihaie yikhnie zdorovia (z dosvidu roboty). Fizychno vykhovannia sport i kultura u suchasnomu suspilstvi, 3(15), 59 – 64.
- Stadnik, V.V. (2014). Content of the extra-curriculum activities in the system of physical education of students of higher educational institutions. Research Journal of International Studies, 3(22), 47–51

Статтю подано до редколегії 10.01.2020 р.

Рекомендовано до друку 01.02.2020 р.

Вікторія Стинська,

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки та освітнього
менеджменту імені Богдана Ступарика,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Viktorii Stynska,

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Pedagogy and
Educational Management after Bohdan Stuparyk,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
viktorii.stynska@pnu.edu.ua
ORCID ID 0000-0003-0555-3205

Любов Прокопів,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана
Ступарика,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника», (Івано-Франківськ, Україна)

Liubov Prokopiv,

PhD in Education, Associate Professor of the Department
of Pedagogy and Educational Management after Bohdan
Stuparyk,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
liubov.prokopiv@pnu.edu.ua
ORCID ID 0000-0001-8661-510X

УДК 378.146

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН У ЗВО В ПРОЦЕСІ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. У статті проаналізовано фактори розвитку вищої освіти, що актуалізують інноваційні освітні процеси; висвітлено сутність категорії «інновація» щодо вищої освіти; охарактеризовано найбільш ефективні інноваційні методи викладання дисциплін у ЗВО у процесі магістерської підготовки зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки (кейс-метод, ділова гра, метод «Коло ідей», метод «Акваріум», метод «Займи позицію», проблемний (проблемно-пошуковий метод), моделювання, аудіовізуальний метод навчання, метод проєктів, «Дерево рішень» та ін.).

Встановлено, що у світлі сучасних вимог підготовка студентів у ЗВО має бути максимально спрямованою на майбутні фахові потреби, формувати такий рівень професійної та загальної культури, фахової компетентності, який дозволить підтримувати високий професіоналізм у будь-якій сфері діяльності. Такий підхід у процесі магістерської підготовки передбачає не тільки розроблення і введення в навчальні плани нових перспективних дисциплін, а й упровадження інноваційних методик.

Зроблено висновок, що стратегічною метою реформування вищої освіти і науки в Україні є створення ефективного інноваційного освітнього середовища у ЗВО, упровадження найсучасніших методів навчання у соціокультурній сфері, системі управління та організації праці в умовах ринкової економіки.

Отже, тільки органічне поєднання інноваційних методик із класичними, традиційними, продумане і гармонійне комбінування різних методів щодо кожної дисципліни та кожного заняття залежно від їх мети, призначення, специфіки сприятиме підвищенню якості та інтенсивності освітнього процесу у ЗВО у процесі магістерської підготовки.

Ключові слова: інновація, інноваційні методики викладання, магістерська підготовка, ЗВО.

INNOVATIVE TEACHING METHODS IN HEI IN THE PROCESS OF MASTER'S TRAINING

Abstract. In the article the factors of higher education development that update innovative educational processes are analyzed; the essence of the category «innovation» in relation to higher education is highlighted; the most effective innovative teaching methods in HEI are described in the process of masters training in the specialty 011 Educational, pedagogical sciences (case method, business game, method «Circle of ideas», method «Aquarium», method «Take a position», problem solving method), modeling, audiovisual teaching method, project method, «Decision Tree», etc.).

In HEI nowadays, students preparation must be directed to future professional needs of the specialist, must form such a level of professional and general culture, professional competence, which will maintain high professionalism in any sphere of activity. In addition, there must be readiness to acquire new qualifications, retraining in the sphere of pedagogical activity, to constantly update and improve their professional level throughout life.

This approach changes not only the content, structure of higher pedagogical education, but also its methods. Realizing that the creation of an innovative educational environment is impossible without introducing a qualitative new content in higher professional education, without increasing the level of scientific and methodological support of the educational process, introduction of innovative technologies and teaching methods, mastering experimental activities. The search for new effective forms and methods of higher pedagogical education is becoming an actual task of HEI that prepare masters of pedagogy: from the development and introduction into the curriculum of new promising disciplines to the introduction of innovative methods.

It is concluded that the strategic aim of reforming higher education and science in Ukraine is to create an effective innovative educational environment in HEI, the introduction of modern teaching methods in the social and cultural sphere, management system and labor organization in a market economy. Therefore, only an organic combination of innovative methods with classical, traditional, thoughtful and harmonious combination of different methods for each discipline and each lesson depending on their aim, purpose, specificity will improve the quality and intensity of the educational process in HEI during masters training.

Keywords: innovation, innovative teaching methods, masters degree, HEI.

ВСТУП

Постановка проблеми. Закон України «Про вищу освіту» серед основних завдань закладів вищої освіти передбачає забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі освітньої, наукової та інноваційної діяльності. Крім того, у більшості законодавчих документів, національних програм стосовно вищої освіти наголошується на важливості якісної освіти, посиленні тенденції до гуманізації і гуманітаризації змісту педагогічної освіти, осучасненні методів і методик навчання. Крім цього, у сучасній вищій освіті введено нові навчальні дисципліни, і, як наслідок, зросла потреба в науково-педагогічних працівниках, які змогли б забезпечити інноваційний підхід до реалізації цих тенденцій в освітньому процесі.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Огляд науково-методичної літератури показав, що на сучасному етапі проблему впровадження інноваційних технологій і методів вищої освіти частково досліджували як зарубіжні, так і українські вчені. Зокрема, загальнотеоретичним і науково-практичним проблемам інноваційної парадигми у вищій школі присвячено дослідження А. Алексюка, І. Доброскок, Г. Клімова, Г. Коцура, В. Кременя, С. Пролеєва, Л. Прокопів, П. Сауха та ін.; технологіям управління якістю вищої освіти, що ґрунтуються на інноваційних дидактичних засобах підготовки фахівців, – праці М. Булинського, М. Потєєва, В. Федорова, Є. Колегова та ін.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ – розкрити роль і значення інновацій, зокрема інноваційних методик викладання дисциплін у ЗВО.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: системний теоретичний аналіз науково-педагогічної і спеціальної літератури, синтез та узагальнення експериментальних даних.

Досягнення цієї мети передбачає виконання низки завдань: проаналізувати фактори розвитку вищої освіти, що актуалізують інноваційні освітні процеси; висвітлити сутність категорії «інновація» щодо вищої освіти; охарактеризувати найбільш ефективні інноваційні методи викладання дисциплін у ЗВО у процесі магістерської підготовки зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Головне завдання ЗВО сьогодні – навчити студента постійно вчитися, здобувати нові знання, сформувати навички самостійного дослідницького пошуку, вміння творчого підходу до вирішення складних професійних проблем і ситуацій. Тому підготовка студентів у ЗВО має бути максимально спрямованою на майбутні фахові потреби, формувати такий рівень професійної та загальної культури, фахової компетентності, який дозволить підтримувати високий професіоналізм у будь-якій сфері діяльності. Окрім того, має бути сформована готовність до здобуття нових кваліфікацій, перепрофілювання у сфері педагогічної діяльності, до постійного оновлення й удосконалення свого фахового рівня впродовж усього життя.

Ці завдання змінюють не тільки зміст, структуру вищої педагогічної освіти, але й її форми. Усвідомлюючи, що створення інноваційного освітньо-виховного середовища неможливе без якісно нового змісту вищої професійної освіти, без підвищення рівня науково-методичного забезпечення освітнього процесу, впровадження інноваційних технологій і методик викладання, оволодіння дослідно-експериментальними видами діяльності, актуальним завданням ЗВО, що готують магістрів педагогіки, стає пошук ефективних форм і методів вищої педагогічної освіти: від розроблення і введення в навчальні плани нових перспективних дисциплін до впровадження інноваційних

методик і форм викладання. Так, у навчальному плані ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», що готує фахівців за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки за другим (магістерським) рівнем вищої освіти, перелік вибіркового складника охоплює такі дисципліни, як «Дистанційна освіта», «Інформаційні технології освітнього процесу», «Інформаційна та медіаосвіта», «Інноваційні технології навчання і виховання у ЗВО», «Організація управління навчальним процесом у ЗВО», «Експертна діяльність у галузі освіти», «Педагогічне партнерство», «Педагогічна конфліктологія», «Практика реалізації педагогічних проєктів», «Професійна майстерність організатора освітнього простору», «Моніторинг та оцінювання якості освіти» та ін.

Нормативний складник («Методика викладання у вищій школі», «Теорія і практика вищої професійної освіти в Україні», «Педагогіка вищої школи та педагогічна майстерність викладача», «Методологічні засади педагогічних досліджень», «Дидактика» та ін.) також постійно оновлюються за змістом у зв'язку з динамічними змінами в чинному законодавстві, побажаннями студентів та інших стейкхолдерів, глобальним розширенням інформаційно-правового простору, появою нових інноваційних тенденцій у вищій педагогічній освіті та ін.

У цьому контексті на особливу увагу заслуговують інноваційні методи викладання дисциплін, оскільки вони забезпечують потрібний «інноваційний клімат» у ЗВО, сприяють розвитку творчої активності та дослідницької ініціативи студентів, закладають основу для успішного застосування набутих знань на практиці, подальшого осмислення і розвитку педагогічних умінь та навичок. Упровадження інноваційних методів в освітній процес допомагає готувати висококваліфікованих, конкурентоспроможних фахівців, здатних виконувати складні науково-дослідницькі, фахово-прикладні та творчі завдання.

Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність», інновації – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери (Закон України «Про інноваційну діяльність»).

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «інновація» тлумачиться у таких значеннях: 1) нововведення; 2) комплекс заходів, спрямованих на впровадження в економіку нової техніки, технологій, винаходів тощо (Великий тлумачний словник, 2005, с. 506).

Сучасні вітчизняні вчені розглядають інновацію як: актуальні, значні й системні новоутворення, які виникають на основі різних ініціатив і нововведень, що стають перспективними для еволюції освіти і позитивно впливають на її розвиток; як продукти інноваційної освітньої діяльності, які характеризуються процесами створення, розповсюдження та використання нового засобу в галузі педагогіки та наукових досліджень; як процес створення, поширення й використання нових засобів (нововведень) для розв'язання тих педагогічних проблем, які досі розв'язувалися по-іншому (Грубіч Д.Ю., 2011).

Таким чином, сутність категорії «інновація» щодо вищої освіти, за міркуваннями Н. Артикуци, можна сформулювати як нові перспективні тенденції, процеси та підходи в розвитку сучасної вищої освіти, які ґрунтуються на поєднанні наукової та освітньої діяльності, теорії з практикою, інтеграції та диференціації сучасних знань, фундаментальної підготовки фахівців із вузькопрофільною спеціалізацією та спрямовані на модернізацію, підвищення якості й ефективності сучасного освітнього процесу (Артикуца Н.В., 2017).

Похідний термін «інноваційний» у науково-педагогічній та методичній літературі найчастіше вживається у складі термінологічних словосполучень: інноваційний метод, інноваційна методика, інноваційний підхід, інноваційні технології тощо.

Категорія «інноваційні методики викладання», за визначенням Н. Артикуци, є полікомпонентною, оскільки об'єднує всі ті нові й ефективні способи навчання (здобуття, передачі та продукування знань), які сприяють інтенсифікації й модернізації освітнього процесу, розвивають творчий підхід і особистісний потенціал його учасників (Артикуца Н.В., 2017).

Наш науковий пошук засвідчив, що найбільш поширеними на сьогоднішньому ринку освітніх послуг є активні та інтерактивні методики навчання. Впродовж такого навчання активізується мотиваційний складник, творче співробітництво викладача зі студентами (разом розв'язують проблеми, моделюють ситуації, виконують творчі завдання та ін.).

Високу ефективність освітнього процесу на спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки забезпечує застосування таких методів навчальної роботи, як: кейс-метод; ділова (рольова) гра; «Коло ідей», «Займи позицію», «Акваріум», метод аналізу і діагностики ситуації; аудіовізуальний метод навчання; брейнстормінг («мозковий штурм»); «дерево рішень»; дискусія із запрошенням фахівців; коментування, оцінка (або самооцінка) дій учасників; майстер-класи; метод інтерв'ю (інтерв'ювання); метод проєктів; моделювання; PRES-формула; проблемний (проблемно-пошуковий) метод; публічний виступ; навчальний «полігон»; робота в малих групах; тренінги індивідуальні та групові (як окремих, так і комплексних навичок) та інші.

Розглянемо найбільш дієві методи викладання дисциплін у процесі магістерської підготовки. Метод конкретних ситуацій (МКС), або кейс-метод. В його основі – принцип випадку (case), який необхідно дослідити та запропонувати варіанти можливих рішень. Цінність цього методу полягає у його прикладній спрямованості: студент учиться приймати професійні рішення ще в університетській аудиторії. Сформулювати важливі для представників педагогічної професії практичні вміння й навички (комплексний підхід до аналізу й оцінки фактів; логічний та причиново-наслідковий стиль мислення; наукова комунікація та ін.) допомагають різні види робіт, а саме: аналіз конкретних ситуацій, їх обговорення, пошук необхідної інформації, ознайомлення з різними шляхами вирішення проблеми (Poroyush I., Kononenko O., Kononenko A., Stynska V., Kravets N., Piletska L., Blynova O., 2020, p. 43). Застосування МКС потребує ретельного

інструктажу: спочатку студенти попередньо опрацюють необхідний теоретичний матеріал з певної проблеми, потім – конкретні ситуації, які слід в аудиторії проаналізувати і знайти найбільш оптимальні підходи до розв'язання.

Ділова гра. Один із найбільш популярних серед студентів метод навчальної роботи. Основна ціль будь-якої ділової гри – це моделювання професійної діяльності, створення ситуації, що максимально імітує реальну ділову обстановку. Цей метод доцільно використовувати в процесі викладання багатьох фахових дисциплін. Наприклад, це може бути методика підготовки та читання лекції («Методика викладання у вищій школі»); управлінська концепція реформування освітньої політики в сучасній Україні («Організація управління навчальним процесом у ЗВО»); органи громадського самоврядування у вищій школі, студентське самоврядування («Педагогіка вищої школи та педагогічна майстерність викладача»); логіка науково-педагогічного дослідження («Методологічні засади педагогічних досліджень») та ін.

Сценарій гри готує, як правило, сам викладач, але за певних умов він може розроблятися студентом або кількома студентами (наприклад, це може бути спеціальний проєкт). Основні компоненти підготовки і проведення гри: створення конкретної життєвої або наближеної до такої ситуації; інструктаж; утворення учасниками гри робочих груп; аналіз, оцінка та підведення підсумків. Гра посилює мотивацію студентів до навчання, оскільки дозволяє наочно побачити або відчутти прогалини у знаннях (своїх та інших дійових осіб). Бажано призначати спеціальних аналітиків-експертів, які спостерігають за перебігом гри та здійснюють її всебічну оцінку. (Артикуца Н.В., 2017).

Метод «Коло ідей» передбачає колективне обговорення проблеми. Організація «Коло ідей» передбачає наступні етапи: пропонується дискусійне питання для обговорення в малих групах; кожна група має запропонувати лише одну ідею щодо розв'язання проблеми; розглянувши всі ідеї, команди переходять до колективного розгляду проблеми.

Метод «Акваріум» має на меті удосконалення навичок роботи в малих групах: студентів об'єднують у дві-чотири підгрупи і пропонують завдання, одна з груп сідає в центр аудиторії та утворює своє маленьке коло (рис. 1).

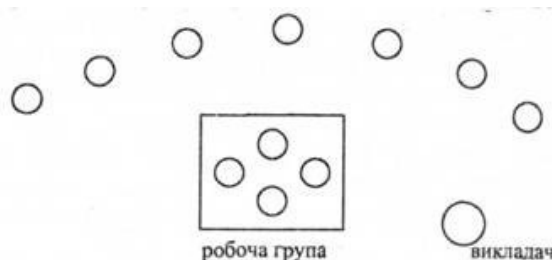

Рис. 1. Розміщення студентів при використанні методу «Акваріум».

Студенти робочої групи мають обговорити завдання викладача і за 3-5 хв. спільно його розв'язати. Інші студенти займають пасивну позицію (тільки слухають та спостерігають). Після закінчення обговорення група займає попередню позицію, а інші студенти аналізують, чиї аргументи були найбільш переконливими. Після цього місце в «Акваріумі» займає інша група та обговорює наступну ситуацію. Побувати в «Акваріумі» по чергово мають усі групи, і діяльність кожної з них має бути обговорена аудиторією.

Метод «Займи позицію» допомагає під час вирішення проблемних питань та конфліктних ситуацій у професійних дискусіях, визначитись із власною позицією. Спочатку формулюється дискусійне запитання, яке передбачає протилежні відповіді. Наприклад: Ви «за» чи «проти» академічної доброчесності? Надається можливість кожному висловитися, обґрунтувати власну позицію, навести найбільш переконливі аргументи. Метод формує навички ефективної професійної комунікації, коли час на дискусію обмежений.

Проблемний (проблемно-пошуковий) метод може застосовуватись у практиці викладання майже всіх дисциплін. Передбачає проблемний виклад матеріалу, вправи проблемно-пошукового характеру, проблемні евристичні діалоги, створення певної проблемної ситуації, організації колективного пошуку оптимального варіанта розв'язання проблеми, наприклад, шляхом обговорення дій учасників тощо. (Popovych I., Kononenko O., Kononenko A., Stynska V., Kravets N., Piletska L., Blynova O., 2020, p. 51–52).

Моделювання. Це універсальний метод дослідження об'єктів та явищ на їх моделях з метою вивчення їх характеристик, прогнозування дій і наслідків, пошуку оптимального варіанта тощо. У процесі викладання моделі доцільно унаочнити за допомогою різних засобів (схем, графіків, малюнків, графічних та віртуальних зображень, наприклад, за допомогою комп'ютерної графіки, мультиплікації, мультимедійної апаратури тощо). На практичних заняттях метод моделювання може бути застосований щодо конкретної педагогічної ситуації, виявлення причин правомірної або неправомірної поведінки студента, прогнозування наслідків і навіть моделювання характеру навчальних дій викладача та студентів (Артикуца Н.В., 2017).

Аудіовізуальний метод навчання. Ідея методу реалізується у формі електронних підручників, комп'ютерних тестових завдань, аудіовізуальних курсів, тренінгів і практичних посібників для індивідуального та дистанційного навчання. Ефективність методу визначається не лише мінімальними витратами навчального часу, але й економією зусиль студентів і викладачів під час аудиторного заняття. За умови презентації матеріалів навчальних дисциплін у вигляді навчальних фільмів, мультимедійних пакетів до кожної теми курсу, здійснення контролю знань за допомогою

комп'ютерної техніки процес навчання значно виграє як у кількісних, так і якісних показниках. Цей метод є одним із найбільш перспективних, оскільки сприяє оптимізації та інтенсифікації освітнього процесу, особливо в час пандемії.

Метод проєктів реалізує диференційований та індивідуально-творчий підходи у навчанні. Проєкт може мати дослідницький, пошуковий, творчий (креативний), прогностичний, аналітичний та ігровий характер. Основу проєктного методу складає орієнтація на інтереси і побажання учасників. Автором проєкту може бути як викладач, так і студент. Оскільки проєкт планується та реалізується студентом самостійно або групою студентів, цей метод забезпечує сприятливі умови для активізації їхньої відповідальності, формування партнерських стосунків між виконавцями проєкту та викладачем. Прикладом проєктного завдання може стати моніторинг, аналітичний огляд, здійснення освітньої експертизи, підготовка рольової гри, організація дискусії тощо (Стинська В.В., 2016, с. 105).

«Дерево рішень» – простий практичний спосіб зважити переваги і недоліки різних варіантів дій, рішень тощо. Плюси і мінуси фіксуються у спеціальних таблицях, розміщених в аудиторії. Студенти підвищують свою компетентність, аналізуючи та оцінюючи альтернативні варіанти розв'язання проблеми та прогножуючи наслідки кожного з них. У цьому їм допомагають робочі запитання, які формулює як викладач, так і самі студенти. Вміння поставити правильні запитання – запорука всебічної та об'єктивної оцінки можливих варіантів рішень (Артикуца Н.В., 2017).

Окрім розглянутих методів викладання, в освітньому процесі зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» надзвичайно ефективними є також: дискусії із запрошенням фахівців; публічні виступи на задану тему (імпровізація); тренінги; вебінари; аналіз помилок та ін. Підвищити якість та інтенсивність освітнього процесу в ЗВО допомагає органічне поєднання інноваційних методик із класичними, традиційними, продумане і гармонійне комбінування різних методів щодо кожної дисципліни та кожного заняття залежно від їх мети, призначення, специфіки.

Наш науковий пошук засвідчив, що розроблення й впровадження інноваційних методів викладання хоча й містить певні ризики, є надзвичайно важливим складником науково-методичної та навчально-методичної роботи викладача ЗВО, оскільки допомагає підтримувати його професіоналізм і педагогічну компетентність на рівні сучасних вимог. З метою надання кваліфікованої інформаційної, науково-методичної та педагогічно-дидактичної допомоги викладачам, які бажають впроваджувати інноваційні форми і методи роботи, доцільно започаткувати в кожному ЗВО спеціальну науково-методичну структуру, як наприклад Центр інноваційних освітніх технологій «PNU-EcoSystem» у ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», основна ціль якого – створення в університеті освітньої екосистеми MoPED задля модернізації змісту вищої освіти в контексті вдосконалення професійної підготовки вчителів для Нової української школи з використанням інноваційних педагогічних технологій.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, стратегічною метою реформування й модернізації вищої освіти в Україні є створення ефективного інноваційного освітнього середовища в ЗВО у процесі магістерської підготовки шляхом сприяння прогресивним нововведенням, впровадження найсучасніших методів навчання, професійної мобільності та швидкої адаптації до змін у соціокультурній сфері, системі управління та організації праці в умовах ринкової економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Артикуца Н.В. Інноваційні методики викладання дисциплін у вищій юридичній освіті. URL: file:///D:/Artikutsa_Inov.pdf
Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
Грубич Д. Ю. Педагогічні інновації в освіті: поняття та сутність. URL: file:///C:/Users/Вікторія/Downloads/znphknpu_ped_2011_40(1)_8.pdf.
Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. Редакція від 05.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
Popovych I., Kononenko O., Kononenko A., Stynska V., Kravets N., Piletska L., Blynova O. (2020). Research of the relationship between existential anxiety and the sense of personality's existence. Revista inclusions, 7, 41–59. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i16.187540>.

REFERENCES

- Artykutsa, N.V. (2017). Innovatsiini metodyky vykladannia dystsyplyn u vyshchii yurydychnii osviti. Available at: file:///D:/Artikutsa_Inov.pdf.
Busel, V. T. (Ed.). (2005). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. Kyiv, Irpin, Ukraine : VTF «Perun».
Hrubich, D.Iu. (2011). Pedagogichni innovatsii v osviti: poniattia ta sutnist. Available at: file:///C:/Users/Viktorii/Downloads/znphknpu_ped_2011_40(1)_8.pdf.
Pro innovatsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 04.07.2002 r. Redaktsiia vid 05.12.2012. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua>.
Popovych, I., Kononenko, O., Kononenko, A., Stynska, V., Kravets, N., Piletska, L., & Blynova, O. (2020). Research of the relationship between existential anxiety and the sense of personality's existence. Revista inclusions, 7, 41–59. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i16.187540>.

Статтю подано до редколегії 12.02.2020 р.
Рекомендовано до друку 02.06.2020 р.

Лейла Султанова,

доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри професійної та вищої освіти,
Центральний інститут післядипломної освіти ДВНЗ
«Університет менеджменту освіти»
(м. Київ, Україна)

Leila Sultanova,

Doctor of Pedagogical Sciences,
Senior Researcher,
Professor of the Department of Vocational
and Higher Education,
University of Educational Management
(Kyiv, Ukraine)
leilasultanova22.07@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-3324-6926

УДК 37:378.011

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ МАЙБУТЬОГО ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність проблеми ціннісних орієнтацій майбутнього викладача закладу вищої освіти. Визначено сутність понять «цінності» та «ціннісні орієнтації». З'ясовано, що цінності складають основу ціннісних орієнтацій індивіда. У науковій літературі розрізняють матеріальні, суспільно-політичні, духовні цінності; позитивні і негативні цінності; цінності особистості, соціальних та професійних груп, національні, загальнолюдські цінності. Серед цінностей людського буття і культури при всьому розмаїтті найчастіше виділяють лише декілька, як правило, основних: людина, життя, добро, краса, істина, свобода тощо. Розкрито психолого-педагогічний аспект ціннісних орієнтацій.

У публікації наголошується на тому, що дослідження передбачає лише вивчення змісту ціннісних орієнтацій майбутнього викладача закладу вищої освіти, але не виключається можливість змін у системі ціннісних орієнтацій майбутнього викладача під впливом організованого нами процесу формування та розвитку полікультурної компетентності.

Описано методику визначення рівня ціннісних орієнтацій. Для цього використано методику «Ціннісні орієнтації» Мілтона Рокеа (Milton Rokeach), який розрізняє два класи цінностей: термінальні та інструментальні. Здійснений якісний і кількісний аналіз системи ціннісних орієнтацій майбутнього викладача до та після реалізації чотирьох етапів формування полікультурної компетентності засвідчив ефективність розробленого та запропонованого нами змісту полікультурної освіти.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, майбутній викладач, викладач закладу вищої освіти, полікультурне суспільство.

VALUE ORIENTATIONS OF THE FUTURE TEACHER OF HIGHER EDUCATION INSTITUTION

Abstract. The article substantiates the urgency of the problem of value orientations of the future teacher of higher education institution. The essence of the concepts of "values" and "value orientations" is defined. Values have been found to form the basis of an individual's value orientations. It is distinguished material, socio-political, spiritual values; positive and negative values; values of personality, social and professional groups, national, universal values in the scientific literature. Among the values of human being and culture, in spite of the great variety only some values appear more frequent, as a rule, basic ones: man, life, good, beauty, truth, freedom, etc. In our publication we place emphasis on the value orientations of the future teacher as one of the components of multicultural competence. This is primarily the value orientations of the individual, which act as social determinants of behavior in a multicultural society.

The psychological-pedagogical aspect of value orientations is revealed from two positions: research of value orientations as a component of process of a human development and also as a certain result of personal development.

The publication emphasizes that the research provides only the study of the content of the value orientations of the future teacher of higher education institution, but does not exclude the possibility of changes in the system of value orientations of the future teacher under the influence of the process of formation and development of multicultural competence organized by us.

The method of determining the level of value orientations is described. For this, it was used Milton Rokeach's technique «Value Orientation» who distinguishes two classes of values: terminal and instrumental. Conducted the qualitative and quantitative analysis of the future teacher's system of value orientations before and after the implementation of the four stages of formation of multicultural competence proved the effectiveness of the developed and proposed content of multicultural education.

Keywords: values, value orientations, future teacher, teacher of higher education institution, multicultural society.

ВСТУП

Постановка проблеми. Сучасна суспільна свідомість все більше утверджується в думці про те, що людство переживає різкі зміни. Тому аксіологічний підхід є одним з базових у вивченні проблеми полікультурної освіти майбутніх викладачів. Про це свідчать масштабні катаклізми сучасного суспільства, під час яких проявилися жорстокість, деформація гуманістичних цінностей, соціальний, моральний, економічний та інтелектуальний хаос. Ці явища є проявом культурної кризи та відображенням глибоких змін людини. Зміна соціально-економічних шляхів розвитку суспільства поставила під сумнів колишню систему цінностей, що, зі свого боку, стало причиною переходу культури з одного стійкого стану в інший, який тільки передбачається, при якому людина випадає з однієї системи цінностей і намагається утвердитися в іншій.

Гуманітарні цінності є інтегративною основою будь-якої соціальної спільноти. Наявність цілісної системи цінностей у суспільстві забезпечує стабільність усіх сфер його життя, а її розпад неминуче веде до дисгармонії, руйнівних конфліктів у суспільстві. Значення цінностей як для окремого соціуму, так і для всього людства особливо зростає на зламі епох, коли йде пошук нових орієнтирів розвитку. Саме тому проблема ціннісних орієнтацій майбутнього викладача закладу вищої освіти набуває сьогодні особливої актуальності.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми формування ціннісних орієнтацій майбутнього викладача закладу вищої освіти висвітлені у низці наукових досліджень останніх років. Зокрема, зарубіжний досвід з означеної проблеми представлено у публікаціях Андрущенко В. (2013); сутність понять «цінності» та «ціннісні орієнтації» проаналізована науковцями Удич О. (2014), Хомич Л. (2010); вплив середовища на ціннісні орієнтації майбутніх фахівців досліджувала Барановська Л. (2017); проблема формування ціннісних орієнтацій висвітлена в публікаціях Баранівського В. (2014), Онофрійчук Л. (2011), Печерської Г. (2013), Щепової Д. (2010).

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження полягає у визначенні сутності ціннісних орієнтацій, аналізі ціннісних орієнтацій особистості майбутнього викладача як одного з компонентів полікультурної компетентності, у розкритті психолого-педагогічного аспекту ціннісних орієнтацій, здійсненні якісного і кількісного аналізу системи ціннісних орієнтацій майбутнього викладача до та після реалізації чотирьох етапів формування полікультурної компетентності.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ:

- загальнонаукові – аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення для вивчення праць зарубіжних та вітчизняних науковців;
- конкретнонаукові – інтерпретації для визначення базових понять дослідження;
- емпіричні – тестування для виявлення рівня ціннісних орієнтацій.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Цінність – це термін, який використовують у філософії та соціології для позначення позитивного чи негативного значення об'єктів навколишнього світу для людини, соціальної групи, суспільства в цілому, яке визначається власне їхніми ознаками та їхнім впливом на сферу людської життєдіяльності, інтересів і потреб, соціальних відносин. Критерії та способи оцінки цієї значущості виражені у моральних принципах і нормах, ідеалах, установках, цілях (Новейший філософський словарь, 1998, с. 798.). У структурі особистості цінності представлені через ціннісні орієнтації. Хоча ціннісні орієнтації становлять надзвичайно важливий компонент структури особистості, проте аналіз цілої низки робіт свідчить про відсутність єдності у визначенні їх суті. Це зумовлено наявністю різних дослідницьких підходів, а також складністю самого феномену, яка полягає в тому, що ціннісні орієнтації пов'язані з такими особистісними утвореннями, як мотиви, інтереси, стосунки тощо.

Ціннісні орієнтації – елементи внутрішньої (диспозиційної) структури особистості, які сформовано та закріплено життєвим досвідом індивіда у процесах соціалізації та соціальної адаптації, коли відокремлюється те, що має значення (суттєве для конкретної людини), від того, що не має важливого значення (несуттєвого), через прийняття або неприйняття особистістю певних цінностей, усвідомлюваних як межі (горизонти) граничних смислів й основоположних цілей життя, а також визначаються припустимі засоби їхньої реалізації (Новейший філософський словарь, 1998, с. 798.).

У структурі особистості ціннісні орієнтації утворюють вищий (як правило, усвідомлюваний – на відміну від соціальних установок) рівень ієрархії схильностей до певного сприйняття умов життєдіяльності, їхньої оцінки і поведінки як в актуальній (тут і тепер), так і, перш за все, у довгостроковій перспективі. Таке розуміння змісту поняття відповідає початковому значенню слова «орієнтація» (від лат. *oriens, orientis* – схід), що тлумачать як просторове розташування відповідно до сходу, у домінуючий спосіб визначеної точки сходу сонця, – але такому, що переноситься у простір смисловий, а через нього – у соціальний. Ціннісні орієнтації відповідно визначають загальне спрямування інтересів і прагнення особистості, ієрархію індивідуальних переваг і зразків, цільовий та мотиваційний напрям тощо. Вони проявляються і розкриваються через оцінювання людиною себе, інших, обставин тощо, через уміння структурувати життєві ситуації, приймати рішення у проблемних ситуаціях і виходити з конфліктів.

Розмаїття цінностей, що складають основу ціннісних орієнтацій індивіда, передбачає потребу їхньої класифікації. Так, у науковій літературі розрізняють матеріальні, суспільно-політичні, духовні цінності; позитивні і негативні цінності; цінності особистості, соціальних та професійних груп, національні, загальнолюдські цінності. Серед цінностей людського буття і культури при всьому розмаїтті найчастіше виділяють лише декілька, як правило, основних: людина, життя, добро, краса, істина, свобода тощо.

Сьогодні особливої ваги та значення набувають загальнолюдські цінності. Вони є регуляторами поведінки всього людства, виступаючи найважливішими критеріями, стимулами та знаряддями пошуку шляхів взаєморозуміння, злагоди та збереження життя людей планети. Загальнолюдські цінності покликані об'єднати людство в єдине

ціле, і передбачається, що їх однаково сприймають люди різних рас, епох, культур. Чим більше таких цінностей у розпорядженні народу, групи людей, тим більш упевнено вони себе почувають у житті, тим багатшим та яскравішим стає їх повсякденне життя. Проте далеко не всі цінності мають універсальний характер. Зі зміною історичних епох уявлення про цінності змінювались. У філософії ціннісний (аксіологічний) підхід передбачає з'ясування співвідношення (субординації) різних цінностей у їхньому взаємозв'язку з реальними явищами. Звідси виникає проблема абсолютизації та релятивізації (від лат. *relativus* – відносний – визнання відносності, умовності та суб'єктивності пізнання, заперечення абсолютних етичних норм і правил) ціннісних орієнтацій. Суть релятивізації у тому, що істинне і хибне, правильне і неправильне, добре і погане час від часу міняються місцями залежно від людей та умов. Те, що люди роблять в одній системі, є правильним для них, але не все є належним і правильним для кожної людини. Іншими словами, певній культурі властиві цінності, які не завжди прийнятні для інших культур.

У глобалізаційних процесах сучасності зіштовхуються дві системи цінностей людини: система цінностей традиційної культури і система цінностей, яка побудована згідно з ліберальними та демократичними орієнтирами. Зіткнення цих двох систем цінностей можна розглядати, з одного боку, як історичну спадковість цінностей людини, де традиційні цінності трансформуються у нові та відповідають новим світовим реаліям, тобто ліберально-демократичні цінності. З іншого – як протистояння двох світів: старого традиційного і сучасного демократичного, що іноді стає причиною політичних, релігійних та воєнних конфліктів. Суперечності між традиційними і сучасними цінностями є однією з основних причин реальної відсутності цілісної системи цінностей людини. Окремі дослідники вважають, що сучасний світ втратив ціннісну основу своєї життєдіяльності. Глобалізація зробила ці процеси загальними. Війни у традиційному розумінні вже не потрібні, оскільки зараз для досягнення подібного результату достатньо зруйнувати систему цінностей супротивника.

Отже, питання визначення ціннісних пріоритетів сучасного суспільства є актуальним і доволі суперечливим. Дослідження ціннісних пріоритетів, як будь-яке філософське питання, є різноаспектним.

У своїй публікації ми акцентуємо увагу на ціннісних орієнтаціях особистості майбутнього викладача як одного з компонентів полікультурної компетентності. Це, насамперед, ціннісні орієнтації особистості, які виступають у ролі соціальних детермінантів поведінки в полікультурному суспільстві.

Формування полікультурної компетентності майбутніх викладачів спрямоване на усвідомлення та внутрішнє сприйняття культурного різноманіття як однієї з основних загальнолюдських цінностей, переконання в рівноправності і рівноцінності культур, усвідомлення себе як людини культури. У зв'язку з тим, що предмети і явища навколишнього світу володіють низкою об'єктивних характеристик, які є підставою для їх суб'єктивної оцінки, формування полікультурної компетентності передбачає осмислення таких найвищих цінностей, як: людина, істина, свобода, справедливість, пізнання, краса та ін. Адже система цінностей майбутнього викладача є для нього певним орієнтиром в професійній діяльності, вказує на особистісне, соціально-культурне значення об'єктів і явищ, виявляє позитивне або негативне ставлення до них. Навчально-виховний процес, спрямований на полікультурну освіту, сприяє становленню системи ціннісних орієнтацій майбутнього викладача. Підтвердженням цього є і думка Лідії Хомич про те, що система цінностей педагога – це його внутрішній світ, що виникає найбільшою мірою як результат професійно-педагогічної підготовки у вищому навчальному закладі (Хомич, Л., 2014, с. 89-90).

Ціннісні орієнтації є важливим складником структури особистості викладача, оскільки система ціннісних орієнтацій особистості дозволяє встановити загальні соціальні детермінанти поведінки (причини певної моделі поведінки). У психолого-педагогічних дослідженнях ціннісні орієнтації особистості вивчають з двох позицій: з позиції виявлення передумов виникнення ціннісних орієнтацій та механізмів їх формування, тобто дослідження ціннісних орієнтацій як складника процесу розвитку особистості, а також як наслідок взаємодії суб'єктивних і об'єктивних детермінант особистісного розвитку, тобто як певний результат особистісного розвитку. Виходячи з цього, виокремлюють два підходи у вивченні ціннісних орієнтацій особистості. У першому підході основним предметом дослідження є психічні процеси, які зумовлюють формування в особистості тієї чи іншої системи цінностей і властивих їй ціннісних орієнтацій. У другому підході предметом дослідження є безпосередньо зміст системи цінностей, її ієрархічна структура, регулятивна функція в суспільній поведінці (Тюрина, В., Научитель, Е., 1998, с. 6).

Наше дослідження зорієнтоване на другий підхід і передбачає вивчення змісту ціннісних орієнтацій майбутнього викладача закладу вищої освіти.

Незважаючи на те, що ми вивчаємо лише зміст системи ціннісних орієнтацій майбутнього викладача і не передбачаємо організацію процесу формування ціннісних орієнтацій, ми не виключаємо можливості змін у системі ціннісних орієнтацій майбутнього викладача під впливом організованого нами освітнього процесу. Адже, як правильно зазначають Валентина Тюрина та Олена Научитель, система ціннісних орієнтацій не є стабільною і незмінною. Вона може змінюватись під впливом соціально-економічного, політичного та культурного середовища (Тюрина, В., Научитель, Е., 1998, с. 16).

З метою визначення ціннісних орієнтацій майбутніх викладачів нами було обрано найбільш поширену в прикладних дослідженнях класифікацію цінностей, запропоновану Мілтоном Рокичем. Дослідження Мілтона Рокича, які проводились у кінці 60-х та в 70-х роках ХХ століття у США на основі розробленого ним методу прямого ранжування цінностей, науковці вважають методично найбільш обґрунтованим напрямом у дослідженнях ціннісних орієнтацій (Леонтьев, Д., 1998).

Мілтон Рокич розрізняє два класи цінностей: термінальні та інструментальні. Під термінальними цінностями автор розуміє переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування з особистого і суспільного поглядів заслуговує на те, щоб до неї прагнути; під інструментальними цінностями – переконання в тому, що певний образ дій (наприклад, чесність, раціоналізм) з особистого і суспільного поглядів є більш доречним у будь-яких ситуаціях.

Для діагностики індивідуальних ієрархій цінностей Мілтон Рокич розробив метод прямого ранжування цінностей, згрупованих у два списки, – термінальних та інструментальних цінностей. Цей поділ відповідає традиційному поділу на цінності-цілі (18 цінностей) і цінності-засоби (18 цінностей).

Дмитро Леонтьєв зазначає, що масштабні дослідження, проведені Мілтоном Рокичем за допомогою цього методу на загальнонаціональній американській вибірці, дозволили виявити і проаналізувати зв'язок декларованої значущості (рангу) різних цінностей з такими змінними, як стать, вік, соціальний стан, дохід, освіта, расова приналежність, політичні переконання. Результати дослідження інших авторів показали зв'язок цінностей з деякими особистісними особливостями, а також їх кроскультурну специфіку (Леонтьєв, Д., 1998).

Нами було здійснено якісний і кількісний аналіз системи ціннісних орієнтацій майбутнього викладача. З метою визначення ціннісних орієнтацій майбутнього викладача, респондентам було запропоновано проранжувати список із 36 цінностей (по 18 цінностей у кожному списку). Завдання полягало у тому, щоб розкласти їх за порядком значущості принципів, якими респондент керується у своєму житті. Таким чином, найбільш значуща цінність буде на першому місці, а найменш важлива – на останньому (вісімнадцятому).

Із запропонованого списку нами аналізувалось ранжування лише тих цінностей, які, на наш погляд, мають значення для ефективної міжкультурної взаємодії. Це такі термінальні цінності, як: життєва мудрість; краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві); пізнання (можливість розширення свого кругозору, загального рівня культури, освіти, інтелектуальний розвиток); розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення); свобода; творчість (можливість творчої діяльності); впевненість у собі. А також такі інструментальні цінності, як: вихованість (гарні манери); життєрадісність (почуття гумору); незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче); освіченість (широта знань, високий рівень загальної культури); раціоналізм (уміння логічно мислити, приймати помірковані, раціональні рішення); самоконтроль (стриманість, самодисципліна); сміливість у відстоюванні своєї позиції, поглядів, думок; терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їх помилки); широта поглядів (уміння зрозуміти іншу точку зору, поважати інші смаки, звички, звичаї).

Вибір аналізувався таким чином. Якщо перелічені цінності респондент оцінював балами від 1 до 6 включно – ми вважали їх найбільш значущими для респондента. Такі цінності ми називаємо цінностями першого рівня. Від 7 до 12 балів – цінності другого рівня. Від 13 до 18 – найменш значущі для респондента – цінності третього рівня. Ранжування показало, що найважливішою для респондентів серед термінальних цінностей є життєва мудрість, яка передбачає зрілість суджень та здоровий глузд як результат життєвого досвіду. Її відмітили 96 осіб (34,78%) з 276. Далі за значенням ідуть впевненість у собі як цінність особистості. Можемо зробити висновок, що внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч і сумнівів має неабияке значення для респондентів. Ця цінність є важливою для 78 респондентів (28,26%). І третя за значенням цінність – свобода, яка виявляється у самостійності, незалежності в судженнях та вчинках. Вважаємо, що ця цінність є характерною для людей цього віку (22-24 роки). Її відмітили 72 особи, що становить 26,08%. Показовим є те, що творчість і краса природи та мистецтва обрали лише 24 (8,69%) і 18 (6,52%) респондентів відповідно. Мистецтво є образним осмисленням дійсності і є своєрідним провідником людини до культури. Тому вважаємо ці цінності не менш значущими для особистості, яка прагне досягти рівня людини культури.

Значення термінальних цінностей для респондентів представлено на рисунку 1 в порядку зменшення.

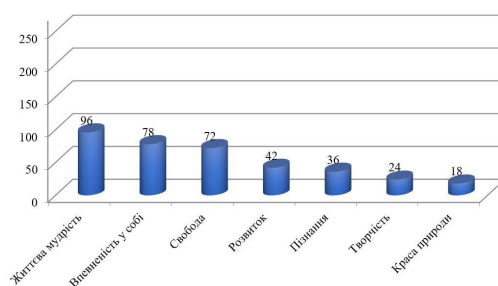

Рис. 1. Значення термінальних цінностей для респондентів

Щодо результатів розподілу респондентами інструментальних цінностей зазначимо, що вихованість визначили найвищою серед усіх цінностей. Її відзначили 240 респондентів (86,95%). Більше половини респондентів надають важливого значення таким цінностям, як життєрадісність та освіченість. Ці цінності відзначили відповідно 168 (60,86%) і 156 (56,52%) респондентів. Всі інші цінності мають значно нижчий показник.

Узагальнено значення інструментальних цінностей для респондентів показано на рисунку 2 в порядку зменшення.

Далі, на основі даних про цінності першого рівня, як найбільш значущі для респондента, ми визначали рівень ціннісних орієнтацій майбутнього викладача. Високий рівень ціннісних орієнтацій присвоюється респонденту, в якого налічується від 9 до 12 цінностей першого рівня. Середній рівень ціннісних орієнтацій присвоюється респонденту, в якого налічується від 5 до 8 цінностей першого рівня. Низький рівень ціннісних орієнтацій присвоюється респонденту, в якого налічується від 1 до 4 цінностей першого рівня. Таким чином, ми маємо можливість зробити якісний аналіз отриманих результатів і кількісний аналіз ціннісних орієнтацій майбутнього викладача. Дані про цінності першого рівня дали можливість визначити рівень ціннісних орієнтацій майбутнього викладача (див. рисунок 3).

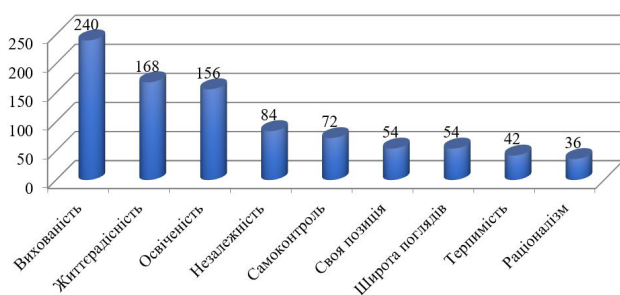

Рис. 2. Значення інструментальних цінностей для респондентів

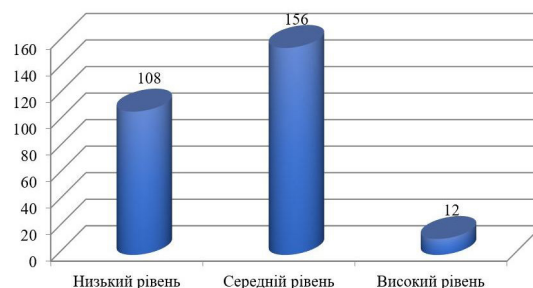

Рис. 3. Рівні ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя

Як бачимо, високий рівень ціннісних орієнтацій спостерігається лише у 12 респондентів (4,34%). Ці респонденти обрали від 9 до 12 цінностей першого рівня. Середній рівень ціннісних орієнтацій властивий більшій частині респондентів. А саме: 156 осіб (56,52%) відзначили від 5 до 8 цінностей першого рівня. Низький рівень ціннісних орієнтацій присвоєно 108 респондентам (39,13%). Вони відзначили від 1 до 4 цінностей першого рівня. Отже, з 276 респондентів більшість мають середній рівень ціннісних орієнтацій.

Аналіз отриманих даних засвідчив необхідність у формуванні таких термінальних цінностей, як: пізнання, яке дає можливість розширення свого кругозору, загального рівня культури, підвищує рівень освіченості та інтелектуального розвитку; розвиток, у значенні роботи над собою, постійного духовного вдосконалення. А також таких інструментальних цінностей, як: терпимість до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їх помилки; широта поглядів (уміння зрозуміти іншу точку зору, поважати інші смаки, звички, звичаї); освіченість (широта знань, високий рівень загальної культури) та раціоналізм (уміння логічно мислити, приймати помірковані, раціональні рішення).

Формування полікультурної компетентності в цілому і ціннісних орієнтацій зокрема здійснювалось упродовж чотирьох етапів: несвідомої полікультурної некомпетентності, метою якого було усвідомити власну полікультурну некомпетентність; свідомої полікультурної некомпетентності – етап спрямований на формування у майбутнього вчителя закладу вищої освіти потреби в полікультурній освіті; свідомої полікультурної компетентності, мета якого – оволодіння майбутнім викладачем закладу вищої педагогічної освіти теоретичними знаннями з питань полікультурної освіти; несвідомої полікультурної компетентності – спрямований на практичне оволодіння уміннями і навичками полікультурної компетентності. Для кожного етапу визначено мету і завдання, запропоновано зміст реалізації етапу, обрано форми і методи.

У результаті формування полікультурної компетентності відбулися зміни у ранжуванні ціннісних орієнтацій. Кількість осіб, які обрали вищезазначені цінності значно зросла. Відповідно змінився і рівень ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя, який визначався на основі цінностей першого рівня (див. таблицю 1).

Зокрема, до початку формувального експерименту низький рівень ціннісних орієнтацій спостерігався у 49 осіб (35,50%), в експериментальній – у 59 осіб (42,75%). Після формувального експерименту в контрольній групі кількість осіб з низьким рівнем зменшилась до 46 осіб (33,33%), тоді як в експериментальній групі зменшилась до 31 особи (22,46%). Кількість респондентів з середнім рівнем ціннісних орієнтацій в контрольній групі практично не змінилась, збільшилась всього на 3 особи: з 84 осіб (60,86%) до 87 осіб (63,04%), на відміну від експериментальної групи, де кількість респондентів з середнім рівнем збільшилась на 19 осіб (було – 72 особи (52,17%), стало – 91 особа (65,94%)). Щодо високого рівня, то в контрольній групі змін не відбулося, а в експериментальній кількість збільшилась з 7 осіб (5,07%) до 16 осіб (11,59%). Таким чином, в експериментальній групі бачимо позитивні зміни у ціннісних орієнтаціях майбутніх викладачів.

Таблиця 1

Результати співвідношення рівня ціннісних орієнтацій після формувального експерименту

№ п/п	Рівень ціннісних орієнтацій	КГ до експерименту		ЕГ до експерименту		КГ після експерименту		ЕГ після експерименту	
		К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
1.	Високий	5	3,62	7	5,07	5	3,62	16	11,59
2.	Середній	84	60,86	72	52,17	87	63,04	91	65,94
3.	Низький	49	35,50	59	42,75	46	33,33	31	22,46
Всього:		138	100%	138	100%	138	100%	138	100%

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У дослідженні проблеми полікультурної освіти застосування аксіологічного підходу необхідне тому, що викладач є особистістю зі сформованою системою цінностей, якою він керується у своїх соціальних та професійних взаємодіях. Система цінностей викладача визначає характер і спрямованість взаємодії в умовах освітнього процесу та виражається у здатності вільно орієнтуватися в складних соціальних і професійних ситуаціях, вибирати, здійснювати інноваційні процеси. Здійснений якісний і кількісний аналіз системи ціннісних орієнтацій майбутнього викладача до і після реалізації чотирьох етапів формування полікультурної компетентності засвідчив ефективність розробленого та запропонованого нами змісту полікультурної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андрущенко, В. (2013). Інтеграція цінностей: педагогічний досвід Європи. Стаття перша. Велика Хартія Університетів. Вища освіта України, № 1, С. 5-10.
- Баранівський, В. (2014). Ціннісні орієнтації студентської молоді та їх роль в консолідації українського суспільства. Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди «Філософія», Вип. 43, С. 39-52.
- Барановська, Л. (2017). Вплив освітнього середовища ВНЗ на якість підготовки майбутніх фахівців. Розвиток сучасної освіти: теорія, практика, інновації, С. 38.
- Леонтьев, Д. (1998). Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании: виды, детерминанты и изменения во времени. Психологическое обозрение, 1, С. 13-25.
- Новейший философский словарь (1998). Мн.: Изд. В.М. Скакун.
- Онофрійчук, Л. (2011). Аналіз рівня сформованості ціннісних орієнтацій студентів природничих спеціальностей педагогічного університету. Гуманізація навчально-виховного процесу, Вип. LVIII, Ч. II, С. 73-76.
- Печерська, Г. (2013). Професійні ціннісні орієнтації вчителів. Збірник наукових праць. Психологічні науки, Том 2, Випуск 10 (91), С. 252-257.
- Тюрина, В., Научитель, Е. (1998). Ценностные ориентации: учебное пособие. Киев: ООО «Международное фин. агентство».
- Удич, О. (2014). Ціннісні орієнтації: багатогранність наукових трактувань. Рідна школа, № 11 (листопад), С. 26-31.
- Хомич, Л. (2010) (Ред.). Аксіологічний підхід – основа формування цілісної особистості майбутнього педагога: монографія. Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко ММ, 143 с.
- Хомич, Л. (2014). Аксіологічні основи змісту навчання і виховання майбутніх вчителів. Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології, 2 (Т. 1), С. 89-93.
- Щепова, Д. (2010). Ціннісні орієнтації сучасного українського студентства. Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки, № 2 (13), С. 181-184.

REFERENCES

- Andrushchenko, V. (2013). Intehratsiia tsinnostei: pedahohichniy dosvid Yevropy. Stattia persha. Velyka Khartiia Universytetiv. Vyshcha osvita Ukrainy, № 1, s. 5-10.
- Baranivskiy, V. (2014). Tsinnisni orientatsii studentskoj molodi ta yikh rol v konsolidatsii ukrainskoho suspilstva. Visnyk KhNPU imeni H.S. Skovorody «Filosofiiia», Vyp. 43, s. 39-52.
- Baranovska, L. (2017). Vplyv osvithnoho seredovyshcha VNZ na yakist pidhotovky maibutnih fakhivtsiv. Rozvytok suchasnoi osvity: teoriia, praktyka, innovatsii, s. 38.
- Leontev, D. (1998). Tsennostnyie predstavleniya v yndyvudualnom y hrupповom soznanyy: vydy, determynanty y yzmeneniya vo vremeny. Psykholohycheskoe obozrenye, 1, s. 13-25.
- Noveishiy fylosofskiy slovar (1998). Mn.: Yzd. V.M. Skakun.
- Onofriichuk, L. (2011). Analiz rivnia sformovanosti tsinnisnykh oriantatsii studentiv pryrodnychyykh spetsialnostei pedahohichnoho universytetu. Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu, Vyp. LVIII, Ch. II, s. 73-76.
- Pecherska, H. (2013). Profesiini tsinnisni orientatsii vchyteli. Zbirnyk naukovykh prats. Psykholohichni nauky, Tom 2, Vypusk 10 (91), s. 252-257.
- Tiuryna, V., Nauchytel, E. (1998). Tsennostnyie oryantatsyy: uchebnoe posobyue. Kyev: ООО «Mezhdunarodnoe fyn. ahentstvo».
- Udych, O. (2014). Tsinnisni orientatsii: bahatohrannist naukovykh traktuvan. Ridna shkola, № 11 (lystopad), s. 26-31.
- Khomych, L. (2010) (Red.). Akxiolohichniy pidkhid – osnova formuvannia tsilisnoi osobystosti maibutnoho pedahoha: monohrafiia. Kyiv-Nizhyn: Vydavets PP Lysenko MM, 143 s.
- Khomych, L. (2014). Akxiolohichni osnovy zmistu navchannia i vykhovannia maibutnih vchyteliv. Pedahohika vyshchoi shkoly: metodolohiia, teoriia, tekhnolohii, 2 (T. 1), s. 89-93.
- Shchepova, D. (2010). Tsinnisni orientatsii suchasnoho ukrainskoho studentstva. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Pedahohichni nauky, № 2 (13), s. 181-184.

Статтю подано до редколегії 11.05.2020 р.
Рекомендовано до друку 29.05.2020 р.

Ольга Царик,

доктор педагогічних наук, професор
кафедри іноземних мов та інформаційно-
комунікаційних технологій,
Тернопільський національний економічний університет
(м.Тернопіль, Україна)

Olha Tsaryk,

doctor of pedagogical sciences,
professor of the foreign languages department,
Ternopil National Economic University
(Ternopil, Ukraine)
tsarykolga@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-0169-7009
Web of Science Researcher ID H-3258-2017

Наталія Рибіна,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри іноземних мов та інформаційно-
комунікаційних технологій,
Тернопільський національний економічний університет
(м.Тернопіль, Україна)

Nataliia Rybina,

candidate of philological sciences,
associate professor of the foreign languages department,
Ternopil National Economic University
(Ternopil, Ukraine)
nataliarybina@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-6260-9039
Web of Science ResearcherID G-9745-2017

Жанна Баб'як,

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри української та іноземних мов
та інформаційно-комунікаційних технологій
Тернопільський національний технічний університет
ім. І.Пулюя
(м.Тернопіль, Україна)

Zhanna Babiak,

candidate of pedagogical sciences,
associate professor, head of the Ukrainian
and foreign languages department,
Ternopil Ivan Puluji National Technical University
(Ternopil, Ukraine)
b.janna73@gmail.com

СТРУКТУРНО–ПРОЦЕСУАЛЬНА МОДЕЛЬ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

STRUCTURAL PROCEDURE MODEL OF STUDENTS' EDUCATIONAL ACTIVITIES MOTIVATION

Анотація. У статті розглянуто модель мотивації навчальної діяльності студентів крізь призму її структури та процесу актуалізації. Авторами визначено теоретико-методичні аспекти формування зазначеної моделі, а також здійснено термінологічний аналіз основних композитів зовнішньої та внутрішньої мотивації; зазначені стратегічні умови реалізації потенціалу студента в процесі професійної підготовки у закладі вищої освіти. У статті доведено, що внутрішня і зовнішня мотивація навчальної діяльності є структурно неоднорідними, що відрізняються за структурою зв'язків з академічними досягненнями і психологічним благополуччям, в основі яких лежать базові психологічні потреби студентів. Водночас, виразність мотиваційних складових навчальної діяльності визначається особливостями освітнього середовища, рівнем її складності, мірою задоволення в ній базових психологічних потреб.

У результаті дослідження було встановлено, що мотивація навчальної діяльності включає свідомі та несвідомі причини, які спонукають людину здійснювати навчальну діяльність, та зроблено висновок, що загалом, оскільки навчальна діяльність є не лише інтелектуальною діяльністю, а й значною мірою соціальною, її оптимально функціонуюча мотивація – це поєднання внутрішніх та продуктивних форм зовнішньої мотивації, де ми приписуємо мотиви, які служать задоволенню основних потреб особистості, з домінуванням внутрішніх виховних мотивів. Автори наголошують, що важливим моментом є те, що здійснення заходів, регульованих внутрішньою мотивацією, дає відчуття радості та щастя, що є ще одним аргументом на користь підтримки внутрішньої навчальної мотивації студентів. Унаслідок здійсненого аналізу було також доведено, що «мотивований» суб'єкт освітньої діяльності має цілу низку когнітивних характеристик, що забезпечують процеси постановки цілей, реалізацію намірів, планування діяльності, реагування на невдачі, прояв наполегливості, в сукупності призводять до високих результатів в виконуваній навчальної діяльності.

Ключові слова: навчальна діяльність, студент, мотивація, мотиви, структурно-процесуальна модель, когнітивні характеристики.

Introduction. The study of the reasons that make a person develop and improve himself is extremely important from the point of understanding the motivational process. This is the starting point from which the analysis of motivation begins. The educational process consists of complex types of activities, so there are many motives for learning. They can not be demonstrated separately by each person, but also merge into a single one, forming complex motivational systems. In Ukraine students' interest in learning fades year by year. Entering universities, they have no idea why they are going there. Many of the students study only to obtain a diploma of higher education, while not getting the proper knowledge. In this matter, students can help self-motivation, as well as stimulation from teachers.

The **objective** of our work is to distinguish structural procedure model of students' learning activities motivation by analyzing the experience of the higher educational establishments of Ukraine.

Results of the study. By motives, we understand the reasons - both conscious and unconscious - of the ongoing activity, which are behind the needs and values of the individual's activity. Learning motives are an important component of motivation; they include conscious and unconscious reasons that encourage a person to carry out educational activities. It should be distinguished two main types of motives i.e. internal and external (in the case of educational activities - internal and external educational motives), which, due to their complex nature, are usually called internal and external motivation (E. Deci, R. Ryan, M. Lepper, H. Heckhausen). In case of internal motivation, the causes that give rise to this activity lie within the individual. Only the person himself is a source of motivation and the activity itself is of his own interest and values.

In case of external motivation, the individual focuses primarily on the result, and the activity itself is only a means to help achieve other goals that are important to him, but it is external to the content of the activity. Therefore, the concept of "external motivation" is used to describe different types of aspirations that stimulate the performance of activities not for its own sake, but for the rewards that give a high result in it e.g. to increase self-esteem, have reason for self-esteem or receive praise from significant people, awards, money etc. Internal and external motivations consist of motives correspondingly relevant to the content of educational activities (internal motives) or external to it, aimed at satisfying other related needs directly (naturally). According to the definition given by E. Deci: "Internally motivated activities have no other incentives than activity itself. People are involved in this activity for its own sake, and not to achieve any external rewards. Such an activity is an end in itself, and not a means of achieving some other goal" (Deci, 1975, p. 23). Most modern theorists, engaged in the problem of achievement motivation, agree that in order to achieve success, it is necessary to focus mainly on the process, and not on the result. Many authors argue that the main award received from achievement is not related to the attainment of the goal as such, but to work aimed at approaching it, that is, with the process itself. The subtitle of the biography of Steve Jobs, one of the founders of Apple Computer, is very noteworthy: "The award is the path itself." External motivation is understood as a phenomenon that is present when the factors initiating and regulating the activity are outside the individual (1) or outside the activity (2). In case (1), other people act as the main source of stimulation of the individual to carry out activities (offering rewards, awards, punishments, etc.), in case (2), the activity performed is a means of achieving other goals important for the individual, although he may be its initiator himself and he regulates its implementation himself as well. External

motivation has many specific manifestations that have different psychological meanings and, accordingly, lead to different consequences for the success of the activity. Thus, the nature of external and internal motives governing the implementation of activities is an important characteristic of an individual's motivation. This component of achievement motivation is important for understanding (1) who (or what) is behind the implementation of this activity - he or other people and (2) if the activity is carried out of his own free will, is it interesting and brings him joy and satisfaction by itself or it is a means of achieving other important goals for the individual.

Basic needs for knowledge, achievement and competence that are primary to the learning outcome are in the centre of internal learning motivation. The pursuit of their satisfaction encourages the young person to learn, to make efforts, to bring the case to a close, to set ever more difficult goals, to enjoy their achievement and their own change, growth. On the other hand, external motivation is based on the secondary needs of the learning process i.e. the need for autonomy, respect, self-esteem and acceptance. Accordingly, there are three types of internal and six basic (basic) types of external learning motivation. Internal motivation of learning activity consists of three types of motives - cognitive, achievement and self-development. Their source, respectively, are basic human needs for cognition, creation (achievement of productive result) and competence (skill), which are inherent in all human beings and differing in insatiability. Cognitive motives are manifested in interest, enthusiasm, curiosity, the desire to learn new in the process of educational activity, it is accompanied by pleasure and a sense of joy in its fulfillment - from the process of understanding and knowing the new. The need for knowledge and understanding of the surrounding world is inherent in all human beings. Animals have got a specific (obviously the simplest) form of cognitive motivation, called orienting reflex by I. Pavlov, the essence of which is that the animal responds to a new stimulus by tuning receptors, as if trying to learn "What is it?". Aristotle noted that "By nature, people are gifted with the desire to know." "Children need not be taught curiosity. Children can only be weaned from curiosity, and it seems to me that this tragedy is unfolding in our kindergartens and schools," A. Maslow similarly notes (Maslow, 1999, p. 94). Indeed, psychological research shows that if the environment does not clog the natural curiosity of the child, it develops, acquiring new forms at different stages of development.

The achievement motives are manifested in the desire to make efforts and to achieve the best results in an area that the individual considers important and significant. Its importance as the basic human motivation is inextricably linked with the desire for creation and creativity. It manifests itself in a high level of involvement in the activity, the desire to bring the start to the end and show persistence. Achieving motivation is characterized by one's own desire to exercise activity because of its importance and long-term meaningfulness for the subject of activity. On the material of educational activities, the motives for achievement may be sufficiently broad, generalized, or, in practice, much more specific, specific in nature with respect to particular disciplines. Adults manifest this motivation in the desire for creation, creativity and discovery for the sake of the progress of society, for the improvement of other people's lives.

The third type of motives that are inherent in the internal motivation of the learning activities is self-development motives, which are based on the need for competence, skill, growth and self-improvement. The motivation for self-development is characterized by the desire to develop the skills and competence, to change yourselves for the better. According to developmental learning theorists V. Davydova and G.Zuckerman, it should be the basis of higher education.

Thus, the components of this motivational triad have a different focus: cognitive motives are directed to the process of knowledge and understanding of the world, the achievement motives - to the creation and fulfillment of a well-defined case and the motives of self-development - to gain competence, skill, perfection of one's own skills and abilities. This specificity leads to varying degrees of their expression in ontogeny at different stages of student's development. For each young person these three types of external motives can form a unique profile, so it is necessary to speak not only about their expressiveness, but also about their hierarchy.

External motives include five main types, which can be subdivided into two large subgroups, the basis of which is the satisfaction or frustration of basic psychological needs. The separation of the two groups is relatively conditional, since the existing types of motives are rather a continuum, at one end of which there is a satisfaction of the basic needs of the subject of activity, at the other - their frustration. This measure of frustration also sets a measure of the effectiveness (productivity) of the motive in terms of the success of the activity performed and the psychological well-being of the subject. Motives that initiate educational activities (while meeting basic needs) tend to have a favorable effect on its success and have no negative consequences for the psychological well-being of the subject, because as a result of the fulfillment of its needs are met. (This is why stimulating competitive motivation can have a positive effect on performance and not reduce psychological well-being. (For example, this can happen if the subject perceives the competition as an opportunity to raise their self-esteem, to gain recognition and respect from significant others), triggering educational activities through frustration of basic needs lead to a decrease in the effectiveness of the activity and at the same time to a decrease in psychological well-being. The energy, attention, strengths of the subject of activity in this case as if split, as the student is forced to simultaneously fight for the result of the performed activity and to experience frustration of basic needs, disturbed control of his activity from the outside. Thus, competitive motivation can have negative consequences for the weak student in terms of the success of the activity, which degraded its outcome, and in terms of psychological well-being, causing anxiety), which is defeated if the competition is perceived as an incentive, undermining self-esteem, forcing him to fight for goals that are not close to him. In terms of educational activities, the first subgroup of external motives includes two main types of motives: self-esteem motives for achievement and competence when learning activities are driven by the desire to prove oneself the ability to cope with the task and the motives of respect for others;

the desire to learn for the sake of gaining respect and recognition of significant others (parents, teachers, peers). The second subgroup of external motives, based on frustration of the basic needs of the subject of activity, consists of the following three types of motives: 1) motives of the need for autonomy which are inherent in nature, based on absorption of external requirements of the environment and regulating the performance of activities mainly due to feelings of guilt and shame in front of themselves and the closest environment; 2) motives of overcoming the frustration of the need for competence, which appear to be motivation for subordination to the demands and will of other people who have power over the young person, who control his behavior through rewards, orders, criticism; 3) motives of overcoming the frustration of the need for acceptance (for example, as a reaction to the behavior of parents who show conditional love to the child, depending on his or her marks, thereby trying to induce him not to receive bad marks, to engage more, not to miss the classes, etc.

The results of this dependency is demonstrated in Fig.1.

It should be noted that this classification does not include motives that are uncertain or neutral in terms of the subject's needs. Among them there may be the desire to study for the sake of obtaining a high mark, admission to a post-graduate studies, obtaining a high-paying job. A subject can strive for these goals for various reasons, driven by substantially different motives, such as striving for self-development, a desire to help other people, satisfy the demands of parents, or increase self-esteem.

However, if one does not understand the meaning behind this desire, it is impossible to determine its importance for the effectiveness of the activity and in particular the educational activity (as well as psychological well-being). On the whole, it can be argued that learning activity based on basic needs will demonstrate more positive relationships with success than based on frustration and, accordingly, regulated by the threat of punishment, external control, and the fear of losing the love of parents.

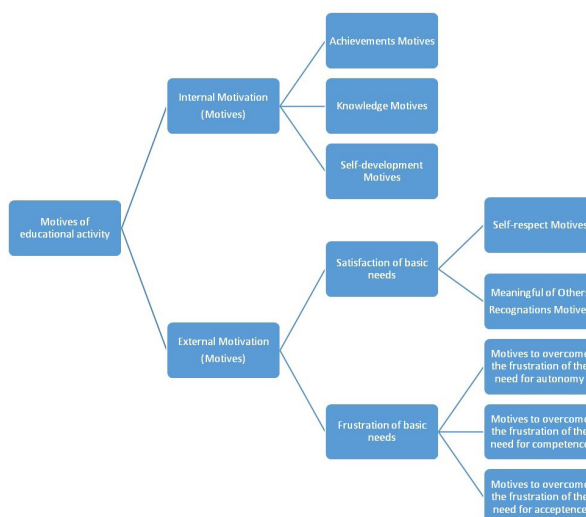

Fig.1. The model of learning motives

This typology of educational motives helps us to solve the following current problems of educational activities. Firstly, in fact, the problem of confronting internal and external motivation or more precisely, internal and external motives for activity coexisting with each other, forming different patterns or profiles. Secondly, there is a problem of different degree of efficiency in educational activity of students with different motivational profiles in different educational environments. Psychological studies confirm that gifted individuals have a specific feature of motivation that is a significant dominance of internal motivation over external one. This is manifested in genuine interest, involvement in the activity primarily for its own sake, because it is perceived as valuable and interesting, which leads to a willingness to engage in a long and systematic way (Bloom, 1985). The activity they carry out has a distinct personal meaning: gifted people are convinced of the need and the utmost importance of the work being done and write because they cannot not compose, paint pictures, as well as they can not write poems, etc. An internal interest in the activity may be accompanied by indifference and external rewards, glory, but the predominance of external motivation, as a rule, adversely affects the quality of the activity, especially in the case of activities that require pronounced mental activity and creative efforts.

The optimal option for the functioning of the achievement motivation for activity includes dominating the interest in the structure of the subject's motivation, accompanied by the pleasure of its implementation and understanding of its importance and meaning, as well as a sense of competence and control. The optimal functioning of achievement motivation also includes the prevalence of an individual's internalized external motives compared to such regulators of activity as external motivation, guilt, or competitive motives. In this case, the individual consciously forces himself to work, shows volitional regulation of activity, since its result is important for the student. In the optimal case, a person

performs accomplishment activity (educational, labor, etc.) because it is important and interesting for him. On the contrary, non-adaptive or neurotic functioning is based on the prevalence of the individual non-specific motives of productive activities such as the desire for power, orientation to external recognition, financial success, ratings, fame, which are mostly external ("I must do this, otherwise the punishment will follow") and introverted ("I must do this so as not to feel guilty") regulation of activity with a low level of internal motivation.

Conclusions. So educational activities motivation includes conscious and unconscious reasons that encourage a person to carry out learning functioning. These motives (motivation) can be either internal or external. In general, since educational activity is an activity not only intellectual, but also largely social, its optimally functioning motivation is a combination of internal and productive forms of external motivation, where we attribute motives that serve the satisfaction of the basic needs of the individual, with the dominance of internal educational motives. An important point is that the implementation of activities, regulated by internal motivation, gives a feeling of joy and happiness, which is another argument in favor of supporting students' internal educational motivation.

REFERENCES

- Burton, K.D., Lydon, J.E., D'Alessandro, D.U., & Koestner, R. (2006). The differential effects of intrinsic and identified motivation on well-being and performance: Prospective, experimental and implicit approaches to self-determination theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 750-762.
- Deci, E.L., & Ryan, R.M. (2008a). Facilitating optimal motivation and psychological well-being across life's domains. *Canadian Psychology*, 49, 14-23.
- Deci, E.L., & Ryan, R.M. (2008b). Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development and health. *Canadian Psychology*, 49, 182-185.
- Gottfried, A.E., Fleming, J.S., Gottfried, A.W. (2001). Continuity of academic intrinsic motivation from childhood through late adolescence: A Longitudinal study. *Journal of Educational Psychology*, 93, 3-13.
- Helmreich, R.L., Beane, W.E., Lucker, G.W., & Spence, J.T. (1978). Achievement motivation and scientific attainment. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 4, 222-226.
- Ratelle, C.F., Guay, F., Vallerand, R. J., Larose, S., & Senecal, C. (2007). Autonomous, controlled, and amotivated types of academic motivation: A person-oriented analysis. *Journal of Educational Psychology*, 99, 734-746.
- Snyder, C.R., Shorey, H.S., Cheavens, J., Pulvers, K.M., Adams, V.H., Wiklund, C. (2002). Hope and Academic Success in College. *Journal of Educational Psychology*, 94(4), 820-826.
- Sokolowski, K., Schmalt, H.-D., Langens, T., & Puca, T. (2000). Assessing achievement, affiliation, and power motives all at once – the Multi-Motive-Grid (MMG). *Journal of Personality Assessment*, 74, 126-145.

Статтю подано до редколегії 12.01.2020 р.
Рекомендовано до друку 02.02.2020 р.

Лариса Цьовх,

кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
доцент кафедри фізичного виховання,
Національний університет «Львівська політехніка»
(м. Львів, Україна)

Larysa Tsovh,

PhD (Science in Physical Education and Sport),
Associate Professor,
Dotsent of the Department of Physical Education Lviv
Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine)
lara.tsiovkh@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-1553-784X

Олександр Куспиш,

старший викладач кафедри фізичного виховання,
Національний університет «Львівська політехніка»
(м. Львів, Україна)

Aleksandr Kuspish,

Senior Lecturer of the Department of Physical Education,
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine)
pysankal@ukr.net

Ярослав Зубрицький,

старший викладач кафедри фізичного виховання,
Національний університет «Львівська політехніка»
(м. Львів, Україна)

Yaroslav Zubritsky,

Senior Lecturer of the Department of Physical Education,
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine)
yaroslavzubr@gmail.com

Олена Рожко,

викладач кафедри фізичного виховання,
Національний університет «Львівська політехніка»
(м. Львів, Україна)

Elena Rozhko,

Senior Lecturer of the Department of Physical Education
Lviv Polytechnic National University
(Lviv Ukraine)
olena_baranyuk@ukr.net

ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ В АСПЕКТІ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ

Анотація. У статті досліджено питання потенціал трансформації фізичного виховання студентів в аспекті здоров'язбереження як одного з провідних напрямів розвитку системи фізичного виховання у закладах вищої освіти. Встановлено, що необхідність інноваційних нововведень визначає потребу докорінної зміни усього процесу фізичного виховання студентів, що зумовлено реорганізацією системи освіти України відповідно до європейських стандартів. Нова модернізаційна стратегія, як пріоритет реформування освітньої галузі, передбачає істотні зміни в педагогічній теорії та практиці фізичного виховання. Визначено, що збереження та зміцнення здоров'я студентської молоді під час навчання, поряд із забезпеченням належного рівня їхньої психофізичної готовності до професійної діяльності, – провідні завдання фізичного виховання у закладах вищої освіти. Наведено основні аспекти впровадження модернізаційних заходів у системі фізичного виховання студентів задля їхнього здоров'язбереження. За результатами наукової розвідки виокремлено: інтерактивні технології фізичного виховання, оптимізація, особистісно зорієнтований підхід, пріоритетне використання індивідуалізації та диференціації у заняттях, індивідуального вибору видів фізичної активності в усіх можливих формах фізичного виховання із залученням активної участі студентів та органічний синтез їхніх елементів. Установлено, що трансформації системи фізичного виховання через якісні зміни призводять до підвищення ефективності цього процесу, до здобуття кількісно і якісно нових результатів у цілому в аспекті здоров'язбереження студентів закладів вищої освіти. Визначено, що практична реалізація окреслених положень сприятиме вирішенню проблематики здоров'язбереження студентської молоді як стратегічно важливого напрямку освітньої політики нового українського суспільства.

Ключові слова: студент, фізичне виховання, здоров'язбереження, трансформація.

INNOVATIVE COMPONENT OF TRANSFORMATION OF THE SYSTEM OF PHYSICAL EDUCATION OF STUDENTS IN THE ASPECT OF HEALTHCARE

Abstract. The issues of innovative opportunities for the transformation of students' physical education in the aspect of health saving, as one of the leading directions in the development of the physical education system in higher education institutions the article examines. The new modernization strategy as a priority of reform envisages, first of all, significant changes in the pedagogical theory and practice of physical education. Among the main tasks of the university - solving the problem of supporting and strengthening the health of student youth, creating an atmosphere of health in their education system. The purpose of the work is to identification and justification of innovative directions of transformation of the physical education system of students of university, aimed at their health saving. Research methods: theoretical analysis, systematization, comparison of different views on the problem under study, generalization of scientific and methodological and specialized literature data. That the need for innovative innovations determines the need for a radical change in the entire process of physical education of students, due to the reorganization of the educational system of Ukraine in accordance with European standards it is established. The main aspects of the implementation of modernization processes in the system of physical education of students for their health care are presented. The value of innovation lies in the use of new techniques and methods of physical education aimed at shaping students' health care needs and skills have been identified. The following are distinguished: interactive technologies of physical education, optimization, a personality-oriented approach, the priority use of individualization and differentiation in classes, the individual choice of types of physical activity in all possible forms of physical education with the active participation of students and the organic synthesis of their elements, according to the results of a scientific study. The practical implementation of a certain contribution to solving the problems of health saving of students, was determined.

Keywords: student, physical education, health saving, transformation.

ВСТУП

Постановка проблеми. Реалії сьогодення, пов'язані із здоров'язбереженням студентства у нашій країні, викликають занепокоєння з огляду на слабкий потенціал державних навчальних інституцій. Нині система фізичного виховання вищої освіти в Україні опинилася перед низкою дестабілізаційних тенденцій, одна із яких стосується того, що сформовані багаторічною практикою попередніх періодів моделі виявились не дієвими (Грибан, Г.П., 2014, с. 22). Вказане підтверджується результатами наукових досліджень (Круцевич, Т.Ю., & Пангелова, Н.Є., 2016, с. 111; Кузнецова, О.Т., 2018, с. 31), згідно з якими у закладах вищої освіти (ЗВО) перманентно збільшується кількість студентів із відхиленнями у стані здоров'я. Це засвідчує існування тенденції до погіршення здоров'я носіїв інтелектуального потенціалу країни, а відтак стану соціальної політики держави. Значною мірою це зумовлено низькою ефективністю традиційних підходів до організації, формування і реалізації змісту фізичного виховання у ЗВО (Грибан, Г.П., 2019, с. 338; Тимошенко, О.В., & Дьоміна, Ж.Г., 2016; с. 6; Корягін, В., 2018, с. 35).

Учасники парламентських слухань «Молодь за здоровий спосіб життя» відзначають, що в окремих аспектах роботи щодо формування здорового способу життя становище залишається дуже складним, а іноді – навіть загрозливим для національної безпеки України (Носко, М.О., Гаркуша, С.В., & Воєділова, О.М., 2014, с. 44). Проблема здоров'язбереження студентів стала одним із чинників, що зумовили реформу вітчизняної освіти (Приходько, В.В., 2010, с. 52). Це викликає необхідність вирішення найактуальніших питань галузі вищої школи – забезпечення формування здорової особистості, що визначає загальний рівень економічного й соціального статусу країни й окреслює тенденцію пошуків у розв'язанні цього питання.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Погіршення стану здоров'я студентської молоді є однією із актуальних проблем освітньої галузі. Забезпечення належного стану здоров'я молоді неможливо розглядати поза контекстом фізичного виховання у ЗВО (Anikieiev, D.M., 2015, с. 4). Визначено (Корягін, В., 2018, с. 17), що саме фізичне виховання посідає належне місце в педагогічній теорії та практиці й, як функція загальної педагогіки, є по суті технологією забезпечення здоров'я.

Згідно з поглядами науковців (Тимошенко, О.В., & Дьоміна, Ж.Г., 2016; с. 6), створення оновленої системи, перехід від архаїчних методик до передових методів супроводу фізичного виховання відповідає сучасному освітньому розвитку. В аспекті фізичного виховання молоді як осередку інноваційного педагогічного руху висвітлюють проблему вітчизняні й зарубіжні вчені: Грибан Г.П., Круцевич Т.Ю., Пангелова Н.Є., Корягін В., Кузнецова О.Т., Тимошенко О.В., Дьоміна Ж.Г., Bergier V., Tsos A., Bergier J.

Упродовж останніх років проведено чимало наукових досліджень, присвячених удосконаленню системи фізичного виховання студентів на основі нововведень. Наукові праці (Грибан, Г.П., 2019; с. 340; Носко, М.О., Гаркуша, С.В., & Воеділова, О.М., 2014, с. 176; Приходько, В.В., 2010, с. 128) свідчать, що однією з найважливіших напрямів розвитку системи фізичного виховання є удосконалення технологій здоров'язбереження. Авторські погляди на необхідність упровадження новітніх технологій у процес здоров'язбереження студентів засобами фізичного виховання, представлено у працях Грибана Г.П., Круцевич Т.Ю., Пангелової Н.Є., Корягіна В., Кузнецової О., Shuba L., Shuba V.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті – виявлення та обґрунтування інноваційних напрямів трансформації системи фізичного виховання студентів ЗВО задля їхнього здоров'язбереження.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У процесі написання статті використано такі загальнонаукові методи: теоретичний аналіз, систематизація, порівняння різних поглядів на досліджувану проблему, узагальнення даних науково-методичної та спеціальної літератури.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для здійснення наукової розвідки насамперед зазначимо, що відповідно до нормативних документів фізичне виховання є одним із пріоритетних напрямів сучасної педагогічної практики вищої школи (Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту (2004); Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2016 роки» (2011); Закон України «Про вищу освіту» (2014) (Корягін, В., 2018, с. 5; Приходько, В.В., 2010, с. 7).

Необхідність трансформації системи фізичного виховання зумовлена й реорганізацією системи освіти України відповідно до європейських стандартів. Це цілком співзвучно із найактуальнішими тенденціями розвитку галузі: Міністерством освіти і науки України визначено та схвалено стратегічні напрями модернізації системи фізичного виховання молоді у навчальних закладах з урахуванням міжнародного досвіду і вітчизняних реалій з метою формування здоров'я молодого покоління, збереження генофонду нації та зміцнення обороноздатності держави (Корягін, В., 2018, с. 6).

Серед основних завдань діяльності ЗВО – вирішення проблеми підтримки та зміцнення здоров'я студентської молоді, створення атмосфери здоров'язбереження в системі їхнього навчання, надання соціально-психологічної фізкультурно-оздоровчої допомоги. Перелічене вимагає удосконалення системи заходів із впровадження і забезпечення прав молоді, що чітко визначено у Конституції України та Законі України «Про вищу освіту» (Євтух, М.Б., Волощук, І.С., 2008, с. 71).

Закон України «Про вищу освіту» вимагає забезпечити не лише збереження та зміцнення здоров'я студентської молоді у навчальному середовищі, але і його формування. Вирішення цього завдання можливе не лише шляхом виховання і розвитку навичок здорового способу життя, переконання, певності у власній спроможності досягти певного рівня здоров'я, усвідомленого ставлення щодо його формування шляхом здоров'язбережувальної поведінки, але й вміння використовувати засоби здоров'язбережувальних технологій.

Ми підтримуємо твердження (Грибан, Г.П., 2019; с. 35; Кузнецова, О.Т., 2018, с. 75), що прогрес в галузі знань теорії і методики фізичного виховання, збільшення у ній значущості наукової складової вимагає розробки сучасних технологій фізичного виховання, які забезпечать вирішення головного завдання цієї системи – сформулювати ставлення до здоров'я як найважливішої цінності, дати необхідні для життя кожного студента знання з валеології, навчити дотримуватися здорового способу життя, а відтак забезпечити формування здорової особистості.

Нова модернізаційна стратегія, як пріоритет реформування, передбачає передусім істотні зміни в педагогічній теорії та практиці фізичного виховання. При цьому прерогативним керунком визначено необхідність якісних змін у змісті всіх його ланок, скерованих на здоров'язбереження студентства як стратегічного ресурсу країни.

Не можна не зважати на те, що сучасний етап реорганізації фізичного виховання у системі вищої освіти як важливої ланки соціальної політики характеризується потужними еволюційними змінами. Підтримуємо провідну думку вчених (Тимошенко, О.В., & Дьоміна, Ж.Г., 2016; с. 6; Shuba, L., & Shuba, V., 2017, с. 313) про те, що інформатизація сучасної освіти зумовлює потребу розроблення нової моделі фізичного виховання, заснованої на міждисциплінарних інтеграційних процесах застосування інноваційних технологій. Отож, необхідність нововведень визначає потребу докорінної зміни усього процесу фізичного виховання студентів. Насамперед це передбачає пошук та розробку нових інноваційних технологій. В основі інноваційних педагогічних технологій – ключове уявлення про

інновацію, що передбачає оновлення, зміну, інтеграцію нового (Приходько, В.В., 2010, с. 71). У нашій інтерпретації воно передбачає нововведення, скеровані на здоров'язбереження студентства задля поліпшення ходу і результатів цілісного процесу фізичного виховання студентів.

Разом з тим при побудові інноваційних здоров'язберігаючих технологій слід ураховувати, що психофізичний стан студентів – це складна динамічна система з великою кількістю внутрішньоструктурних зв'язків. Успішність існування таких систем під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників заснована на стійких співвідношеннях, які формуються у студентів під впливом фізичного виховання.

У цьому аспекті варто взяти до уваги теоретичні засади інновацій у фізичному вихованні, погляди на які викладено у низці праць (Грибан, Г.П., 2019; Корягін, В., 2018; Приходько, В.В., 2010; Тимошенко, О.В., & Дьоміна, Ж.Г., 2016; Shuba, L., & Shuba, V., 2017). Маємо підкреслити, що нині спостерігається перманентна еволюція новітніх електронних комунікацій, які використовуються в освітній діяльності, сприяючи підвищенню її ефективності. Пріоритетним напрямом розвитку галузі стає впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), зокрема технологій та засобів мобільного навчання, що забезпечують удосконалення освітнього процесу, доступність та ефективність навчальних технологій.

Точка зору автора (Корягін, В., 2018, с. 423), що нам імпонує, полягає у тому, що інтеграцією конкретизації, аналізу та конклюдії сукупності інформації в аспекті найновіших наукових досягнень можна створити уявлення про новітні тенденції у цій галузі знань. Підтримуємо думку дослідників (Носко, М.О., Гаркуша, С.В., & Воєділова, О.М., 2014, с. 195), що в умовах глобалізації, стрімкого поширення та інтенсивного використання ІКТ, активне впровадження результатів наукових досліджень, в основу якого покладено тенденції міжнародного досвіду, забезпечує підґрунтя для використання продуктивних ідей при побудові інноваційних здоров'язберігаючих технологій.

Нам імпонує думка (Приходько, В.В., 2010, с. 87), що інновацією можна вважати кінцевий результат, який відображається у створенні нового змісту, методів, форм організації процесу формування простору здоров'язбережування з використанням новітніх наукових досягнень. Що відповідає ідеям (Корягін, В., 2018, с. 430; Кузнецова, О.Т., 2018, с. 312; Bergier, V., Tsos, A., & Bergier, J., 2014, с. 615) щодо впровадження інноваційних технологій у навчальний процес із фізичного виховання, як провідного напрямку розвитку і вдосконалення навчальних програм.

Маємо підкреслити, що інтерактивність, інтенсифікація процесу навчання, зворотний зв'язок – характерні переваги цих технологій, котрі зумовлюють доцільність їхнього застосування. Необхідність використання ІКТ визначається тим, що активне й ефективне їхнє впровадження є важливим чинником формування оновленого змісту занять, що відповідає вимогам процесу модернізації традиційної системи.

Нині ІКТ активно впливають на якість фізичного виховання студентів, оскільки змінюють схему передавання знань. Вони пов'язані із застосуванням комп'ютерів і телекомунікацій, спеціального устаткування, програмних та апаратних засобів, систем обробки інформації тощо. Інтеграція ІКТ як чільного чинника модернізації фізичного виховання призводить до появи нового покоління інформаційних освітніх технологій, що дають змогу істотно підвищити якість здоров'язберігаючих процесів.

Не можна не погодитися (Грибан, Г.П., 2019, с. 340), що значення інновацій полягає у використанні нових прийомів і методів фізичного виховання, скерованих на формування у студентів потреб і навичок здоров'язбереження. Ми повністю підтримуємо пошук шляхів підвищення ефективності фізичного виховання студентів ЗВО, як головного чинника їхнього здоров'язбереження. У цьому контексті ми долучаємось до думки (Кузнецова, О.Т., 2018, с. 172), що значною мірою підвищити дієвість цього процесу можна шляхом коректування технологій реалізації фізичного виховання студентів. Переконалим є твердження (Корягін, В., 2018, с. 441) про те, що до інновацій зараховують не просто створення технологій, а й сутнісні зміни, які виявляються в новому способі діяльності, що забезпечує ефективність процесу фізичного виховання.

Окремої уваги заслуговує погляд на механізм реалізації інноваційних технологій як цілісної системи, що має визначатися єдністю усіх її структурних складових, а гнучкість і реактивність цієї системи, необхідні для своєчасної адаптації до динамічних викликів, мають забезпечуватися шляхом своєчасної корекції педагогічних впливів у ході фізичного виховання студентів. Усі складники технології повинні функціонувати у належній, скерованій на кінцевий результат, узгодженій єдності (Грибан, Г.П., 2014, с. 307).

Інноваційна технологія фізичного виховання студентів повинна давати можливість визначити її результативність. Критерієм ефективності запропонованих положень слугує підсумковий аналіз динаміки параметрів психофізичного стану студентів у процесі їхнього фізичного виховання.

В аспекті нашого дослідження нам імпонує думка (Круцевич Т.Ю., & Пангелова, Н.Є., 2016, с. 112) щодо необхідності формування у студентів усвідомленого прагнення до самостійного фізичного вдосконалення шляхом активізації власного фізичного виховання через інноваційні ІКТ. Це передбачає використання комп'ютерних програмно-методичних ресурсів, мультимедійних видань, електронних лекцій, баз академічних та навчально-методичних праць, презентацій, комп'ютерних програм тощо для збільшення обсягу самостійної роботи студентів. Є впевненість у тому, що таким шляхом можливо забезпечити набуття студентами умінь та навичок самовиховання та самоосвіти, скерованих на їхнє здоров'язбереження. Не можна не погодитися, що такі дії сприятимуть підвищенню мотивації до здоров'язбереження. Цьому беззаперечно сприятиме й перманентна діагностика фізичного стану студентів та контролю за виконанням ними індивідуальних завдань (Кузнецова, О.Т., 2018, с. 204)

Безсумнівно, що інтерактивність, інтенсифікація освітнього процесу, зворотний зв'язок – характерні переваги інформатизації процесу оволодіння теоретичними основами здоров'язбережувальних технологій, які зумовлюють доцільність їхнього застосування.

За нашим переконанням, чільним напрямом реалізації інноваційного підходу задля здоров'язбереження студентів є модернізація системи цієї освіти шляхом пріоритетного використання індивідуалізації та диференціації навчання, вибору видів фізичної активності, відповідних соціально-психологічному та морфофункціональному статусу студентів, стилю та способу їх життя. Це також вимагає сталого цільового спрямування у свідомості студентів на самоудосконалення. Із даних позицій розробка та впровадження інноваційних технологій у процесі здоров'яформування студентів насамперед повинні бути орієнтовані на особистість, яка розвивається. Відповідно до сучасних тенденцій розвитку освіти (Євтух, М. Б., Волощук, І.С., 2008, с. 72), цей процес повинен враховувати позицію студента і здійснюватися за принципом зворотного зв'язку.

Розбудова системи освіти в Україні потребує сьогодні нових, виважених, науково обґрунтованих підходів, які дали б можливість з'ясувати, проаналізувати та практично розв'язати проблеми здоров'язбереження українського студентства, що накопичилися протягом останніх десятиліть з урахуванням специфічних соціально-економічних детермінант. Переконали судження (Носко, М.О., Гаркуша, С.В., & Воеділова, О.М., 2014, с. 188), що перспективним у цьому напрямі є виявлення варіантів фізичної активності, які для конкретного студента є оптимальними з урахуванням їхніх особистих пристрастей. На цій підставі фахівець рекомендує конкретний вид спорту, і після занять студент займається цим спортом у формі позаакадемічної фізкультурної діяльності.

Можливість студентам здійснювати й самостійні заняття обраними видами спорту, як відомо, є однією з основних вимог Болонського процесу. Доречність такого напрямку фізичного виховання у ЗВО засвідчена у працях Грибана Г.П., Кузнецової О.Т., Корягіна В.М. Надання спортивної спрямованості фізичного виховання у ЗВО відповідно уподобанням студентів є провідним підходом до організації і реалізації змісту фізичного виховання студентської молоді в країнах Європейського Союзу (Корягін, В., 2018, с. 21).

До напрямів трансформації системи фізичного виховання студентів ЗВО, скерованих на їхнє здоров'язбереження відносимо: інтерактивні технології фізичного виховання, оптимізація, особистісно зорієнтований підхід, пріоритетне використання індивідуалізації та диференціації у заняттях, індивідуального вибору видів фізичної активності в усіх можливих формах фізичного виховання із активною участю студентів та органічний синтез цих елементів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Освітні інноваційні тенденції зумовлюють появу новітніх підходів до організації фізичного виховання студентів ЗВО випереджувального характеру, які скеровані на підготовку працеспроможних фахівців з високим рівнем здоров'я. Інтеграція інноваційних технологій є пріоритетним напрямом забезпечення сучасного поступу у фізичному вихованні студентів задля їхнього здоров'язбереження. Трансформація системи фізичного виховання через якісні модернізаційні зміни призводить до підвищення ефективності цього процесу, до здобуття кількісно і якісно нових результатів у цілому в аспекті здоров'язбереження студентів ЗВО. Важливою запорукою успішної інтеграції інноваційних технологій є їхнє комплексне використання. Перспективи подальших досліджень заявленої проблеми вбачаємо у вивченні процесу практичного використання новітніх технологій у фізичному вихованні студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Грибан, Г.П. (2014). Методична система фізичного виховання студентів: монографія. Житомир: Вид-во «Рута».
- Грибан, Г.П. (2019). Управління фізкультурно-оздоровчою діяльністю студентів в умовах трансформації України в європейський освітній простір. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації*, 8. 336-341.
- Євтух, М. Б., Волощук, І.С. (2008). Забезпечення якості вищої освіти – важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства. *Педагогіка і психологія*, 1. 70-74.
- Корягін, В. (2018). Фізичне виховання студентів. Львів: Видавництво Львівської політехніки.
- Круцевич, Т.Ю., & Пангелова, Н.Є. (2016). Сучасні технології щодо організації фізичного виховання у вищих навчальних закладах. *Спортивний вісник Придніпров'я*, 3. 109-114.
- Кузнецова, О.Т. (2018). Оздоровчі технології у фізичному вихованні студентів : теорія, методика, практика : монографія. Рівне: Волинські обереги.
- Носко, М.О., Гаркуша, С.В., & Воеділова, О.М. (2014). Здоров'язбережувальні технології у фізичному вихованні: монографія. К.: СПД Чалчинська Н.В.
- Приходько, В.В. (2010). Інноваційна реформа вищої освіти в сучасній Україні. Дніпропетровськ : Пороги.
- Тимошенко, О.В., & Дьоміна, Ж.Г. (2016). Як модернізувати національну систему фізичного виховання? Сучасний освітній вимір. *Освіта. Всеукр. громадсько-політичний тижневик*, 15(5710), 6.
- Anikieiev, D.M. (2015). Criteria of effectiveness of students' physical education system in higher educational establishments. *Physical education of students*, 5. 3-8. URL: <http://dx.doi.org/10.15561/20755279.2015.0501>.
- Ayers, S.F. (2004). High School Students' Physical Education Conceptual Knowledge. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 75(3). 272-287. URL: <https://doi.org/10.1080/02701367.2004.10609160>.
- Bergier, B., Tsos, A., & Bergier, J. (2014). Factors determining physical activity of Ukrainian students. *Annals of Environmental Medicine*, 21(3). 613-616.
- Shuba, L., & Shuba, V. (2017). Modernization of physical education of student youth. *Physical education of students*, 21(6). 310-316. URL: <https://doi.org/10.15561/20755279.2017.0608>.

REFERENCES

- Gryban, G.P. (2014). *Metodychna sy'stema fizychnogo vy'xovannya studentiv: monografiya. Zhy'tomy'r: Vy'd-vo «Ruta».*
- Gryban, G.P. (2019). *Upravlinnya fizkul'turno-ozdorochoyu diyal'nistyu studentiv v umovax transformaciyi Ukrainy v yevropejs'kyj osvithnij prostir. Fizychna kul'tura, sport ta zdorov'ya nacyi, 8. 336-341.*
- Yevtux, M. B., Voloshuk, I.S. (2008). *Zabezpechennya yakosti vy'shhoyi osvity – vazhly'va umova innovacijnoho rozvy'tku derzhavy i suspil'stva. Pedagogika i psy'xologiya, 1. 70-74.*
- Koryagin, V. (2018). *Fizy'chne vy'xovannya studentiv. L'viv: Vy'davny'ctvo L'vivs'koyi politexny'k.*
- Krucevy'ch, T.Yu., & Pangelova, N.Ye. (2016). *Suchasni tehnologiyi shhodo organizaciyi fizychnogo vy'xovannya u vy'shhy'x navchal'ny'x zakladax. Sporty'vny'j visny'k Pry'dniprov'ya, 3. 109-114.*
- Kuznyeczova, O.T. (2018). *Ozdorovchi tehnologiyi u fizychnomu vy'xovanni studentiv : teoriya, metody'ka, prakty'ka : monografiya. Rivne: Voly'ns'ki oberegy'.*
- Nosko, M.O., Garkusha, S.V., & Voyedilova, O.M. (2014). *Zdorov'yazberezhual'ni tehnologiyi u fizychnomu vy'xovanni: monografiya. K.: SPD Chalchy'ns'ka N.V.*
- Pry'xod'ko, V.V. (2010). *Innovacijna reforma vy'shhoyi osvity v suchasnij Ukraini. Dnipropetrovs'k : Porogy'.*
- Ty'moshenko, O.V., & D'omina, Zh.G. (2016). *Yak modernizuvaty' nacional'nu sy'stemu fizychnogo vy'xovannya? Suchasny'j osvithnij vy'mir. Osvita. Vseukr. gromads'ko-polity'chny'j ty'zhnev'y'k, 15(5710), 6.*
- Anikieiev, D.M. (2015). *Criteria of effectiveness of students' physical education system in higher educational establishments. Physical education of students, 5. 3-8. <http://dx.doi.org/10.15561/20755279.2015.0501>.*
- Ayers, S.F. (2004). *High School Students' Physical Education Conceptual Knowledge. Research Quarterly for Exercise and Sport, 75(3). 272-287. <https://doi.org/10.1080/02701367.2004.10609160>.*
- Bergier, B., Tsos, A., & Bergier, J. (2014). *Factors determining physical activity of Ukrainian students. Annals of Environmental Medicine, 21(3). 613-616.*
- Shuba, L., & Shuba, V. (2017). *Modernization of physical education of student youth. Physical education of students, 21(6). 310-316. <https://doi.org/10.15561/20755279.2017.0608>*

*Статтю подано до редколегії 15.04.2020 р.
Рекомендовано до друку 06.05.2020 р.*

Оксана Цюняк,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки початкової освіти,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Oksana Tsiuniak,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Chair of Pedagogy of Primary,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
oksana.tsiuniak@pnu.edu.ua
ORCID ID 0000-0002-4573-1865
ResearcherID is AAE-2789-2020

УДК 371.15 :373.29:378.22:372.4

**ПРОГРЕСИВНІ ІДЕЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ**

Анотація. Сьогодні перед сучасною системою вищої освіти України стоїть ціла низка стратегічних завдань, що потребують нагального вирішення, а саме: визначення стратегічних пріоритетів вищої освіти; контроль якості освіти; зв'язок із виробництвом; активна інтеграція науки та освіти; економічна підтримка напрямів наукової та освітньої діяльності; налагодження механізму раціонального фінансування; ефективного впровадження новітніх освітніх технологій тощо. Доцільно зазначити, що саме з позицій сьогодення закладам вищої освіти значну увагу слід приділяти підготовці компетентного, відповідального фахівця, конкурентоздатного на ринку праці, професійно готового до ефективної роботи за обраною спеціальністю на рівні світових стандартів, здатного до соціальної і професійної мобільності, до постійного професійного зростання та самовдосконалення.

У статті обґрунтовано актуальність проблеми професійної підготовки майбутніх магістрів початкової освіти до інноваційної діяльності. З'ясовано загальні тенденції системи освіти провідних країн Євросоюзу, зокрема, Франції, Данії, Німеччини, Англії, які впродовж останніх років накопичили позитивний досвід у реформуванні важливих ланок системи освіти майбутнього педагога. Варто зазначити, що освітянами України активно вивчається та використовується зарубіжний досвід підготовки педагогів Європейських держав та США, Фінляндії. Встановлено прогресивні ідеї й особливості підготовки майбутніх педагогів в різних країнах, які можна запровадити для вітчизняної освіти. У публікації наголошується на тому, що дослідження передбачає доцільність вивчення досвіду країн зарубіжжя у професійній підготовці майбутніх магістрів початкової освіти до інноваційної діяльності.

Ключові слова: ідеї, професійна підготовка, майбутні фахівці початкової освіти, зарубіжний досвід, інноваційна діяльність

**GENERAL RESEARCH METHODS FOR POSITIONING STRATEGIES
OF LEADING UNIVERSITIES IN WESTERN EUROPE**

Abstract. Today, Ukrainian society needs professionals with innovative thinking and a keen desire to implement their ideas in social life, driven by information, economic, social, political, cultural and religious processes of the third millennium. The modern world requires young people to be able to respond efficiently and promptly to innovative changes that are taking place in society, to be self-sufficient, proactive, responsible citizens, successful people, that is, professionally competent. That is why the problem of effective professional training of future specialists is an urgent one, which will be able to easily adapt to the changing conditions of today and be competitive in the labor market.

The urgency of the problem with the professional training of future masters of elementary education to innovative activities is substantiated in the article. The general education system tendencies of the leading countries in the European Union, in particular, France, Denmark, Germany, England, that in recent years have collected positive experience in reforming important parts of the future teacher's education system, have been clarified. It is worth noting that Ukrainian educators are actively studying and using foreign experience in training teachers in European countries, the United States and Finland. The progressive ideas and features of future teachers' training in different countries, which can be introduced for domestic education, are established.

In the publication it is emphasized that the study provides for the feasibility of studying the foreign countries experience in the training of future masters of elementary education to innovative activity.

Keywords: ideas, professional training, future masters of elementary education, foreign experience, innovative activity.

Introduction. Problem statement. Today, Ukraine is rapidly approaching the European Community, and changes in Ukrainian society require the modernization of the entire education system, which needs mobile, highly qualified professionals ready for innovation in the fleeting and unstable world processes. This situation demands the development of the most effective theoretical and conceptual foundations of the professional training system of future masters of elementary education to innovative activity and justification of new approaches to their practical application.

At the same time, topical issues of pedagogical education development are the matter of discussion at numerous conferences held in the European Union. Existing educational programs significantly contribute to the personality development of the higher education undergraduates and teachers, to the developing curriculum, which promotes to the integration processes in the formation of the European general education space.

Analysis of basic research and publications. Significant works, which were performed on the materials from several countries, include the research about the problems with formation and development of the international teachers' movement (O. Sukhomlynska); modern technologies of teacher training for aesthetic education in Great Britain, Canada, the USA (M. Leshchenko); professional teachers' training in Western Europe during the second half of the twentieth century (L. Pukhovska).

The purpose of the study is to substantiate the progressive ideas about professional training of future masters of elementary education to innovative activities in foreign countries.

Methods: theoretical (learning and analyzing of philosophical, psychological and pedagogical literature, comparison and generalization of scientists' priority ideas to solve this problem, study of normative legal documents, analysis of training programs for higher (second) master's degree); empirical (peer review methods); systematization and generalization in order to formulate scientific conclusions of the case study.

Results and discussion. Education has always been a special function of society and the state, aimed at the formation and development of socially significant qualities of each person. At the same time, opened labor markets, the citizens' right to move freely within the territory of the European Union for the purpose of settlement, study or employment create the basis for defining competencies that would be universal for all EU countries.

In these days the important factor and objective demand is to study the theory and practice of teacher education in leading EU countries, including France, Denmark, Germany, England, that in recent years have collected positive experience in reforming important parts of the future teacher's education system. It is worth noting that Ukrainian educators are actively studying and using foreign experience in training teachers in European countries, the United States and Finland.

Let us notice that the activities of higher education institutions in Western European countries have always attracted the researchers' attention within different historical epochs. The first universities in Western Europe appeared in the twelfth century. In the Middle Ages there were two models of universities: the first model was with secular orientation, dominated by the student guild, which determined the structure, content of disciplines and selected professors on a contract basis (The University of Bologna), the second model was mostly with the master's guild, eloquently expressed and with theological orientation, strongly influenced by the Faculty of Liberal Arts (University of Paris). Studying the "seven liberal arts" was enough to get a bachelor's degree. The other specialized forms of study at the faculties of theology, medicine, law and liberal arts gave the wealthiest and most talented students the opportunity to obtain a master's degree, and after passing the qualifying exam (*ius ubique docendi*) - the right to teach at a European university. The master's training content was humanitarian and focused on the master's intellectual development. In medieval universities, for the first time, the activities of teachers who conducted classes were considered as a pedagogical profession (Gluzman, A., 1998, 252 p.).

In many European countries, master's degree training is provided in two areas: industrial (master's degree) and scientific (master of science). Such a scheme is proposed by some leading universities for Ukraine, i.e. the chosen ways to modernize higher education are in line with global trends.

In many European countries, qualitative changes have taken place in the development of higher education systems in accordance with the requirements of The European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA). The development of the educational paradigm ideology in France, one of the developed countries of Western Europe, is no exception to this process. France, like other European countries, has a long tradition in organizing the higher education system, including pedagogy, which has always attracted the attention of domestic and foreign teachers-comparativists (Lashchykhina, V., 2009, 20 p.).

The experience of teachers' professional training in France shows that it is the French institutions that provide such an invariant-variable construction of programs that make it possible to acquire fundamental psychological and pedagogical knowledge together with the experience of pedagogical activity. We would like to draw your attention to the fact that the professional training of a future teacher in France is aimed at ensuring the motivation about choice of a teaching profession; formation of his personal qualities with the help of elective courses; integration of consciousness; globality of thinking; wide awareness; pedagogical skills; training a specialist for solving modern problems.

Based on the analysis of the study of the educators' training system in Denmark, we came to the conclusion that there are tendencies in Danish pedagogical education, the application of which can lead to positive changes in the Ukrainian educational space. In our opinion, such tendencies include the idea of liberalization and humanization of all components in the teachers' training system; combination of centralization and decentralization processes; transition from traditional to competence model of pedagogical education; transition from reproductive to innovative, problem-

based methods in the system of future specialists' training in the field of education; bringing pedagogical education closer to scientific research.

It is important to pick up something useful from the experience of the Federal Republic of Germany, which, like Ukraine, underwent administrative and territorial changes at the end of the last century. This country has a highly developed system of higher education in general and pays special attention to the teachers' training. The most common degree in Germany is a master's degree (Magister Artium). The master's degree is awarded in arts and humanities after the same system (exams and diploma paper) as for a diploma, but the details of the procedure depend on the higher education institution. The specialization is not indicated in the master's certificate, only the unified "M.A." is given.

The process of teachers' professional training in Germany is developing in accordance with such provisions as:

- education is determined to be one of the priority areas of state policy of the EU countries;
- pedagogical education in modern conditions takes into account the new social realities associated with the development of globalization, the expansion of intercultural dialogue, the use of computer technology;
- the labor market in the territory of the European countries affects the development of pedagogical education;
- there is a need to strengthen connections between institutions of pedagogical education (training in higher education institutions, advanced training, retraining) (Makhynya, N., 2006, 46–47).

In Germany, considerable attention in the professional training process is paid to the students' independent work. In higher education institutions it is customary to practice writing a large number of essays, performing creative tasks, projects, etc; reports, speaker papers at seminars are a condition of admission to examinations and tests. We reckon it is expedient to use the main results of the analyzed system of higher education in the professional training of future masters of elementary education to innovative activities.

The study of the pedagogical education experience of undergraduates in the United Kingdom of Great Britain deserves attention. We believe that it is appropriate to analyze some programs of pedagogical education for undergraduates in the UK. Thus, the British master's degree programs in higher education were developed in the context of the Institute of Learning and Teaching in Higher Education (ILTHe), which in May 2004 was reorganized into the Higher Education Academy. (HEA) (Belmaz, J. 2010, 304 p.). Unlike master's programs in pedagogical education for masters of domestic higher education institutions, master's programs in the UK are accredited under the appropriate name at a particular university. In particular, the master's program of Keele University is called "Training and teaching in higher education" (term of study - three years, covers three modules of 60 credits each) and provides professional development of the teaching staff at university. This master's program is based on the premise that teaching in higher education is a compound, complex and interesting process. It includes the following components: pedagogical competence, undergraduates' knowledge of the learning process in higher education, collegiality, understanding the context of higher education, reflexive and experimental approaches to teaching, development of professional personal values, improving the theoretical basis, awareness of scientific teaching and learning. In addition, future masters must have specific knowledge of the discipline (Belmaz, J., 2010, pp. 87-88).

The second year of study (classroom learning time - 42 hours for each module). The 1st semester - module 2, dissertation module. The 2nd semester - module 3 "Teaching and training through technology". The third year of study - writing research and development projects (Belmaz, J. 001, pp. 23-33). The program consists of compulsory and optional subjects. All magistrates must attend compulsory courses, and electives are selected according to the field of teaching and personal interest of students at higher education institutions. You must complete 10 elective courses and complete three modules in order to obtain a master's degree in higher education. If, for some reason, the undergraduate completes only two modules, the student receives a Postgraduate Diploma, but this is not a master's degree. After the course completion, undergraduates must have such knowledge and skills as: to make decisions about teaching in general and individual courses and modules, which are based on knowledge of relevant theories and models of teaching and learning in higher education institutions; develop and expand its range of teaching methods; develop ideas about the values of teaching in higher education institutions, which necessarily include the understanding of the approaches to teaching different students; be involved in constant self-analysis and evaluation of their activities (Belmaz, J. 2010, 304 p.).

Another program of teacher education in the UK is the Master's program "Teaching and Learning in Higher Education", accredited by the Higher Education Academy. The main focus of this program is the idea of preparation for teaching in high school, which requires both a theoretical basis and practical experience. The main areas of work that are determined by this magistrates' training program are:

- development of training programs or separate training modules;
- teaching and supporting students in the learning process;
- student assessment and audience feedback;
- development of an effective environment for teaching and learning;
- integration of research activities with teaching;
- assessment of continuous professional development.

It should be noted that in order to obtain a master's degree in higher education, you must be involved in all areas of the program (6 areas), and it is needed only three of them to get a Certificate, and also the sixth one - assessment

of continuing professional development - is obliging. (The philosophy and process of accreditation. Registration and accreditation: guidelines.).

Given the analysis of pedagogical education of future magistrates in the UK, we believe that higher education institutions in Ukraine should introduce research and development programs that would help combine scientific and research work of students.

The experience of training masters in teacher education in the United States is noteworthy, because there are a large number of educational institutions, a variety of master's programs and courses there. Masters' training in the United States is carried out through the revision of traditional teaching forms and methods, improving the conditions for higher education by individualizing the process of learning, increasing the range of new technological teaching aids, comprehensive use of non-traditional forms of education. There is a tutoring form in English universities. The tutor, unlike the teacher, does not teach the subject, but helps the student to make a personal plan and advises him on this issue throughout the study period. This form originated in the ancient English universities of Oxford and Cambridge, which has survived to this day, playing a special role in higher education in England, including in the preparation of masters. (Primary Education in England. A Survey by HM Inspectors of Schools. (1978). 79).

The use of tutoring technology is actual, in connection with the adoption of the Law on Higher Education (2014). We believe that the mastery of this technology by future masters of elementary education in the professional training process in higher education institutions will allow them to perform the duties of a tutor in the future.

Conclusions. Thus, our analysis of foreign pedagogical practice of future teachers' professional training made it possible to identify important ideas for defining the conceptual foundations and individual components of professional training of future masters in elementary education to innovative activity.

We connect the prospects of further scientific exploration with the substantiation of the professional preparation system of future masters of elementary education to innovation activity.

REFERENCES

- Belmaz, Ya. (2001). Vykorystannia Brytanskoho ta amerykanskooho dosvidu v profesiinomu rozvytku vykladachiv vyshchoi shkoly Ukrainy. Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu. Sloviansk. 7, 23–33.
- Belmaz, Y. (2010). Profesiina pidhotovka vykladachiv vyshchoi shkoly u Velykii Brytanii ta SShA: Monohrafiia. Horlivskiy derzhavnyi pedahohichnyi instytut inozemnykh mov. Horlivka: Vyd-vo HDPPM.
- Kishchenko, Y. (2000). Formuvannia profesiinoi maisternosti vchytelia v systemi pedahohichnoi osvity Anhlii ta Uelsu: (Avtoref. dys. kand. ped. nauk). Kyiv.
- Lashchykhina, V. (2009). Rozvytok systemy pidhotovky pedahohichnykh kadrov u Frantsii (druga polovyna XX – pochatok XXI stolittia): (Avtoref. dys. kand. ped. nauk). Kyiv.

Статтю подано до редколегії 13.01.2020 р.
Рекомендовано до друку 04.02.2020 р.

Розділ V. ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ГІРСЬКИХ РЕГІОНІВ

doi: 10.15330/msuc.2020.22.171-174

Світлана Бабійчук,

кандидат педагогічних наук,
докторантка кафедри соціальної філософії, філософії
освіти та освітньої політики,
Національний педагогічний університету імені М.П.
Драгоманова
(Київ, Україна)

Babiichuk Svitlana,

Ph.D., doctoral student of the Department of social
philosophy, philosophy of education and educational
policy,
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine)
brevus.lana@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-6556-9351

УДК 371.3

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК «4К» НА ОСНОВІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНЯ

Анотація. У статті описано процес формування навичок 4К (комунікація, командна робота, критичне мислення, креативність) задля підготовки сучасного учня до життя в пост інформаційну епоху. Описано процес формування навичок 4К як освітню стратегію програми «Партнерство для навчання у XXI столітті», метою якої є сформулювати та сприяти імплементації головних цілей освіти у пост інформаційну епоху. Визначено, що формування навичок 4К відбувається, в тому числі, під час здійснення учнем дослідницької діяльності. Проаналізовано розвиток цих навичок на кожному з етапів дослідницької діяльності учня, зокрема під час визначення проблеми дослідження, формулювання гіпотези, етап перевірки гіпотези, підбиття підсумків результату та представлення результатів дослідження. Описано деякі підходи до визначення рівня сформованості навички креативності. На підставі аналізу наукової літератури визначено, що початок формування навичок 4К є найбільш ефективним у період дошкільної освіти і має ускладнюватися відповідно до вікових особливостей учня. Формування навичок 4К у таких країнах, як США та деяких високорозвинутих країнах Європи, пов'язані з педагогічною концепцією наукової освіти. Під педагогічною концепцією наукової освіти ми розуміємо систему фундаментальних знань про організацію освітнього процесу, що побудований на принципах дослідницького навчання з метою розвитку наукового мислення та формування дослідницької компетентності учня, де вчитель не виконує роль єдиного джерела інформації (з метою передати її учням), а є наставником, який курує комплексами учнівських досліджень, під час яких відбувається формування навичок 4К. Метою наукової освіти як педагогічної концепції є популяризація наукових знань з-поміж школярів, зокрема основною формою організації освітнього процесу є дослідницька діяльність.

Ключові слова: навички 4К, комунікація, командна робота, критичне мислення, креативність, дослідницька діяльність.

DEVELOPMENT OF "4C" SKILLS BASED ON THE PUPIL'S RESEARCH ACTIVITY

Abstract. In the article has been described the process of forming 4C skills, such as: communication, collaboration, critical thinking, and creativity. The formation of which is a response to the needs for life in the post-information age. Collaboration has been considered as the ability to work in a group, coordinate teamwork, seek compromise solutions for to achieve a common goal, especially in conflict situations, be an active and responsible team member. Communication and collaboration skills allow students to effective formulate a communication strategy: identify, follow and lead the vector of communication depending on the individual goals of communication. Critical thinking is a skill based on the ability to conduct a thorough and thoughtful analysis of issues, think logically, compare, classify, establish cause-effect relationship, predict, and formulate a strategy for arguing one's position based on facts, and so on.

Creative thinking allows students to think unconventionally, flexibly, deeply delve into the topic and question common ideas, rules, formulate new ideas and scenarios, look for alternative ways to solve problems, relying on creativity. Creativity

is a sign of innovative thinking, have been described some approaches to the classification of the creative skills formation, in particular based on scientific research of James C. Kaufman, Ronald A. Beghetto and Peter Nilsson.

Have been considered the process of 4C skills formation as an educational strategy of the "Partnership for 21st Century Skills" program, the purpose of which is to formulate and promote the implementation of the main goals of education for today. Have been determined that the formation of 4C skills occurs during the student's research activities. The development of these skills at each stage of the student's research activity is described, in particular during such steps as definition of the research problem, formulation of hypothesis, hypothesis testing, summarizing the result and presenting the research results. Some approaches to determining the level of creativity skills are described.

Based on the analysis of the scientific literature, has been determined that most effective beginning of the 4C skills formation is the period of pre-school education and it should be complicated with the time in accordance to the age differences of the student. The development of 4C skills in countries such as the United States and some highly developed European countries is related with the science education pedagogical concept. The science education pedagogical concept we have been explained as the system of fundamental knowledge about the organization of the educational process, which is based on the principles of research teaching, in order to develop scientific thinking and the formation of students research competence. The teacher does not act as a single source of true and complete information in order to convey it to students, but is a mentor who oversees the complexes of student research, during which the formation of 4C skills. The purpose of science education as a pedagogical concept is to promote and study science among students. Further research is needed for considered such questions as formation of 4C skills in experimental step in investigation.

Keywords: 4C skills, communication, collaboration, critical thinking, creativity, research activities.

ВСТУП

Постановка проблеми. Згідно зі звітними документами Національної асоціації освіти (Partnership for 21st Century Skills) США, сьогоденні освітні парадигми потребують перегляду, оскільки вже не повністю відповідають вимогам до виховання успішної людини XXI століття. Це стало причиною спів фундації асоціацією програми «Партнерство для навчання у XXI столітті», метою якої є сформулювати та сприяти імплементації головних цілей та ідей освіти для XXI століття, зокрема: виокремлення стрижневих дисциплін; розвиток необхідних навичок учня; використання сучасних інструментів для розвитку навичок учня; навчати та навчатися в контексті потреб XXI століття; відповідність змісту навчання умовам життя у XXI столітті; формування інших підходів до оцінювання навичок і знань, необхідних для життя у XXI столітті (Partnership for 21st Century Skills). Так, однією з ідей для імплементації в освітній процес задля розвитку навичок учнів була педагогічна концепція навичок 4К.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Уперше навички 4К були визначені та описані в США професором Джеймсом Кауфманом та професором Роналдом Бегетто, як відповідь на потреби виховання сучасної дитини для життя в пост інформаційну епоху (Kaufman J., Beghetto R., 2009). Після чого їх розвивали та вдосконалювали багато педагогів та психологів з метою імплементації в освітній процес як на локальному, так і на державному рівнях, у тому числі за конвенцією «наукова освіта». В українській педагогічній літературі недостатньо висвітлено питання формування цих навичок та їх застосування в освітньому процесі, зокрема в дослідницькій діяльності.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Окреслити основні підходи до розуміння, що таке навички 4К, та описати процес їх формування під час виконання дослідницької роботи учнями.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення поставленої мети проаналізовано та узагальнено філософську, науково-педагогічну літературу, узагальнено досвід курування груповими дослідницькими роботами учнів Малої академії наук України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Назва 4К походить від перших чотирьох букв назви навичок англійською мовою 4C: комунікація (communication), командна робота (collaboration), критичне мислення (critical thinking), креативність (creativity). Командна робота визначається як уміння працювати в групі, координувати спільну роботу, шукати компромісні рішення задля досягнення спільної цілі, особливо в конфліктних ситуаціях, бути активним та відповідальним членом команди. Ролі в команді доцільно змінювати, щоб учень спробував і зрозумів, яка роль йому цікава, у якій би ролі хотів себе бачити і яку роль йому делегує команда. Ця навичка необхідна для того, щоб учень формував особисту стратегію спілкування з іншими, особливо це важливо, коли учасники команди незнайомі один з одним, різних поглядів на одні й ті ж речі, мають різні темпераменти тощо.

Навички комунікації та співпраці уможливають учням ефективно формулювати стратегію спілкування (визначати, слідувати і вести вектор спілкування залежно від цілей комунікації), взаємодіяти з іншими, як з учителем, так і з однолітками, особливо ця навичка необхідна, якщо учні різних національностей, релігій, культур тощо.

Критично думати над завданням чи проблемою – означає аналізувати її з багатьох точок зору, бути готовим сприймати та аналізувати будь-яку з них. Критичне мислення – це навичка, побудована на здатності проводити ретельний і продуманий аналіз питань, логічно мислити, порівнювати, класифікувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, прогнозувати, формулювати стратегію аргументації власної позиції, базуючись на фактах тощо. Навички критичного мислення сприяють перевірці інформації, визначенню її цінності, аналізу, узагальнення змісту тощо. Критичного осмислення потребує інформація, з якою учень стикається щодня, – в Інтернеті, ЗМІ, побуті тощо. Ця навичка дає змогу виявляти проблеми, продумувати рішення, досліджувати альтернативні шляхи розв'язання питань.

Критичне мислення Національною радою з питань передового досвіду критичного мислення трактується як інтелектуальний процес активної та вмілої концептуалізації, застосування, аналізу, синтезу та оцінки інформації, що зібрана за допомогою спостережень, досвіду, роздумів, рефлексії чи спілкування з метою формування власного погляду на певний процес (Edward, M., 1941).

Креативне мислення дає змогу учням мислити нетрадиційно, гнучко, глибоко вникати в тему і ставити під сумнів загальноприйняті уявлення, правила, формулювати нові ідеї та сценарії, шукати альтернативні шляхи розв'язання проблем, покладаючись на творчі здібності. Креативність – ознака новаторського, інноваційного мислення. Джеймс Кауфман виокремлює 4 рівні креативності: перший – результат важливий для суб'єкта, другий – результат може бути корисним для близьких до суб'єкта людей, третій – результат об'єктивно корисний для громади, четвертий – результат об'єктивно ціннісний для людства (Kaufman J., Beghetto R., 2009). Згідно з підходом Петера Нільсона, є такі рівні розвитку навички креативності: імітація (відтворення ідентичного, це основна навичка і часто є відправною точкою для більш творчих завдань); варіація (зміна одного з компонентів відомої ідеї); комбінація (поєднання двох або більше ідей в одну); трансформація (ідея, запозичена з однієї сфери/процесу, переноситься в нові умови); справжня креативність (створення оригінальної ідеї, не схожої, або віддалено схожої на ті, що вже існують) (Nilsson P., 2012). Креативність має шкалу розвитку від «новачка» (зазвичай більше зосереджені на стратегіях, процесах та особливостях креативного мислення як такого) до «видатного творця» (акцентування уваги на незвичності та користі від результатів власної діяльності) (Освіторя).

Педагогічна концепція «наукова освіта» (science education) використовується для позначення освітнього процесу, побудованого на принципах дослідницької діяльності. Під педагогічною концепцією наукової освіти ми розуміємо систему фундаментальних знань про організацію освітнього процесу, що побудований на принципах дослідницького навчання задля розвитку наукового мислення та формування дослідницької компетентності учня. Метою впровадження цієї концепції в освіту є виховання нової генерації науковців, новаторів, винахідників, яка базується на певних методиках, методах, формах навчання та навчальному змісті. Учителю не виконує роль єдиного джерела інформації, щоб передати її учням, а є наставником, який курує комплексами учнівських досліджень. Отже, метою наукової освіти, як педагогічної концепції, є популяризація та вивчення науки серед учнів, яка охоплює такі сфери, як науковий зміст, наукові методи, історія науки, засоби та принципи, деякі суспільні науки, а також педагогічні технології та методики. Навички 4К органічно вплітаються в концепцію наукової освіти, оскільки кожен етап дослідження формує їх. Зокрема, для визначення проблеми дослідження учні, які працюють у групах, повинні вміти ладнати через вербальне і невербальне спілкування, критично осмислити вихідні дані дослідження, проявити креативність у визначенні предмета дослідження. Формуючи гіпотезу дослідження, кожен учень у групі має висловити свою думку, власне бачення, командна робота має враховувати інтереси кожного учасника, вихідні ідеї гіпотези мають бути креативні, усе це дає змогу розширити загальне коло ідей, які на цьому етапі доцільно вважати припущенням чи робочими варіантами гіпотези, ці припущення повинні піддаватися критичному осмисленню всіма учасниками групи задля обрання найбільш логічної і оптимальної для перевірки валідності.

На етапі перевірки гіпотези група, працюючи разом, комунікує з метою оперативного та ефективного опрацювання даних, наприклад, узагальнюючи емпіричні факти, один з учнів робить заміри, інший класифікує, третій узагальнює, четвертий зарисовує графік відповідності гіпотезі тощо. Робота всіх учасників цього етапу однаково важлива для результату. Критичне мислення на цьому етапі відіграє важливу роль, оскільки потрібно продумати, чи всі докази враховано, за яким критерієм класифікувати, які ще можуть бути критерії класифікації, чи правильно інтерпретовані результати перевірки, від ретельно проведеного експерименту/теоретичного дослідження залежить результат перевірки гіпотези і відповідно з'ясувати, чи валідна гіпотеза. Креативність необхідна, щоб поставити під сумнів проведену перевірку: помітити нюанси/деталі процесу перевірки, які не впадають в очі, а також з метою нестандартного представлення, відображення результатів перевірки (графік, рисунок, таблиця, схема) тощо.

На етапі підбиття результатів дослідження всі учасники групи несуть однакову відповідальність за результат (навіть, якщо є керівник групи чи один доповідає про результат), оскільки робота кожного учасника однаково важлива. Для того щоб підбиття підсумку було максимально ефективно, потрібно врахувати результати всіх етапів перевірки, тому комунікативні навички важливі. На цьому етапі необхідно критично й неупереджено осмислити, чи гіпотеза, висунута на першому етапі, підтверджена емпірично чи ні, якщо ні, потрібно повернутися на етап формулювання гіпотези і осмислити, що було не враховано, для цього необхідна креативність, нешаблонність мислення.

Представлення результатів має відбуватися також за участю всієї команди (навіть якщо команда делегує представника, відповідальність за правильно проведену перевірку лежить на всіх учасниках групи – з метою формування навичок командної роботи та комунікації). Представлення результату потребує критичного осмислення, незважаючи на те, чи підтверджена гіпотеза, чи ні, важливо представити результати всіх етапів дослідження, оскільки не підтверджена гіпотеза – це також необхідні знання та досвід, який корисний не лише для учасників групи, але й для інших учнів. Важливим компонентом представлення результатів є навичка креативності, оскільки дослідження – це також і творчий процес, окреслення альтернативних гіпотез, альтернативних шляхів процесу дослідження вимагає в учня нешаблонного мислення.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, процес дослідницької діяльності учнів взаємопов'язаний і взаємо впливає на формування навичок 4К. Подальшої розвідки потребують питання формування навичок 4К у пошуковій та дослідній роботі учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Edward, M. (1941). An Experiment in the Development of Critical Thinking. Teacher's College, Columbia University. URL: <https://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766>.
- Kaufman, J., Beghetto, R. (2009). Beyond Big and Little: The Four C Model of Creativity. *Review of General Psychology*, 13 (1), 1–12.
- Kaufman, J. The Four C Model of Creativity. Walden University. URL: <https://www.waldenu.edu/online-masters-programs/ms-in-education/resource/the-four-c-model-of-creativity>.
- Nilsson, P. (2012). Four Ways to Measure Creativity. *Sense and Sensation Writing on Education, Creativity, and Cognitive Science*. URL: <http://www.senseandsensation.com/2012/03/assessing-creativity.html>.
- Partnership for 21st Century Skills. National Education Association. URL: <http://www.nea.org/home/34888.htm#:~:text=NEA%20is%20a%20founding%20member,Emphasize%20core%20subjects>.
- Розвиваємо навички 4К: креативність, критичне мислення, комунікацію та командну працю (переклад з англійської - Артем Яременко). Освіторія. URL: <https://osvitoria.media/experience/rozvyvayemo-navychky-4k-kreatyvnist-krytychne-myslennya-komunikatsiyu-ta-komandnu-pratsyu/>.

REFERENCES

- Edward, M. (1941). An Experiment in the Development of Critical Thinking. Teacher's College, Columbia University. Retrieved from: <https://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766>.
- Kaufman, J., Beghetto, R. (2009). Beyond Big and Little: The Four C Model of Creativity. *Review of General Psychology*, 13 (1), 1–12.
- Kaufman, J. The Four C Model of Creativity. Walden University. Retrieved from: <https://www.waldenu.edu/online-masters-programs/ms-in-education/resource/the-four-c-model-of-creativity>.
- Nilsson P. (2012). Four Ways to Measure Creativity. *Sense and Sensation Writing on Education, Creativity, and Cognitive Science*. Retrieved from: <http://www.senseandsensation.com/2012/03/assessing-creativity.html>.
- Partnership for 21st Century Skills. National Education Association. Retrieved from: <http://www.nea.org/home/34888.htm#:~:text=NEA%20is%20a%20founding%20member,Emphasize%20core%20subjects>.
- Rozvyvayemo navychky 4K: kreatyvnist', krytychne myslennya, komunikatsiyu ta komandnu pratsyu (pereklad z anhliys'koyi - Artem Yaremenko) Osvitoriya. Retrieved from: <https://osvitoria.media/experience/rozvyvayemo-navychky-4k-kreatyvnist-krytychne-myslennya-komunikatsiyu-ta-komandnu-pratsyu/>.

Статтю подано до редколегії 18.03.2020 р.
Рекомендовано до друку 11.04.2020 р.

Тетяна Близнюк,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки початкової освіти,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Tetyana Blyznuuk,

PhD in Education,
Associate Professor Department of Pedagogy of Primary
Education,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
blyztan@yahoo.com
ORCID ID 0000-0002-0558-2201

Ольга Троценко,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
англійської філології факультету іноземних мов,
ДВНЗ "Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника"
(м.Івано-Франківськ, Україна)

Olga Trotsenko,

PhD in Education,
Associate Professor
English Philology Department of the Faculty of Foreign
Languages
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
trocolya@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5023-0563

УДК 37.013.78: [343.541:004]:159

ЕЛЕКТРОННІ ОСВІТНІ РЕСУРСИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ОНЛАЙН ТА ОФЛАЙН НАВЧАННЯ

Анотація. Сьогодні світ перебуває у процесі швидкої інформатизації та діджиталізації суспільства у всіх його сферах. Спосіб і темп життя сучасної людини не схожий на життя попередніх поколінь. Поширення хвороби коронавірусу COVID-19 зумовило необхідність прийняття та адаптації до нових умов праці та навчання для освітян із різних країн. Навчальні заклади у всьому світі реагують на численні обмеження та правила карантину з переходом на дистанційне навчання. Криза вже спричинила бум на дистанційну освіту і змусила педагогів бути готовими до вирішення цієї нетипової ситуації. Найпотужніше джерело інформації сьогодні - цифрові технології, або як їх ще називають - цифрові засоби навчання, що передбачають компетентне використання найновіших гаджетів. Звичайно, глобальні зміни у суспільному житті не можуть відбуватися без змін в освітньому просторі, тому наша система освіти упевнено слідує за досвідом передових європейських країн та впроваджує багато програм із метою формування та розвитку цифрової компетентності особистості, починаючи з початкової ланки освіти.

Безумовно, українська освіта, що переймається досвідом Нової української школи, передбачає широке використання інформаційно-комунікаційних технологій кожним педагогом у власній професійній педагогічній діяльності, що є важливим способом оновлення та інформатизації змісту освіти в різних навчальних закладах країни. Цей процес неможливий без систематичного використання електронних освітніх ресурсів під час навчання, оскільки вони створюють модернізований зміст навчального простору, забезпечують рівний доступ до освітніх онлайн-

матеріалів для кожного учасника навчального процесу незалежно від місцезнаходження, віку чи інших аспектів і сприяють формуванню цифрової компетентності учнів.

Ключові слова: електронні освітні ресурси, формування цифрової компетентності, молодші школярі, Нова українська школа, вчителі початкових класів.

ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES AS A MEANS OF FORMATION OF DIGITAL COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN THE PROCESS OF ONLINE AND OFFLINE EDUCATION

Abstract. Today the world is in the process of rapid informatization and digitalization of society in all its spheres. The way and pace of life of a modern man is not similar to the life of previous generations. The spread of the coronavirus disease, known as COVID-19, has necessitated acceptance and adaptation to new working and learning conditions for educators from different countries. Educational institutions around the world are responding to numerous prohibitions and quarantine rules with the transition to distance learning. The crisis has already caused an online boom for education and forced teachers to be prepared to deal with this atypical situation. The most powerful source today is digital technology, or as they call it - digital learning tools, which implies competent use of the latest gadgets. Of course, global changes in public life cannot take place without changes in the educational space, so our education system now follows the experience of advanced European countries and implements many programs for the formation and development of digital literacy, including at the educational level.

Definitely, Ukrainian education system follows the experience of advanced New Ukrainian School provides for the widespread use of information and communication technologies by each teacher in their own professional and pedagogical activities, which is an essential way to update and informatize the education content in different education institutions of our country. This process is impossible without the systematic use of electronic educational resources (EER) during the educational process, because they definitely create a modernized content of educational space and provide equal access to educational online materials to each participant in the educational process regardless of location, age or other aspects.

Keywords: electronic educational resources, digital competence formation, primary school students, New Ukrainian School, primary school teachers.

INTRODUCTION

Problem setting. Extensive study and analysis of the state of informatization and computerization of education has shown us that today active teachers-practitioners, who "keep up" with time and reforming education, regularly use electronic educational resources to form digital competence of primary school students and implement new forms of learning: mixed, electronic, mobile or network (Blyznyuk T., Slyusarchuk T., 2019).

According to the Concept of New Ukrainian School, a graduate of a general secondary education institution must be competent in the digital field, be able to operate with information, think critically and carry out innovative activities. Thus, it became clear that to form such a personality who possesses a digital competence is possible only by training a competent teacher and creating a modern innovative information and digital learning environment. Therefore, the popularity of the use of e-learning resources (EER) in the educational process of Ukrainian schools is due to these factors. Besides, "alongside with remarkable attention of European Commission to the development of digital competence for teachers Ukrainian governmental officials simultaneously stress on teachers' readiness for innovation, new standards and learning outcomes, and emphasize the importance of forming key competences in schoolchildren for lifelong learning. Among ten major competences of the Ukrainian school are the following: communication in national and foreign languages, competencies in Science and Technology, ICT and digital competences, etc" (Blyznyuk T. 2018. p. 43). According to the document, "these key competencies and cross-disciplinary abilities create an infrastructure that provides the grounds for successful self-fulfillment of the pupil as a personality, citizen and professional" (New School – Ministry of Education and Science of Ukraine. 2016. p. 12).

Analysis of research and publications. Creative educators always try to keep up with the latest developments in innovative technologies; however, in our time, humanity needs new knowledge and new ideas to adapt to the current situation on the planet. It requires scientists and researchers to find and create new approaches and solutions for many sectors in order to survive and move forward. Even those with primary education as part of the existing economic system are also forced to meet the challenge. Many centuries ago, Plato proclaimed that "necessity is the mother of innovation", and we clearly feel that need today.

However, the introduction of electronic educational resources in the education practice is still slow and mostly chaotic, which negatively affects the quality of the process itself and its results. Recent studies in this direction (Morse N., Bykov V., Gurevych R., Kademina M., Kozyar M., Spirin O., Pinchuk O., Raitska L., Proshkin V., Tkachuk G., Shyshkina M., Popelta M., etc.) reveal general theoretical principles of the use of information and communication technologies, web technologies, cloud and remote technologies, educational electronic resources, etc. in teaching process. However, these studies mostly provide partial lists and descriptions of EER, often focusing only on certain areas of their application.

Apart from big interest from the researchers part to the problem of digitalization of education, numerous requirements for the introduction of which are specified in many government regulations: "On conducting a pedagogical experiment on teaching future teachers and teachers of information and communication technologies", "Concept of scientific, technical and innovative policy in the system of higher education of Ukraine", "On the functioning of the Internet portal "Unified educational information window of Ukraine", "On measures to implement e-learning content", "Regulations on electronic

educational resources”, “On creating an information-educational environment based on open electronic resources “Shchodennyk.ua”, “On the systematization of the experience of using electronic educational resources”, etc.

Purpose and objectives of the research. The purpose of the article is to introduce the classification of open educational electronic resources, suggest their use in online and offline education, as well as substantiate some aspects of the methodology of their use for formation of digital competence of primary school students.

Research results. We are faced with the need to carry out a terminological analysis of the concept of “electronic educational resource”. Having analyzed the materials of the domestic and foreign scientific papers, we attempt to say that domestic source base does not provide sufficient definitions of the term “electronic educational resource”, however, we will offer several the most appropriate in our opinion definitions of this notion.

Open education electronic resources are extremely popular in the USA and Europe and offer a wide experience of their use (Heather Seibert, Rachel Miles & Christina Geuther, 2019) in their study they mentioned that open EER “are teaching and learning materials that you may freely use and reuse at no cost, and without needing to ask permission ... Open EER have been authored or created by an individual or organization that chooses to retain few, if any, ownership rights. Therefore, they must follow the Five Rs of use: Retain, Reuse, Revise, Remix, and Redistribute. EER are present in diverse formats including audio, visual, animation, and print. They include different types of materials, such as tests, textbooks, curriculum, syllabi, lecture notes, photographs, projects, and more. There are numerous places where open EERs can be found, many of which are used every day by instructors, librarians, teachers, and researchers. Examples of open EER platforms and websites include C-K12, OpenStax, Pixabay, Flickr, Khan Academy, Curriki, and MIT OpenCourseware” and many others (Heather Seibert, Rachel Miles & Christina Geuther, 2019).

A basic Guide to open educational resources prepared by Neil Butcher for the Commonwealth of Learning & UNESCO (2011, 2015) provides readers with a quick and user-friendly introduction to OER and some of the key issues to think about when exploring how to use them most effectively. The author explains that in its simplest form, the concept of Open Educational Resources (OER) describes any educational resources (including curriculum maps, course materials, textbooks, streaming videos, multimedia applications, podcasts, and any other materials that have been designed for use in teaching and learning) that are openly available for use by educators and students, without an accompanying need to pay royalties or licence fees.

Similar explanation is suggested by another researcher (Atkins D. (2007), p. 4) as: “teaching, learning, and research resources that reside in the public domain or have been released under an intellectual property license that permits their free use or re-purposing by others.” Under this definition, EER includes several types of educational resources such as course materials, modules, books, videos, tests, software, or even techniques used to support access to knowledge. It is important to note that this perspective on OER puts special focus on digital ecologies, which enables access and sharing of licensing content, mainly via the Internet (Littlejohn Allison, Hood Nina , 2017).

Thus, having explored the essence of the concept of “electronic educational resources”, we understand that they are one of the main elements of the information and digital space and allow to expand the boundaries of information by using many sources that are not always possible to find in libraries.

Examining the problem of “electronic educational resources” in studies conducted by domestic researchers, we understood that scientists were actively researching them and single out the following for their broader functional classification (See Fig. 1):

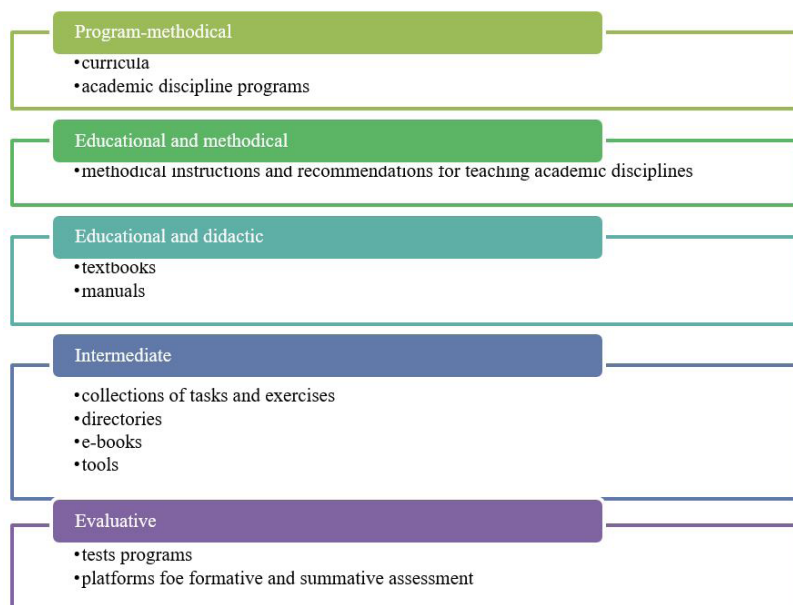

Figure 1. Classification of EER by their functionality

After examining Fig. 1, we can say that all open EERs in general function to improve the efficiency of the educational process and can be widely used in the process of forming digital competence of students of different age groups. However, most educators focus on the process of university students' independent work in order to train the future teachers, for teachers self-education; organization of practical work in the university classroom; for the organization of extracurricular work on the academic discipline (Gurevych R., Kademiya M., Kozyar M., 2012, p. 57 - 58). Scientists preferably disclose methods of using EER in the process of training future teachers of computer science (Tkachuk G.V., 2011); formation of a cloud-oriented learning environment for mathematical disciplines (Shyshkina M.P. 2016) and more. Alas, we could not find many works dealing with the training of future primary school teachers for the use of EER in New Ukrainian school or formation primary schoolchildren's digital competence by means of EER.

Using multimedia electronic educational resources, the primary school teacher will enrich the lesson with interesting and non-standard forms and methods of interaction with students, provide space for students' creative independent work and educational base for digital competence formation, alongside with the possibility of their own research activities.

We can admit that using EER as one of the means and tools for the formation of digital competence of primary school students also changes the way of interaction and communication between the participants in the educational process, which is necessary for the current generation of students who are accustomed to communicate and interact with each other through gadgets. However, "using active learning with all innovative instruments of learning/teaching does not necessarily mean complete ignoring the traditional format, but it does take class time. Teachers who use active learning methods make frequent pauses during the period in order to give students some time to work out the information they are provided with. Teachers may ask students to respond to several questions, to summarize important concepts orally or in writing, or compare notes with a partner. Breaking students into groups or other strategies such as individual writing or paired activities are quite possible and lead to good results as well. There are many teaching strategies that can be successfully used to actively engage students in the learning process and develop their competences, including group discussions, problem solving, case studies, role plays, journal writing, and structured learning groups, etc. There are many benefits to using such activities, as they aim to improve critical thinking skills, increase retention and transfer new information, increase motivation, and improve interpersonal skills and other competences. Students and their learning needs must be at the center of active learning both at schools and higher educational institutions. And perhaps we should give less attention to those tests we got used to, but evaluate students or teachers according three C approach: communication, creativity, critical thinking and collaboration?" (Blyznyuk T., 2018, p. 40-45).

Exploring the EER of fast and simultaneous interaction of students and teachers in the classroom, we drew attention to the popular among the pedagogical community application for browsers Pear Deck. With its help, the teacher has the opportunity to simultaneously display on all students' smartphones prepared in advance photos, presentations and videos. Another essential advantage is the possible synchronization with the Google Drive, for example, the teacher uses one's own saved materials (photos, audio, video, presentations, etc.) and instantly places them in the Pear Deck. The teacher provides access to virtual lessons through the code that students enter on their own devices, where they have the opportunity to process learning materials. The students do not need to raise the hand, as to answer, they are interviewed and tested on computers or phones. Conducting an anonymous discussion about what is seen or read in digital online form makes it impossible for other students to condemn the students' opinions, because the person who responded is reflected only to the teacher, so each child expresses oneself without fear of making mistakes or being condemned by classmates. It is necessary to note that with this resource, students can complete the teacher's tasks, supplementing the presentation with their content immediately during the lesson. For example, a teacher may ask students to write an essay based on a poem they study in classroom.

For the teacher, the value of this EER is in mobility, getting instant feedback, conducting a quick survey, displaying the results individually. Using Pear Deck helps to manage time efficiently and perform quality formative assessment, which makes it impossible for a teacher to make a mistake when checking the answers. Another important factor is the function of analyzing all the answers of students in general and each of them, which will be reflected in the schedule, so the teacher can immediately track the students' academic achievements, and know what teaching material needs closer attention.

Kahoot proved to be another interesting and interactive resource, which integrates a game and testing. This EER is suitable for studying any subject at any education institution. It can be used for conducting testing and independent work, quick surveys, individual and group discussions, for traditional or formative assessment and reflection. Starting with this resource, the teacher sees that the system offers several types of Kahoot! We can use it to create quizzes, surveys and tests. The teacher has the perfect opportunity to monitor and analyze student responses and general progress, because the results are automatically saved and can be displayed in the MS Excel editor. This EER gives the educator exclusive opportunity to analyze students' mistakes or difficulties in answering the questions thoroughly. For example, the teacher can see which questions proved to be complicated and took much time to answer.

Another huge advantage of this open EER for teachers is that the service has a selection of ready-made tests in numerous subjects and their topics that can be used by those who are registered for free in their own lessons.

However, everyone knows that in reality, many schools are practically not equipped with sets of technical means, and not always every student has a smartphone or carries it to school. In such a situation electronic resource Kahoot! provides a solution to this problem and offers the teacher a strategy for interaction with the whole class, when only the teacher has a laptop, phone or tablet.

Thus, we can conclude that systematic use of Kahoot! in the educational process is not only a valuable means of feedback, but also a perfect tool for formative assessment. Therefore, the teacher does not only assessments and tests

the knowledge acquired by the student, but also prevents the development of fear of error and, accordingly, promotes student’s confidence, celebrates any success of the student and focuses only on strengths, not on mistakes and failures, encourages students to achieve goals and the highest learning outcomes.

In the context of formation students’ digital competence, the electronic educational resource Kahoot! helps to develop skills of rapid mastery of technology, the junior student learns to analyze and critically evaluate information or digital content, as well as develops the ability to interact in the digital environment with the help of modern technologies.

Our attention was also drawn to the electronic educational resource Mentimeter, another service with a wide range of educational opportunities. It just like Pear Deck and Kahoot! helps to interact with all the participants in the educational process. Mentimeter is a resource which you can quickly survey the whole class with and show students the results. As in Pear Deck and Kahoot! the teacher creates questions and displays them on the screen. The application automatically generates a task code - you need to voice it to students, give a link with an access code or provide a QR code for scanning. Teachers who actively implement Mentimeter in the educational process of general secondary education institutions advise to use it to understand which topic most students have dealt with the worst or, conversely, which is of great interest, for example, to invite students to participate in the creation and lesson planning and choose what they want to discuss at the lesson. Therefore, you can immediately focus on what to look for.

A positive feature of this resource, which differentiates it from Pear Deck and Kahoot !, is the ability to create a word cloud at the lesson. In addition, the teacher can arrange weekly final surveys in which students will vote for the best or most interesting lesson, task, topic or, for example, the literary hero of the week, getting the results in percentage, graph, chart or a “word cloud”.

The resource, preserving all the results of each survey provides an opportunity to track the level and dynamics of learning material throughout the class. Practitioners argue that these features are sufficient to make full use of the Mentimeter for various purposes. They also believe that the big advantage is that you do not need to download additional software to your computer, laptop, tablet or mobile phone.

Deeply studying the problem of introducing electronic educational resources in primary school, which help to establish the relationship between participants in the educational process, we understand that many such resources provide the ability to use services and programs to create QR-codes and work with them to ensure instant interaction and class, which saves teacher’s time greatly. Here is an example of such an invaluable assistance for teachers as the service QR Code Generator. According to users, it is a scanner and a generator of QR-codes. Actually, QR-Code is a type of bar code that is read using a phone or tablet camera. The code consists of black modules that are arranged in a square pattern on a white background. The encoded information can be the text you want to read to students, a photo, a website, a web resource, an application, a video, or even a simple lesson plan and much more. The student only needs to open the site of the QR Code Generator service, point the smartphone camera at the code, and the program itself redirects the student to the desired material. This service can be used to quickly disseminate information and to diversify the learning process, for example, when creating and passing a web-quest, to create collections of materials and easy access for students to them. With a QR-code, the student saves time because there is no need to type a link and one has no chance to enter the wrong web address.

From our experience of distance learning during spring semester of 2020, these and many other open EER proved to be an integral part of the educational process and showed their efficiency for arranging tests, independent work, quick surveys, private and group discussions, instant feedback, formative and summative assessment and reflection.

Having finished the semester, we organized a survey of 40 students of the Pedagogy Faculty, future primary school teachers, who passed the academic disciplines “Methods of teaching English in primary school”, “Practical course of English”, “English Literature for children” and others. Among numerous questions offered to students we wanted to get to know if they find distance learning with the use of various EER efficient for getting necessary knowledge, skills, abilities and competences (See Diagram 1).

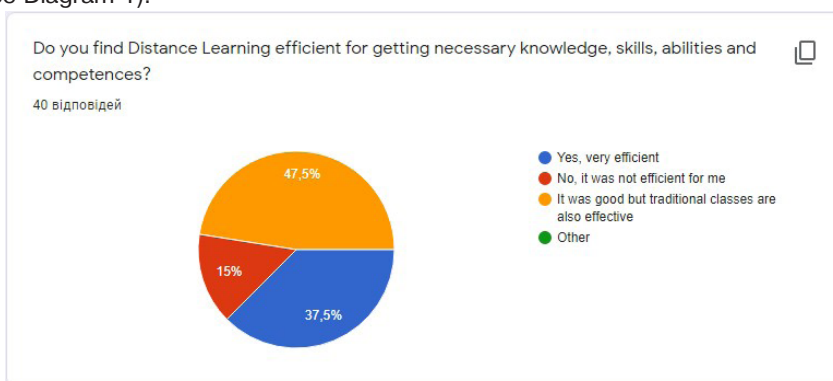

Diagram 1. Pedagogy students’ attitude to the efficiency of distance learning and the use of EER

Having analyzed Diagram 1, we became aware of the fact that 19 out of 40 respondents (47,5%) consider distance learning good but traditional also effective. 15 students (37,5%) find distance learning very efficient and only 6 participants of our survey (15%) saw no efficiency in it. We might assume the reasons for those 15% of the respondents who did not experience any use of EER online in difficulties they had during the teaching/learning process See Diagram 2).

Most of them dealt with some technical problems – 31 students (77,5%) and poor WI-FI connection – 25 (62,5%).

Having studied and analyzed the possibilities of using EER in primary school practice, we must say that the use of e-learning resources as an element of learning has its advantages and disadvantages. The EER we reviewed earlier, namely Pear Deck, Kahoot!, Mentimeter, QR Code Scanner and Generator, reduce the cost of producing and distributing learning materials, provide easy and quick access and immediate feedback during lessons.

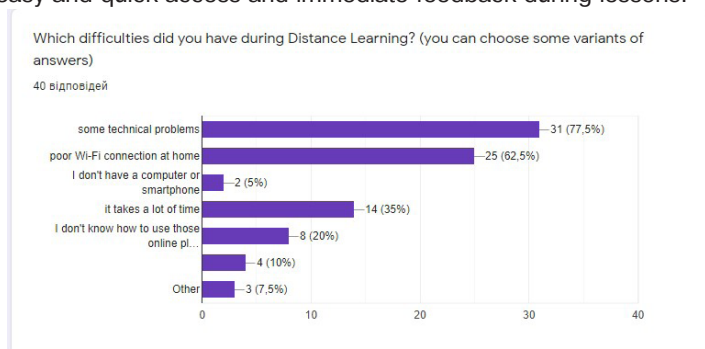

Diagram 2. Difficulties students had during distance learning and the use of EER

The use of means of quick interaction between teacher and students in the classroom today is necessary, because this process makes the student's independent work more intense, saves time, and facilitates the process of assessment and analysis of knowledge acquisition.

The whole process of working with these resources is accompanied by the formation of a digital competence and digital culture of junior high school students; the anonymity of answers during discussions, testing, surveys or quiz in front of classmates increases confidence and reduces stress. However, their use requires an appropriate technological infrastructure, which may be inaccessible sometimes (computer, smartphone, Internet connection, etc), especially in small rural schools, which there are many in Ukraine.

CONCLUSIONS AND PROSPECTS OF FURTHER RESEARCH

From the above we can conclude that the level of modern education must meet the requirements of the society, because the level of potential of Ukraine in all its spheres depends on the extent to which the current generation of students will develop digital competence. Today, the introduction of digital technologies in the daily life of the society is inevitable, and therefore, has become one of the priorities of public policy, including education sector.

At present, we can see how Ukraine is confidently moving in reforming the education system within the New Ukrainian School, which is based on the introduction of new approaches to teaching and educating students, creating a modern and relevant educational space, combining traditional and innovative learning, implementing in the educational process of radically new means of teaching and education. These tools are based on the use of information and communication technologies and provide for the inevitable formation of competencies of the personality of the junior student, among which one of the priorities is the digital competence of the student of primary school and later school leaver. The latest technologies globally affect the forms, approaches, methods and means of teaching, but their rapid development requires the simultaneous development of methods of their application in the educational process of general secondary education, including primary school. Today there is a great contradiction between the wide range of possibilities of open EER and the ways of their introduction in online and offline education.

Nowadays, the problem of using gadgets and various technical devices in the educational process is extremely relevant, and its study is crucial and demands deeper analysis. Definitely, it is impossible to consider the problem of digitalization and modernization of education without changing the activities of the teacher, because the presentation of factual material is not enough today, the teacher from the "giver" of knowledge changes to a facilitator, mentor or tutor, who shows how to get certain information. To achieve this goal, first of all, the education system needs to modernize the methods of teaching in primary education by modern EER and provide teacher training at the state level, and not rely only on self-education of active educators.

REFERENCES

- Atkins, D. E. (2007). A review of the open educational resources (OER) movement: achievements, challenges, and new opportunities. Menlo Park: The William and Flora Hewlett Foundation.
- Blyznyuk T. (2018). Formation of teachers' digital competence: domestic challenges and foreign experience. Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Scientific edition. Series of Social and Human Sciences.
- Blyznyuk T., Slyusarchuk T. (2019). Formation of digital competence of primary school children. Ivano-Frankivsk.
- Gurevych R. S., Kademiiia M. Yu. & Koziar M. M. (2012). Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v profesiinii osviti. Lviv: Spolom.
- Littlejohn Allison, Hood Nina. (2017). How educators build knowledge and expand their practice: The case of open education resources. British journal of educational technology. <https://doi.org/10.1111/bjet.12438>
- New School – Ministry of Education and Science of Ukraine. – Available at: mon.gov.ua/Новини%202016/08/21/2016-08-17-3
- Proshkin V. (2017). Osvitni veb-resursy v profesijni pidgittivtsi maibutnix uchytiv. Osvitologichnyi dyskurs. ISSN Online: 2312-5829

- Seibert Heather, Miles Rachel, & Geuther Christina. (2019). Navigating 21st-Century Digital Scholarship: Open Educational Resources (OERs), Creative Commons, Copyright, and Library Vendor Licenses, *The Serials Librarian.*, 76:1-4, P. 103-109, DOI: 10.1080/0361526X.2019.1589893
- Shyshkina M. (2016). Formuvannia khmaroorientovanogo seredovyshcha navchannia matematychnykh dystsyplin na bazi SAGEMATHCLOUD. Informatsijni tekhnologii v osviti. Available at: <http://ite.kspu.edu/home> DOI: 10.14308/ite000578
- Tkachuk G. (2011). *Metodyka vykorystannia osvitnikh veb-resursiv u protsesi pidgotovky maibutnikh uchyteliv informatyky*. Monigrafia. Uman. "Sochinskyi".
- UNESCO and Commonwealth of Learning. *A basic Guide to open educational resources* (2011, 2015). Available at: <https://cutt.ly/pyXY8X>

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

«The article has been prepared in the framework of the Erasmus+ project "MoPED – Modernization of Pedagogical Higher Education by Innovative Teaching Instruments", No. 586098-EPP-1-2017-1-UA-EPPKA2-CBHE-JP. This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein»

Статтю подано до редколегії 14.01.2020 р.
Рекомендовано до друку 08.02.2020 р.

Ольга Деркачова,

доктор філологічних наук, професор кафедри педагогіки початкової освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Olga Derkachova,

Doctor of Philology, Professor of the Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
olga.derkachova@pnu.edu.ua
ORCID ID 0000-0002-6326-4471

Соломія Ушневич,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри фахових методик і технологій, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Solomiya Ushnevych,

PhD (Candidate of Philological Sciences), Associate Professor of the Department of Professional Methods and Technologies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
ushnevich.s@gmail.com

Оксана Титунь,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Oksana Tytun,

PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate Professor of Foreign Languages Department, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
tytun_oksana@ukr.net

УДК 8.82

ІНКЛЮЗИВНИЙ ПРОСТІР У ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА МАТЕРІАЛІ КАЗКИ «ЗАЙЧИК-НЕСТРИБАЙЧИК ТА ЙОГО СМІЛИВА МАМА» ОКСАНИ ДРАЧКОВСЬКОЇ)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню інклюзивного простору в дитячій інклюзивній літературі. Створення українського інклюзивного освітнього середовища є важливою проблемою сьогодення. Проте не менш важливим є не лише дружній простір, а й дружній соціум. Вихованню дружньої спільноти сприяє інклюзивна література, зокрема література для найменших. Особливості українського інклюзивного середовища у літературному контексті розглядаємо

на прикладі книги для маленького читача Оксани Драчківської «Зайчик-нестрибайчик та його смілива мама». Метою письменниці й, відповідно, мами Зайчихи з літературної казки є вирішення проблем у створенні такого середовища. У ньому всі діти навчаються разом у системі масової освіти за загальноосвітніми навчальними програмами, що пристосовані до потреб такої дитини. Авторка створює ідеально-правильний, взірцевий інклюзивний простір, в якому зручно і добре всім.

Ключові слова: дитяча література, інклюзивне середовище, літературний простір, діти з особливими освітніми потребами.

INCLUSIVE SPACE IN THE LITERATURE FOR CHILDREN (ON THE BASE OF THE TALE “NON-JUMPING BUNNY AND HIS BRAVE MOTHER” BY OKSANA DRACHKOVSKA)

Abstract. The article deals with research on inclusive space in children's inclusive literature. Today creating a Ukrainian inclusive educational environment is an important issue. However, a friendly space is as important as a friendly society. Inclusive literature, in particular literature for children, contributes to creating a friendly community. The peculiarities of the Ukrainian inclusive environment in the literary context are considered on the example of the book for children by Oksana Drachkovska “Non-jumping Bunny and his Brave Mother”. The aim of the writer and, accordingly, Mother Zaichykha from the given tale is to solve problems when creating such an environment. It is the environment where all children study together according to general education programs. The author creates an outstanding example of inclusive space where it is comfortable and good for everyone.

Keywords: children's literature, inclusive environment, literary space, children with special needs.

INTRODUCTION

Nowadays creation of inclusive educational environment for children with special needs has become of the highest importance. This environment gives equal opportunities to all children regardless their physical or emotional state, besides; the curricula are adapted to special children. Therefore, in the context of educational innovations the literature on inclusive issues is of great interest for teachers, philologists and psychologists. At this stage, the scientific community is looking for the ways of methodological and literary analysis of such texts.

Formulation of the problem. One of the important achievements of the New Ukrainian School is the introduction of inclusive education, which involves the inclusion of all children in the educational process, including children with special educational needs. Such learning is impossible without creating an appropriate inclusive environment in the educational space, just as it is impossible without creating a space, which is friendly to people with disabilities. UNESCO defines inclusive education as “the process of addressing and responding to the diverse needs of pupils by ensuring their participation in learning, cultural activities and community life, and reducing exclusion in education and the learning process” (Inklyuzivne navchannya).

Today in Ukraine, inclusion is promoted at the highest state level, so the appearance of works of fiction where main characters are people with disabilities or special educational needs meets the demands of the time. As we know, inclusive literature has a clear and important purpose: it can help people become more tolerant of individual characteristics both in education and in other areas of life.

As a part of our research, the fairy tale by Oksana Drachkovska who is a writer and journalist from the city of Chernivtsi, “Non-jumping Bunny and his Brave Mother” (Books - XXI Publishing House, 2019) was selected for analysis. She has a thematic page on the social network, writes articles in the media, and her inclusive fairy tale won the Coronation of the Word award as the best inclusive story.

Here is the author tells about the idea of the tale: “When enrolling in school, my son Nazarchyk (he is 10 years old now, he is in the fourth grade and in a wheelchair) and me went there to solve some problems. Because of visiting schools seldom, Nazarchyk was interested in walking along the corridors; he also wanted to go to the library. So, we were walking along the corridors, when the bell rang and the children ran out of the class rooms to have a break, as it turned out, it was the second graders. Being very interested in him, the children surrounded us and started asking questions: “What has happened to him? Why does he have such hands and legs? Is it contagious? Is it cured? Does he get up, or is he sitting all the time?” So many questions and it was unusual for the children. And then I asked them, “Children, have you never seen such a child?” They replied all together: “No!” The situation gave me a real insight into the problem. I realized the situation we are into ... The problem of the disabled is still closed. It suddenly struck me that the educational improvement should be started with the children who do not know about existence of the peers who are disabled. Initially, I had the idea to write something pedagogical for teachers. Then I remembered that I was a writer and decided to write a fairy tale” (U nas isnuje...).

Analysis of research and publications. In 2001–2007, the Ministry of Education and Science experimentally implemented the following project “Social adaptation and integration into society of children with special needs by organizing their education in comprehensive schools”. In fact, 2001 was the year of the beginning of the search for ways and opportunities to integrate children with special educational needs into the general educational process. The next stage of the experiment was the Ukrainian-Canadian project “Inclusive education for children with special needs in Ukraine”. Its duration is 2008–2012. At the same time, the Inclusion Support Network was created. School is for everyone”. At the same time, a selection of practical materials “Inclusion Index” appeared in the Ukrainian educational space, it was translated into 32 languages and used in many countries around the world (Inklyuzivne navchannya).

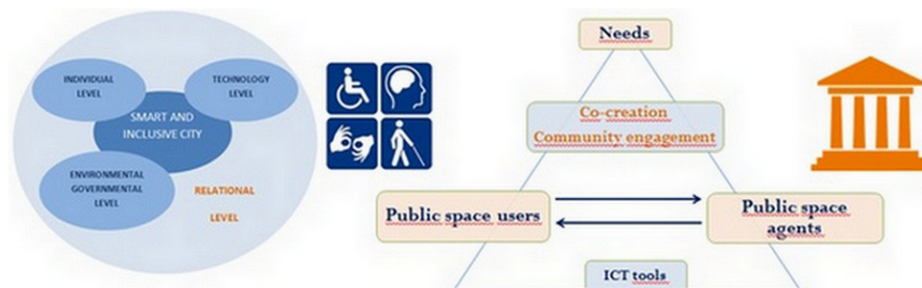
On October 1, 2010, the Concept for the Development of Inclusive Education was approved in Ukraine. It is a way of getting education when pupils or students with special educational needs study in a general education environment. "But the issue of inclusion should be considered not only in terms of creating an accessible educational environment for children with special educational needs. Inclusive education in a broad sense implies the creation of equal opportunities for all categories of children in Ukraine. None of them should feel different - and this is the principal task of inclusion" (Inklyuzivne navchannya).

Thus, barriers in the education system are removed, parents are involved in the educational process, the children with special educational needs are given the opportunity to socialize, develop their abilities and talents, and the atmosphere of accepting different people is created.

In December 2015, Ukraine ratified the main international documents in the field of ensuring the rights of children in accordance with international standards of education, social protection and health care, including Article 24 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities¹. On July 5, 2017, the President of Ukraine signed the law «On Amendments to the Law of Ukraine "On Education" on the peculiarities of access of persons with special educational needs to educational services» adopted on May 23 this year. For the first time in 2017, the Ukrainian government allocated a subvention for inclusive education.

"Inclusion of public spaces, as a term, carries within a wide scope of meanings and interpretations. Often it is used to explicitly address the needs of disabled people, so to relevant stakeholders are reminded to pay special attention to creating physically, sensory, intellectually accessible places, services and information. In a broader sense, it refers to inclusion of all the people, regardless of their societal, economical, medical, cultural, religious etc. background" (Rebernik N., Osaba E., Bahillo A., Montero D, 2017).

The researchers suggest the following models of the inclusive environment:

However, many factors slow down the implementation of inclusion. The most important of them is the unwillingness of educational institutions to accept students with special educational needs. We mean the architectural accessibility, lack of correctional and rehabilitation equipment, insufficient number of special buses adapted for transportation of students with physical disabilities, etc. These problems are reflected in inclusive fiction, where writers not only record the state of the problems, but also offer solutions by modeling an inclusive environment for their characters. The example of such a book is Oksana Drachkovska's fairy tale "Non-jumping Bunny and His Brave Mother". We consider the inclusive environment in this fairy tale from the standpoint of time-space characteristics.

We analyzed the poetics of space-time based on the works of M. Bakhtin, D. Likhachov and other researchers, who argued that the chronotope combines two independent categories - time and space. In fact, the category of space is extremely important for fairy tales. Acquaintance with the main characters of Oksana Drachkovska's literary fairy tale - a family of hares begins on a "large forest glade", the key characters live in the forest. However, the writer seeks to expand the boundaries of the fairy-tale world to real life, describing the problems in the educational (school) and social (Forest Administration) space.

O. Ukhtomsky and M. Bakhtin were the first to use the term of "chronotope". Ukhtomsky introduced this term in his report "On the space-time complex, or chronotope". M. Bakhtin was among the listeners, thanks to him this term became widely known in literary criticism (works "Forms of time and chronotope in the novel", "Francois Rabelais and folk culture of the Middle Ages and the Renaissance") (Politov A, 2010, P. 50).

The peculiarity of the chronotope is the relationship between space and time. A. Poincare was one of the first to talk about this relationship. He noted that there is no absolute space, nor absolute time (Poincare A., 1973). Poincaré distinguished between geometric space and space of imagination. The second space is neither homogeneous nor isotopic, it is difficult to determine whether it has three dimensions. It includes visual space, tactile and motor space. Our ideas are a reproduction of our feelings, so they can be placed only in the same frame that is to say in the space of ideas. So, it is only an image of geometric space, the image is modified by a certain perspective (Poincare A., 1990). Later, A. Einstein formulated the theory, according to it the world is a four-dimensional space-time continuum, because what exists is in a certain place in space and time (Einstein A, 1965). G. Minkovsky also spoke about such a space-time continuum. In his view, this is the unity of the three space and time dimensions (which is the fourth) of the material world. Space and time in themselves are fictions, they must be considered in combination (Minkovskij G., 1911). Ukhtomsky borrowed from Minkovski the idea of the unity of space and time. According to him, it is the unity that leads to the integrity of everything around us, and all events are interconnected. That is, from the point of view of the chronotope, there are no points, but living events (Ukhtomskij A., 2002).

Bakhtin considered the chronotope to be a category of formal and semantic, the scientist singled out the chronotope of the road, castle, mystical, carnival chronotope, etc. (Bakhtin M., 1975). In his opinion, the signs of time are revealed in space, and space is comprehended in time and measured by time. Bakhtin analyzed the chronotope of the road by the story line of the novel. Among the components of this chronotope, he singles out the escape of lovers, their journey, meetings, that is, what happens along the way. In addition, the chronotope of the road can be abstract and technical in nature, when the space becomes quite wide (several countries, for example). Large spaces are needed to have enough time, for example, to escape. In other novels, the chronotope of the road can be filled with real meaning of life, and every day life is arranged as if on the outskirts of the town. If the novel is autobiographical or biographical, then the road is considered to be a way of life (Bakhtin M., 1975).

Literary space has been actively studied in literary science. In particular, by such scientists as Dmytro Likhachov, Yuri Lotman, Volodymyr Toporov, Gaston Bashliar and others. Volodymyr Propp made an important contribution to the study of literary space in his scientific work "Historical roots of a fairy tale" (Propp V., 1996). The researcher proves that literary space essentially has the following characteristics: openness, closedness, spaciousness, accessibility / inaccessibility to view, capacity, sensory perception, relativity to the location of a person, etc. Depending on these characteristics, space can be open, closed, external (macrocosm) and internal (microcosm), "own" and "foreign", straight and curved, large and small, local and global, near and far, and so on.

AIM AND TASKS RESEARCH

Aim and tasks research is to trace the peculiarities of modeling an inclusive environment in modern Ukrainian inclusive literature on the base of Oksana Drachkovska's fairy tale "Non-jumping Bunny and His Brave Mother". It is also an attempt to understand fictional space-time of this tale within the problem of forming an inclusive educational environment, because the application of the methodological foundations of the theory of chronotope contributes to a better understanding of the world modeled by the author.

RESEARCH RESULTS

Oksana Drachkovska is a Ukrainian writer, journalist and public activist. She lives in Chernivtsi. Her book "Non-jumping Bunny and His Brave Mother" is in the list of "Book of the Year BBC – 2019". She was born on February 5, 1971 in the village of Hlyboka (Chernivtsi region). After school, she got a job as a correspondent in the district newspaper. Then there was a break for studying at university. She studied at Ivan Franko National University of Lviv. In 1994 she graduated from it and received a Degree in journalism. Then work and career again (Derkachova O., Ushnevych S., 2020). "Oksana is the mother of a special boy Nazarchyk, who was diagnosed by doctors with a severe hereditary disease - spinal amyotrophy. Now he is 10. He studies at home, and Oksana does everything possible to make the boy integrated in the society and not only him, because each ramp installed in Chernivtsi (the writer lives there) helps others - the same people with disabilities, mothers with wheelchairs or even tourists with heavy suitcases" (U nas isnuje...).

In 2009, she made her debut with the story "Nanny / Mother (Nian'ka / Nen'ka)". In 2015, the novel "Potion (Zillia)" appeared, written by Oksana Drachkovska. She was inspired to create this novel by Vasyl Kozheliianko. About the process of writing, the author says: "While writing my first work, something strange began to happen. It was a story based entirely on real events. On my own real events. On my invaluable first - hand experience of "labor tourism" – going and being abroad (in Spain) to earn money. The strange thing was that no matter how I tried to create everything exactly as it really was; the heroes of the story always broke free from my influence and did what they wanted. A little bewildered, I told Vasylii Kozheliianka about strange things, may he rest in peace, my friend and mentor. – Didn't you know about it? He laughed. - What about? - It always happens. You just create heroes, you create their world, and then they live their lives. For me, a materialist journalist, it sounded like some kind of esoteric miracle. Then, when I returned to work, I was convinced again that this was the very case and that we should accept it and enjoy the process. Because it is really incredible: you're like a director and a spectator at the same time. And that embarrassing reader's impatience - what will happen next, how everything will end - the author turns out to be the first to feel it!" (Shans..., 2019).

In 2016, she won in "Coronation of the Word" in the "Play" nomination for the story "Christmas". The author says about the idea: "At the beginning of 2013, on Christmas Eve, my family and I were going to visit my parents, and we were not able to start the car. After some thought, we decided that we could go by train. The problem was that we had a four-year-old son with a severe disability and eating difficulties. I remember standing in the kitchen, washing dishes (by the way, most creative ideas cross my mind while doing this unpleasant job) and imagining what our trip would be like. It suddenly occurred to me – a difficult journey with a child on the arms - has a special meaning" (Shans..., 2019).

The author's reasoning is interesting: "This book is autobiographical, but not entirely. Of course, this is a fairy tale; everything is schematic, simplified, for the target audience. The main hero of the fairy tale is a brave mother who dared to take a step for the sake of her child. It turned out, what she was doing was not just good for her baby. She began doing it consciously for other children or people who have the same difficulties as her child" (U nas...). This idea arose because of a personal drama in the life; fate gave her a wonderful son Nazarchyk, who has special educational needs. Concerned about the problems of such children and families, Oksana Drachkovska took an active position both in society and in the literary field. We share the opinion of Ms.Svitlana Patra (Patra S.) – "... children's book on non-child problems".

We believe that the writer, using the form of a fairy tale, reproduces her own vision and perception of reality, raises current issues of our time. In her literary tale, everything is based on the individual selection of living themes in the interpretation of reality. "This is primarily a social project, a kind of educational mission. I hope that those who met Zaichyk in the childhood will remember him and will accept people in wheelchairs without fear or surprise," Oksana Drachkovska says.

Oksana Drachkovska's book "Non-jumping Bunny and His Brave Mother", which belongs to the genre of a literary fairy tale, is characterized by the coexistence of two spaces. Here we see the personal space of the protagonist - being in a family circle, communicating with friends and someone else's space - a school, a stay in which is impossible by a number of social problems. Although the literary space is an art model of reality created by the author, it is formed under the influence of the type of hero, as well as in the perception of the reader. Therefore, it is always necessary to take into account the implicit semantic load of literary space, which is usually manifested in social, cultural and historical values and a clear demarcation of internal and external space.

Such a "stranger" is the space of the Forest Administration for Zaychykha Mother (Bunny's mother), when she tries to solve the issue of building a "bridge over the stream near the school" and "a new road along the Great Gorge" Actually, the image of the Mother has a certain autobiography. The writer and public activist Oksana Drachkovska has done much to improve the situation in her hometown. "Sometimes I walk around the city and see - here the ramp appeared and here appeared. This and this one was installed thanks to me. For example, let us take Ukrposhta. It lasted for so many years, and if it were not for my public hysteria, it was real hysteria, I think it would't be called otherwise, that ramp would not have appeared. The Celani center also made a ramp after my demanding. There are such establishments where I caused a scandal. We have two committees, which are responsible for accessibility where I work - city and regional ones. My colleagues also do a lot". (U nas...)

As you know, the literary space is discrete, uneven and heterogeneous in different parts, we can also describe it by means of opposite words (top / bottom, closed / open, own / foreign, close / far, horizontal / vertical), as a result, it indicates the special significance of the concept borders. Therefore, depending on the type (behavior) of the hero there are changes in the functions of the art space. For example, Zaichykha Mother succeeds in crossing the border of her / someone else's space, She becomes the Head of the Forest Administration, as well as the non-jumping Bunny crosses the border: family / school. It is also worth noting that this literary tale most fully manifests the literary space, which is usually polyphonic - combines several space locations that oppose each other at the level of indoor / outdoor space (e.g, bunny house - school, Forest Administration - Deep Forest).

Compositionally, the literary space can be distributed not only by the open / closed parameter, but also by the top / bottom parameter. By the way, when it comes to moving along the vertical axis (top - bottom), evil and negative emotions are always placed at the bottom, and good and positive emotions, respectively, at the top. Confirmation is found in the text of Oksana Drachkovska: "At first they followed a smooth, well-trodden path. However, soon the path began to meander down. Father Hare barely restrained the wheelchair from rolling into the ravine"- this is actually the culmination of the work, which forms the plot of the fairy tale. The terrible condition of the roads affects the possibility of receiving quality education and encourages Zaichykha Mother to be active. The way symbolizes hope for the solution and elimination of problems and obstacles: "The school was really close, because when Father Hare and Bunny began to climb the hill, they heard the school bell ringing". In fact, this is not only the culmination, but also the thematic-problematic node.

According to the author: "This is, first of all, a social project, a kind of educational mission. I hope that those who met the Bunny in the childhood will remember him and will perceive people in wheelchairs without fear or surprise" (Maksymjuk O., 2019). It is about creating an inclusive educational environment where all children, regardless of their educational needs, are able to learn more effectively, increase their social competence, improve communication skills, and feel to be a part of the community. Thus, the literary space of the text of the fairy tale is discrete, each of four parameters of space has the function of providing the conceptual content of the text.

Mykhailo Bakhtin is a well-known literary critic. According to him, great importance is given to the chronotope in the literary organization of the text, it identifies its plot and formative functions. In the literary chronotope, the scientist identifies the most important and most significant part of it - literary time, which affected the definition of the term (chronotope from the Greek means "space-time"). Literary time can have real coordinates (year, month, number, century), can be indefinite (as in a fairy tale), or rely on the future (in fiction). In the literary tale "Non-jumping Bunny and His Brave Mother" time is present in the seasons: bunnies were born in the spring - "one warm spring day on the edge of a large forest glade, with seven of his brothers and sisters" (Drachkovska O., 2019), was going to school in the autumn - "non-jumping Bunny grew up as a brainy, witty and creative one. He dreamed of growing up as soon as possible and going to forest school".

The time coordinates can also be found in the description of different periods of the day: morning - "since morning in the woods there was a special mood - it was quiet and solemn", night - a story about the adventures of Bunny and his friends: "Unfortunately, it all ended with friends and at midnight they were searched by a team of rescue wolves".

After all, time moves in space and can not exist outside it. Thus, the space-time of a literary work has a subjective nature and is realized in the mind of the author, characters and reader.

In the context of our research of the space-time coordinates of Oksana Drachkovska's fairy tale "Non-jumping Bunny and His Brave Mother" we pay attention to the chronotope of the road. Mykhailo Bakhtin was the first to draw attention to the peculiarities of the chronotope of the road in his study "Forms of time and chronotope in the novel. Essays on historical poetics". The scientist showed the content of the chronotope of 150 roads in the European novel, its metaphorization as a "way of life" and identified the main characteristic of the chronotope of the road - the superiority of literary space over time: "here time seems to flow into space and flow through it" (Bakhtin M., 1975, 242). Literary critic Volodymyr Toporov in his research "Space and Text" considers the semantics of the chronotope of the road through the prism of mythopoetics.

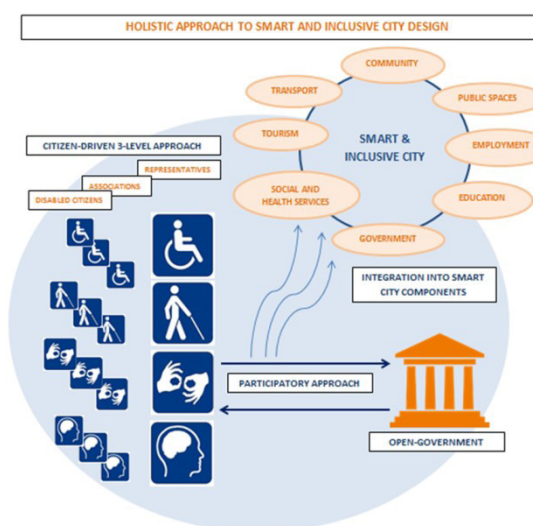
The scientist defines the path in the mythopoetic and religious models of the world as "a connection between two marked points of space" (Toporov V., 1983, P. 258). There are different classifications of the chronotope of "travel"; however, the basic idea is that the chronotope of the road is a thematic and compositional core of the literary "journey". We agree with this

on the example of the literary tale “ Non-jumping Bunny and His Brave Mother”. There are two key journeys in the text - the road to school with obstacles as well as frustration and despair: “non-jumping Bunny said nothing. His little heart sank with pain and resentment, and he wept. Along with the perepety function (plot-creating) there is a characterological function of the chronotope of the road - the disclosure of the inner world of the hero of a literary work, the peculiarities of his character, the specifics of the mood at a certain moment of turning the story line (Korkishko V, 2011, P. 153). The Bunny in his wheelchair is the brightest character in the tale; we should admit that he is not embittered by human negligence. The second journey is Zaichykha Mother’s visit to Forest Administration. “We need a bridge over the stream near the school. And a new road along the Great Gorge”- with these words the Mother addressed the Chairman of the Board, the respected Mr. Bear. This journey is symbolic, the chronotope of the road is perceived as a “path to a better future”.

Both Bunny and his Mother overcome all obstacles and create a comfortable space not only for them but also for others. Thanks to my mother, there is a forest elevator for a squirrel with sick paws, a sound traffic light for a blind hedgehog and moles that used to study at home before. Moreover, the teachers of the forest school learned sign language, and animals with hearing problems were also able to attend school. “No one in the forest felt lonely and forgotten anymore. Zaichykha Mother was elected the Head of the Forest Administration in a few years. She moved her office to the first floor and hung a sign “Welcome to EVERYONE”.

In the tale Oksana Drachkovska models smart and inclusive space by following the example of Nataľa Rebernik, Eneko Osaba, Alfonso Bahillo, Delfin Montero (Rebernik N., Osaba E., Bahillo A., Montero D, 2017):

CONCUSSION AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

At the present stage of development of education of children with special educational needs, the creation of an inclusive educational environment becomes a priority. This environment provides all children with studying together in the system of mass education according to general education programs adapted to the needs of special children. The aim of the writer as well as Zaychykha Mother is to solve problems by creating such an environment. Thus, according to Mr. Korkishko: “Literary chronotope covers all parts of a literary work: it affects the generic and genre specifics of the text, the embodiment of aesthetic principles of the literary direction, compositional structure, highlighting the heroes in the text (Korkishko V., 2010). Thus, the study of space-time coordinates in the text of the fairy tale “Non-jumping Bunny and His Brave Mother” by Oksana Drachkovska deepens the problem-thematic section of the text.

¹ It defines the duty of the state to implement the inclusive model of education - to create such a special subject-space environment that allows all children to become equal participants in the educational process in a single educational space according to their characteristics, needs and capabilities.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бахтин, М. (1975). *Формы времени и хронотопа в романе: очерки по исторической поэтике*. Вопросы литературы и эстетики, М.: Худож. лит., 234–407.
- Губа, Л. (2017) *Концептуалізація простору в художніх казках Германа Гессе*. «Young Scientist», № 11. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/11/51.pdf>
- Деркачова, О., Ушневич, С. (2020). *Література та інклюзія*. Брустурів: Дискурсус, 288 с.
- Драчковська, О. (2019). *Зайчик-нестрибайчик та його смілива мама*. Чернівці: Книги – XXI, 32 с.

- Эйнштейн, А. (1965). О специальной и общей теории относительности. А. Эйнштейн. Собрание научных трудов. М.: Наука, Т. 1, 530-600.
- Інклюзивне навчання. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>
- Коркішко, В. (2011). Семантика та художні функції хронотопу дороги в літературному тексті. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки, Вип. 27, 149-153.
- Коркішко, В. (2010). Часопростір як формотворча категорія художнього тексту. Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст., Вип. XXIII, ч. 1, 388 – 395.
- Максимюк О. (2019). У Чернівцях презентували інклюзивну казку Оксани Драчківської URL: <https://shpalta.media/2019/10/06/u-chernivcyax-prezentovali-inklyuzivnu-kazku-oksani-drachkovsko%D1%96-foto/>
- Минковский, Г. (1911) Пространство и время. URL: http://www.vixri.ru/d3/Minkovskij%20G.%20_Prostranstvo%20i%20vremja.pdf
- Патра, С. Дитяча книга про недитячі проблеми. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50338291>
- Политов, А. (2014). Онтологический смысл понятия хронотопа в философских идеях А. Ухтомского и М. Бахтина. Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук, Том 14, Вып. 4, 50.
- Пропп, В. (1996). Исторические корни волшебной сказки. Санкт-Петербург: Изд-во СПб ГУ, 1996.
- Пуанкаре, А. (1990). О науке. URL: <http://ilib.mccme.ru/Poincare/O-nauke.htm>
- Пуанкаре А. (1973). О принципе относительности пространства и движения. Принцип относительности : сб. работ по специальной теории относительности, М.: Атомиздат, 22-27.
- Топоров, В. (1983). Пространство и текст. Текст: семантика и структура. М., 227–284.
- У нас існує підміна понять, коли антиінклюзію видають за інклюзію, – письменниця Оксана Драчківська. URL: <https://invak.info/intervyu/u-nas-isnyue-pidmina-ponyat-koli-antiinklyuziyu-vidayut-zainklyuziyu-pismennicya-oksana-drachkovska.html>
- Ухтомский, А. (2002). О хронотопе. А. Ухтомский. Доминанта. СПб.: Питер, 67-71.
- Шанс на безсмертя (2019). URL: <https://shpalta.media/2019/03/03/shans-na-bezsmertyaoksana-drachkovska-pro-gero%D1%96v-xudozhnogo-tvoru-yaki-robyatuse-shho-%D1%96m-zamanetsya/>
- «Я щасливіша за багатьох матерів» (2017). URL: <https://dyvys.info/2017/05/14/mama-yaka-vyhovuyeosoblyvu-dytynu-ya-shhaslyvisha-za-bagatoh-materiv/>
- Rebernik N., Osaba E., Bahillo A., Montero D. A Vision of a Smart City Addressing the Needs of Disabled Citizens (2017). URL: https://www.researchgate.net/publication/321051297_A_Vision_of_a_Smart_City_Addressing_the_Needs_of_Disabled_Citizens/comments

REFERENCES

- Bakhtin, M. (1975). Formy vremeni i khronotopa v romane: ocherki po istoricheskoy poetike. Voprosy literatury i estetiki. M.: Khudozh. lit., 234–407.
- Guba, L. (2017). Konceptualizatsiya prostoru v khudozhnikh kazkakh Germana Gesse. Young Scientist, № 11. URL: <http://molodycheny.in.ua/files/journal/2017/11/51.pdf>
- Derkachova, O., Ushnevych, S. (2020). Literatura ta inklyuziya. Brusturiv: Diskursus, 288 s.
- Drachkovska, O. (2019). Zajchik-nestrybajchuk ta jogo smilyva mama». Chernivci: Knyg – XXI, 32 c.
- Ejnshtejn, A. (1965). О специальной и обшей теории относительности. А. Эйнштейн. Собрание научных трудов. М.: Наука, Т. 1., 530-600.
- Інклюзивне навчання. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>
- Korkishko, V. (2011). Semantika ta khudozhni funkczyyi khronotopu dorogy v literaturnomu teksti. Naukovi praczi Kamjyanecz-Podil'skogo naczionalnogo universitetu imeni Ivana Ogiyienka, Filologichni nauki, Vyp. 27, 149-153.
- Korkishko, V. (2010). Chasoprostir yak formotvorcha kategoriya khudozhnogo tekstu. Aktualni problemy slovyanskoyi filologiyi, Seriya: Lingvistyka i literaturoznavstvo, Mizhvuz. zb. nauk. st., Vyp. XXIII, ch. 1, 388 – 395.
- Maksimyuk, O. (2019). U Chernivczyakh prezentuvaly inklyuzivnu kazku Oksany Drachkovskoyi. URL: <https://shpalta.media/2019/10/06/u-chernivcyax-prezentuvaly-inklyuzivnu-kazku-oksani-drachkovsko%D1%96-foto/>
- Minkovskij, G. (1911). Prostranstvo i vremena. URL: http://www.vixri.ru/d3/Minkovskij%20G.%20_Prostranstvo%20i%20vremja.pdf
- Patra, S. Dytyacha knyga pro nedytyachi problemy. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50338291>
- Politov, A. (2014). Ontologicheskij smysl ponyatiya khronotopa v filosofskikh ideyakh A. Ukhtomskogo i M. Bakhtina. Nauchny'j ezhegodnik Instituta filosofii i prava Ural'skogo otdeleniya Rossijskoj akademii nauk, Tom 14., Vyp. 4. 50.
- Propp, V. Istoricheskie korni volshebnoj skazki, Sankt-Peterburg: Izd-vo SPb GU.
- Puankare, A. (1990). О науке. URL: <http://ilib.mccme.ru/Poincare/O-nauke.htm>
- Puankare, A. (1973). О принципе относительности пространства и dvizheniya . Princzip otноситelности : sb. rabot po speczialnoj teorii otноситelности, М.: Atomizdat, 22-27.
- Toporov, V. (1983). Prostranstvo i tekst. Tekst: semantika i struktura, М., 227–284.
- U nas isnyue pidmina ponyat, koly antiinklyuziyu vydayut za inklyuziyu, – pysmennicya Oksana Drachkovska. URL: <https://invak.info/intervyu/u-nas-isnyue-pidmina-ponyat-koli-antiinklyuziyu-vidayut-zainklyuziyu-pismennicya-oksana-drachkovska.html>
- Ukhtomskij, A. (2002). О хронотопе. А. Укhtomskij. Dominanta. SPb.: Piter, 67-71.
- Shans na bezsmertya (2019). URL: <https://shpalta.media/2019/03/03/shans-na-bezsmertyaoksana-drachkovska-pro-gero%D1%96v-xudozhnogo-tvoru-yaki-robyatuse-shho-%D1%96m-zamanetsya/>
- «Ya shhaslyvisha za bagatoh materiv» (2017). URL: https://dyvys.info/2017/05/14/mama-yaka-vyhovuyeosoblyvu-dytynu-ya-shhaslyvisha-za-bagatoh-materiv
- Rebernik, N., Osaba, E., Bahillo, A., Montero, D. (2017). A Vision of a Smart City Addressing the Needs of Disabled Citizens // https://www.researchgate.net/publication/321051297_A_Vision_of_a_Smart_City_Addressing_the_Needs_of_Disabled_Citizens/comments

Статтю подано до редколегії 02.03.2020 р.
Рекомендовано до друку 16.03.2020 р.

Тетяна Завгородня,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач
кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені
Богдана Ступарика,
ЗВО «Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Tetiana Zavgorodnia,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, manager
of Bogdan Stuparyk Pedagogy and Educational
Management Department,
State Pedagogical University «Vasyl Stefanyk
Precarpathian National University»
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
king_feodor@email.ua
ORCID ID 0000-0001-9097-5714

ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті проаналізовано науковий доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників з проблеми формування підприємницької компетентності особистості, зокрема учнів; розкрито сутність цієї дефініції, її критерії та показники, описано досвід формування підприємницької компетентності в здобувачів закладів загальної середньої освіти зарубіжних країн. Результати аналізу психолого-педагогічних праць засвідчили, що значне місце в сучасній освіті відводиться дослідженню проблем компетентнісного підходу в загальноосвітніх закладах освіти, намагання визначити основні компетентності в освітніх програмах як орієнтир визначення науково-методичного забезпечення якості підготовки випускників. Тому сьогодні проблемі реалізації компетентнісного підходу в закладах освіти присвячені праці вітчизняних й зарубіжних науковців (М. Альберт, Д. Адамсон, Е. Бобінська, С. Бондар, І. Галяміна, П. Друкер, С. Гончаренко, М. Крейн, С. Клепко, Т. Матвеева, Г. Назаренко, О. Проценко, К. Рендол, М. Романова, О. Романовський, Г. Селевко, О. Сулаєва, Ю. Татур, М. Товкало, С. Шишов, Д. Шеферд, Р. Шиян, В. Ягупов та ін.). Зазначено, що успішному розв'язанню цієї проблеми сприяє розробка на рівні ЄС та окремих країн нормативно-правової бази; переходу шкільної освіти до компетентнісної моделі; насичення змісту навчальних дисциплін і форм виховання матеріалом, який уможливить краще підготувати майбутнє покоління до подальшого життя, сформувати особистості майбутніх креативних підприємців; реалізація цілісного, комплексного творчого підходу педагога до організації та проведення процесів навчання й виховання, урахування вікових та особистісних особливостей учнів. Проблема компетентнісного підходу до загальної середньої освіти є актуальною у світовому масштабі, а її успішне розв'язання уможливить краще підготувати прийдешнє покоління до подальшого життя, сформувати у випускника розвинене критичне мислення, готовність до інноваційної діяльності, комунікативні навички та вміння працювати в команді, а відтак вдало побудувати власну кар'єру.

Подальшого дослідження вимагають (з-поміж іншого) питання підготовки майбутніх педагогів до здійснення формування підприємницької компетентності учнів загальноосвітніх закладів.

Ключові слова: компетентність, підприємницька компетентність, здобувач, заклад загальної середньої освіти, Україна, зарубіжні країни.

FORMATION OF ENTREPRENEURIAL COMPETENCE OF GENERAL SECONDARY EDUCATION ACCESSORIES: FOREIGN EXPERIENCE

Abstract. The article analyzes the scientific achievements of domestic and foreign researchers on the problem of formation of entrepreneurial competence of the individual, in particular students; the essence of this definition, its criteria and indicators are revealed, the experience of formation of entrepreneurial competence in applicants for general secondary education institutions of foreign countries is described. The results of the analysis of psychological and pedagogical works showed that a significant place in modern education is given to the study of competency approach in secondary schools, attempts to identify basic competencies in educational programs as a guide to determine the scientific and methodological quality of graduate training. The reform, today the work of domestic and foreign scientists (M. Albert, D. Adamson, E. Bobinskaya, S. Bondar, I. Galyamina, P. Drucker, S. Goncharenko, M. Crane, S. Klepko, T. Matveeva, G. Nazarenko, O. Protsenko, K. Randall, M. Romanova, O. Romanovsky, G. Selevko, O. Sulaeva, J. Tatur, M. Tovkalo, S. Shishov, D. Shepherd, R. Shiyani, V. Yagupov and others). It is noted that the successful solution of this problem is facilitated by the development at the EU and individual

countries of the regulatory framework; transition of school education to the competence model; saturation of the content of educational disciplines and forms of education with material that will make it possible to better prepare the future generation for further life, to form the personalities of future creative entrepreneurs; realization of the integral, complex creative approach of the teacher to the organization and carrying out of processes of training and education, the account of age and personal features of pupils. The problem of competence approach to general secondary education is relevant worldwide, and its successful solution will better prepare the next generation for further life, to form a graduate's critical thinking, willingness to innovate, communication skills and ability to work in a team, and thus successfully build your own career.

Further research is required (among other things) to prepare future teachers for the formation of entrepreneurial competence of students in secondary schools.

Keywords: competence, entrepreneurial competence, applicant, general secondary education institution, Ukraine, foreign countries.

ВСТУП

Постановка проблеми. У сьогоднішньому світі перед кожним суспільством стоять завдання розв'язання багатьох проблем, зумовлених процесами трансформації різних сторін життя суспільства, переходом національних економік до ринкових засад функціонування, становленням об'єктивних передумов для розвитку підприємництва, замовленням суспільства на підготовку фахівця нового типу, адаптованого до динамічних змін, а також глобальними змінами щодо вимог роботодавців до своїх працівників. Усе це вимагає актуалізації переходу освіти до компетентнісної моделі, що викликано, як зазначає А. Білова, «...загальноєвропейською і світовою тенденцією інтеграції, глобалізацією світової економіки, гармонізацією Європейської освіти на засадах Болонської угоди» (Білова Ю. А., 2013, с. 16). Тобто викликом до сучасної освіти в усьому світі стала необхідність її перебудови, в основу якої повинен бути покладений компетентнісний підхід. Тому формування підприємницької компетентності європейських громадян є одним із завдань ЄС, яке успішно розв'язується. Свідченням цього є низка ухвалених документів, а саме: «Зелена книга з питань підприємництва в Європі» (2003 р.), віднесення Європейською комісією підприємницької компетентності до однієї з восьми ключових компетентностей, необхідних для всіх членів суспільства, заснованого на знаннях (2006 р.), «Закон малого бізнесу для Європи» (2008 р.), «Повідомлення про переосмислення освіти» (2012 р.), «План дій з навчання підприємливості на період до 2020» (2013 р.), а також «План дій для Європи з нових навичок» (2016 р.) тощо.

Необхідність формування ключових компетентностей чітко окреслено і в «Рекомендаціях Європарламенту та Ради Європи "Ключові компетентності для навчання впродовж життя (Європейські орієнтири)" (2006 р.), у якому виокремлено вісім основних ключових компетентностей, серед яких сьома визначена як ініціативність і підприємливість.

Для розв'язання проблеми формування підприємницької компетентності учнів в Україні теж ухвалено низку нормативно-правових документів, які сприяють активізації цього процесу і водночас його регламентують. Серед них: Закон України «Про освіту» (Закон України «Про освіту», 2017), Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, концепція «Нової української школи» (Нова школа, 2016).

Отже, проблема компетентнісного підходу до загальної середньої освіти є актуальною у світовому масштабі, а її успішне розв'язання уможливить краще підготувати прийдешнє покоління до подальшого життя, сформувати у випускника розвинене критичне мислення, готовність до інноваційної діяльності, комунікативні навички та вміння працювати в команді, а відтак вдало побудувати власну кар'єру.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження – проаналізувати наукові здобутки вітчизняних та зарубіжних дослідників з проблеми формування підприємницької компетентності особистості школяра.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для розв'язання поставлених завдань використано теоретичні методи аналізу й узагальнення наукової та методичної літератури з досліджуваної проблеми.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Результати аналізу психолого-педагогічних праць засвідчили, що значне місце в сучасній освіті відводиться дослідженню проблем компетентнісного підходу в загальноосвітніх закладах освіти, намагання визначити основні компетентності в освітніх програмах як орієнтир визначення науково-методичного забезпечення якості підготовки випускників. Тому сьогодні проблемі реалізації компетентнісного підходу в закладах освіти присвячені праці вітчизняних й зарубіжних науковців (М. Альберт, Д. Адамсон, Е. Бобінська, С. Бондар, І. Галяміна, П. Друкер, С. Гончаренко, М. Крейн, С. Клепко, Т. Матвеева, Г. Назаренко, О. Проценко, К. Рендол, М. Романова, О. Романовський, Г. Селевко, О. Сулаєва, Ю. Татур, М. Товкало, С. Шишов, Д. Шеферд, Р. Шиян, В. Ягупов та ін.). Водночас варто зауважити, що все частіше науковці звертаються до питань змін, які простежуємо у шкільній освіті України, у контексті змін, які відбуваються в освіті інших країн, акцентуючи увагу на розв'язанні проблеми формування в юнацтва компетентностей узагалі та підприємницької компетентності зокрема.

Так, проблемі трансформацій в освіті, що відбувається в країнах ЄС та США, присвячено колективну монографію «Трансформаційні процеси у шкільній освіті країн Європейського союзу та США». У ній схарактеризовано погляди зарубіжних та вітчизняних учених на освітні трансформації; розкрито їх сутнісні характеристики в аспектах децентралізаційно-централізаційних, гуманізаційних, стандарторієнтованих реформ у зарубіжному та українському

освітньому просторах; окреслено перспективи можливого творчого використання зарубіжного досвіду в Україні (Трансформаційні процеси у шкільній освіті).

Результати вивчення досвіду країн Європи з розробки теоретичних аспектів проблеми формування підприємницької компетентності учня знайшли відображення в науковому доробку О. Кравчиної. Автор, наголошуючи на актуальності проблеми формування сьогодні підприємницької компетентності в кожній молодій людині, яка в подальшому повинна «...стати грамотним найманим працівником або виступити в якості самостійного підприємця» (Кравчина О.), стверджує, що саме школа покликана готувати зростаюче покоління до життя в сучасному суспільстві. А це, на думку автора, є викликом усім закладам загальної середньої освіти – інтенсифікувати формування у випускників основ підприємницької компетентності. Тому пошук шляхів успішного розв'язання в Україні цієї проблеми дасть змогу виховати у випускників закладів середньої освіти «...здатність перетворювати ідеї в життя через творчість, інновації, здатність до виправданого ризику, а також здатність планувати та управляти своєю роботою» (Кравчина О.), а значить, бути більш підготовленими та компетентними учасниками сучасного ринку праці, що забезпечить їх професійну мобільність, можливість реального вибору професії. Тому формування підприємницької компетентності європейських громадян є одним із завдань ЄС. Вивчивши низку ухвалених ЄС документів та аналізуючи їх зміст, дослідниця дійшла висновку, що найважливішим доробком європейських науковців стало створення «Рамки підприємницької компетентності» (EntreComp), яка складається з трьох сфер компетентностей: «Ідеї та можливості», «Ресурси» та «Трансформація в дії», кожна з яких включає в себе п'ять компетентностей, які разом є складовими елементами підприємливості як компетентності. О. Кравчина стверджує, що Рамка EntreComp створює умови для «...налагодження зв'язку між сферами освіти та зайнятості і може слугувати фактичним еталоном для будь-якої ініціативи, що має на меті сприяння навчанню підприємливості...» і бути «...дуже докладним і всеосяжним інструментом» (Кравчина О.). Останній, за твердженням авторки, і відображає складність сфери компетентності підприємливості, що стосується кількох аспектів нашого повсякденного життя (EntreComp).

Висвітленню особливостей розвитку підприємницької компетентності школярів в американських загальноосвітніх школах присвячена стаття Вікторії Сліпенко «Особливості розвитку підприємницької компетентності школярів у загальноосвітніх навчальних закладах: американський досвід». Авторка на підставі вивчення праць зарубіжних і вітчизняних дослідників аналізує різні аспекти розвитку підприємницької компетентності школярів загальноосвітніх закладів США, розкриває сутність поняття «підприємницька компетентність», її характеристики та робить висновок про широкий аспект його тлумачення пов'язується з оволодінням школярами різнобічними знаннями щодо створення та розширення підприємства, опанування вмінь та досвіду розвитку бізнесу, забезпечення працевлаштування та можливостей самореалізації (Сліпенко В., 2017).

Основою розв'язання цієї проблеми, за твердженням дослідниці, повинні бути глибокі знання з підприємництва. Тому у статті визначено мету та концепцію підприємницької освіти, наведено приклади американських програм, що забезпечують формування в учнів готовності здійснювати підприємницьку діяльність. До завдань, що стоять сьогодні перед школою, за твердженням В. Сліпенко, має входити не тільки навчання, але й формування особистості, профорієнтація та економічна підготовка до життєдіяльності в суспільстві, що функціонує в умовах швидких змін. Отже, твердження В. Сліпенко й О. Кравчиної про те, що важливою умовою формування підприємницької компетентності учнівської молоді є оптимізація виховного процесу, збігаються. Провідною в організації підприємницької освіти у США є низка концепцій, а саме: концепція «ефективного працівника», яка передбачає диференціацію принципів розподілу розумової та фізичної праці і спрямована на підприємницьку підготовку та розвиток тих якостей (ініціативність, професіоналізм, наполегливість і формування економічних умінь тощо), без яких не можна успішно розв'язати завдань, пов'язаних з підприємництвом; концепція «Освіта для кар'єри» (Career Education), організація навчання в загальноосвітній школі відбувається за принципом комплексності, відображає перехід до ширшої економічної та технічної підготовки учнів. В основі цієї програми лежить формування професійних знань, умінь, навичок і особистісних якостей, необхідних сучасним працівникам підприємств та установ. Проте, треба зауважити, що одночасно і школа посилила у своїй діяльності орієнтування на реальний світ, приділяючи більше уваги зв'язкам з місцевими співтовариствами, здійснюючи цілеспрямовану підготовку учнів, пов'язану з вибором професії (Сліпенко В., 2017). Так, у США розроблена і реалізується програма підприємницької підготовки школярів (Business Education), метою якої є навчання молодих людей вільного бізнесу, а також програма «Junior Achievement Inc.», яка прагне до того, щоб кожен школяр мав фундаментальне розуміння системи вільного підприємництва, а також практичні навички підприємницької діяльності.

Однією з перших і основних програм «Junior Achievement» для учнів середньої школи США стала шкільна компанія (Student Company), завдяки якій учні вивчають правила ведення бізнесу і здійснення особистого фінансового обліку.

Цінним у методичному плані є запропоновані автором активні методи навчання, які водночас сприяють і підвищенню ефективності процесу виховання. А саме: розробка і виконання проектів на уроках (вивчення потреб людей, пошук учнями проблеми та передбачення варіантів знаходження її оптимального розв'язання тощо); організація міні-підприємств з виробництва та продажу товарів і послуг; набуття безпосереднього досвіду роботи на підприємствах.

Проблемі формування підприємницької компетентності у високоздібних учнів підліткового віку під час вивчення ними суспільствознавчих предметів присвячена стаття А. Ткачова «Формування підприємницької компетентності у високоздібних учнів підліткового віку (на прикладі суспільствознавчих предметів)» (Ткачов А., 2018). Обґрунтовуючи актуальність порушеної проблеми, автор робить висновок, що без підготовки учнівської молоді до активного вступу в доросле життя, здобуття висококваліфікованої фахової освіти, тобто без підвищення рівня сформованості

підприємницької компетентності кожної особистості, вони не зможуть дієво відповісти на запити сучасного суспільства, перехід української економіки на ринкові відносини, а також акцентує на включення підприємницької компетентності до списку ключових, якими мають оволодіти учні закладів середньої загальної освіти, тощо. У межах проекту ПРООН «Освітня політика та освіта «рівний – рівному» також наголошується на актуальності формування підприємницької компетентності, що проявляється шляхом вияву школярами конкретних здатностей, які А.Ткачов увиразнює (Програма розвитку ООН). Особливо важливим завданням при цьому, за переконанням автора, стає формування підприємницької компетентності у високоздібних учнів, які «відрізняються розвиненими інтелектуальними здібностями, бажанням розв'язувати різного плану складні завдання, гарною пам'яттю, вірою у власні сили та можливості, прагненням до розбудови в майбутньому успішної кар'єри, досягнення матеріального добробуту й високого соціального статусу» (Ткачов А., 2018, с. 117), які при правильно організованому навчально-виховному процесі можуть стати гідними громадянами країни. Окрім цього, за твердженням автора, саме в підлітковому віці створюються найсприятливіші умови для формування підприємливості школярів, тому що саме в цей період відбувається їх особливо інтенсивний розвиток. Отже, проблема формування підприємницької компетентності у високоздібних учнів підліткового віку набуває сьогодні надзвичайної актуальності.

Слід зазначити, що особливості організації процесу навчання високоздібних учнів підліткового віку проаналізовано в публікаціях А. Горміна, Н. Себіновської, Н. Фостік та ін. Багато сучасних учених у своїх працях значну увагу приділяють проблемі формування підприємницької компетентності в юнацтва, висловлюючи різні точки зору щодо його тлумачення. З урахуванням напрацювань науковців (О. Коберник, О. Ліскович, М. Ляшенко та ін.) А. Ткачов запропонував власне тлумачення цього терміна, яке збігається з нашою точкою зору (Ткачов А., 2018, с. 116). У процесі проведення дослідження автор дійшов висновку, що практично всі навчальні предмети мають певний потенціал щодо формування підприємницької компетентності в учнів загалом і високоздібних учнів підліткового віку зокрема. Цей висновок стосується і суспільствознавчих предметів, утім, це є викликом для вчителів. Дослідник доводить, що вчителі на заняттях повинні ставити відповідні цілі, завдання; використовувати оптимальні методи, форми та засоби навчання, які мають забезпечувати розвиток в учнів мотивації на досягнення успіху, формувати готовності діяти в умовах ризику та невизначеності, уміння розв'язувати актуальні завдання, будувати конструктивні ділові та міжособистісні взаємовідносини, управляти стресовими ситуаціями, спроможність брати на себе відповідальність за виконання спільної справи (Ткачов А., 2018, с. 118).

Також науковцем встановлено, що розвиток підприємливості учнів в освітньому процесі школи, підвищення її ефективності забезпечуються шляхом активізації пошуку вчителем нових підходів до організації навчальної праці школярів, щоб останній не став простим виконавцем кимось запропонованих (нав'язаних) функцій, а формував риси, характерні для успішного підприємця, у якого першочергова увага приділяється науково-дослідницькому пошуку власних ідей, які пізніше реалізуються на практиці; залучення учнів до підготовки доповідей про життєдіяльність відомих українських та зарубіжних державних діячів, економістів, підприємців, меценатів; участь у розробці індивідуальних та групових проектів на різні, пов'язаних з проблемою підприємливості, а також і фантазійних проектів, присвячених певним історичним подіям в економічному розвитку різних країн; тощо, що створює високоінтелектуальним підліткам можливість у цих проектах пропонувати свій план дій, обґрунтувати доцільність і шляхи його впровадження; проведення круглих столів, на яких обговорюються соціально-економічні проблеми, формулюються власні поради, реалізація яких, на їх погляд, може посприяти подальшому прискореному розвитку країни, та ін.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, проблема формування підприємницької компетентності учнів загальноосвітніх закладів є актуальною як в Україні, так і в зарубіжних країнах. Аналіз джерельної бази засвідчив: успішному розв'язанню цієї проблеми сприяє розробка на рівні ЄС та окремих країн нормативно-правової бази; переходу шкільної освіти до компетентнісної моделі; насичення змісту навчальних дисциплін і форм виховання матеріалом, який уможливить краще підготувати майбутнє покоління до подальшого життя, сформувати особистості майбутніх креативних підприємців; реалізація цілісного, комплексного творчого підходу педагога до організації та проведення процесів навчання й виховання, урахування вікових та особистісних особливостей учнів. Подальшого дослідження вимагають (з-поміж іншого) питання підготовки майбутніх педагогів до здійснення формування підприємницької компетентності учнів загальноосвітніх закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Білова, Ю. А. (2013). Поняття та структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців економічного профілю. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: [зб. наук. праць]. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету, 7 (50), 15–17.
- Закон України «Про освіту». (2017). Відомості Верховної Ради (ВВР), 38-39, 380.
- Кравчина, О. Теоретичні аспекти проблеми формування підприємницької компетентності учня: досвід країн Європи. URL: <http://lib.iitta.gov.ua>.
- Нова школа. Простір освітніх можливостей (2016). URL: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/08/21/2016-08-17-3-.pdf>. – Назва з екрана.
- (2006). Образование и бизнес: предпринимательский подход в обучении как фактор социальной адаптации молодежи: матер. науч.-практ. конф. (18–20 октября 2006). Петрозаводск.

- Програма розвитку ООН (ПРООН) «Освітня політика та освіта «рівний – рівному» / проєкт. Доступ: ukraine.unv.org/nc/ua/shcho-mi-robimo/print.html.
- Сліпенко, В. (2017). Особливості розвитку підприємницької компетентності школярів у загальноосвітніх навчальних закладах: американський досвід. Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка», 5(37), 197-205.
- Ткачов, А. С. (2018). Формування підприємницької компетентності у високоздібних учнів підліткового віку (на прикладі суспільствознавчих предметів). Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». Харків, 59, 112-119. УДК 37.015.31:33
- Трансформаційні процеси у шкільній освіті країн Європейського союзу та США. (2018). За заг. ред. О.І. Локшиної. Київ.
- EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework (2016). URL. Mode of access: http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC101581/lfna27_939enn.pdf
- Fayolle, A., Gailly, B. & Lassas-Clerc, N. (2006). Assessing the impact of entrepreneurship education programmes: a new methodology. Journal of European Industrial Training, 30, 701-720.

REFERENCES

- Bilova, Yu. A. (2013). Poniattia ta struktura pidpriemnytskoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv ekonomichnoho profilii. Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity: [zb. nauk. prats]. Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu, 7 (50), 15–17.
- Zakon Ukrainy «Pro osvitu». (2017). Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 38-39, 380.
- Kravchyna, O. Teoretychni aspekty problemy formuvannia pidpriemnytskoi kompetentnosti uchnia: dosvid krain Yevropy. URL. http://lib.iitta.gov.ua/Nova_shkola_Prostir_osvitnikh_mozhlyvostei (2016). URL. <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%2016/08/21/2016-08-17-3-.pdf>. – Nazva z ekrana.
- (2006). Obrazovanye y byznes: predprynimatelskyi podkhod v obuchenyy kak faktor sotsyalnoi adaptatsyy molodezhy: mater. nauch.-prakt. konf. (18–20 oktiabria 2006). Petrozavodsk.
- Prohrama rozvytku OON (PROON) «Osvitnia polityka ta osvita «rivnyi – rivnomu» / proekt. Dostup: ukraine.unv.org/nc/ua/shcho-mi-robimo/print.html.
- Slipenko, V. (2017). Osoblyvosti rozvytku pidpriemnytskoi kompetentnosti shkoliariv u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh: amerykanskyi dosvid. Liudynoznavchi studii. Serii «Pedahohika», 5(37), 197-205.
- Tkachov, A. S. (2018). Formuvanneia pidpriemnytskoi kompetentnosti u vysokozdibnykh uchniv pidlitkovoho viku (na prykladi suspilstvoznachnykh predmetiv). Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohika ta psykhohohiiia». Kharkiv, 59, 112-119. UDK 37.015.31:33
- Transformatsiini protsesy u shkilnii osviti krain Yevropeiskoho soiuzu ta SShA. (2018). Za zah. red. O.I. Lokshynoi. Kyiv.
- EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework (2016). URL. Mode of access: http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC101581/lfna27_939enn.pdf
- Fayolle, A., Gailly, B. & Lassas-Clerc, N. (2006). Assessing the impact of entrepreneurship education programmes: a new methodology. Journal of European Industrial Training, 30, 701-720.

Статтю подано до редколегії 20.01.2020 р.
Рекомендовано до друку 12.02.2020 р.

Юлія Котелянець,

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри методик дошкільної та початкової освіти, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький, Україна)

Yuliia Kotelianets,

Candidate of pedagogical sciences (PHD), senior teacher of the chair of methodics of pre-school and primary school education, Central Ukrainian State Pedagogical University (Kropyvnytskyi, Ukraine)
yuliana15@i.ua
ORCID ID 0000-0003-3932-1824

УДК 373.2.016:62

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ МОВЛЕННЕВОЇ ТА ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті зрозглядаються теоретичні аспекти формування творчої активності дітей старшого дошкільного віку, зокрема, акцентується увага на інтеграції образотворчих видів діяльності й розвитку мовлення. На основі аналізу досліджень уточнено сутність поняття «творча активність»; акцентовано увагу, що одним з показників розвитку творчої активності особистості є цілісність сприйняття дітьми творів мистецтва. Встановлено, що організація процесу формування творчої активності неможлива без опори на різні види діяльності дітей дошкільного віку: розвиток зв'язного мовлення, словотворчість, образотворча та конструктивна діяльність тощо. Запропоновано ряд складових, які забезпечать ефективність організації освітнього процесу закладів дошкільної освіти (ЗДО) з метою формування творчої активності дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: творча активність, діти старшого дошкільного віку, творчість, образотворча діяльність, інтеграційні процеси, мовленнєва діяльність.

FORMATION OF CREATIVE ACTIVITY OF OLDER PRESCHOOL CHILDREN IN THE PROCESS OF INTEGRATION OF SPEECH AND VISUAL ACTIVITY

Abstract. The article reveals theoretical aspects of the formation of older preschool children's creative activity, attention is paid to the integration of visual activity and development of speech. On the basis of research analysis the essence of the concept «creative activity» is clarified. Analyzing psychological and pedagogical research of creativity as a whole, summarizing the experience of scientists and teachers –practitioners on the formation of creative activity, we came to the conclusion that creative activity of older preschool children is an active state of personality, characterized by the desire to transform something, creation of personally significant material or spiritual product.

It is emphasized that one of the indicators of the development of creative activity of the individual is the integrity of the children's perception of works of art. It is established that organization of the process of forming creative activity is impossible without reliance on various activities of preschool children: development of coherent speech, word creation, decorative and constructive activity, etc.

A number of components that will ensure the effectiveness of organizing the educational process in the kindergarden with the aim of forming the creative activity of older preschool children have been proposed. In our opinion, the formation of creative activity of older preschool children will be more effective if:

1. Use predominantly integrated classes on the stage of reinforcement of the main material.
2. The creative approach of the teacher will provide variation in the usage of teaching methods, tools and techniques.
3. Use in addition to traditional some unusual materials for children's creativity.
4. Using a variety of descriptive language (the language of literature, nature, art, music, etc.), creative problematic situations stimulate not so much external as internal creative activity (sensory and mental actions).

In this way, a holistic approach is provided, the aim of which is a child himself, his worldperseption, feeling and understanding of the world.. It is not direct learning, but the awakening of the child's internal reserves to the transformation of knowledge, the stimulation of the hidden lines of individual development that can transform knowledge from a purpose into a means of development of the person – creator.

Keywords: creative activity, preschool children, creativity, visual activity, integrative processes, speech activity.

ВСТУП

Постановка проблеми. Проблема розвитку творчо активної особистості, здатної самостійно творити, нестандартно мислити, винаходити, є однією із значущих в сучасній педагогіці й гостро стоїть перед суспільством.

У Концепції дошкільної освіти підкреслюється необхідність розвитку різних видів активності дітей, а також відзначено, що зміст освіти має бути орієнтований на організацію видів діяльності, що стимулюють розвиток мислення, уяви, фантазії й дитячої творчості, реалізацію творчої діяльності дітей. За допомогою розвитку основного компонента творчих здібностей – творчої активності, можна досягти цієї мети.

Мистецтво є унікальним засобом формування найважливіших сторін психічного життя дітей – емоційної сфери, образного мислення, уяви, художніх і творчих здібностей.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Основу для розуміння природи особистісного становлення в дошкільному дитинстві склали праці сучасних дослідників Г. Беленької, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Ковшар, О. Кононко, В. Котирло, О. Кочерги, С. Кулачківської, О. Кучерявого, Ю. Приходько, О. Проскури тощо.

Психологічні аспекти проблеми формування творчої активності дітей дошкільного віку представлені в роботах Б. Ананьєва, Л. Виготського, Є. Ігнат'єва, Д. Колесова, Г. Урунтаєвої тощо. Педагогічні аспекти художньо-творчого розвитку дошкільників викладаються в працях Н. Ветлугіної, О. Дронової, Т. Казакової, Т. Комарової, О. Радиної, Н. Сакуліної, Є. Фльорині, Н. Халезова, Т. Шпікалової тощо.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті – розкрити теоретичні аспекти проблеми формування творчої активності дітей старшого дошкільного віку в процесі інтеграції мовленнєвої та образотворчої діяльності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Творча активність – це складна інтегральна якість особистості, що характеризує діяльність людини, спрямовану на вирішення творчих завдань, орієнтованих на використання можливостей особистості, результатом якої є певна новизна, значимість для особистісного зростання.

Аналізуючи психолого-педагогічні дослідження з проблем творчості в цілому, узагальнюючи досвід учених і педагогів-практиків з питань формування творчої активності, ми дійшли до висновку, що творча активність дітей старшого дошкільного віку є діяльнісним станом особистості, що характеризується прагненням до перетворення чого-небудь, створення особистісно значущого матеріального або духовного продукту.

Організація даного процесу неможлива без опори на різні види діяльності дітей дошкільного віку: розвиток мовлення, словотворчість, образотворча та конструктивна діяльність тощо.

Згідно з дослідженнями, важливу роль в творчому процесі дітей дошкільного віку відіграє взаємозв'язок образотворчих видів діяльності й розвитку мовлення (А. Богуш, Н. Гавриш, О. Борисовська, Л. Колунова, Т. Комарова, Ю. Полуянов тощо).

Проблема залежності образотворчої діяльності дітей дошкільного віку від розвитку їх мовлення була поставлена ще на початку ХХ століття і з тих пір є традиційною для психолого-педагогічних досліджень (А. Бакушинський, І. Будницька та інші). Вченими стверджувалося, що процес образотворчої діяльності дітей завжди включає словесну розповідь, зображення окремих предметів пов'язано із значенням слова, що малюнок дитини без словесного пояснення часто виявляється незрозумілим оточуючим.

Найважливішою ознакою виразності художнього твору є зв'язки між різними його елементами (Р. Арнхейм, М. Волков та інші). У дитячому малюнку такими «елементами» можуть служити зображення окремих істот, предметів, тому що саме окремі зображення виявляються для дитини тією «одиницею», з якою вона діє в малюнку (Г. Бабунська). Зв'язки між елементами можуть виражатися через їх розміщення на аркуші й передачу в малюнку рухів і станів об'єктів. Подібні зв'язки, як вказують Ю. Полуянов, О. Борисовська, можуть міститися й в словесній інтерпретації малюнка, особливо в оповіданні-задумі, що передує процесу зображення. Співвідношення вербальних й образотворчих зав'язків в малюнку розкриває залежність між мовленням і виразністю малюнків (Полуянов Ю., Борисовська О., 1980).

З метою успішного розвитку виразності дитячого малюнка, формування творчої активності, педагогу, на думку Л. Компанцевої, О. Сомкової, необхідно використовувати вербальні зв'язки (Сомкова О.Н., 2000). Найбільш ефективними в цьому плані є поетичні твори, усна народна творчість.

Поетичний образ має дві взаємопов'язані сторони в дитячій образотворчій діяльності: образотворчу й виразну. Образотворчість художнього слова – це його здатність викликати конкретні, зримі образи, представити їх образотворчі якості – колір, форму, пропорції, розташування в загальній картині, деталі. Створені в уяві слухачами живі образи викликають ряд інших образів, які безпосередньо не зображені в творі, тобто художній образ сприяє виробленню асоціацій. Г. Рижова відзначила роль художньо-асоціативних полів у формуванні творчої активності дітей. Залучення різних видів мистецтва, на думку автора, здатне виявити в дитині широке коло асоціацій, пов'язаних як з її життєвим, так і культурним досвідом. Художньо-естетичні асоціації і паралелі надають індивідуальне емоційне й естетичне забарвлення майбутньому твору (Рижова Н.А., 2001).

Виразність художнього слова полягає у виділенні головного в образі, узагальненні істотних ознак. Завдяки цьому образ стає відчутним, конкретним, його можна перенести на папір, полотно. До виразних засобів поетичних творів відносяться метафори, порівняння, епітети тощо. Через розуміння образного порівняння дитина приходять до самостійного їх створення.

Художні твори впливають на думки та почуття дитини за допомогою образності. Накопичення дитиною неусвідомленої словесної інформації, позбавленої природного зв'язку з почуттями, емоційно-образною пам'яттю, уявою, мисленням, перетворює дитячу психіку в примітивний механізм. Так, О. Сомкова доводить, що в старшому дошкільному віці важливим засобом розвитку творчої активності в мовній діяльності стає опанування образними порівняннями. Навчання дітей вмінню знаходити порівняння в готових літературних творах, самостійно створювати образні порівняння повинно, на думку автора, носити комплексний характер (Сомкова О.Н., 2000).

Комплексність проявляється як у формі організації навчання (заняття, гри, спостереження), так і в засобах навчання (література, образотворча та конструктивна діяльність тощо).

Одним із показників розвитку творчої активності особистості, на думку вчених, є цілісність сприйняття дітьми творів мистецтва, під якою розуміється інтеграція форми й змісту (Л. Бабуцька, 1992). Роль мистецтва, в цілому, визначена його функціями. Виходячи з основних видів діяльності, М. Каган виокремив чотири основні функції мистецтва (Каган М., 1996):

1. Пізнавальна. Мистецтво розширює знання дитини про життя, додаючи до її власного досвіду багатий досвід художника, письменника, композитора, які закріплюються в моральних нормах, політичних ідеях, наукових знаннях.

2. Виховна. Виховний вплив музики, живопису, літератури можна з успіхом використовувати в процесі формування активності особистості. За словами В. Сухомлинського, виховна сила мистецтва ґрунтується на тому, що воно змушує людей себе переживувати, відчувати й переживати те, що не довелося їм випробувати й пережити в житті (Сухомлинський В., 1980).

3. Гедоністична. Мистецтво містить в собі не тільки художню, а й специфічну інформацію про творчість й майстерність художника, письменника, композитора.

4. Комунікативна. Роль мистецтва як засобу спілкування полягає в тому, що: а) мова мистецтва доступна розумінню всього людства; б) емоційна насиченість художнього образу дозволить глибше проникнути в душі людей; в) воно здатне об'єднати людей на такому духовному рівні, який не підвладний мовній та іншій комунікації.

На сучасному етапі мистецтву притаманна ще одна – моделювальна функція. Зокрема, Р. Чумічова вказує, що мистецтво здатне створити модель світу й людини в ньому, розкрити «таємницю» культури. Цим викликана необхідність співіснування різних видів мистецтва, тому що жодне з них окремо не може дати досить повну картину світу. Засобом їх об'єднання, на думку автора, є синтез (Чумічова Р.М., 1998, с. 16).

У зв'язку з цим Р. Чумічова й ряд інших дослідників вказують на необхідність створення інтегрованої програми художньо-естетичного розвитку дітей дошкільного віку, основою якої був би синтез трьох видів мистецтва: живопису, музики, літератури. Метою створеної Р. Чумічовою та іншими дослідниками програми є: формування субкультури дитини, що розуміється як єдність її естетичних смаків, моральних позицій, пізнавального розвитку. Для досягнення даної мети автор пропонує використовувати можливі варіанти синтезу мистецтв:

- 1) на основі загальнолюдських цінностей (культурно-пізнавальних, гуманістичних, моральних, естетичних);
- 2) на основі загального для різних видів мистецтв змісту, який, у свою чергу, групується наступним чином:
  - світ людини (його внутрішня сутність, особисті та соціальні зв'язки, ставлення до природи й предметного світу тощо);
  - світ природи (її краса, гармонія, стан природи, її взаємозв'язок з людиною, тобто вплив природи на стан людини та її ставлення до неї, місце людини в природі тощо);
  - світ предметів (способи взаємодії людини з предметами, відображення в предметах характеру епохи й традицій народу, краса предметів, їх призначення тощо).
- 3) на основі загальних для різних видів мистецтв зображувально-виражальних засобів, таких як: композиція, ритм, темп, повтори, тон, світло, мелодія кольору тощо (Чумічова Р.М., 1998).

Створення цієї програми спрямовано на впровадження культури в освітньо-виховний процес закладу дошкільної освіти. Художня культура є феноменом педагогічного процесу й має значний вплив на формування духовного життя дитини, розвиток її інтелектуальних і творчих здібностей, формування творчої активності.

А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Котик розроблено методіку організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у закладах дошкільної освіти, розкрито різні види художньо-мовленнєвої діяльності: театралізовану, образотворчо-мовленнєву, музично-мовленнєву, а також подано методіку спільної роботи закладу дошкільної освіти й сім'ї з художньо-мовленнєвої діяльності (Богуш А., Гавриш Н., Котик Т., 2006).

Отже, впровадження інтеграційних процесів, на наш погляд, – одна з про-прогресивних тенденцій сучасної дошкільної освіти. Наявний у дошкільній теорії та практиці досвід показує ефективність створення інтегрованих програм, систем занять, побудованих на інтегративно-тематичній основі (Е. Болотова, І. Будакова, Л. Кларін, Н. Курочкіна, О. Луннік, І. Максимова, Н. Трифонова, С. Шабаліна, Р. Чумічова тощо).

Цілісні, художньо-образні методи пізнання властиві емоційно-образній природі мистецтва й спираються переважно на синтез, представлені в дошкільному закладі недостатньо. Адже постійна апеляція до розуму, недовантаження емоційно-образної сфери притупляють гостроту чуттєвого сприйняття, інтуїцію і деформують досвід дитини. Творча активність з віком згортається та згасає.

За педагогічно доцільної організації діяльності дитини дорослими вона здатна відчувати себе першовідкривачем, випробувати радість експериментування з об'єктами живої та неживої природи, відкрити нове у знайомому й знайти знайоме в новому; виокремити найпростіші закономірності, усвідомити їх непорушний характер та все ж спробувати змінити його, використовуючи для цього весь творчий потенціал.

Саме тому актуальною є проблема формування творчо активної особистості вже на етапі дошкільного дитинства, виховання людини, яка вміє творчо використовувати свої знання, займати самостійну позицію стосовно зовнішніх умов.

Тріада компонентів творчої активності підкреслює її складний інтегративний характер. Тому під час розробки технології формування творчої активності дітей старшого дошкільного віку необхідна опора на розвиток показників мотиваційного, креативного та інтелектуального компонентів. В основу даної технології доцільно включити інтеграцію змістовної і діяльнісної сторін освітнього процесу ЗДО. Це, на наш погляд, дозволить:

- об'єднати в досягненні єдиної мети раніше розрізнені галузі знань і, тим самим, підвищити мотиваційну спрямованість творчої активності дітей. Зокрема, інтеграція мовленнєвої та образотворчої діяльності відкриває можливість стимулювання інтересу, допитливості, ініціативи й самостійності дошкільників і майбутньої творчості;

- урізноманітнювати зміст дитячих робіт; використовувати поряд з традиційними незвичайні матеріали й види творчої діяльності дітей з метою вдосконалення креативних показників творчої активності. Так, включення в творчість дітей покидькових (пластикові пляшки, кришки тощо), природних (черепашки, солома, листя тощо) матеріалів, оригінальне їх комбінування з уже відомими (пластилін, папір, фарби тощо) дає можливість старшим дошкільникам створювати неординарні творчі роботи;
- розглядати певну тему у взаємозв'язку елементів змісту, видів діяльності, що забезпечить цілісне бачення предмета (явища).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Формування творчої активності як вольового акту передбачає певну організацію освітнього процесу. На наш погляд, формування творчої активності дітей старшого дошкільного віку буде більш ефективним, якщо: 1) використовувати переважно інтегровані заняття на етапі закріплення основного змісту; 2) творчий підхід педагога забезпечить варіювання у використанні методів, засобів і прийомів навчання; 3) використовувати поряд з традиційними незвичайні матеріали для творчості дітей; 4) за допомогою різноманітної мови опису (мова літератури, природи, мистецтва, музики тощо), творчих проблемних ситуацій стимулювати не стільки зовнішню, скільки внутрішню творчу активність (сенсорні та розумові дії).

Таким чином забезпечиться цілісний підхід, метою якого є сама дитина, її світосприйняття, світовідчуття, світорозуміння. Не пряме навчання, а пробудження внутрішніх резервів дитини до перетворення знань, стимулювання прихованих ліній індивідуального розвитку здатне перетворити знання з мети на засіб розвитку Людини-творця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бабуцкая, Л.А. (1992). О взаимоотношениях интеллектуальных и эмоциональных компонентов в художественной деятельности школьников. Игра. Творчество. Одаренность: Тезисы докладов науч.-практ. семинара при НИИ ХВАПН СССР. М.: Росстани, 109.
- Богущ, А., Гавриш, Н., Котик, Т. (2006). Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах: Підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. К.: Видавничий Дім «Слово», 304.
- Каган М.С. (1996). Философия культуры. акад. Гуманитар. Наук; Спб. Гуманитар. Ун-т профсоюзоз; Спб. Гос. Ун-т. - Спб. : Петрополис, 415 с
- Комарова, Т.С. (1990). Изобразительная деятельность в детском саду. М.: Педагогика, 1990.
- Лабунская, Г.В. (1965). Изобразительное творчество детей. М.: Просвещение, 203.
- Полюянов, Ю.Н., Борисовская, О.Б. (1980). Соотношение вербального и изобразительного в содержании детского рисунка. Психология формирования личности и проблемы обучения: Сб.науч.тр. Под ред. Д.Б. Эльконина, И.В.Дубровиной. М., 29.
- Ребенок в мире культуры (1998). Под ред. Р.М. Чумичевой. Ставрополь: Ставропольсервисшкола.
- Рыжова, Н.А. (2001). Экологическое образование в детском саду. М.: Изд. Дом «Карпуз», 432.
- Рюмина, Ю.Н. (2001). Изучение возможностей формирования творческой активности дошкольников в процессе интегрированного обучения. Инновационные технологии в системе дошкольного образования: Мат-лы российск. науч.-практ.конф. Курган: Главное управление образования.
- Сомкова, О.Н. (2000). Развитие творческой речевой активности ребенка 5-6 лет в процессе освоения средств языковой выразительности. Воспитываем дошкольников самостоятельными: Сб.статей РГПУ им. А.И. Герцена. СПб.: Детство-пресс, 45.
- Сухомлинський В. О. (1980). Вибрані твори: в 5-ти т. К.: Радянська школа, Т. 5. 678 с.

REFERENCES

- Babutskaia, L.A. (1992). O vzaymootnosheniakh intellektualnykh i emotsyonalnykh komponentov v khudozhestvennoi deiatel'nosti shkolnykh (About the relations between intellectual and emotional components in the artistic activity of schoolchildren). Ihra. Tvorchestvo. Odarennost: Tezysy dokladov nauch.-prakt. semynara pry NYI KhVAPN SSSR. M.: Rosstany, 109.
- Bohush, A., Havrysh, N., Kotyky, T. (2006). Metodyka orhanizatsii khudozhno-movlennievoi diialnosti ditei u doshkilnykh navchalnykh zakladakh: Pidruchnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv fakultetiv doshkilnoi osvity. (Methods of organizing children's artistic and speech activities in preschool institutions: A textbook for students of higher education faculties of pre-school faculties). K.: Vydavnychiy Dim «Slovo», 304.
- Kagan, M.S. (1996). Fylosofyia kul'tury. (Philosophy of culture). Humanytar. Un-t profsoiuzov; Spb. Hos. Un-t. - Spb. : Petropolys, 415 s
- Komarova, T.S. (1990). Yzobrazitel'naia deiatel'nost v detskom sadu.(Fine art activities in kindergarten). M.: Pedaho-hyka.
- Labunskaiia, H.V. (1965). Izobrazitel'noe tvorchestvo detej(Children's fine art). M.: Prosveshchenye, 203.
- Poluianov, Yu.N., Borysovskaiia, O.B. (1980). Sootnosheniye verbal'nogo y yzobrazitel'nogo v sodержaniy detskogo rysunka (The relation between verbal and artistic content of children's drawing). Psykholohyia formirovaniya lychnosti y problemy obucheniya: Sb.nauch.tr. Pod red. D.B. Elkonyna, Y.V.Dubrovnoi. M., 29.
- Rebenok v myre kul'tury (The child in the world of culture). (1998). Pod red. P.M. Chumychevoi. Stavropol: Stav-ropolservysshkola.
- Ruzhova, N.A. (2001). Ekolohyicheskoe obrazovanye v detskom sadu. (Environmental education in kindergarten). M.: Yzd. Dom «Karapuz», 432.
- Riumyna, Yu.N. (2001). Yzucheniye vozmozhnostei formirovaniya tvorcheskoi aktyv-nosti doshkolnykh v protsessse yntehyrovannoho obucheniya (Studying possibilities preschool children's formation of creative activity of in the process of integrated learning).Ynovatsyonnye tekhnolohyy v systeme doshkolnoho obrazovaniya: Matlu rossyisk. nauch.-prakt.konf. Kurhan: Hlavnoe upravleniye obrazovaniya.
- Somkova, O.N. (2000). Razvytiye tvorcheskoi rechevoi aktyvnosti rebenka 5-6 let v protsessse osvoeniya sredstv yazukovoi vuryazytel'nosti (Development of creative speech activity of the child of 5-6 years in the process of development of means of language expression). Vospytivayem do-shkolnykh samostoiatel'numy: Sb.statei. RHPU ym. A.Y. Hertseny. SPb.: Detstvo-press, 45.
- Sukhomlinsky, V.O. (1980) Vybrani tvory: v 5-ty (Selected works: in 5 volumes). K.: Radianska shkola, T. 5. 678 s.

Статтю подано до редколегії 12.04.2020 р.

Рекомендовано до друку 02.05.2020 р.

Галина Лялюк,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології діяльності
в особливих умовах,
Львівський державний університет внутрішніх справ
(Дрогобич, Україна)

Halyna Lialiuk,

PhD (Psychology), Assoc. Prof,
Assistant Professor at Department of Psychology
of Activities in Special Conditions,
Lviv State University of Internal Affairs
(Drohobych, Ukraine)
gala_psycholog@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-4819-6247

УДК 37.015.311-058.862

ВЗАЄМНА ДОВІРА ЯК УМОВА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ У КОНТЕКСТІ ОСОБИСТІСНОЇ ПАРАДИГМИ

Анотація. У статті актуалізовано проблему впровадження інноваційних підходів у вихованні дітей-сиріт в Україні, що перебувають в державних закладах опіки. Метою статті є аналіз особливостей формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихователя та дитини-сироти на основі принципу довіри.

Розглянуто основні положення особистісно-гуманістичної стратегії педагогічної парадигми, роль довірливих стосунків у суб'єкт-суб'єктній взаємодії педагога та вихованця. Зазначено, що виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми передбачає реалізацію принципу гуманізації виховання – сприйняття дитини як вищої соціальної цінності, визнання її прав на свободу, розвиток здібностей, виявлення її індивідуальності.

Здійснено аналіз феномену довіри на основі психолого-педагогічних наукових досліджень. Обґрунтовано необхідність реалізації принципу довіри опікунсько-виховної діяльності, який виступає умовою результативності продуктивного розвитку особистості дитини-сироти, уможлиблює творче розкриття її унікальних потреб і здібностей, активізацію її особистісного ресурсу.

У суб'єкт-суб'єктній взаємодії вихователя та дитини-сироти довіра стимулює процес відвертості, «прозорості», саморозкриття, що виступає умовою результативності продуктивного розвитку особистості дитини-сироти. Тільки системна реалізація умов, дотримання яких забезпечить реалізацію принципу довіри у вихованні особистості дитини-сироти допоможе здійснити ефективну підтримку дітям, що залишились без піклування батьків, та підвищити успішність виховного процесу загалом.

Ключові слова: державні заклади опіки, діти-сироти, довіра, виховання, гуманізм, опіка, техніки досягнення довіри.

THE MUTUAL TRUST AS A CONDITION FOR THE UPBRINGING ORPHAN CHILDREN IN THE CONTEXT OF THE PERSONALITY PARADIGM

Abstract. The article deals with the problem of introducing innovative methods of upbringing orphans in Ukraine, that are staying in state care institutions.

The purpose of the article is to analyze the peculiarities of the formation of subject-subject interaction between the educator and the orphan on the basis of the principle of trust.

The main principles of the personal-humanistic strategy of the pedagogical paradigm, the role of trusting relations in the subject-subject interaction between the teacher and the pupil are considered. It is noted that the upbringing of orphans in the context of personal paradigm involves the implementation of the principle of humanization of education - the perception of the child as the highest social value, the recognition of his rights to freedom, development of abilities, identification of his individuality. The analysis of the phenomenon of trust is based on psychological and pedagogical researches. The necessity of realizing the principle of trust of guardianship and educational activity as a condition for the productive development of the orphan child's personality allowing creative disclosure of the child's unique needs and abilities is substantiated. In the subject-subject interaction between the educator and the orphan, trust stimulates the process of openness, "transparency", self-disclosure, which is a condition for the effectiveness of the productive development of the orphan's personality.

The emotional subject-subject interaction between the orphan and the teacher, which is based on their mutual trust, is one of the pedagogical conditions for the successful upbringing of orphans.

The professional competence of teachers, the educator's use of techniques to achieve trust in the relationship with the child, will partially reduce the negative impact of the deprivation conditions of the state guardianship institution. Only the

systematic implementation of conditions will ensure carrying out the principle of trust in the upbringing of the orphan, will help to provide the effective support to the children who are left without parental care and will increase the success of the educational process in general.

Keywords: state guardianship institutions, orphans, trust, upbringing, humanism, guardianship, trust-building techniques.

ВСТУП

Постановка проблеми. Проблема сирітства для українського суспільства має сьогодні державне значення та потребує від педагогічної науки нової філософії, нестандартних підходів до опіки та виховання дітей-сиріт. Визнання Україною сім'ї як пріоритетної форми влаштування дітей-сиріт, на жаль, тільки фрагментарно розв'язало проблеми сирітства, через нерозвиненість сімейних форм опіки в нашій країні значна кількість дітей цієї категорії продовжує виховуватися в інтернатних закладах освіти. У сучасних українських реаліях формується нове бачення організації виховання, опіки, соціального захисту дітей, які потребують державної допомоги й підтримки. Необхідною постає проблема впровадження інноваційних підходів задля надання професійної допомоги дітям-сиротам на основі науково обґрунтованих концепцій виховання.

У суспільстві останнім часом простежується зниження рівня довіри на тлі демагогічної політики демонстрування «благодійності» у соціальних інституціях. Особливо гостро стоїть проблема формування базової довіри в дітей-сиріт, які виховуються в державних закладах опіки.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Окремі аспекти опіки та виховання дітей-сиріт вивчали в історико-педагогічних (Р.Волянюк, З.Нагачевська, О.Карпенко, Л. Фуштей), психолого-педагогічних (Л.Волинець, А.Капська, Н.Лисенко, І.Пеша, А. Поляничко, Н. Султанова, Б.Ступарик) вимірах. Психолого-педагогічні особливості вихованців державних закладів висвітлено в наукових розвідках Г. Бевз, О. Безпалько, Л. Волинець, Я. Гошовського, А. Прихожан, Н. Толстих та ін. Найбільш вагомими проблемами виховання дітей-сиріт в умовах дитячих будинків та інтернатів залишаються: вимушені умови спільного проживання дітей, що породжують обмеженість стосунків, напруження, тривожність, конкуренцію, агресію й інші негативні прояви психічного розвитку дітей; сегрегація вихованців в умовах утримання й «відчуження» дітей-сиріт від реальних життєвих проблем, позаяк певна «закритість» державних закладів опіки зумовлює обмеженість їхньої життєдіяльності в предметному й соціальному середовищі» (Султанова Н., 2018, с. 28). Істотним і особливо складним аспектом проблеми виховання дітей-сиріт залишається їх особистісний розвиток. Емоційний контакт дитини й вихователя, який будується на їхній взаємній довірі, є однією з педагогічних умов соціального виховання дітей у дитячих будинках та закладах інтернатного типу (Пеша І., 2000).

Визначення теоретичних основ розробки сучасних моделей виховання особистості дитини-сироти в умовах диверсифікації освітньо-виховного простору в Україні передбачає звернення до теоретико-методологічних засад педагогічної науки, зокрема парадигми виховання, яка виступає домінантою модернізації педагогічного процесу.

Особистісна парадигма виховання стала сьогодні однією із домінуючих в системі методолого-теоретичних норм і стандартів та аксіологічних критеріїв, що розкривають характерологічну цілісність освітньо-виховного процесу та регулюють науково-дослідницьку та практичну інноваційну педагогічну діяльність.

Виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми виховання не просто декларує, а утверджує дитину як найвищу цінність життя, передбачає визнання її індивідуальності, самобутності, самоцінності. В центрі уваги – дитина з її потребами, запитамі, можливостями та здібностями, повага до особистості дитини, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довіри до неї, виховання гуманної особистості, щирої, людяної, доброзичливої, милосердної. Формування суб'єкт-суб'єктних стосунків педагога й дитини-сироти є першоосновою й головною умовою виховання особистості; вони розвивають перцептивне, емоційне і когнітивне відображення педагогом та дитиною один одного (Бойко А., 2012, с. 17). Однак у педагогічному процесі державних закладів опіки часто педагоги недооцінюють потужний виховний вплив «довіри», відтак простежуються труднощі у формуванні довірливих стосунків вихователя та дитини-сироти.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ – аналіз особливостей формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихователя та дитини-сироти на основі принципу довіри.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення мети використано методи аналізу й синтезу, абстрагування, формалізації основних положень особистісної парадигми виховання, ідей упровадження інновацій у виховний процес державних закладів опіки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Гуманізація виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми передбачає повагу до особистості дитини, педагогічну підтримку, зосередженість на її потребах, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довіри до неї, виховання гуманної особистості, щирої, людяної, доброзичливої, милосердної (Я. Корчак, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський).

Феномен довіри – багатоаспектне явище, яке відіграє одну з основних ролей у міжособистісній взаємодії та є головною умовою формування позитивних міжособистісних відносин. Саме довіра дає змогу визначити ступінь близькості між людьми, на її основі будуються найміцніші стосунки. Міра довіри як до соціуму, так і до себе є одним з глибинних чинників, що впливають на успішність та прагнення до особистісного росту і розвитку. Довіра передбачає віру в Іншого. Здатність вірити в Іншого ґрунтована на вірі в себе, довірі до себе. У інтерсуб'єктних комунікаціях довіра стимулює процес відвертості, «прозорості», саморозкриття, що є фундаментальною потребою розвитку особистості (Коновальчук В., 2017).

Довіра – це здатність і готовність прощати, виправдовувати, жаліти, не допускати зневаги, терпіти і приймати один одного, відкриватися іншому, а ще не лукавити, чинити пристойно стосовно іншого. Серед особистих якостей довіри – це доброзичливість, такт (також і педагогічний), щирість у взаєминах, поступливість, повага до дитини. («Ми сильні, повинні, повинні нести слабкості безсилим, а не собі догоджати» – Послання Св. Апостола Павла до римлян, 15:1).

Довіра як поняття моральної свідомості та етики є засобом налагодження доброзичливих стосунків між педагогом та дитиною. Так, однією з особливостей педагогічної системи А. Макаренка є віра в людину, необхідність та можливість розвитку її добрих задатків. Видатний педагог завжди радив дотримуватися гуманістичного принципу: бачити в кожній дитині особистість, розкривати її індивідуальність, красу, здібності. На його думку, до дитини необхідно підходити з оптимістичною гіпотезою, навіть і деяким ризиком помилитися, педагог наголошував, що «не може бути виховання, якщо не зроблена центральна установка про цінність людини» (Макаренко А., 1988, с. 136).

До головних засобів виховання закономірно залічував категорію довіри В. Сухомлинський. На його думку, вихователь своєю довірою не лише засвідчує «визнання моральних якостей свого вихованця, а й начебто відкриває перед вихованцем перспективу подальшого морального розвитку» (Сухомлинський В., 1977, с. 327). Педагог, довіряючи дитині, виявляє передусім «оцінку доброго начала в людині» (Сухомлинський В., 1977, с. 328).

Енергетизм довіри спрямований на формування в дитини самоповаги, самопізнання («звертає погляд дитина на себе, оцінює добро і зло в собі»), творення наставником виховної справи на дитячому довір'ї («дорожіть довір'ям, а отже – беззахисністю дитини»; «владу свою над дитиною будете на цьому довір'ї, цій беззахисності» (Сухомлинський В., 1976, с. 639). Ідеї В. Сухомлинського про пріоритетність значення ролі довіри у формуванні гармонійної особистості майбутнього громадянина стали підставою основ педагогіки довіри у 60-х рр. ХХ ст.

Довіра як форма віри характеризує суб'єкт-об'єктні стосунки, стосунки безумовної готовності й відкритості до обміну в процесі взаємодії. Латинське «credo» у значенні «віра», «мати довіру» вважають праіндоевропейським за походженням зі значенням «серце даю», воно виявляє особливість змісту довіри як цілісної, центральної категорії, у якій закладена потенційна готовність віддавати, спрямована на зовнішній світ. Відтак праця В. Сухомлинського «Серце віддаю дітям» (1969) є підтвердженням висловленої вище тези про педагогіку довіри.

Довіра й недовіра є фундаментальними почуттями, що визначають подальший розвиток усіх інших видів ставлення особистості до світу, до себе й інших людей. Це почуття виникає дуже рано й залежить від якості отримуваної дитиною материнської турботи. Зауважмо, що почуття довіри не залежить від кількості їжі або проявів батьківської ніжності; швидше воно пов'язане зі здатністю матері передавати своїй дитині почуття впізнаваності, сталості та тотожності переживань. Важливою є рівновага між потребою дитини отримувати і потребою матері давати.

На думку Е. Еріксона, емоційний контакт між матір'ю та дитиною є базисною психологічною моделлю, необхідною для розвитку особистості дитини (Еріксон Е., 2000, с.113). На жаль, така рівновага не може бути досягнута, коли дитина залишається сиротою.

Довіра виступає однією з основних детермінант самоповаги, що є основною умовою саморозвитку особистості. Без довіри й позитивного ставлення до власного Я неможливий успішний розвиток особистості, це потребує передовсім відповідного ставлення інших. Людина не буде вірити в себе, якщо ніхто не повірить у неї. Це позитивне ставлення (довіру) К.Роджерс трактує як тепло, симпатію, емпатію, прихильність, акцептацію, ставлячи за приклад позицію батьків, які нагороджують ніжними почуттями свою дитину, незалежно від її поведінки, дають їй «безумовну любов», любов адаре. Тільки батьки дають дитині «безумовну» любов, тобто люблять її за те, що вона є (Роджерс К., 1994, с. 165-166).

Особливо гостро сьогодні стоїть проблема формування базової довіри у дітей-сиріт, які виховуються у державних закладах опіки. Зазвичай у таких дітей не сформована «довіра до себе», яка допомагає не вступати з собою в конфлікти чи суперечності. «Довіра до себе» є гарантом, з одного боку, стресостійкості, цілісності а, з іншого, – умовою розвитку особистості.

Дослідження М. Бевз, Я. Гошовського, А. Прихожан, Н. Толстих, присвячені психологічним особливостям виховання дітей-сиріт у державних закладах опіки, констатують спрощене емоційне тло спілкування в установах закритого типу. Емоційність педагогів зазвичай знижена, що впливає на тло дитячої активності, виявляється в малій кількості їх звернень до дітей (у 4-10 разів менше, ніж у їх однолітків, котрі виховуються в сім'ї); у контактах зменшена кількість особистісних, інтимних звернень, а ті, що є, емоційно бідні й одноманітні за змістом, здебільшого спрямовані на регламентацію поведінки.

Часта змінюваність вихователів, дефіцит ласки, уваги, емоційного тепла з боку дорослих, переведення вихованців з однієї групи в іншу, з одного дитячого закладу до іншого закріплюють один з найнебезпечніших феноменів сирітства – «втрату базової довіри до світу», яка проявляється в агресивності, підозрливості, нездатності до автономного життя, що має негативний вплив на емоційний і особистісний розвиток дитини (Бевз Г., 2006). Відсутність довірливих стосунків у вихованців державних закладів опіки є причиною емоційної нестійкості, тривожності, фрустрованості, порушення емоційних контактів з тими, хто оточує. Саме встановлення довірливих стосунків вихователя та дитини-сироти є запорукою емоційного комфорту, особистісного розвитку дитини.

Діти заслуговують поваги, довіри та дружніх взаємин, підкреслював Я. Корчак та застерігав педагогів від «нещирої, дешевої довіри» до дітей, «напоказ – друзі, на словах – союзники, на ділі – вороги». Такі педагоги викликають відразу, і як відповідь, – неприязнь дітей, конспірацію» (Корчак Я., 1990, с.12). Вимоги педагога мають поєднуватися з глибокою довірою і повагою до дитини, інакше вимога постає як брутальний тиск, принука. Вияв недовіри до дитини є певною мірою здійсненням насильства стосовно неї.

Відсутність у вихователя довіри до дитини робить фактично неможливим повноцінний діалог з нею, який є ключовою ланкою успішної педагогічної діяльності та припускає повне взаєморозуміння, позитивне емоційне тло суб'єкт-суб'єктної взаємодії, потребу і можливість саморозвитку. Усе це стає можливим, якщо вихователь виявлятиме в дитині якості, що дають можливість оцінювати її як активного, рівноправного партнера по спілкуванню і взаємодії.

Дослідник В. Сафонов найголовнішою функцією довіри вважає обмін значущими думками і почуттями на основі віри та довіри до партнера. Як ключові функції довіри вчений виокремлює такі: 1) функцію психологічного розвантаження; 2) функцію зворотного зв'язку в процесі самопізнання; 3) функцію психологічного зближення і поглиблення взаємин (Сафонов В., 1981, с. 256-258). На нашу думку, ці функції найкраще підкреслюють бажану суб'єкт-суб'єктну взаємодію дитини-сироти та педагога в умовах державного закладу опіки.

Установлення довірливих стосунків вихователя та дитини-сироти передбачає невтручання в її особистісний простір, довіру до ухвалення самостійних рішень. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія вихователя та дитини-сироти це «спільний» простір, перетин життєвого простору дитини та вихователя. Звичайно, що в дитини та й у вихователя залишаються «секретні» проблеми. У дітей є багато причин не довіряти вихователю, серед яких страх засудження, покарання. Зауважмо, що усвідомлення свого права на помилку, визнання такого права за іншими не применшує, а сприяє росту довіри і водночас відповідальності за власну поведінку, вчинки.

Доцільним, на нашу думку, є використання педагогом техніки досягнення довіри у стосунках дорослого та дитини В. Рахматшаєвої, яка пропонує п'ять «мовчазних ключів» до довіри:

- 1) перевірити, чи довіряє вам дитина (техніки невербального спілкування);
- 2) синхронізування тону і темпу власного голосу з голосом дитини;
- 3) налаштування на дихання дитини («техніка дзеркала»);
- 4) використання відповідного ритму рухів («перехресне дзеркало»);
- 5) намагання надати власному тілу позу, адекватну дитячій («техніка простого наслідування»), (Рахматшаєва В., 1995, с. 26-28).

Відтак досягнення довірливих стосунків – засіб синхронізації досвідів, цінностей і звичок дитини й вихователя. Створювати, виховувати довіру дітей-сиріт до вихователя можна як за допомогою слів, так і засобами невербального спілкування: очима, посмішкою, дотиком, тобто всім, за допомогою чого можна продемонструвати дітям, що вони мають право відкрито виражати свої думки і почуття. При цьому вихователь повинен усвідомити право кожної людини на приховування своїх думок та почуттів, ізольованість і недоторканість внутрішнього світу, і головне, визнати це право за дитиною.

За умови довіри до дітей-сиріт (їхніх слів, намірів, дій, учинків, цінностей) вихователі здатні допомогти вихованцям повірити в себе, знайти взаєморозуміння з навколишньою дійсністю та навчити правильно розуміти світоглядну позицію «іншого», що є незамінним критерієм побудови гармонійних стосунків та успішної суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Здійснивши аналіз наукових напрацювань дослідників з означеного питання, можемо констатувати, що довіра в суб'єкт-суб'єктній взаємодії вихователя та дитини-сироти стимулює процес відвертості, прозорості, саморозкриття, що виступає умовою результативності продуктивного розвитку особистості дитини-сироти. Вимоги вихователя мають поєднуватися з глибокою довірою і повагою до дитини. Професійна компетентність педагогів, використання вихователем технік досягнення довіри у стосунках з дитиною уможливить частково знизити негативний вплив деприваційних умов державного закладу опіки. Тільки системна реалізація умов, дотримання яких забезпечить реалізацію принципу довіри у вихованні особистості дитини-сироти, допоможе здійснити ефективну підтримку дітям, що залишились без піклування батькі, та підвищити успішність виховного процесу загалом.

Перспективу наших подальших розвідок вбачаємо в обґрунтуванні теоретико-методологічних основ технологій виховання дітей-сиріт на основі реалізації етично-альтруїстичного принципу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бевз, Г. М. (2006). Прийомні сім'ї (оцінка створення, функціонування та розвитку) К.: Главник.
- Бойко, А. М. (2012). Феномен «суб'єкт-суб'єктні відносини» – стратегія подальшого розвитку педагогічної теорії і практики. Гуманізація навально-виховного процесу : зб. наук. праць, 8 (1), Слов'янськ : СДПУ.
- Эрикссон, Э. Г. (2000). Детство и общество. СПб. : Речь.
- Коновальчук, В. І. (2017). Розвиток творчого потенціалу особистості у просторі освіти. Дис....доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. Київ.
- Корчак, Я. (1990). Как любить ребёнка: книга о воспитании; пер. с польск. / Я.Корчак. М.: Политиздат.
- Макаренко, А.С. (1988). Книга для родителей. Москва. Просвещение.
- Пеша, І.В. (2000). Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу автореф. дис. 13.00.05 – соціальна педагогіка. Київ.
- Рахматшаєва, В.М. (1995). Грамматика общения. Москва.
- Роджерс, К. (1994). Взгляд на психотерапию: Становление человека : пер. с англ. Москва: Прогресс.
- Сафонов, В.С. (1981). О психологии доверительного общения. Проблема общения в психологии / под ред. Б.Ф. Ломова. Москва : Наука, 256–258.

- Султанова, Н.В. (2018). Теорія і практика соціального виховання дітей в інтернатних закладах освіти України (1956-початок XXI ст.). 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Дис.... доктора наук. Тернопіль.
- Сухомлинський, В.О. (1977). Слово вчителя в моральному вихованні. Вибр. тв.: в 5 т. К.: Рад. шк.Т.5.
- Сухомлинський, В.О. (1976). Сто порад учителям. Вибр. тв.: в 5 т. К.: Рад. шк. Т.2.

REFERENCES

- Bezv, H.M. (2006). Priiomni simi (otsinka stvorennia, funktsionuvannia ta rozvytku) Kyiv: Hlavnuk.
- Boiko, A. M. (2012). Fenomen «subiekt-subiektni vidnosyny» – stratehiia podalshoho rozvytku pedahohichnoi teorii i praktyky. Humanizatsiia navalno-vykhovnoho protsesu : zb. nauk. prats, 8 (1), Sloviansk : SDPU.
- Konovalchuk, V. I. (2017). Rozvytok tvorchoho potentsialu osobystosti u prostori osvity. Dys....doktora filosofskykh nauk za spetsialnistiu 09.00.10 – filosofii osvity. Kyiv.
- Korchak, YA. (1990). Kak lyubit rebënka: kniga o vospitanii; per. s polsk. Moscow: Politizdat.
- Makarenko, A.S. (1988). Kniga dlya roditeley. Moscow: Prosveschenie.
- Pesha, I.V. (2000). Sotsialne stanovlennia ditei v dytiachykh budynkakh simeinoho typu Avtoref. dys. 13.00.05 – sotsialna pedahohika. Kyiv.
- Rahmatshaeva, V.M. (1995). Gramatika obscheniya. Iz-vo «Semya i shkola», M.
- Rodjers, K. (1994). Vzglyad na psihoterapiyu: Stanovlenie cheloveka : per. s angl. Moscow: Progress.
- Safonov, B.C. (1981). O psihologii doveritelnogo obscheniya. Problema obscheniya v psihologii / pod red. B.F. Lomova. Moscow: Nauka, 256–258.
- Sultanova, N.V. (2018). Teoriia i praktyka sotsialnoho vykhovannia ditei v internatnykh zakladakh osvity Ukrainy (1956-pochatok KhKhl st.). 13.00.01 – zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky. Dys.... doktora nauk. Ternopil.
- Sukhomlynskyi, V.O. (1977). Slovo vchytelia v moralnomu vykhovanni. Vybr. tv.: v 5 t. K.: Rad. Shk.Т.5.
- Sukhomlynskyi, V.O. (1976). Sto porad uchytelvi. Vybr. tv.: v 5 t. K.: Rad. Shk. Т.2.

Статтю подано до редколегії 01.06.2020 р.
Рекомендовано до друку 12.06.2020 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бабійчук Світлана – кандидат педагогічних наук, докторантка кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)

Баб'як Жанна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри української та іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій, Тернопільський національний технічний університет (Тернопіль, Україна)

Багрій Марія – кандидат філологічних наук, докторантка, викладач вищої категорії Івано-Франківського коледжу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Баліка Людмила – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики виховання, Рівненський державний гуманітарний університет (м. Рівне, Україна)

Близнюк Тетяна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Боровик Юрій – старший викладач кафедри фізичного виховання, Національний університет «Львівська політехніка» (Львів, Україна)

Василик Марина – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Вітюк Валентина – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики початкової освіти, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна)

Галів Микола – доктор педагогічних наук, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна)

Гарапко Любова – аспірантка, Мукачівський державний університет (м. Мукачево, Україна)

Гребінка Галина – старший викладач кафедри фізичного виховання, Національний університет «Львівська політехніка» (Львів, Україна)

Гуменюк Ірина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Деркачова Ольга – доктор філологічних наук, професор кафедри педагогіки початкової освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Дудка Тетяна – доктор педагогічних наук, професор, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

Журба Катерина – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, головний співробітник лабораторії морального, громадянського та міжкультурного виховання, Інститут проблем виховання НАПН України (м. Київ, Україна)

Завгородня Тетяна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Зубрицький Ярослав – старший викладач кафедри фізичного виховання Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна)

Качак Тетяна – доктор філологічних наук, професор, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Клепар Марія – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки початкової освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Королько Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Король Олександр – старший викладач кафедри фізичного виховання, Національний університет «Львівська політехніка» (Львів, Україна)

Котелянець Юлія – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри методик дошкільної та початкової освіти, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький, Україна)

Кречко Вікторія – магістрантка ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна)

Криштанович Мирослав – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна)

Криштанович Світлана – кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту, Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського (м. Львів, Україна)

Круль Лариса – кандидат педагогічних наук, доцент, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна)

Кулага Тетяна – аспірантка кафедри теорії і методики музичної освіти та хореографії Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького (м. Мелітополь, Україна)

Куспиш Олександр – старший викладач кафедри фізичного виховання, Національний університет «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна)

Ленів Зоряна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри логопедії та логопсихології, Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова (м. Київ, Україна)

Лялюк Галина – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах, Львівський державний університет внутрішніх справ (Дрогобич, Україна)

Маслюк Руслан – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри спортивних дисциплін, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (м. Умань, Україна)

Невмержицька Олена – доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна)

Нестеренко Наталія – заступник директора з виховної роботи Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Осадченко Інна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (м. Умань, Україна)

Петренко Оксана – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри теорії і методики виховання, Рівненський державний гуманітарний університет (м. Рівне, Україна)

Потапчук Тетяна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики дошкільної та спеціальної освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Прокопенко Альона – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри інформатики Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна)

Прокопів Любов – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна)

Рибіна Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій, Тернопільський національний економічний університет (Тернопіль, Україна)

Рожко Олена – викладач кафедри фізичного виховання, Національний університет «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна)

Розлуцька Галина – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, Україна)

Романишин Руслана – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фахових методик і технологій початкової освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Руснак Іван – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія (м. Хмельницький, Україна)

Сазоненко Галина – кандидат педагогічних наук, директор Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Скворцова Світлана – доктор педагогічних наук, член-кореспондент НАПН України, професор, завідувач кафедри математики та методики її навчання, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського (м. Одеса, Україна)

Слюсаренко Ніна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту імені проф. Є. Петухова, Херсонський державний університет (м. Херсон, Україна)

Сотер Марія – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Первомайська філія Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (м. Первомайськ, Україна)

Стадник Володимир – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри фізичного виховання, Національний університет «Львівська політехніка» (Львів, Україна)

Стинська Вікторія – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Султанова Лейла – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри професійної та вищої освіти, Центральний інститут післядипломної освіти ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» (м. Київ, Україна)

Титунь Оксана – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Троценко Ольга – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської філології факультету іноземних мов, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Ушневич Соломія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри фахових методик і технологій, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Царик Ольга – доктор педагогічних наук, професор кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій, Тернопільський національний економічний університет (Тернопіль, Україна)

Цьовх Лариса – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, доцент кафедри фізичного виховання, Національний університет «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна)

Цюняк Оксана – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки початкової освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Червінська Інна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Чумак Микола – доктор педагогічних наук, професор, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

Щербак Ірина – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри інформатики Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна)

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Babiak Zhanna – candidate of pedagogical sciences, associate professor, head of the Ukrainian and foreign languages department, Ternopil Ivan Puluj National Technical University (Ternopil, Ukraine)

Babiichuk Svitlana – Ph.D., doctoral student of the Department of social philosophy, philosophy of education and educational policy, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)

Bagriy Mariya – candidate of philological sciences, doctoral student, teacher of the higher category of the Ivano-Frankivsk college of the State Pedagogical University «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Blyznyuk Tetyana – PhD in Education, Associate Professor Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Balika Liudmyla – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Education, Rivne State University of Humanities (Rivne, Ukraine)

Borovik Yuriy – Senior Lecturer of the Department of Physical Education, Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine)

Chervinska Inna – PhD in Education, Associate Professor, Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian national university (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Chumak Mykola – Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)

Derkachova Olga – Doctor of Philology, Professor of the Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Dudka Tetiana – Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)

Grebinka Galyna – Senior Lecturer of the Department of Physical Education, Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine)

Harapko Liubov – Doctoral student, Mukachevo State University (Mukachevo, Ukraine)

Haliv Mykola – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine)

Humeniuk Iryna – PhD in Philology, Associate Professor, Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Kachak Tetiana – Doctor of Philological Sciences, professor of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Klepar Maria – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Korol Aleksandr – Senior Lecturer of the Department of Physical Education, Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine)

Korolko Andrii – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Krecko Viktoriia – Undergraduate of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Kotelianets Yuliia – Candidate of pedagogical sciences (PHD), senior teacher of the chair of methodics of pre-school and primary school education, Central Ukrainian State Pedagogical University (Kropyvnytskyi, Ukraine)

Krul Larisa – Candidate of Pedagogical Sciences (Ph. D.), Associate professor, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Kryshtanovych Myroslav – Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine)

Kryshtanovych Svitlana – Associate Professor of the Department of Economics and Management PhD of Public Administration, Associate Professor, Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Bobersky (Lviv, Ukraine)

Kulaha Tetiana – postgraduate student of the Department of Theory and Methods of Music Education and Choreography, Melitopol State Pedagogical University named after B. Khmelnytsky (Melitopol, Ukraine)

Kuspish Aleksandr – Senior Lecturer of the Department of Physical Education, Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine)

Leniv Zoriana – PhD (Special Education), Associate Professor, Senior Lecturer at the Department Speech Therapy and Speech Psychology, Mykhailo Dragomanov National Pedagogical University (Kyiv, Ukraine)

Lialiuk Halyna – PhD (Psychology), Assoc. Prof, Assistant Professor at Department of Psychology of Activities in Special Conditions, Lviv State University of Internal Affairs (Drohobych, Ukraine)

Masiuk Ruslan – PhD in Education, associate professor, head of Sport Subjects Department, Uman state pedagogical university named Pavlo Tychna (Uman, Ukraine)

Nesterenko Natalia – Deputy director of educational work of the Ukrainian Humanities Lyceum of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Nevmerzhytska Olena – Sc. D. (Education), Full Professor, Professor of the General Pedagogy and Preschool Education Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine)

Osadchenko Inna – Doctor of pedagogical sciences, professor, professor departments of pedagogy and educational management, Uman state pedagogical university named Pavlo Tychna (Uman, Ukraine)

Petrenko Oksana – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Theory and Methods of Education, Rivne State University of Humanities (Rivne, Ukraine)

Potapchuk Tetiana – Doctor of Pedagogical Sciences (Ed.D.), Professor of the Department of Theory and Methods of Preschool and Special Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Prokopenko Alona – PhD of Pedagogical Sciences, lecturer at the Department of Informatics Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council (Kharkiv, Ukraine)

Prokopiv Liubov – PhD in Education, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Educational Management after Bohdan Stuparyk, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Romanyshyn Ruslana – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Specialist Methods and Technologies of Elementary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Rozhko Elena – Senior Lecturer of the Department of Physical Education, Lviv Polytechnic National University (Lviv Ukraine)

Rozlutska Galyna – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of Department of General Pedagogy and Pedagogy of Higher School, State University «Uzhhorod National University» (Uzhhorod, Ukraine)

Rusnak Ivan – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Foreign Languages, Khmelnytskyi Humanitarian and Pedagogical Academy (Khmelnytskyi, Ukraine)

Rybina Nataliia – candidate of philological sciences, associate professor of the foreign languages department, Ternopil National Economic University (Ternopil, Ukraine)

Sazonenko Galina – Candidate of pedagogical sciences, Director of the Ukrainian Humanities Lyceum of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Shcherbak Iryna – PhD of Pedagogical Sciences, lecturer at the Department of Informatics Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council (Kharkiv, Ukraine)

Skvortsova Svitlana – Doctor of Pedagogical Sciences, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Professor, Head of the Department of Mathematics and Methods of Teaching Mathematics of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky (Odessa, Ukraine)

Slyusarenko Nina – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Professor of the Professor Ye. Petukhov Department of Pedagogy, Psychology and Educational Management, Kherson State University (Kherson, Ukraine)

Soter Mariia – Ph.D. in Pedagogical Sciences, Lecturer of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Pervomaisk Branch of Admiral Makarov National University of Shipbuilding (Pervomaisk, Ukraine)

Stadnyk Volodymyr – PhD (Science in Physical Education and Sport), Associate Professor Dotsent of the Department of Physical Education, Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine)

Stynska Viktoriia – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Educational Management after Bohdan Stuparyk, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Sultanova Leila – Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of Vocational and Higher Education, University of Educational Management (Kyiv, Ukraine)

Trotsenko Olga – PhD in Education, Associate Professor English Philology Department of the Faculty of Foreign Languages, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Tsaryk Olha – doctor of pedagogical sciences, professor of the foreign languages department, Ternopil National Economic University (Ternopil, Ukraine)

Tsiuniak Oksana – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Chair of Pedagogy of Primary, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Tsovh Larysa – PhD (Science in Physical Education and Sport), Associate Professor, Dotsent of the Department of Physical Education, Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine)

Tytun Oksana – PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate Professor of Foreign Languages Department, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Ushnevych Solomiya – PhD (Candidate of Philological Sciences), Associate Professor of the Department of Professional Methods and Technologies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Vasylyk Maryna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Vitiuk Valentyna – Candidate of pedagogical sciences, department of theory and methods of elementary education, Lesya Ukrainka Eastern European National University (Lutsk, Ukraine)

Zavgorodnia Tetiana – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, manager of Bogdan Stuparyk Pedagogy and Educational Management Department, State Pedagogical University «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Zhurba Katerina – Doctor of pedagogical sciences, Senior Researcher, Chief Research Fellow, laboratories for moral, civic and intercultural education Institute of Problems on Education, National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Zubritsky Yaroslav – Senior Lecturer of the Department of Physical Education, Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ НАУКОВОГО ФАХОВОГО ВИДАННЯ З ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК «ГІРСЬКА ШКОЛА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ»

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Білавич Галина Василівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Москаленко Юрій Михайлович – кандидат філософських наук, професор, директор Івано-Франківського коледжу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Червінська Інна Богданівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Цепенда Ігор Євгенович – доктор політичних наук, професор, ректор, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Біда Олена Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (м. Берегово, Україна)

Блават Оксана Зіновіївна – доктор педагогічних наук, доцент кафедри фізичного виховання, Національний університет «Львівська Політехніка» (м. Львів, Україна)

Благун Наталія Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки початкової освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Бондар Володимир Іванович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, директор Інституту педагогіки та психології, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

Богданець-Білокаленко Наталія Іванівна – доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури, Інститут педагогіки НАПН України (м. Київ, Україна)

Валят Войцех – доктор педагогічних наук, проректор у справах студентських та навчання, завідувач відділення загальної дидактики та освітніх систем, Жешувський університет (м. Жешув, Республіка Польща)

Горніч Тетяна Ігорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов, ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет ім. І.Я. Гобчевського» (м. Тернопіль, Україна)

Завгородня Тетяна Костянтинівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Зварич Ірина Миколаївна – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Київський національний торговельно-економічний університет (м. Київ, Україна)

Євтух Микола Борисович – доктор педагогічних наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України (м. Київ, Україна)

Кондур Оксана Созонтівна – доктор педагогічних наук, доцент, декан педагогічного факультету ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Кононенко Віталій Іванович – доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України, завідувач кафедри загального та германського мовознавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Котик Тетяна Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор кафедри фахових методик і технологій початкової освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Кучай Олександр Володимирович – доктор педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

Лисенко Неллі Василівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Мазур Пьотр – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, Державна вища професійна школа в м. Холм (м. Холм, Республіка Польща)

Максимчук Борис Анатолійович – доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та фізичної культури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (м. Ізмаїл, Україна)

Марусинець Мар'яна Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і психології, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

Момбек Алія Ануарбеківна – кандидат педагогічних наук, асоційований професор, член-кореспондент МАН ПО, Казахський національний педагогічний університет імені Абая (м. Алмати, Республіка Казахстан)

Мукан Наталія Василівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна)

Оліяр Марія Петрівна – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри педагогіки початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Пальшкова Ірина Олександрівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогічних технологій початкової освіти, декан факультету початкового навчання, Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (м. Одеса, Україна)

Пенчковскі Ришард – доктор педагогічних наук, декан педагогічного інституту, Жешувський університет (м. Жешув, Республіка Польща)

Романюк Світлана Захарівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та методики початкової освіти, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (м. Чернівці, Україна)

Федірчик Тетяна Дмитрівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та методики початкової освіти, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (м. Чернівці, Україна)

Федчишин Надія Орестівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов, ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет ім І.Я. Горбачевського» (м. Тернопіль, Україна)

Чепіль Марія Миронівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна)

Яблонський Андрій Іванович – доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки та інклюзивної освіти, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна)

EDITORIAL BOARD

SCIENTIFIC EDITION ON PEDAGOGICAL SCIENCES

«MOUNTAIN SCHOOL OF UKRAINIAN CARPATY»

EDITOR IN CHIEF

Bilavych Halyna – Doctor of Pedagogy, Professor, Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

DEPUTY CHIEF EDITOR

Moskalenko Yuriy – Candidate of Philosophy Sciences, Professor, Director of Ivano-Frankivsk College of public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

EXECUTIVE SECRETARY

Chervinska Inna – Doctor of Philosophy Ph.D, Candidate of Pedagogic, Assistant professor of the Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Tsependa Igor – Doctor of Political Sciences, Professor, Rector of public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Bida Olena – Doctor of Pedagogic, Professor, Head of the department of Pedagogic and Psychology, Ferenc Rakoczi Transcarpathian Hungarian College of Higher Education (Beregovo, Ukraine)

Blavt Oksana – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Physical Education, Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine)

Blagun Nataliya – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Bohdanets-Biloskalenko Natalia – Doctor of Pedagogical Sciences, a senior researcher of the scientific subsection of Languages of Other Ethnic Minorities and Foreign Literature Teaching Department of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kiev, Ukraine)

Bondar Volodimir – Doctor of Pedagogic, Professor, Member of NAPS of Ukraine, Director of the Institute of Pedagogy and Psychology at Dragomanov National Pedagogical University (Kyiv, Ukraine)

Walat Wojciech – Doctor of Pedagogy, Vice Rector for Student academic affairs and education, Head of the Department of General didactics and education systems, Rzeszow University (Zheshuv, Poland)

Gorpinich Tetiana – Candidate of Pedagogic, Associate Professor, Department of Foreign Languages, State Pedagogical University «Ternopil State Medical University named after. I. I. Gobachevsky» (Ternopil, Ukraine)

Zavhorodnya Tetiana – Doctor of Pedagogic, Professor, Head of B. Stuparyk Department of Pedagogy, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Zvorych Iryna - Doctor of Sciences (Pedagogics), Senior Staff Scientist, the Department Professor Foreign Philology and Translation, Kyiv National University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

Evtukh Nikolai – Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Kyiv, Ukraine)

Kondur Oksana – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Kononenko Vitaliy – Doctor of Philology, Professor, Academician of the NAPS of Ukraine, Head of department of the General and Germanic Linguistics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Kotyk Tetiana – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the department of professional methods and technologies of primary education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Kuchay Olexander – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Pedagogy, National University of BioSource and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Lysenko Nelly – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the department of theory and methodology of preschool and special education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Borys Maxymchuk – PhD in Education, Professor of Social Work, Social Education and Physical Education, Izmail State Humanitarian University (Izmail, Ukraine)

Marusinets Marianna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the department of Pedagogical and Psychology, National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov (Kyiv, Ukraine)

Mazur Petr – Doctor of Pedagogic, Professor, Head of the department of Pedagogic at State School of Higher Education (Chelm, Poland)

Mombek Aliya – Candidate of Pedagogic, Associate Professor, Corresponding Member of MAN PO, Kazakh National University named after Abay (Republic of Kazakhstan)

Mukan Nataliya - Sc.D. (Education), Full Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine)

Oliyar Maria – Doctor of Pedagogical Sciences, Assistant professor, Head of the department of pedagogy of primary education at public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Palshkova Irina – Doctor of Pedagogic, Professor of the Department of Pedagogical Technologies of Primary Education, Dean of the Faculty of Primary Education, Kostiantyn Ushynskiy South Ukrainian National Pedagogical University (Odessa, Ukraine)

Pęczkowski Ryszard – Doctor of Pedagogic, Dean of the Institute of Pedagogy, Zheshuv University (Zheshuv, Poland)

Romaniuk Svitlana – Doctor of Pedagogic, Professor, Head of Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine)

Tetiana Fedirchuk – PhD in Education, Professor of the Department of Pedagogy and Methods of Primary Education, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine)

Fedchyshyn Nadiya – Doctor of Pedagogic, Professor, Head of the Department of Foreign Languages, «Ternopil State Medical University named after. I. Y. Gobachevsky» (Ternopil, Ukraine)

Chepil Mariia – Doctor of Pedagogic, Professor, Head of the department of General Education and Preschool Education at Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine)

Andrii Yablonskyi – PhD in Psychology, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy and Inclusive Education, Vasyl Sukhomlynskyi National University (Mykolayiv, Ukraine)

Запрошуємо до співпраці!

Вельмишановні вчителі і вихователі, організатори і керівники освіти, вчені-педагоги і дослідники з України та інших країн, що вивчають людину, її життя і розвиток.

Гори, в якій країні вони б не були, справляють приблизно однаковий вплив на їх мешканців. Гірські ландшафти і особливі кліматичні умови визначають специфіку життєдіяльності і життєзабезпечення, традиції і звичаї, спосіб господарювання і виховання дітей.

Впливи природного середовища (гір, лісу, степу, клімату того чи іншого регіону тощо) майже не враховуються в організації навчально-виховного процесу. Дуже часто ті, хто цей процес здійснює, і самі не знають особливостей формуючого впливу сил природи на становлення і розвиток людської особистості.

Групою вчених Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Україна) розробляється регіональний проект «Гірська школа. Стан. Проблеми. Перспективи розвитку».

Метою проекту є:

- вивчення впливу гірського середовища на розвиток, навчання і виховання учнів;
- дослідження змісту, форм і методів використання вчителями і вихователями особливостей гірського довкілля з метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу;
- узагальнення результатів вивчення впливу гірського середовища на розвиток учнів, отримання наукових знань, встановлення закономірностей формування особистості в специфічних умовах гір;
- підготовка пропозицій та рекомендацій щодо врахування особливостей гірського середовища для вчителів, вихователів, організаторів і управлінців освітою різних рівнів.

Просимо ознайомитися з нашим «Проектом», «Орієнтовною тематикою наукових досліджень», які вміщені в попередніх виданнях, врахувати соціально-економічні та культурно-історичні умови і особливості своєї країни і спільно досліджувати цю маловивчену проблему.

Порівняльний аналіз різних напрямів наукового вивчення означених питань дасть змогу не лише поділитись досвідом урахування впливів сил природи на виховання і розвиток дітей, але й встановити певні закономірності навчально-виховної роботи в умовах гірського регіону.

Результатами напрацювань учених України та інших країн можна буде обмінятися не лише шляхом наукових публікацій, але й у процесі їх обговорення на міжнародних семінарах, симпозиумах, конференціях.

Природознавці гірських країн Європи вже об'єдналися в дослідженнях проблеми збереження і сталого розвитку гір (Альпійська, Карпатська конвенції тощо). В 78 країнах світу створено Національні Комітети Гір.

Учені – педагоги, психологи, медики, соціологи, народознавці – мають також об'єднатись у вивченні проблем взаємодії природи і людини, впливу природи на розвиток особистості як найвищої цінності держави і суспільства.

Запрошуємо до наукової співпраці.

Розробники проекту

Welcome to cooperation!

Dear teachers and tutors, organizers and heads of educational institutions, scientists-teachers and researchers in Ukraine and other countries, studying the person, her life and development. Mountains, no matter in what country they are, make approximately identical influence on their inhabitants. Mountain landscapes and special climatic conditions determine specificity of ability to live and life-support, traditions and customs, ways of managing and children's education.

Influence of the environment (mountains, woods, steppes of a region) almost is not taken into consideration at the organization of educational process. Very often those who carries out this process, do not know themselves all features of forming influence of the natural conditions on the making and development of the human person.

The regional project «Mountain school. Condition. Problems. Prospects of development» is developed by the group of scientists of the Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk (Ukraine).

The purposes of the project are as follows:

- Studying influence of the mountain environment on development, training and education of pupils;
- Research of the contents, forms and methods of use by teachers and tutors of features of the mountain environment aimed at increasing the efficiency of educational process;
- Summarizing of the results of studying influence of the mountain environment on development of pupils, acquiring scientific knowledge, determining the laws of the person's formation in specific conditions of the mountains;
- Preparation of offers and recommendations about taking into account features of the mountain environment for teachers, tutors, organizers and heads of educational institutions of different levels.

Will you acquaint yourself with our «Project», «Approximate subjects of scientific researches», which contains this edition, consider social – economic and cultural-historical conditions and features of your country and make common exploration of this insufficiently studied problem?

The comparative analysis of different directions of scientific studying of the defined problems will enable not only to share experience of taking into account influences of the natural conditions on education and development of children, but also will define certain laws of teaching and educational work in conditions of the mountain region.

It will be possible to exchange the results of the researches of scientists in Ukraine and other countries not only by means of scientific publications, but also during their discussion at the international seminars, symposiums and conferences.

Naturalists of the European highland countries have already united in researches of the problem of preservation and constant development of mountains (the Alpine and Carpathian conventions, etc.). The National Committees of Mountains are founded in 78 countries of the world.

Scientists – teachers, psychologists, physicians, sociologists, and ethnologists should also unite for studying problems of interaction of the nature and the person, influence of the nature on development of the person as the most value of the state and society.

We invite you to scientific cooperation.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВИТИ

<i>ГАРАПКО ЛЮБОВ. ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ВЕКТОР УКРАЇНСЬКИХ СТУДІЙ ПРО РОЗВИТОК ІНШОМОВНОЇ ОСВИТИ В ЗАРУБІЖЖІ</i>	5
<i>ДУТКА ТЕТЯНА. СУЧАСНИЙ ІНСТИТУЦІЙНИЙ АУДИТ ОСВІТНИХ ЗАКЛАДІВ: ТРАНСМІСІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ</i>	9
<i>НЕВМЕРЖИЦЬКА ОЛЕНА. РОЛЬ ІКТ У СУЧАСНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ</i>	14
<i>ОСАДЧЕНКО ІННА, МИСЛЮК РУСЛАН. СУТНІСТЬ ТА ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ПРОБЛЕМИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ</i>	19
<i>ПОТАПЧУК ТЕТЯНА, КЛЕПАР МАРІЯ. ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА ПЕДАГОГІКА ТОЛЕРАНТНОСТІ: ПРОБЛЕМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ</i>	26
<i>РОМАНИШИН РУСЛАНА. ВЛАСТИВОСТІ ДІЙ З ОБЧИСЛЕННЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ НАВИЧКИ</i>	31
<i>РУСНАК ІВАН, ВАСИЛИК МАРІНА. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПЕРЕДШКІЛЛЯ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВИТИ Й ВИХОВАННЯ В КАНАДІ</i>	35
<i>САЗОНЕНКО ГАЛИНА, ЖУРБА КАТЕРИНА, НЕСТЕРЕНКО НАТАЛІЯ. ГРОМАДЯНСЬКІСТЬ – ЧИННИК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В АКМЕОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНСЬКОГО ГУМАНІТАРНОГО ЛІЦЕЮ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА</i>	40
<i>ЩЕРБАК ІРИНА. ОГЛЯД МЕТОДИК СТРАТЕГІЙ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ПРОВІДНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ У МІЖНАРОДНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ</i>	46

РОЗДІЛ II. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

<i>БАГРІЙ МАРІЯ, РОЗЛУЦЬКА ГАЛИНА. ПАТРІОТИЧНИЙ РОЗВИТОК ТА НАЦІОНАЛЬНА ДУХОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ</i>	50
<i>ГАЛІВ МИКОЛА. ЗМІСТ ОСВИТИ У ДРОГОБИЦЬКІЙ УЧИТЕЛЬСЬКІЙ СЕМІНАРІЇ СС. ВАСИЛІЯНОК (1920 – 1936 РР.)</i>	54
<i>ГУМЕНЮК ІРИНА. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ</i>	60
<i>ПЕТРЕНКО ОКСАНА, БАЛІКА ЛЮДМИЛА, БРИЧОК СВИТЛАНА. ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ ДИТЯЧОГО ЧИТАННЯ ЩОДО РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ПРО ДИТЯЧУ ЛІТЕРАТУРУ Й ДИТЯЧИХ ПИСЬМЕННИКІВ (1920–1933 РР.)</i>	67
<i>СЛЮСАРЕНКО НІНА. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК ОСНОВА НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ В ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ</i>	73
<i>ЧУМАК МИКОЛА. ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОЕКЦІЯ ФЕНОМЕНА «НАВЧАННЯ»</i>	78

РОЗДІЛ III. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР РЕГІОНУ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

<i>ЛЕНІВ ЗОРЯНА. ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ВИШИВАНКИ</i>	82
<i>КОРОЛЬКО АНДРІЙ, ПРОКОПІВ ЛЮБОВ, КРЕЧКО ВІКТОРІЯ. ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ В СУЧАСНОМУ ІННОВАЦІЙНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ МУЗЕЇВ МІСТА КОЛОМИЇ)</i>	88
<i>ЧЕРВІНСЬКА ІННА. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ ГІРСЬКИХ ШКІЛ РЕГІОНУ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ</i>	94

РОЗДІЛ IV. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

<i>ВІТЮК ВАЛЕНТИНА. ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОПИСНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ</i>	99
<i>КАЧАК ТЕТЯНА, КРУЛЬ ЛАРИСА. ЗМІСТОВІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ» СТУДЕНТАМИ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ</i>	105
<i>КРИШТАНОВИЧ МИРОСЛАВ. ВИВЧЕННЯ ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНОГО ДИСТАНЦІЙНОГО ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ</i>	112
<i>КРИШТАНОВИЧ СВИТЛАНА. ПЕДАГОГІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ ЗА ІНФОРМАЦІЙНО-КОГНІТИВНИМ КРИТЕРІЄМ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВИТИ</i>	116
<i>КУЛАГА ТЕТЯНА. ІННОВАЦІЙНІ ІДЕЇ ВИКЛАДАННЯ ЕСТРАДНОГО ВОКАЛУ В КОНТЕКСТІ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВОКАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ</i>	121
<i>ПРОКОПЕНКО АЛЬОНА. СИСТЕМА БАГАТОРІВНЕВОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ В УКРАЇНІ</i>	126

СКВОРЦОВА СВИТЛАНА. МЕТОДИЧНА СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ	129
СОТЕР МАРІЯ. ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЯ ЯК ЗАСІБ ІНШОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ.	135
СТАДНИК ВОЛОДИМИР, КОРОЛЬ ОЛЕКСАНДР, ГРЕБІНКА ГАЛИНА, БОРОВИК ЮРІЙ. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ У ПОЗААУДИТОРНИХ ФОРМАХ ЗАНЯТЬ	139
СТИНСЬКА ВІКТОРІЯ, ПРОКОПІВ ЛЮБОВ. ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН У ЗВО В ПРОЦЕСІ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ.	145
СУЛТАНОВА ЛЕЙЛА. ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ. . .	150
ЦАРИК ОЛЬГА, РИБІНА НАТАЛІЯ, БАБ'ЯК ЖАННА. СТРУКТУРНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА МОДЕЛЬ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ.	156
ЦЬОВХ ЛАРИСА, КУСПИШ ОЛЕКСАНДР, ЗУБРИЦЬКИЙ ЯРОСЛАВ, РОЖКО ОЛЕНА. ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ В АСПЕКТІ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ.	161
ЦЮНЯК ОКСАНА. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.	167

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ГІРСЬКИХ РЕГІОНІВ

БАБІЙЧУК СВИТЛАНА. ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК «4К» НА ОСНОВІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНЯ	171
БЛИЗНЮК ТЕТЯНА, ТРОЦЕНКО ОЛЬГА. ЕЛЕКТРОННІ ОСВІТНІ РЕСУРСИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ОНЛАЙН ТА ОФЛАЙН НАВЧАННЯ	175
ДЕРКАЧОВА ОЛЬГА, УШНЕВИЧ СОЛОМІЯ, ТИТУНЬ ОКСАНА. ІНКЛЮЗИВНИЙ ПРОСТІР У ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА МАТЕРІАЛІ КАЗКИ «ЗАЙЧИК-НЕСТРИБАЙЧИК ТА ЙОГО СМІЛИВА МАМА» ОКСАНИ ДРАЧКОВСЬКОЇ).	182
ЗАВГОРОДНЯ ТЕТЯНА. ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД	189
КОТЕЛЯНЕЦЬ ЮЛІЯ. ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ МОВЛЕННЕВОЇ ТА ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	194
ЛЯЛЮК ГАЛИНА. ВЗАЄМНА ДОВІРА ЯК УМОВА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ В КОНТЕКСТІ ОСОБИСТІСНОЇ ПАРАДИГМИ	198

CONTENTS

CHAPTER I. THEORETICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEMS OF MODERN EDUCATION

HARAPKO LIUBOV. TERRITORIAL VECTOR OF UKRAINIAN STUDIES ON THE DEVELOPMENT OF FOREIGN LANGUAGE EDUCATION ABROAD 5

DUDKA TETIANA. MODERN INSTITUTIONAL AUDIT OF EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS: TRANSMISSION OF VALUE ORIENTATIONS. 9

NEVMERZHYTSKA OLENA. PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF VALUABLE ATTITUDE TO HEALTH . 14

OSADCHENKO INNA, MASLIUK RUSLAN. BASIC NATURE AND DEBATABLE ISSUES OF ACADEMIC VIRTUE . 19

POTAPCHUK TETIANA, KLEPAR MARIA. TOLERANCE AND PEDAGOGY OF TOLERANCE: PROBLEMS OF SCIENTIFIC RESEARCH 26

ROMANYSHYN RUSLANA. PROPERTIES OF CALCULATION ACTIONS AND CHARACTERISTICS OF COMPUTING SKILL 31

RUSNAK IVAN, VASYLYK MARYNA. PRESCHOOL DEVELOPMENT TRENDS IN UKRAINIAN SCHOOL PREPARATION SYSTEM OF EDUCATION AND UPBRINGING IN CANADA. 35

SAZONENKO GALINA, ZHURBA KATERINA, NESTERENKO NATALIA. CIVICISM IS THE FACTOR OF THE DEVELOPMENT OF THE PERSONALITY IN THE AKMEOLOGICAL AREA OF THE UKRAINIAN HUMANITARIAN LYCEUM OF THE KYIV NATIONAL UNIVERSITY NAMED AFTER TARAS SHEVCHENKO. . . . 40

SHCHERBAK IRYNA. OVERVIEW OF METHODS OF POSITIONING STRATEGIES FOR LEADING UNIVERSITIES IN THE INTERNATIONAL INFORMATION SPACE 46

CHAPTER II. HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ASPECTS OF PEDAGOGICAL RESEARCH

BAGRIY MARIYA, ROZLUTSKA GALYNA. PATRIOTIC DEVELOPMENT AND NATIONAL SPIRITUALITY OF PERSONALITY IN THE CREATIVITY OF UKRAINIAN EDUCATION IN WESTERN UKRAINE. 50

HALIV MYKOLA. THE CONTENTS OF THE EDUCATION IN THE NUNS BASILIAN'S DROGOBYCH TEACHER'S SEMINARY (1920 – 1936) 54

HUMENIUK IRYNA. RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE CONTENT OF TEACHING UKRAINIAN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL PURPOSES 60

PETRENKO OKSANA, BALIKA LIUDMYLA, BRYCHOK SVITLANA. EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE INSTITUTE OF CHILDREN'S READING ON THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL IDEAS ABOUT CHILDREN'S LITERATURE AND CHILDREN'S WRITERS (1920-1933) 67

SLYUSARENKO NINA. NATIONAL IDEA AS THE BASIS OF EDUCATION AND UPBRINGING OF THE YOUNG GENERATION IN THE WORKS OF UKRAINIAN WRITERS OF THE XIX – EARLY XX CENTURY 73

CHUMAK MYKOLA. HISTORICAL AND PEDAGOGICAL PROJECTION OF THE “TEACHING” PHENOMENON . . 78

CHAPTER III. SOCIO-CULTURAL SPACE OF UKRAINIAN CARPATHIANS REGION AND ITS IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF PERSONALITY

LENIV ZORIANA. PRACTICAL IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE APPROACHES TO DEVELOPMENT OF SPEECH OF CHILDREN WITH SEN IN CONDITIONS OF INCLUSION BY UKRAINIAN EMBROIDERY (VYSHIVANKA) 82

ANDRII KOROLKO, LIUBOV PROKOPIV, VIKTORIA KRECKO. FEATURES OF IMPLEMENTATION OF MUSEUM PEDAGOGY IN THE MODERN INNOVATIVE EDUCATIONAL SPACE OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF MUSEUMS OF KOLOMYIA) 88

CHERVINSKA INNA. PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECT FORMATION OF SOCIO-CULTURAL IDENTITY OF PUPILS OF MOUNTAIN SCHOOLS REGION OF THE UKRAINIAN CARPATHIANS. 94

CHAPTER IV. THEORETICAL-METHODICAL FUNDAMENTALS OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS

VITIUK VALENTYNA. PROJECT METHOD IN THE PROCESS OF FORMING THE LEGAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF ELEMENTARY SCHOOL 99

KACHAK TETIANA, KRUL LARISA. SUBSTANTIVE AND METHODOLOGICAL ASPECTS STUDY OF THE DISCIPLINE «EXPRESSIVE READING» STUDENTS OF PEDAGOGICAL SPECIALTIES. 105

KRYSHYANOVYCH MYROSLAV. STUDY OF LEGAL DISCIPLINES BY INTERACTIVE DISTANCE LEARNING. . . . 112

KRYSHYANOVYCH SVITLANA. PEDAGOGICAL EXPERIMENT OF THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE MANAGERS OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS, INFORMATION AND COGNITIVE CRITERIA IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION 116

KULAHA TETIANA. INNOVATIVE IDEAS OF TEACHING POP VOCAL IN THE CONTEXT OF DECISION PROBLEMS OF UKRAINIAN VOCAL PEDAGOGY 121

PROKOPENKO ALONA. SYSTEM OF MULTILEVER EDUCATION OF FUTURE TEACHERS IN UKRAINE 126

SKVORTSOVA SVITLANA. METHODICAL SYSTEM OF STUDENT-TEACHERS TRAINING FOR TEACHING MATHEMATICS 129

SOTER MARIYA. VIDEOCONFERENCE AS A MEANS OF STUDENTS' FOREIGN LANGUAGE TRAINING 135

<i>STADNYK VOLODYMYR, KOROL ALEKSANDR, GREBINKA GALYNA, BOROVIK YURIY. METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF PHYSICAL EDUCATION OF STUDENTS IN EXTRA-CURRICULUM ACTIVITIES</i>	139
<i>STYNSKA VIKTORIIA, PROKOPIV LIUBOV. INNOVATIVE TEACHING METHODS IN HEI IN THE PROCESS OF MASTER'S TRAINING</i>	145
<i>SULTANOVA LEILA. VALUE ORIENTATIONS OF THE FUTURE TEACHER OF HIGHER EDUCATION INSTITUTION</i>	150
<i>TSARYK OLHA, RYBINA NATALIYA, BABIAK ZHANNA. STRUCTURAL PROCEDURE MODEL OF STUDENTS' EDUCATIONAL ACTIVITIES MOTIVATION</i>	156
<i>LARYSA TSOVH, ALEKSANDR KUSPISH, YAROSLAV ZUBRITSKY, ELENA ROZHKO. INNOVATIVE COMPONENT OF TRANSFORMATION OF THE SYSTEM OF PHYSICAL EDUCATION OF STUDENTS IN THE ASPECT OF HEALTHCARE</i>	161
<i>TSIUNIAK OKSANA. GENERAL RESEARCH METHODS FOR POSITIONING STRATEGIES OF LEADING UNIVERSITIES IN WESTERN EUROPE</i>	167
CHAPTER V. PROBLEMS OF EDUCATION AND UPBRINGING OF CHILDREN IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF MOUNTAIN REGIONS	
<i>BABIICHUK SVITLANA. DEVELOPMENT OF "4C" SKILLS BASED ON THE PUPIL'S RESEARCH ACTIVITY</i>	171
<i>BLYZNYUK TETYANA, TROTSENKO OLGA. ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES AS A MEANS OF FORMATION OF DIGITAL COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN THE PROCESS OF ONLINE AND OFFLINE EDUCATION</i>	175
<i>DERKACHOVA OLGA, USHNEVYCH SOLOMIYA, TYTUN OKSANA. INCLUSIVE SPACE IN THE LITERATURE FOR CHILDREN (ON THE BASE OF THE TALE "NON-JUMPING BUNNY AND HIS BRAVE MOTHER" BY OKSANA DRACHKOVSKA)</i>	182
<i>ZAVGORODNIA TETIANA. FORMATION OF ENTREPRENEURIAL COMPETENCE OF GENERAL SECONDARY EDUCATION ACCESSORIES: FOREIGN EXPERIENCE</i>	189
<i>KOTELIANETS YULIYA. FORMATION OF CREATIVE ACTIVITY OF OLDER PRESCHOOL CHILDREN IN THE PROCESS OF INTEGRATION OF SPEECH AND VISUAL ACTIVITY</i>	194
<i>HALYNA LIALIUK. THE MUTUAL TRUST AS A CONDITION FOR THE UPBRINGING ORPHAN CHILDREN IN THE CONTEXT OF THE PERSONALITY PARADIGM</i>	198

ПОЛІТИКА ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ

Наукове фахове видання з педагогічних наук «Гірська школа Українських Карпат» практикує політику відкритого доступу до опублікованого змісту, підтримуючи принципи вільного поширення наукової інформації та глобального обміну знаннями задля загального суспільного прогресу. Часопис видається ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» з 2006 року.

Періодичність видання – виходить 1 раз у рік.

Наукове фахове видання з педагогічних наук «Гірська школа Українських Карпат» містить статті теоретичного й експериментально-прикладного спрямування з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, філософії освіти, освітнього менеджменту, методик і технологій організації навчання, виховання та профорієнтації учнів у закладах освіти і позашкільних установах, освітніх інновацій, психолого-педагогічних проблем розвитку особистості школярів, фахової підготовки та професійного становлення майбутніх педагогів, неперервної педагогічної освіти, педагогічної практики, порівняльної педагогіки, соціальної педагогіки тощо. Велику увагу часопис приділяє проблематиці гірських шкіл.

Видання з педагогічних наук «Гірська школа Українських Карпат» адресоване науковцям, педагогам, докторантам, аспірантам, педагогічним працівникам гірських шкіл України та зарубіжжя, батьківській громадськості, усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку педагогічної науки.

За достовірність фактів, назв, дат, покликань та літературних джерел, політики антиплагиату тощо відповідальність несуть автори. Редакційна колегія не завжди поділяє їхні погляди. Статті рецензують члени редакційної колегії.

Науковому фаховому виданню з педагогічних наук «Гірська школа Українських Карпат» присвоєно Міжнародний стандартний серійний номер ISSN 1994-4845 (Print), ISSN 2415-7147 (Online).

Журнал «Гірська школа Українських Карпат» зареєстрований, реферується та індексується у таких наукометричних базах даних, пошукових системах та репозитаріях:

- **Національна бібліотека імені В.І.Вернадського (Україна)** <http://www.nbuv.gov.ua/>
- **Українські наукові журнали (Україна)** usj.org.ua
- **Index Copernicus International (Республіка Польща)**
<https://journals.IndexCopernicus.com/search/details?id=4580> (ICV 2018= 82.36)
- **Google Scholar** <https://cutt.ly/CeCKM0u>
- **Scilit (Швейцарія)** <https://www.scilit.net/journal/1908455>

OPEN ACCESS POLICY

The journal practices a policy of open access to published content, supporting the principles of the free flow of scientific information and global knowledge sharing for the general social progress.

Scientific professional publication in pedagogical sciences «Mountain School of Ukrainian Carpaty» has been published by public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» since 2006.

Publication frequency – once a year.

The journal contains theoretical and experimental articles highlighting current problems of the theory and history of education, philosophy of education, educational management methods and technologies of training, education and vocational guidance of students in educational institutions and extracurricular institutions, educational innovations, psycho-pedagogical problems of student personality development, professional training and professional development of future teachers, continuous pedagogical education, pedagogical practice, comparative pedagogy, social pedagogy and more. Much attention is paid to the problems of mountain schools. Scientific specialized edition of pedagogical sciences is intended at researchers, teachers, doctoral students, graduate students, academic staff, the parent community, and all those interested in the current status of pedagogical education development.

Authors are responsible for the reliability of facts, names, dates, references and literature, plagiarism etc. The editorial board does not always share their views.

The International Standard Serial Number has been assigned to the scientific specialized edition of pedagogical sciences «Mountain School of Ukrainian Carpaty» - ISSN 1994-4845 (Print), ISSN 2415-7147 (Online)

The journal «Mountain School of Ukrainian Carpaty» is registered, referenced and indexed in the following research computer databases, search engines and repositories::

- **Vernadsky National Library (Ukraine)** <http://www.nbuv.gov.ua/>
- **Ukrainian scientific journals (Ukraine)** usj.org.ua
- **Index Copernicus International (Republic of Poland)**
<https://journals.IndexCopernicus.com/search/details?id=4580> (ICV 2018= 82.36)
- **Google Scholar** <https://cutt.ly/CeCKM0u>
- **Scilit (Switzerland)** <https://www.scilit.net/journal/1908455>

ВИМОГИ

ДО СТАТЕЙ У НАУКОВОМУ ФАХОВОМУ ВИДАННІ «ГІРСЬКА ШКОЛА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ»

Статті, подані до збірника, повинні мати необхідні елементи:

1. Ім'я, прізвище, інформація про автора (вчене звання, науковий ступінь, назва організації, в якій працює автор).
2. ПІБ автора, інформація про автора **українською чи англійською мовою (відмінною від мови статті)** (вчене звання, науковий ступінь, назва та адреса організації, у якій працює автор).
3. Електронна пошта автора статті.
4. Номер **ORCID** (<http://orcid.org/>) і / або номер **ResearcherID** (<http://www.researcherid.com/>).
5. Номер **УДК**.
6. Назва статті, вирівнювання по середині, текст напівжирним шрифтом, усі великі літери.
7. Резюме і ключові слова (курсив) мовою статті з такими обов'язковими елементами: актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження (від 200 до 300 слів та 5-10 ключових слів).
8. Назва статті **українською чи англійською мовою (відмінною від мови статті)**, вирівнювання по середині, текст напівжирним шрифтом, усі великі літери.
9. Авторське резюме **українською чи англійською мовою (відмінною від мови статті)**: (актуальність, мета, методи, результати дослідження та висновки) обсягом 300 слів (не менше 1800 знаків) і ключові слова.
10. Текст статті, де містяться такі необхідні елементи:

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

2. МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ / AIM AND TASKS RESEARCH

Визначаються, виходячи з невирішених чи проблемних аспектів порушеної теми. Завдання мають бути спрямовані на узагальнення даних, формулювання концепції, певної моделі, методики, розробку та виділення методів, умов проведення дослідження тощо.

3. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Методи дослідження передбачають опис їх основного змісту, характеристик і показників, які вони фіксують, та одиниць вимірювання.

4. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів повинен містити стисле узагальнення отриманих автором даних із виділенням напрямів, тенденцій, підходів до розв'язання проблеми. Опис емпіричних результатів має містити конкретні дані, що підтверджують статистичну достовірність отриманих результатів, у вигляді таблиць, графіків, діаграм з подальшою інтерпретацією. Теоретичний аналіз не повинен обмежуватися посиланнями на авторів, які вивчали порушене питання. У статті бажано подавати посилання на іншомовні джерела.

5. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCUSSION AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Висновки з дослідження, які стисло висвітлюють сутність отриманих результатів згідно з поставленими в роботі завданнями.

6. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ подається в міжнародному стилі оформлення наукових публікацій APA

7. REFERENCES

Подається англomовний переклад списку використаних джерел.

Переклад засобами онлайн-сервісів Інтернет не допускається.

Окремими файлами подається:

- довідка про автора (співавторів).

Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти доповіді та статті, які не відповідають вищезгаданим вимогам і тематиці видання.

Статті надсилати на електронну пошту відповідального секретаря наукового фахового видання з педагогічних наук «Гірська школа Українських Карпат»: E-mail inna.chervinska@pnu.edu.ua

REQUIREMENTS

FOR THE PAPERS OF SCIENTIFIC PROFESSIONAL PUBLICATION «MOUNTAIN SCHOOL OF UKRAINIAN CARPATY»

Articles submitted to the scientific edition must contain the following information:

1. First and last name, information about the author (academic title, academic degree, name of the organization for which the author works).
  2. Author's first name, information about the author in Ukrainian or English (different from the language of the article) (academic title, scientific degree, name and address of the organization for which the author works).
  3. The author's email .
  4. ORCID number (<http://orcid.org/>) and / or Researcher ID number (<http://www.researcherid.com/>).
  5. Number UDC.
  6. Article title, aligned to the middle of the text, bold all capital letters.
  7. Summary and keywords (italics) in the language of the article with the following mandatory elements: relevance of the problem, purpose, methods and results of the study (200 to 300 words and 5-10 keywords).
  8. Title of the article in Ukrainian or English (different from the language of the article), center alignment, bold text, all capital letters.
  9. Author's summary in Ukrainian or English (different from the language of the article): (actuality, purpose, methods, results of research and conclusions) within 300 words (not less than 1800 symbols) and keywords.
  10. The text of the article containing the following necessary elements:
    1. **INTRODUCTION** Formulation of the problem.
Analysis of recent research and publications.
    2. **AIM AND TASKS OF THE RESEARCH**
Determined on the basis of unresolved or problematic aspects of the topic raised. The tasks should be aimed at generalizing data, formulating a concept, a specific model, methodology, developing and highlighting methods, research conditions, and more.
    3. **RESEARCH METHODS**
Research methods provide a description of their main content, characteristics and indicators that they capture, and units of measurement.
    4. **RESEARCH RESULTS**
A summary of the main research material with a full justification of the scientific results should contain a concise summary of the data obtained by the author with the identification of directions, trends, approaches to solving the problem. The description of the empirical results should include specific data that confirm the statistical reliability of the results obtained, in the form of tables, graphs, and diagrams with further interpretation. Theoretical analysis should not be limited to references to authors who have studied the problem raised. In the article, it is advisable to provide references to foreign language sources.
    5. **CONCLUSIONS AND PROSPECTS OF FURTHER RESEARCH**
The conclusions of the study, which briefly highlight the nature of the results obtained in accordance with the tasks set in the work.
    6. **LIST OF REFERENCES** submitted internationally according to APA
    7. **REFERENCES**
Transliteration of the list of all sources used (References) (<http://translit.kh.ua/?passport>), after transliteration in parentheses the English translation of the title of the publication is submitted.
Translation by means of online services is not allowed.
Separate files with the following information must be submitted:
      - certificate of the author (co-authors).The Editorial Board reserves the right to reject reports and articles that do not meet the above requirements and subject matter of the publication.
- Articles to be sent by e-mail to the Executive secretary of the scientific professional publication on pedagogical sciences "Mountain School of Ukrainian Carpaty"
E-mail address: inna.chervinska@pnu.edu.ua

Наукове видання

Гірська школа Українських Карпат

Наукове фахове видання з педагогічних наук

№ 22

2020

Видається з 2006 року

<i>Головний редактор</i>	Галина Білавич
<i>Заступник головного редактора</i>	Юрій Москаленко
<i>Відповідальний секретар</i>	Інна Червінська
<i>Літературні редактори</i>	Ірина Гуменюк Лілія Копчак
<i>Технічні редактори</i>	Ярослав Никорак Олеся Власій

Світлини на обкладинці: Ірина Червінська

«Гірська школа Українських Карпат»
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
вул. Шевченка, 57
м. Івано-Франківськ, 76000

Телефони редакції – (0342) 53-15-74 fax (0342) 53-15-74.
E-mail: mountainschool@pnu.edu.ua <http://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/msuc>

Підп. до друку 26.06.2020.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура Ukrainian Pragmatica.
Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 14. Тираж 300 пр.

Видавець і виготовлювач
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»